

V
ARAŞTIRMA SONUÇLARI
TOPLANTISI
I

Not : Bildiriler araştırmacılarından geldiği şekliyle ve sunuş sırasına göre basılmıştır.

İ Ç İ N D E K İ L E R

Yusuf OĞUZOĞLU	
Anadolu Şehirlerinde Osmanlı Döneminde Görülen Yapısal Değişiklikler	1
Necmi ÜLKER	
İzmir - Hacı Mahmud Camii Haziresi Mezar Kitabeleri (XVIII. ve XIX. Yüzyıl)	11
Ayda AREL	
Cincin Köyünde Cihanoğullarına Ait Yapılar	43
Yusuf OĞUZOĞLU, Z. Kenan BİLİCİ, A. Osman UYSAL	
Bazı Belgelere Göre 17. Yüzyılda Konya Alaeddin Camiinde Yapılan Onarımlar	77
John DEVREKER	
Pessin (Pessinonte) 1986	127
Nuşin ASGARİ	
Perinthos 1986 Çalışmaları	135
Nuşin ASGARİ	
Prokonnesos 1986 Çalışmaları	147
Walter VOIGTLÄNDER	
Survey Bei Akbük - Teichiussa 1986	157
Elmar SCHWERTHEIM	
Forschungen in Mysien	163
Ahmet Adil TIRPAN	
Myndos ve Theangela	167
David H. FRENCH	
Küçük Asya Roma Yolları ve Miltaşları, 1986	191
John James COULTON	
Balboura Survey 1986	205
Halûk ABBASOĞLU	
1986 Yılı Termessos Yüzey Araştırmaları	213
Marc WAELEKENS - Stephen MITCHELL	
Sagalassus 1986	231
Recep MERİÇ	
1986 Yılı İzmir ve Manisa İlleri Yüzey Araştırmaları	247

Stephen MITCHELL	
Cremna Araştırmaları	257
Ramazan ÖZGAN	
Stratonikeia Şehir Kapısı Yontu Buluntuları	265
Cemal PULAK	
1986 Yılı Sualtı Araştırmaları	277
Edmund FRÉZOULS	
Strasbourg Sosyal Bilimler Üniversitesi'nin Batı Likya Bölge- sinde Yapmış Olduğu Arkeolojik ve Epigrafik Çalışma Raporu	287
Mükerrem (Usman) ANABOLU	
İzmir Arkeoloji Müzesindeki Taştan Yapılmış Masa Ayakları ...	293
Numan TUNA	
İonia ve Datça Yarımadası Arkeolojik Yüzey Araştırmaları 1985 - 1986	303
Poul PEDERSEN	
Two Ionic Buildings in Halicarnassus	359
Sencer ŞAHİN	
Yazıtların Diliyle İznik'te (Nikaia) Tarih	369
Johannes NOLLE	
Karallia, Kibyra Minor und Mylome/Justinianupolis	375
Hasan MALAY	
Lydia Araştırmaları	379
Eckart OLSHAUSEN	
Epigraphische Forschungen in Çorum Und in Samsun	383
J. Clayton FANT	
Preliminary Report of The Teos/Karagöl Survey	389
Christian MAREK	
Forschungen im Zonguldak 1986	403
K. Levent ZOROĞLU	
Kelenderis 1986 Yılı Çalışmaları	409
Keith DeVRIES	
Gordion 1986	423

ANADOLU ŞEHİRLERİNDE OSMANLI DÖNEMİNDE GÖRÜLEN YAPISAL DEĞİŞİKLİKLER

Yusuf OĞUZOĞLU *

Selçuklu dönemindeki büyük Türkmen göçleriyle kalabalıklaşan Anadolu şehirleri özellikle XIII. yüzyılın ilk yarısında vakıf sistemine dayalı imar hareketine sahne olmuştu. Eski kaleler büyüyen şehirlerin artık ortasında kalmış, şehirleri çepeçevre saran surlar ve kuleler inşa edilmişti. Düzenli bir kervansaray sistemi ise Anadolu şehirlerini birbirine ve milletlerarası merkezlere bağlamaktaydı. Bu kalkınma hareketi Türkmen Beylikleri döneminde de sürdü. XIV. yüzyıl başlarında Türkiye'yi dolaşmış olan ünlü Arap Seyyahı İbn Batuta'nın hayranlıkla söz ettiği gibi, düzenli surlar, bedestenler, esnaf çarşıları, çeşmeler ve başka dini-sosyal yapılar bu şehirleri süslemekteydi. Bu devirlerin şartları incelendiğinde bütün bunların arkasında, hernekadar farklı Beylikler/Devletler gözüксе de, doğudan batıya istikrarlı bir sosyal ve kültürel hayat, doğu-batı ticaretine dayalı üretim ve ticaret olayı gözlenmektedir.

Bursa'ya 1326'da, Ankara'ya 1354'de, Aydın, Manisa, İzmir'e kesin olarak 1420'lerde Kastamonu, Sinop'a 1460'da, Trabzon'a 1461'de, Konya'ya 1468'de, Erzurum, Gaziantep, Antakya, Diyarbakır ve Van'a 1515'den önce ulaşan Osmanlı Devleti düzenli bir yapılaşma bulmuştu. Sultan II. Mehmed (Fatih) döneminden başlayarak merkezi bir yapıya bürünen Osmanlı Devleti bu yapısının taşıdığı özellikleri Anadolu şehirlerinin kurumlarına da yansıttı, özellikle, toprak sistemi, iktisadi usuller, idare sistemi, askeri sistem beraberinde sıkı bir merkezîyetçilikle, yeni görevliler ve yeni hukuki işlekler getirmişti. Bu da doğal olarak Anadolu şehirlerinin yapısal durumunu değiştirdi. Ama, bu değişme önce, eskiye göre daha keskin hatlı, daha bağlantılı, idari kurumlarıyla daha düzenli bir merkezi işleyişe sahip bir karakter göstermekteydi. Anadolu şehirlerinde Osmanlı Dönemindeki ilk yapısal değişiklik işte bu yeni kurumlaşmanın getirdiği olgularla birlikte ortaya çıktı. Ancak, bir süre sonra Anadolu şehirlerinde yeniden değişimler gözüktür. Aşağıda da sunacağımız gibi, bunun sebebi de Osmanlı Devletinin kendi yapısındaki ve değişen çevre ve dünya şartlarındaki durumla ilgili gözükmektedir.

(*) Y. Doç. Dr. Yusuf OĞUZOĞLU, Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Tarih Bölümü öğretim üyesi. ANKARA

1. Osmanlı Döneminde Anadolu Şehirlerinin Yerleşim Düzenini Biçimlendiren Unsurlar

1 — **Kale**: Osmanlı Dönemi Türkiye şehirlerinde ilk göze görünen şehrin kalesi, surları ve şehre girişin yapıldığı kapılardı. 17. yüzyılda giderek artan güvenlik kaygısı, bazı şehirler sur dışına taşmış olsalar bile kalenin önemini artırmıştı.

Şehrin fiziksel bakımdan uygun bir yerinde inşa edilmiş olan iç kalede, kale erleri, silah ve mühimmattan başka, genellikle zindan, barut ve tahıl mahzenleri ile hazine veya resmi belgelerin korunduğu özel bölümler bulunurdu¹. Bazı kaleler, yüksek kuleler ve içlerinde su bulunan derin hendeklerle çevriliydi².

Dış kale surları, şehri çepeçevre sarmakta ve şehre gelen ana yollardan girişin yapılacağı yerlerde kapılar bulunmaktaydı. Her kapıda, kale erlerinden bir veya iki kapıcı (bevvâb) görevliydi. Ankara'ya girişler İstanbul, Kangırı (Çankırı), Şam ve Cenâbî Ahmed Paşa kapılarından yapılmaktaydı³. Erzurum'un Erzincan, Gürcü ve Tebriz kapıları bulunuyordu⁴. Bazı şehirlerin özel topoğrafik yapısı, surların da buna göre şekillenmesini zorunlu kılmıştı. Mesela, Trabzon'da Aşağı Hisar ve Orta Hisar olmak üzere iki sur ve Kule Kale denilen ayrı bir kale inşa edilmişti⁵. Antakya surları ise, beş yüksek tepeden geçtikten sonra, Asi Irmağı'na kadar dağ eteğinde uzanmaktaydı⁶. Sur kapılarının idari niteliği olduğundan, açılması veya kapanması şehrin kadısının onayı ile gerçekleşir, onarım işleri de sicile kaydedilirdi⁷.

-
- (1) Trabzon kalesinde 1619'da 16.000 kile tahıl Konya kalesinde 1693'de 20.000 vukiyye barut depolanmıştı. Bk. Trabzon Ş. S. 1821/7, Konya Ş. S. 38/276.
 - (2) Mesela Bursa kalesinin 67 kulesi vardı. Evliya Çelebi II, s. 7-8 Tavernier ise Diyarbakır surlarında 70 kule olduğunu yazar. Bk. Tavernier, Jean-Baptiste. Les six voyages de monsieur Jean Baptiste Tavernier. A. Rouen, 1713, I, s. 371. Bir mühimme kaydına göre ise, Sinop kalesinin 60 kulesi vardı. Bk. Başbakanlık Arşivi Mühimme Defterleri tasnifi 83/163.
 - (3) «Ankara surunun kapılarından Cenâbî Ahmed Paşa kapusu...» Ankara Ş. S. 11/10. Ankara kapıları için ayrıca bk. Ankara Ş. S. 34/166, 40/112.
 - (4) Bk. Başbakanlık Arşivi MAD. 5182.
 - (5) Bk. Trabzon Ş. S. 1821/8.
 - (6) Bk. Evliya Çelebi III, 52-53.
 - (7) «...zıkr olunan kapunun fethine izin verilup kayd olundu. Bk. Ankara Ş. S. 11/10. 1693 yılında Ankara kalesinin İstanbul kapusu taş, çelik ve kereste ile 5 usta ve 3 irgadin 5 gün çalışması sonucunda onarılmıştı. Bk. Ankara Ş. S. 71/3. Trabzon kalesinin burçları ve kapılarının 1677-1688 yılları arasında onarıldığını görmekteyiz. Bk. Trabzon Ş. S. 1855/20, 60. Ayrıca Bk. Bursa, Ş. S. B. 23/8.

2 — **Çarşı ve Pazarlar**: Osmanlı şehri, aynı zamanda kendisinin ve çevresinin ekonomik ihtiyaçlarına cevap veren yoğun bir üretim ve alışveriş merkezi olduğundan, ilgili yapılar şehrin en işlek yerlerini oluşturmaktaydı. Çoğu kez, şehrin kapılarından giren ana yollardan başlayarak, **suk** adı verilen esnaf çarşıları sıralanır ve bunlar arasında **hanlar** ve de **bedesten** yer alırdı. Bu tür yapılar bakımından, batıda İzmir ve Bursa gibi uluslararası iki merkezin çevresinde bulunan ve alt yapıları daha Türk Beylikleri devrinde tamamlanmış şehirlerle, güney ve doğudan gelen işlek ticaret yolları üzerindeki eski Selçuklu şehirleri hala önemlerini koruyorlardı. 17. yüzyıl ortalarında, Kütahya'da 2 bedesten, 17 han ve 860 dükkân, Afyonkarahisar'da 2 bedesten, 19 han ve 2048 dükkân, Aydın'da bedesten, 9 han ve 600 dükkân vardı. Limanına yılda 1.000 geminin yanaştığı İzmir ise, 82 «kaleyi andıran» hanları ve 3060 dükkânı ile büyük bir merkezdi^{7a} Bursa ise, çarşılarında yer alan 9.000 dükkânı, büyük bedesteni ve hanları ile hemen dikkati çekmekteydi⁸.

Her esnaf grubu kendi özel sokağında üretim ve satış yapıyordu. Bir belgede yer aldığı gibi, «her bir hırfetin bir sūku olub, ahālisi ol-sūkda vâki' medâris ve mesâcid evkâfından olan dükkânlarda icar ile sâkin olub, bey' ve şıra' üzre» idiler⁹. Hemen her şehirde, geleneksel üretim mallarına dayalı olarak, birbirine yakın alanlarda, haffaflar (ayakkabıcılar), iplikçiler, cullahlar (iplik dokuyucular), kürkçüler, kuyumcular yer alırdı. Bazı şehirlerde, kenarlarında hanların ve esnaf çarşılarının açıldığı sokakların bulunduğu **uzunçarşı** vardı¹⁰. Nalbantlar, demirciler ve semerciler ise ayrı bir grubu oluşturuyorlardı¹¹.

Bez satılan yer anlamına gelen «bezzazistan» biçiminde kayıtlarda yer alan **bedesten** şehrin önemli bir merkeziydi. Ancak, 1700'lere doğru, bedestenlerde sadece bez satılmıyordu. Bedestenin **dolab** adı verilen dükkânlarında kira ile oturan esnaf boğası, bez, dülbent, ipek gibi malları satıyor, bir bölümü de kaftan, zıbun gibi giysiler dikerek terzilik yapıyorlardı¹². Bedestenlerin genel yönetimini kethüda veya dolabbaşı, güvenliğini ise noktacı (bekçi) sağlardı¹³.

Bedestenin işlek bir yer olması sebebiyle, çevresinde dükkânlar ve çarşılar oluşmuştu. Mesela Kayseri Bedesteni'nin çevresinde, 6 dikici dükkânı, 2 terzi, 1 hallaç dükkânı, 1 ipekçi dükkânı, niteliği kaydedilme-

(7a) Bk. Evliya Çelebi IX. s. 25, 32 - 33, 154 - 155, 96.

(8) Bk. Evliya Çelebi II. s. 19, 22.

(9) Mesela Bk. Konya Ş. S. 7/159.

(10) Bk. Bursa Ş. S. B. 23/8. Konya Ş. S. 17/54, 36/199, Kayseri Ş. S. 109/297.

(11) Bk. Konya Ş. S. 19/39, 35/239.

(12) Bk. Konya Ş. S. 12/274, 17/54, 19/84.

(13) Bk. Kayseri Ş. S. 107/28, Trabzon Ş. S. 1822/61, 68, Konya Ş. S. 23/101.

miş 19 dükkan, 36 kuyumcu dükkânı olmak üzere 55 dükkan vardı¹⁴. Ankara Bedesteni'nin bitişiğinde de «kuyumcular sūku» olması dikkati çekmektedir¹⁵.

Şehir içindeki hanlar genellikle esnaf çarşıları içinde yer alan, çoğu iki üç katlı, altlarında ve çevrelerinde dükkânlar, avlularında ahırlar olan yapılarıdır. Mesela Ankara'daki Kurşunlu Han, İplik Pazarı Çarşısı yakınında iki katlı peykeli bir yapıydı. Önü meydan olup, kaldırım döşetilmişti¹⁶. Yine Ankara'daki Rum Mehmed Paşa ve Zağfiranzâde hanları, çevrelerinde çok sayıda dükkân olan işlek ikâme ve ticaret merkezleriydi¹⁷. Konya hanlarından Alaca Han ve Hasan Efendi hanları Uzunçarşı'da alt kat odalarında alışveriş yapılan avlulu ve ahırlı tesislerdi¹⁸. Saraçzâde ve Arikzâde hanları ise Konya'nın işlek yerlerinden Şerafettin Camii yakınında, altlarında ve çevrelerinde dükkânlar ve kahvehaneler olan yapılarıdır¹⁹. Devrin gezgincileri, Bursa'daki Pirinç Hanı ve Acem Hanı'nın 200'er odalı, Diyarbakır'daki Hasan Paşa Hanı'nın altında 500 beygir alabilen ahır, iki büyük havuzu ile üç katlı çok büyük hanlar olduğunu kaydetmişlerdir²⁰. Yine Diyarbakır'daki Kuyumcu Hanı, gösteriş bakımından Bursa'daki Gelincik ve Edirne'deki Ali Paşa hanları ayardaydı²¹. 1700 lere girilirken artık şehir hanlarında «misafir olan müslimîn ve zimmiler oturup endaze ile darâyî ve boğası bey' idüb ve dirhem üzerine tutub ipek satub ve kaftan ve zibun diküb» buraları aynı zamanda çarşının bir parçası gibi kullanmaya başlamışlardı²².

Şehirlerde, sadece yolcuların kaldığı hanlarla, bir de **Kapan Hanları** bulunurdu. Kapan hanı «etraf kasabât ve kuradan şehre gelen zehâyir makûlesi» için düzenlenmiş olup, handa «tâlibine bey' olundukça» gerekli vergiyi alan «mizandâr ve kantarcı» görev yapardı²³. Bazı şehirlerde, Un Kapanı, Bal Kapanı, Meyve Kapanı gibi ayrı **Kapan**'lar bulunur, ilgili ihtiyaç maddelerinin hem vergisi alınır, hem de düzenli bir şekilde ihtiyaç sahiplerine dağıtılması sağlanırdı. Mevcut kapanın herhangi bir sebeple kullanılamaz duruma gelmesi halinde, halkın, esnafın ve ilgili emînlerin başvuruları merkeze yansıtılır ve «vâsi' ve ma'mûr ve şehrin

(14) Bk. Kayseri Ş. S. 82/16.

(15) Bk. Ankara Ş. S. 54/9.

(16) Bk. Ankara Ş. S. 47/75.

(17) Bk. Ankara Ş. S. 63/37, 47/134.

(18) Bk. Konya Ş. S. 14/120, 23/144, 24/133.

(19) Bk. Konya Şeriye Sicilleri 17/10, 20/37, 24/105, 25/284.

(20) Bk. Evliya Çelebi 2/19. Polonyalı Simeon'un Seyahatnamesi (1608 - 1619). İstanbul, 1964, s. 98.

(21) Bk. Polonyalı Simeon. s. 98.

(22) Bk. Konya Ş. S. 17/54.

(23) Bk. Konya Ş. S. 27/136.

vasatında ve mecmu'ı nâs olduğu mahalde» bulunan bir başka hanın «kapan» olarak düzenlenmesine izin verilirdi²⁴.

3 — İdari ve Sosyal Yapılar : Şehirlerde, beylerbeyi veya sancakbeyinin ikâmet ettiği **paşa sarayı** ile kadının oturup mahkeme olarak kullandığı yapı idari merkez olarak göze çarpmaktaydı. Hemen her sancak merkezinde, kira ve onarım giderleri kanun gereği şehirli tarafından karşılanan gösterişli ve büyük yapılar sancak beğine ve kalabalık kapı halkına tahsis edilmişti. Yönetim meseleleri beylerbeyi/sancakbeyi divanında görüşüldüğünden ve burada gerektiğinde adli nitelikli oturumlar yapıldığından paşa sarayı aynı zamanda idari bir merkez olarak gözükmekteydi²⁵.

Şehrin, önemli bir merkezi de Mahkeme'nin bulunduğu kesimdi. Kadının, naiblerin, muhızlıların, kâtiplerin, davalı ve tanıkların ve kadının geniş görev alanına giren konularla ilgili olanların girip çıktığı bu yapı genellikle şehrin merkezinde yer alırdı²⁶. Bazı şehirlerde, mahkeme binası aynı zamanda şehrin kadısının ikâmet yeri olarak kullanılıyordu²⁷.

Bazı şehirlerde, bir câmi çevresinde toplanmış olan medrese, yemek pişirilen ve dağıtılan yer, misâfir yurdu (tâbhâne) gibi tesislerden oluşan imaret siteleri göze çarpmaktaydı²⁸. Bir kısmı zâviye olarak düzenlenmiş ve etrafında diğer tesislerin yer aldığı bu sosyal tesisler de şehrin yerleşim dokusu içinde özel bir yer alıyorlardı. Mesela, Konya şehrinin üç ayrı kesiminde oluşturulmuş Mevlânâ, Karaman-oğlu İbrahim Bey ve Şeyh Sadrettin siteleri, başlıbaşına birer merkez diler²⁹.

4 — Mahalleler : 17. yüzyılda, nüfus artışı, güvenlik arayışı ve ekonomik arayışlar gibi belli başlı sebepler yüzünden, birçok şehir sur dışına taşmış ve yeni yeni mahalleler oluşmuştu. 20.000'e ulaşan Konya nüfusunun % 25'i bulan bölümü surlar dışındaydı³⁰. 1641/H. 1052 yılında.

(24) Bk. Ankara Ş. S. 34/37, 40/113.

(25) Mesela Bk. Trabzon Ş. S. 1863/29.

(26) Konya Mahkemesi Şerafettin Camii'nin doğusunda iki katlı bir yapıydı. Bk. Konya Ş. S. 13/119. Ayrıca Bk. Ergenç, Özer. XVII. yüzyılın başlarında Ankara'nın yerleşim durumu üzerine bazı bilgiler. *Osmanlı Araştırmaları-The Journal of Ottoman Studies*. 1, İstanbul, 1980. s. 96.

(27) Bk. Konya Ş. S. 13/119.

(28) Bk. Barkan, Ömer Lütfi. Şehirlerin Teşekkül ve İnkişafı Tarihi Bakımından Osmanlı İmparatorluğunda İmâret Sitelerinin Kuruluş ve İşleyiş Tarzına Ait Araştırmalar. İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası. XXIII/1-2, (1962-1963). s. 239-296.

(29) Mevlânâ İmâretinin 17. Yüzyıldaki Durumu için Bk. Yusuf Oğuzoğlu. Mevlânâ İmâretinin ve Zâviyesinin 17. Yüzyıldaki Durumu. *Mevlâna, Bildiriler*. Yay. Fevzi Halıcı. Konya 1983.

(30) Bk. MAD. nr. 3075 ve ek olarak Bk. Konya Ş. S. 13/3.

Erzurum'daki toplam 2669 haneden 1103 hanesinin oturduğu mahalleler «haric-i kale» olarak gözükmekteydi³¹.

Tahrir Defterleri veya vergi için düzenlenmiş kayıtlara bakıldığında şehirlerin, çoğu birkaç hâneyi geçmeyen çok sayıda mahalleden oluştuğu göze çarpar. Yüzyıl ortalarında Konya 110, Tokat 71, Niğde 30 mahalleye sahipti³². Tokat mahallelerinin nüfus yoğunluğu 2-280 hane arasında değişmekteydi³³. Mahallelerin çoğu bir kişinin ismini taşımaktaydı. Mesela Konya'nın 110 mahallesinden 51'ine ya saygın bir kişinin, ya da adına bir yapı inşa edilmiş bir şahsiyetin ismi verilmişti. 17 mahalle ise coğrafi yer ismi taşımaktaydı³⁴. Aynı şekilde Niğde'nin 30 mahallesinden 14'ü şahıs ismiyle anılıyordu³⁵.

Mahalleler arasında genellikle dar, düzensiz ve çıkmaz sokaklar vardı³⁶. Sicillere işlenmiş satış kayıtlarına göre evlerin büyük bir bölümü 1 sofa, 1 tabhâne, 1 avlu ve 1 ahur'dan oluşmaktaydı. Bazılarında ek olarak 1 matbah, 1 harem odası, odunluk, bahçesinde su kuyusu, meyve ağaçları bulunurdu. İki katlı olan yapıların bölümleri tahtânî (alt kat) ve fevkânî (üst kat) olarak ayrı ayrı tanımlanırdı³⁷. «Tabhânesi di varı yıkılıb» veya «örtmenin kirişi kırılıb dam üzerlerine yıkılıb» ölen kişilerle ilgili kayıtların sık sık geçmesi çürük yapılaşma olduğuna işaret eder niteliktedir³⁸.

II. Ortaya Çıkan Yapısal Değişiklikler

17. yüzyıl Türkiye şehirleri, şehri çepeçevre saran surları; şehir içinde yükselen kalesiyle, şehir yakınındaki bağları, bahçeleri ve bostanlarıyla, surlar dibinde otlayan koyun sürüleriyle dış görünüş bakımından

(31) Bk. MAD. nr. 5152.

(32) Konya için Bk. MAD. nr. 3075. Niğde için Bk. MAD. nr. 6510. Tokat için Bk. MAD. nr. 772.

(33) Bk. MAD. nr. 772. s. 2-7.

(34) Bk. MAD. nr. 3075.

(35) Bk. MAD. nr. 6510.

(36) Bk. Tankut, Gönül. *The Spetial Distribution of Urban Activities in the Ottoman City. Structure Sociale et Developpement Culturel des villes Sud-est Europennes et Adriatiques aux XVII-XVIII. siecles* (Venise 1971), Bucarest 1975. s. 259-260. Tekeli, İlhan. *Türkiye'de Kentleşme Yazıları*. Ankara 1982. s. 21.

(37) Bu konuya ilişkin olarak, hemen her sicil defterinde birçok örnek bulmak mümkündür. Mesela Bk. Kayseri Ş. S. 107/26, 82/102, Konya Ş. S. 34/88, 24/120. Ayrıca Bk. Kuban. Doğan. *Türk ve İslâm Sanatı Üzerine Denemeler*. İstanbul 1982. s. 165.

(38) Bu tür olaylarda, ölenin yakınları veya mahalleli ölümün kaza sonucu olduğunun kayıtlara geçmesi için mahkemeye gelir, keşif yapılmasını isterdi. Bk. Konya Ş. S. 19/116-36/52, 24/118. Kayseri Ş. S. 74/3, 8.

eski fiziksel yapısını sürdürmekteydi. Surlar dışında, özellikle vakıf top-
raklarda kurulmaya başlanan mahalleler başlayan bir değişikliğin öncü-
sü olarak göze çarpıyordu.

İçerde ise, Osmanlı devri Türk şehrine özel bir kimlik kazandıran
bir yerleşim düzeni vardı. Bu düzen, XIV. yüzyıldan başlayarak şehre
her yönden ağırlığını koyan esnaf teşkilatından kaynaklanıyordu. Eski
İslam şehirlerinde loncalar, ya da mesleki kuruluşlar yoktu. Oysa Os-
manlı şehri loncalardan ayrı düşünülemezdi. Kentlerdeki ekonomik ve
toplumsal hayat loncaların varlığından önemli bir biçimde etkilenmişti.
Bu durum Osmanlı'yı özel bir sınıfa sokar³⁹. Bir yandan iç kale, şehristan
ve rabad'dan oluşan Orta asya Türk şehir tipinin etkileri, bir yandan da
Türk Ahi teşkilatının damgasını vurduğu yapılaşma Türkiye şehirlerinin
oluşmasına yön vermiştir⁴⁰.

İncelediğimiz dönemde, esnaf teşkilatının etkisinin azalıp yerini mer-
kezi hükümetin almış olması, merkezi yönetimin de otoritesinin azalma-
sı, fiziksel yapıyı da olumsuz yönde etkilemeye başlamıştı. Artık, herşeyi
«kadimden berü, oligeldiği üzre» yerinde tutmak mümkün olmuyordu. Bir
yandan eşkiya yıkımı, bir yandan doğal yangınlar şehirde boş alanlar
yaratmaktaydı. Bütün yasaklamalara rağmen şehre göç edenler için yeni
konutlar ve artan nüfusun isteklerini karşılayacak yeni iş yerleri gerek-
mekteydi. İşte, 17. yüzyılın şartları, bu yeni yapılaşmanın eski sisteme
uyum sağlayacak biçimde gerçekleşmesini engelliyor gözükmektedir.

Yüzyılın başındaki Celâli tahribâtı ve daha sonraki Abaza Hasan
Paşa ve Abaza Mehmed isyanları bazı şehirlerin yara almasına yol aç-
mıştı⁴¹.

(39) Esnaf loncalarının Osmanlı şehirlerinin fiziksel yapısına etkisi için Bk. Kar-
pat, H. Kemal. The Background of Ottoman Concept of City and Urbanity.
*Structure Sociale et Developpement Culturel des villes sud-est Europeennes
et Adriatiques aux XVII-XVIII. siecles* (Venise 1971), Bucarest 1975. s. 323-
340. Robert Mantran, İstanbul dans la Seconde moitié du XVII. siècle. Paris
1962. Uluçay, M. Çağatay. 17. Asırda Manisa'da Ziraat, Ticaret ve Esnaf
Teşkilatı. İstanbul 1942. Ergenç, Özer. Osmanlı Şehrinde Esnaf Örgütlerinin
Fizik Yapıya Etkileri, *First International Congress on the Social and Economic
History of Turkey 1071-1920* (Ankara 1977), Ankara 1980.

(40) Selçuklu ve Osmanlı şehirlerindeki Klasik Türk yerleşim anlayışının yeri için
Bk. Baykara, Tuncer. Türkiye Selçukluları Devrinde Konya, Tuncer, Metin.
Türkiye'de Kent Yerleşmelerinin Tarihçesine Toplu Bir Bakış. İstanbul Üni-
versitesi Coğrafya Enstitüsü Dergisi. 23 (İstanbul 1980). Kuban, Doğan. a. g. e.

(41) Bu isyanların Anadolu'da yaratmış olduğu yıkıntı için Bk. Akdağ, Mustafa.
Celâli İsyanlarının Başlaması. Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Dergisi IV/1,
(1945), Şakiroğlu, Mahmut. Abaza Mehmet Paşa İsyanı. Dil ve Tarih Coğrafya
Fakültesi Doktora Tezi. Ankara 1978. İlgürel, Mücteba, Abaza Hasan Paşa
İsyanı. İstanbul Üniversitesi Doçentlik Tezi. İstanbul 1976.

Şehirler kuşatılmış, kimilerinin hanları, çarşıları yanmıştı. Zengin vakıflar doğrudan, kaynakları yetersiz vakıflar da icar gelirleri karşılığı, eskilerin yerine yenileri inşa ettirmeyi başardılar. Mesela, Bursa'nın Reyhan Paşa Çarşısı, Uzunçarşı, Eski Galle Pazarı, Kıyılan Çarşısı yanan yerler arasındaydı. Başta Katır Hanı, Doğan Gözü Hanı olmak üzere bazı hanlar ve dükkanlar yeniden inşa edilmişti⁴². Abaza Hasan Paşa olayı da Konya şehrinde buna benzer tahribâta ve ardından gelen bir inşaat faaliyetine yol açmıştı⁴³. Anadolu'nun birçok şehrinde aynı tür olayların yaşanmış olduğunu dikkate alacak olursak, yıkımın ardından gelen inşaat faaliyetinin hangi oranda gerçekleştiği üzerinde önemle durmak gerekmektedir. Gerek boş kalan yerler ve daha sonra buralara ne tür yapıların dikileceği, gerekse yeni yapılanların eskilerle ne denli uyum sağladığı konuları yerleşme düzenini etkiler gözükmektedir.

Şehirlerde doğal afetler sonucu boşalan yerlerle, eskiden beri yapı dikilmemiş boş arsalara da çeşitli yapılar inşa ediliyordu. 1688 yılında büyük bir deprem ve yangın geçiren İzmir'de, yıkılan dükkanlarla, Büyük Han, Kervansaray ve Bedesten'in yeniden inşaatı için gerekli para bulunamamış, araya yabancı tüccarların girmesiyle, eski vâkıf Köprülü Ahmed Paşa'nın mirasçıları sınırlı bir mâli desteği kabullenmişlerdi⁴⁴. İzmir yoluyla yapılan ticaretin 1691 yılında yeniden başladığı dikkate alınacak olursa⁴⁵ bir bölüm onarımın geçen üç yıl içinde yapıldığı düşünülebilir. Ancak, yine de, yeni yapılarla, yıkıntı alanlarına daha sonra yapılacakların şehrin klasik tipine sağlayacağı uyum bir soru olarak kalmaktadır. Ankara da 1646 ve 1687 yıllarında iki büyük yangın geçirmiş, Buğday Pazarı ve çevresindeki dükkan ve evlerle, Zağfiran Hanı çevresindeki 23

(42) «Celâli vakıasında dükkânlar yanub...», «Celâli istilâsında bi'l-küllîye yanub...» Bk. Bursa Ş. S. B/28/24, 44, 48, B/23/7, 8, 42. «Gümüşhânedeki olan Kapanı ve etrafında vâkı dükkânları celâli ihrâk idüb elan girü tâmir ve binâ olunmayub...» Bk. Trabzon Ş. S. 1822/31.

(43) «Celâli Hasan ve tevâbii eşkiyasıyla (Konya) zeylinde Kariz Ham mahalle nüzul eyledüğünde At bazarı kapusu taşrasında miri hendek üzerine bina olan dükkanlar ihrâk bi'n-nâr olub.» Bk. Konya Ş. S. 18/34. Ankara'da da Abaza Ahmet Paşa olayı sırasında, H. 1034'de (1624 - 1625) «çarşu'daki bazı dükkanlar yanmıştı. Bk. Ankara Ş. S. 54/9. Bu dönemde dış saldırılarda bazı şehirlerde tahribata neden oluyordu.» Kasaba-yı mezbûre (Samsun) leb-i deryâda vâkı' olub Rus-ı menhûs cânibinden zarar kârî olub iki def'a ihrâk olmağla.. evleri harâbi ve bezestân ve dükkanları (perişan) olub» (Mayıs 1642/Safer 1052), Bk. MAD. nr. 3880. «Bin otuz dört senesi mâh-ı Recebinin yirmidördüncü gününde Urus melaînin ikiyüz yirmi pâre şayka ile Kale i Trabzona gelub.. gâret ve ihrâk idub.» Bk. Trabzon Ş. S. 1823/36, 1820/34.

(44) Bk. Ülker, Necmi a. g. m. s. 346.

(45) Bk. Ülker, Necmi. a.g.m. s. 346.

dükkan yanmıştı. Sicil kayıtlarındaki bilgilere göre, yeniden onarım konusunda, ilgili vakıfların güçlük çektiği anlaşılmaktadır⁴⁶.

17. yüzyıldan itibaren, bir yandan şehrin kendi nüfusu artmakta, diğer yandan da kırsal kesimden gelen göç şehri zorlamaktaydı. Şehirde sayıları giderek artan, Beylerbeyi/Sancak Beyi kapularındaki leventler ile, diğer askeriler de bunlara eklenmekteydi. 1692/1103'de Trabzon Beyler Beyliğine atanan Ahmet Paşa, gelmeden önce gönderdiği buyrulda, yanındaki toplam 48 görevliyle «neferâtlarına» ayrı ayrı konak hazırlanmasını istemişti⁴⁷. Karaman Beylerbeyi Konya'da, Ankara Sancakbeyi de Ankara'da sayıları bine varan «kapı askerleri» ile, şehirlinin kendilerine ayırdığı «saray» ve adamlarına ayırdığı «konak evleri»nde ikamet etmekteydiler⁴⁸.

Bir yandan şehir içindeki boş alanlara yeni yeni dükkanlar inşa ediyor, bir yandan da sur dışında oluşan mahalleler tarafındaki sur kapıları çevresine çarşılar, hanlar kuruluyordu Konya'da 550 hanenin oluştuğu Türbe-i Celâliye çevresindeki 5 mahalle ile At Pazarı Kapısı arasında 1667 den başlayarak 15 yıl içinde, ikişer katlı, birinin 57, diğerinin 30' dan fazla odası olan iki han, altlarında 17 dükkan ve mahzenler inşa edilmişti⁴⁹. Kayseri'de ise, Meydan Kapusu dışında büyük bir çarşı, ve sur içindeki boş arsalarda yeni dükkanlar kurulmuştu⁵⁰. Bu yeni yapılaşma içinde artık, börekçilerin içinde bir kılıççı dükkanını veya muhtab (kıldokuyan) - saraç - kazancı - Attar esnafını yan yana görmek mümkün oluyordu⁵¹.

Bütün bu olgular, şehirdeki esnaf düzenini bozmaya başlamıştı. Artık, Kapan Han'ına gelmesi gerekenler «evlerinde ve bazarda hariç yerlerde ve mahallelerde ve dükkanlarda ve kadîme muhâlif ve bilâ-emr ahar hanlarda birer kantar peydâ idüb» buralarda ticarete başlamışlardı⁵². «Kadîmden babuç ve mest ve bunun emsâli eşya haffaflar sükunda bey' ve şıra oluna gelüb At Bazarı'nda bey' olunmamağla, Sûk-ı merkûm ahâlisi intizâm üzre iken (bazıları) Bazar yerine babuç ve mest çıkarub, yayub

(46) B. Ankara Ş. S. 34/64, 69/184.

(47) «Şehr-i Trabzonda kendümüz sâkin olıcak nâneyi ve etibbâ ve ağavat ve hüddâmın konakları için kethüdâımız ma'rifetiyle tedârik ettirüb..» Bk. Trabzon Ş. S. 1859/17.

(48) Bk. Oğuzoğlu, Yusuf Osmanlı Şehirlerindeki Askerilerin, 17. Yüzyıldaki Ekonomik Durumu. 1. Askeri Tarih Semineri, Bildiriler II. Ankara 1983. s. Bk. Konya Ş. S. 36/207, 34/99. Ankara Ş. S. 74/7, 10.

(49) Bk. Konya Ş. S. 34/181.

(50) Bk. Kayseri Ş. S. 74/10, 77/142.

(51) Bk. Trabzon Ş. S. 1861/83, 128, 129. Kayseri Ş. S. 109/27.

(52) Bk. Konya Ş. S. 13/298.

bey' ve şıra üzre olmalarıyla sa'ir nice kimesneler dahi heves idüb sük-ı merkûmun nizâmın» bozmaktaydılar⁵³. Kayseri'de «Seyyid Mehmet Efendi ve Selam Ağa demekle ma'ruf kimesneler dükkânlar bina idüb(Bedestende) icâre ile miskin olan müstacirleri kaldırub, muhdes dükkânlarına koyub» bedestenin boş kalmasına sebep olmuşlardı⁵⁴. Bu gibi yakınmalar yıllarca sürmekte, «men' için cânib-i şer'den müte'addid hüccet-i şer'iyye ve fetvâ-yı şerife virülüp, mücebince dahîemr-i şerîf virilmişiken» yasaklara uymayanların çoğalması üzerine «olıgeldüğü üzre amel idüb minbâd olıgelene muhâlefet» edilmesini isteyen fermanlar⁵⁵ yeni siyâsi ve sosyo-ekonomik şartlar karşısında etkisiz kalmaktaydı.

(53) Bk. Konya Ş. S. 38/145. Bezzazlar dükkânlarında ve odalarda tob ile ve arşunla bey' ve şıra idgelmişleriken sonradan bazı kimesneler bazar yerinde omuzlarında bez ve bogası gezdürüb, arşunla yırtub, bey' etmeleriyle..» Bk. Konya Ş. S. 32/254.

(54) Bk. Kayseri Ş. S. 111/251, 255.

(55) Bk. Konya Ş. S. 12/53, 36/199, 38/145. Kayseri Ş. S. 111/255.

İZMİR - HACI MAHMUD CAMİİ HAZİRESİ MEZAR KİTABELERİ (XVIII. VE XIX. YÜZYIL)

Necmi ÜLKER *

Çeşitli medeniyetlerin beşiği olarak kabul edilen, Asya ve Avrupa arasında bir köprü durumundaki Anadolu'nun eski çağlara ait olan kültür mirasları ve eserleri yerli ve yabancı bilim adamlarının ilgisini çekmiş, bu ilgi ve faaliyetler gün geçtikçe de yaygınlaşmaktadır. Diğer yandan, Anadolu'ya kendi kültür damgasını vurmuş ve onun bağrında yaşayanlar üzerinde derin izler bırakmış olan Osmanlı medeniyetini simgeleyen, yaşayan ve yarı harabe durumundaki eserlere gereken ilgi gösterilmemiştir. Anadolu Türk - İslam sanatı eserlerinin bir parçasını oluşturan Osmanlı devri mezar kitabeleri ile ilgilenen, hayatta olan bilim adamları yok denecek kadar azdır.

Anadolu'nun hemen her yerleşim merkezinde bulunan camiler sanat tarihçilerin çalışmalarına konu olurken, bu cami hazirelerinin bazılarında bulunan ve yazılı kültür mirasımızın bir bölümünü teşkil eden mezar kitabelerinin yeterince ve gereği gibi, geniş kapsamlı bir biçimde incelenmediği de bir gerçektir. Anadolu'nun önemli bir ticaret şehri olan İzmir'deki bütün cami hazireleri üzerine yapmayı planladığımız bu ilk çalışmamızla¹, içinde yaşadığımız ve görev yaptığımız şirin şehrimizdeki Hacı Mahmud Camii Haziresinde bulunan kitabelerin tümünü okuyup, hazirenin gerçek ölçülerine uygun konum krokisini çizmiş bulunuyoruz². Ayrıca, mezar kitabeleri ve taş oymacılığı sanatına ilgi duyanla-

(*) Doç. Dr. Necmi ÜLKER, Ege Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü öğretim üyesi, Bornova/İZMİR.

(1) 1986 yılında Ankara'da yapılan VIII. Kazı, Araştırma ve Arkeometri Sempozyumunda sunulmuş olan «İzmir - Yağhanelerdeki Bektaşî Mezar Kitabeleri (XIX. ve XX. Yüzyıl) konulu tebliğimiz tarafımızdan genişletilerek basıma hazırlanmış ilk tekke haziresidir. *IV. Araştırma Sonuçları Toplantısı*, Ankara, Başbakanlık Basımevi, 1987, 1 - 37.

(2) Titizlikle aldığımız ölçülere dayanarak hazirenin konum krokisini çizen Fakültemiz Coğrafya Bölümü Araş. Gör. Sayın İhsan Sezer'e teşekkürü bir borç bilirim. Ayrıca mezar kitabeleri konusunda beni daima teşvik edip yardımlarını esirgemeyen, derin edebî ve dinî kültürü olan minyatörcü Sayın Ali Haydar Toprak'a burada taktir ve şükran duygularımı belirtirim.

ra örnek olacağını umduğumuz çalışmamızla hem bu konuda yol göstermek, hem de İzmir'de yaşamış şahsiyetlerin kimliklerini ortaya çıkarak tarih, edebiyat ve folklor dallarında çalışma yapacak olan araştırmacılara orijinal belge sunacağımızın bilinci içindeyiz.

Hazire ve Caminin Genel Durumu

Kitabeleri üzerinde çalıştığımız hazire, Kemeraltı Caddesi'ne açılan çok işlek İkinci Beyler Sokağı'nın sonunda, ibadete açık olan Hacı Mahmud Camisi'nin batısındadır. Hazirenin yanındaki cami lojmanı ve bitişindeki umumi tuvaletler, küçük bir alana sıkıştırılmış olan kitabelerin durumu hazireye tecavüz edilmiş olduğu hissini uyandırmaktadır. Ancak, bu hazireye İzmir'de 1933 yılından evvel kaldırılan kabristanlardan bazı mezar taşlarının getirildiğini öğrenmiş bulunuyoruz³.

Diğer yandan isimlerini dahi bilmediğimiz İzmir bölgesi hattatlarının ve mermer oyma sanatının bölgesel örneklerini gördüğümüz sanatkar taşçılarımızın bu zamana kadar gelebilmiş eserleri üzerine çalışmanın ve bunları gelecek nesillere, basılmış bir çalışma olarak aktarmanın ne denli önemli bir görev olduğunun da bilinci içindeyiz. Aslında Türkiye'de üzerinde çalışma yapılması dahi düşünülmemiş yüzlerce cami haziresi vardır. Bu konuda Fransız ve Alman araştırmacılarının İstanbul'daki bir cami haziresinde yaptıkları bilimsel çalışmayı memnuniyetle öğrenmiş bulunmaktayız. Son yıllarda Jean-Louis Bacqué-Grammont, Hans Peter Laqueur ve Nicolas Vatin'den oluşan bir araştırma grubunun İstanbul'daki Küçük Ayasofya'da bulunan Osmanlı Devri mezar taşlarıyla ilgili yayınları dikkat çekicidir⁴. Bir yabancı bilim adamı grubunun İstanbul'da başlattığı, sonradan öğrenip memnuniyetle karşıladığımız bu tür çalışma sevindirici olmakla birlikte bizler açısından çok düşündürücü olmalıdır. Ancak cami hazirelerinin, ören yerlerindeki diğer tarihi mezarlıklara kıyasla daha avantajlı olduğunu ve daha iyi bir şekilde korunduğunu belirtmek isteriz.

(3) 4. Nisan 1987 günü Cami Haziresinde yapmakta olduğumuz çalışmalar sırasında çevre esnafından 1329 doğumlu Hacı Nuh Yegül 1933'den önce İzmir'in muhtelif semtlerinde kaldırılan mezarlıklardan bu hazireye devşirme taşların getirildiğine dair görgü şahidi olduğunu bizzat kendisi bana ifade etmiştir.

(4) «Stelae Turcicae I Küçük Ayasofya» *Istanbul. Mittlg.* 34/1984, 441-540 (Tafel 81-99, Beilage 5-6). Bu çalışma ve ayrıca Osmanlı Mezar Kitabeleri tipolojisi üzerine yaptıkları çalışmaları övgüye değer olduğunu belirtmemiz gerekir.

Hacı Mahmud Camii Haziresi'nde⁵ yirmi biri erkek, onyedisi kadın olmak üzere otuz sekiz mezar kitabesi bulunmaktadır. Burada birbirine çok yakın ve girift bir biçimde bulunan kitabelerin arasında üç mezar dikkati çekmektedir. İlk dikkat çekici mezar Kadri Paşa'ya ait üstü açık lahit biçiminde olup yanları girlandlı⁶, mermerden yapılmış olmaktadır. Kabrin kuzey yönündeki mezar, eşi Üftade Hanıma ait olup **pehle** taşına oturtulmuş bir şahide ve bir ayak taşı vardır. Üçüncü dikkat çeken mezar, hazirenin kuzeydoğusuna düşeni, Ordu Katiplerinden Mirli-va Mesut Paşa'nın oğlu Mehmed Murad Bey'e ait olanıdır. Burada şahide ve ayak taşı silindirik (üstüvanî) biçimindedir. Hazirenin güneydoğusundaki çevresi ince duvarla belirlenmiş mezarın kitabe ve ayak taşı yoktur.

Haziredeki şahide ve ayaktaşlarının hemen hepsi defalarca badanalandığı için mermer kitabelerdeki kabartma yazıların okunması bir hayli güç olmuştur. Anadolu'da sık görülen ve bilinçsiz bir biçimde yapılan badanalama işlemi mermer kitabe ve ayak taşlarının yazı ve süslemelerini korumakla birlikte taşların görünüm ve estetik güzelliğini bozmaktadır. Bazı mermer kitabelerin de her nedense siyaha boyandığı gözlenmiştir. Hazirede öğrencilerimle birlikte yaptığım çalışmalarda toprağa yarı gömülmüş bir şahideyi ayağa kaldırıp kırılmış olan üç parçasını telle raptetdik. Ali Paşazade İbrahim Bey'e ait bu şahide 1129 H/ 1716-7 M tarihli olup haziredeki en eski tarihli kitabe taşlarından biridir. Şahidenin kavuğu yerde olup iki parçaya ayrılmıştır. Genelde hazire düzensiz dikilmiş bir taş yığını görünümündedir. Mutlaka bir düzenlemeye ihtiyacı vardır.

Yukarıda adı geçen şahidenin, büyük bir ihtimalle, caminin inşasına ait bilgilerimizin 1716 tarihine kadar gerilere gitmesinde ışık tutar mahiyettedir. Pek tabiidir ki cami yapımının bu tarihte olduğunu ileri sürmemekle birlikte, bu camiye ait haziredeki en eski mezar taşının caminin kurulması tarihinin 1716'dan da önce olduğunu göstermesi yönünden önemlidir. Değerli hocamız Prof. Dr. Münir Aktepe'nin, İzmir tarihi üzerine yaptığı titiz çalışmalarından birisi olan İzmir camileri üze-

- (5) Hazire, genellikle içine cenaze defnedilen, etrafı duvar veya demir parmaklıklarla korunmuş olan cami, tekke ve türbe bahçeleri için kullanılan bir terimdir. Daha kısa olarak, çevresi korunmuş küçük kabristan anlamına kullanılır. M. Z. Pakalın, «Hazire,» *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, I, İstanbul, M. E. Basımevi, 1946, 794.
- (6) Bkz. Mükerrrem (Usman) Anadolı, «Batı Anadolu Eserlerinde Askı (Girland) Motifi», *Bilim Birlik Başarı*, sayı 35, (Tem. 1982), 12-17. Kadri Paşa'nın kabrini çevreleyen mermerlerin üzerine kabartma olarak işlenmiş girlandların Ege Bölgesinde bulunan diğer girlandlardan esinlenerek yapılmış olabileceğini düşünmekteyiz.

rine yayınladığı bir makalesinden⁷ hareketle Ankara Vakıflar Müdürlüğü'nde bulup, incelediğimiz bir vakıf kaydında cami ismiyle ilgili şu ibare vardır: «İzmirde mahalle-i cedidde Mahmud Hoca demekle maruf Hacı Mustafa Camii şerifi vakfı»⁸ Münir Hocamızın da ilgili makalesinde ifade ettiği gibi camiyi Hacı Mustafa Efendi isminde bir zatın inşa ettirdiği anlaşılmaktadır⁹.

Hazirenin bulunduğu yer ağaçlarla örtülü ve içinde hemen her an koyu gölge vardır. Bu sebeple kitabelerin net çekim için tebeşirlemenin iyi yapıldığı ve üç-dört defa fotoğraf çekildiği halde bazı kitabelerde iyi netice alamadık. Kitabelerin hepsini okumakla birlikte burada belirgin örnekleri vereceğiz.

1 — Es-Seyyid Mehmed Efendi'nin mezartaşı (Resim : 1)

Dikdörtgen bir mermerden yapılmış olan bu erkek baş taşının ölçüleri 70x23x10 cm. olup boyun kısmı kırık ve kavuğu yoktur. Sekiz satırdan oluşan kitabesinin sonundaki tarih açık ve belirgin değildir¹⁰. Belki de bu şahide hazirenin en eski kitabesidir. Kitabenin toprak içinde dikili olmayışı devşirme bir taş hissini vermektedir. Kitabenin üzeri badana ile kaplandığı için uzun süren temizlik işleminden sonra okuyabildik.

Hüve'l hallâku'l bâki	هو الخلاق الباقي
Kim kılarlsa mezaristana	کیم قیلرسه مزارستانه
Ziyaret hemen dua ruz-ı	زیارت همین دعا روز
Mahşerde şefaât	محشرده شفاعت
İde ceyb-i (?) hüda merhum	ایده جیب حدای مرحوم
Ve mağfur Hafızzâde	ومغفور حافظزاده
Es-Seyyid Mehmed Efendi ruhuna	السید محمد افندی روحنه
Elfatiha	الفاتحه
H 1 88	۱ ۸۸

(7) M. Münir Aktepe, «Osmanlı Devri İzmir Cami ve Mescidleri Hakkında Ön Bilgi, II,» *Tarih Enstitüsü Dergisi*, sayı 4 - 5 (Ağus. 1973 - 4), İstanbul, Ed. Fak. Matbaası, 1974, 109 - 111.

(8) Ankara Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi, Esas No : 210, sıra 1748.

(9) M. Münir Aktepe, *a. g. m.*, 109.

(10) Kitabenin sol altındaki 188 ve altındaki iki kısa yatay paralel çizgiler bize bu tarihin 1088 H/1677-8 olabileceğini düşündürmüştür. Ancak 1'den sonraki rakamın olmayışı bizi şüpheye düşürmüştür. Eğer bu bir tarih ise 1188 H/1774-5 de olabilir. 88 rakamının altındaki çizgiler belki de taş ustasının işareti olabilir zannı ile bu kitabeyi kesin tarihleyemiyoruz.

2 — Ali Paşazâde İbrahim Bey'in mezar taşı (Resim : 2)

Hazirede harap bir durumda bulduğumuz ve parçalarını birleştirerek selvi ağacına yasladığımız 130x29x23 cm. ölçüsündeki bu mermer kitabe sekiz satırdan oluşmakta ve bir büyük **ayna** içine kabartma olarak sülüs'le yazılmıştır. Kitabenin tarihi H 1129/1716-7 dir. Şahidenin kavuğu iki parçaya ayrılmış olup zeminde durmaktadır.

اه من الموت قبل العمل

Ah min el-mevt kabl el-amel
Bakmayım (?) çeşm-i basiretle
mezarım taşına
Bilmez murad ve halimi benim ta
gelmeyince başına
Ali Paşazâde merhum
İbrahim Bey ruhuna Allah
Rızasıy çün elfatiha
Sene 1129/1716-7

بقماین چشم بصیرتله مزارم طاشنه
بلمزم مراد و حالمی بنم تا کلمینجه باشنه
علی پاشازاده مرحوم
ابراهیم بک روحنه آله
رضاسیچون الفاتحه

سنة ۱۱۲۹

3 — El-hac Mahmud Kızı Fatma Kadın'ın mezar taşı (Resim : 3)

Üzeri ters V biçiminde ve köşeleri çıkıntılı aşağıya doğru hafifçe daralan mermer şahide 120x43x13 cm. ölçüsündedir. İzmir ve civarında çok rastlanan bir biçime sahip olan bir kadın şahidesidir. Buna benzer mezar kitabelerine Pınarbaşı¹¹ ve Tire Müzesi'nde de rastlamış bulunuyoruz¹². Mermere oyulmuş bir **pano** içinde dört satırlık ve aralarında **silme** kullanılmamış olan kitabenin üzerindeki **taç** kısmı süslemelidir. Benzer örneklerinde olduğu gibi onbir su damlalı, yarım **gülbezek** yarım daire ile çevrelenerek uyumlu bir kompozisyon yapılmıştır. Yazısı çok kötü olan bu kadın şahidesi devşirme olduğu açık olup tekrar kullanılmıştır.

Merhume ve mağfure
Elhac Mahmud kızı Fatma
Kadın ruhuna Allah rızasıçün
Elfatiha Sene 1149/1736-7

مرحومه و مغفوره
الحاج محمود قزی فاطمه
قدین روحنه الله رضاسیچون

الفاتحه سنة ۱۱۴۹

- (11) N. Ülker, «İzmir - Pınarbaşı Mezar Kitabeleri (XVIII. ve XIX. Yüzyıl)», I., II. Araştırma Sonuçları Toplantısı, Ankara, Başbakanlık Basımevi, 1985, 1 - 19.
(12) N. Ülker, «Tire Müzesindeki İslami Kitabeler», III. Araştırma Sonuçları Toplantısı, Ankara, 1986, 5 - 33.

4 — Hafızâde Mehmed Efendi kızı Ayşe Kadın'ın mezar taşı (Resim : 4)

Tepesi ters V biçiminde aşağıya doğru hafif bir şekilde daralan beyaz mermerden yapılmış bu kadın baş taşının ölçüleri 140x45x9 cm. dir. Bu şahidenin **alınlık** bölümünde Barok stilinde işlenmiş geometrik şekilli bir süsleme bulunmaktadır. Boyun kısmı üçgen şekilde çıkıntılarla işlenmiş bir kemer vardır. Bu şahidenin köşeliklerine simetrik olmayan birer sade motif işlenmiştir. Kitabenin olduğu **pano** derince oyulmuştur. Kitabenin üst kısmı yarı göğüs bölümünde dokuz su damlalı yarım bir gülbezek işlenmiştir. Yedi satırdan oluşan kitabenin satırları arasında silme kullanılmamıştır. Taşın süsü ile yazısı uyumlu değildir. Çalınma taş hissini verir.

Merhume	مرحومه
Hafız zâde	حافظزاده
Muhammed Efendinin	محمد افنديک
Kerimesi Aişe	کریمه سی عائشه
Kadın ruhuna	قدین روحنه
Elfatiha	
.Sene 1156/1743-4	الفاتحه سنه 1156

5 — Ağribozlu Osman Ağa'nın oğlunun mezar taşı (Resim : 5)

Genç yaşta vefat ettiği anlaşılan Halil Rif'at'ın şahidesi dikdörtgen biçimde mermerden yapılmış olup ölçüleri 94x6x11 cm. dir. Boyun kısmının üzerinde püsküllü bir fes vardır. Kitabesi yedi çift **ayna** üzerine yazılmış olup üstte yer yüzünde yaşayanların fani olduğuna dair bir hitap vardır.

کل من علیها فان
 آغریبوزی عثمان آغا محدودی یعنی اول رفعت حلیل نازنین
 غنجه و شر آچیلمدن رحلت ایدوب ناله قیل ای بلبل خار خزین
 عالم فانیه کلدی باباسی آغریبوزده ایدی اول ورد ترین
 اوچ یاشنده باباسنی کورمادی حسرت ایلله مهد لحد ایتدی بیرین
 جرد و والد هسنگ ای دریغ یاشدی فرقت آتشی نور کترین
 حصوعا اول والد ه نادید هسی نیجه خونبار ایتسون اول کوزلرین
 بیت ایکی یوز اللی سکیز تاریخی فوت اولوب اولدی یری خلده برین

Küllî men aleyha fan

Ağrıbozi Osman Ağa mahdumu yani ol rif'at-ı ħalil-i nazenin
Gonca-veş açılmadan rıhlet idüp nale kıl ey bülbül hazin
Alem-i faniye geldi babası Ağrıboz'da idi ol verd-i terin
Üç yaşında babası görmedi hasret ile mehd-i lahdı itdi yerin
Cedd ve validesinin ey dirig yaktı ateşi nur-ı güllerin
Hususa ol valide-i nadidesi nice hûn-bâr itmesün ol gözlerin
Bin iki yüz elli sekiz tarihi fevt oldu yeri huld-ı berrin

6 — Ovacıklı zâde kerimesi Emine Kadın'ın mezar taşı (Resim : 6)

Yukarıda izah ettiğimiz iki kadın mezar kitabesine şekil olarak benzeyen bu şahidenin yarım gülbeğinde sekiz damla vardır. Kitabe beş mail satırdan oluşmuş ve satır araları **silmelerle** ayrılmıştır. Şahidenin ölçüleri 115x40x5 cm. dir.

Hüve'l hallâkü'l bâki
Ziyaretten murad
 heman duadır
Bugün bana ise yarın
 sanadır
Merhume ve mağfure
Ovacıklı zâde kerimesi
Emine kadın ruhuna
 elfatiha
Sene 1181/1767-8

هو الخلاق الباقي
زیارتدن مراد همان دعا در
بوکون بکا ایسه یارن سکا در
مرحومه و مغفوره او ه جقلى زاده کریمسى
امینه قدین روحنه الفاتحه
سنة ۱۱۸۱

7 — Hafızzâde Seyyid Hacı Abdullah Efendi'nin mezar taşı (Resim : 7)

Mermerden yapılmış, yer yer satıh kısmı dökülmüş olan bu erkek şahidesinin boyun kısmı olmakla birlikte kavuğu yoktur. Bu şahidenin ölçüleri 100x31x10 cm. olup kitabesi yedi **pano** içine yazılmış mail satırlardan oluşmuştur. Yazı sülüs'tür.

Hüve'l hallâkü'l bâki

Müyesser oldu bana şahadet

İlahi sen nasib eyle saadet

Bulmaz ta ki resulünden şefa'at

Merhum ve mağfur Hafız

Zâde Seyyid Hacı Abdullah

Efendi ruhuna fatiha

Sene 1185 Rebiyülevvel/

Haziran 1771

هو الخلاق الباقي

میسر اولدی بکا شهادت

الهی سن نصیب ایله سعادت

بولمز تاکی رسولکدن شفاعت

مرحوم و مغفور حافظ

زاده سید حاجی عبد الله

افندی روحنه فاتحه سنه ۱۱۸۵

ربیع الاول

8 — Hafızzâde Mahmud Efendi'nin kızı Fatma'nın mezar taşı (Resim : 8)

Tepesi ters V biçiminde aşağıya doğru hafifçe daralan beyaz mermerden yapılmış bu kadın şahidesinin ölçüleri 150x44x8 cm. dir. Bu taşın alnlık bölümünde XVIII. yüzyıla has **barok** stilinde işlenmiş çiçek ve stilize edilmiş yaprak motifleri vardır. Yine stilize edilmiş iki sıra buğday başağı tüm kitabeyi dikdörtgen bir biçimde çevrelemektedir. Taşın köşeliklerinde simetrik olarak birer çiçek motifi işlenmiştir. Şahidenin kitabesi uzun çan biçiminde bir **silme** ile ayrılmış ve bir pano içine alınmıştır. Onbir satırdan oluşan kitabenin satırları silmelerle ayrılmıştır. Kitabe yukarıya doğru meyilli satırlardan oluşmakta iyi bir hattat ve taşcının eseri olduğu anlaşılmaktadır.

Ya Allah

Bir nihal-i nesl-i pak arı nesebden
Geldi mev'ti ana zerk etti senayi
Valideyn-i zevc hem âli resuldur
Rahmetinle yarlığa yarab sen anı
Vaz'ı haml edüp selamettir der iken
Lanesinden uçdu ol dem murg-ı canı
Böyle tarih düşmez illa binde bir
Fatıma monla Şerife ve ber cinanı
Hafız zâde Mahmud Efendi
Kerimesi ruhuna Fatiha
1188/1774-5

یا الله

بر نیال نسل پاک اری نسلندن

گلدی موئی آکا زرق ایتدی سنایی

والدین زوج هم آل رسولدر

رحمتکله یارلقه یاراب سن انی

وعص حمل ایدوب سلامتدر دریکن

لانسنندن اوچدی اول دم مرغ جانی

بویله تاریخ دوشمز آلا بیگده بر

فاطمه منلا شریفه و برجنانی

حافظ زاده محمود افندی

کریمه سی روحنه فاتحه ۱۱۸۸

9 — Hafız zâde Es-Seyyid Elhac Mahmud Efendi'nin mezar taşı (Resim : 9)

Dikdörtgen bir prizma biçiminde mermerden yapılmış olan bu erkek şahidenin boyun kısmı üzerinde bir katip kavuğu¹³ vardır. Şahidenin ölçüleri 157x34x12 cm. olup yedi **pano** içine kabartma olarak yazılmış vedi mail satırlık bir kitabesi vardır. Kitabenin yazısı sülüs'tür.

Hüve'l hayyü'l bâki

Bu merkade herkim ederse dua

İde mahşerde şefaât müctebâ

Merhum ve mağfur Hafız zâde

Es-seyyid el-hac Mahmud Efendi

Ruhiçün elfatiha

Sene 1193/1779

هو الحي الباقي

بو مرقد هر کیم ایدر سه دعا

ایده محشر در شفاعت محتبا

مرحوم و مغفور حافظ زاده

اسید الحاج محمود افندی

روحیچون الفاتحه

سنه ۱۱۹۳

10 — Hafız zâde Seyyid Ahmed Efendi'nin mezar taşı (Resim : 10)

Mermerden yapılmış olan bu şahidenin boyun kısmı üzerindeki kavuktan anlaşıldığına göre Ahmet Efendi önemli bir görevi üstlenmiş bir zattır. 160x34x9 cm. ölçülerindeki şahidenin yedi yukarı mail satırdan oluşan kitabesinin satırları silmelerle ayrılmıştır. Kitabenin yazısı sülüs-tür.

Hüve'l hallakü'l bâki

Okuya bir fatiha

rahmeten li'l alemin

Durağı cennet ola fi

makamı emin

Ya ilahi kıl inayet kabrimi

der eyleme

Köşkümü cennet eyle

yerimi nar eyleme

Merhum Hafız zâde Seyid

Ahmed Efendi

Ruhuna elfatiha Sene 1193/1779

هو الخلاق الباقي

او قویه بر فاتحه رحمة للعالمین

طوراگی جنت اوله فی مقامی امین

یا الهی قبل عنایت فبریمی دار ایلمه

کوشکومی جنت ایلمه بیریمی نار ایلمه

مرحوم حافظ زاده سید احمد افندی

روحنه الفاتحه سنه ۱۱۹۳

(13) İzzet Kumbaracılar, *Serpuşlar*, İstanbul, TTKOY Yayını, tarihsiz, 12.

11 — Ahmed Beşe'nin kızı Fatma'nın mezar taşı (Resim : 11)

Büyük selvi ağacının köküne kilitlenmiş olan bu kadın şahidesi ters V biçiminde olup aşağıya doğru hafifçe daralan beyaz mermerden yapılmıştır. Şahidenin ölçüleri ise 160x44x8 cm. dir. Bu mezar taşının alınlık bölümü stilize edilmiş yaprak motifleriyle ve bir vazo içinde çiçeklerle süslenmiştir. Dokuz satırdan oluşan kitabe çok nefis bir pano içine oturtulmuş olup satırlar düzdür.

Ah min el-mevt

اه من الموت

Ah kim sabavette geldi eccl

اه كم صباوتده ككدي اجل

Çare yoktu böyledir takdir-i ezel

جاره بكدی بویلدير تقدیر ازل

Genç ve ihtiyar cümleye olsa gerek

کنج و احتیار جمعه یه اولسه کرک

Bakidirler ancak hüda-yı lemyezel

باقیدرلر انجق خدایی لم یزل

Bulaşık Ahmed Beşe'nin kerimesi

بیلاشق احمد بشنک کریمه سی

Merhum ve mağfur Fatıma kerimesi

مرحوم و مغفور فاطمه کریمه سی

Ruhiyçün elfatiha

روحیچون الفاتحه

Sene 1209 Rebiyülevvel 11/

سنه ۱۲۰۹ را ۱۱

6 Ekim 1794

12 — Bulaşık Ahmed Reis'in mezar taşı (Resim : 12)

Mezar kitabesinden ve kavuğundan kaptan olduğu anlaşılan Ahmed Ağa'nın mezar taşı dikdörtgen prizması biçiminde mermerden yapılmış olup ölçüleri 120x28x9 cm. dir. Sülüs celisi ile yazılmış olan şahide kitabesi altı ayna'ya kabartma olarak yazılmış Ege Bölgesinde sıkça rastlanan bir mezar kitabesidir.

Hüve'l hallakü'l bâki

هو الخلاق الباقي

Okuya bir fatiha rahmeten li'l
alemin

اوقویه بر فاتحه رحمة للعالمین

Durağı cennet ola fi makamı emin

طوراگی جنت اوله فی مقامی امین

Merhum Seyyid Bulaşık

مرحوم سید بولشیک

Ahmed Reis ruhuna

احمد ریس روحته

Fatiha sene 1211 fi Safer 20/25

Ağustos 1796

فاتحه سنه ۱۲۱۱ فی ص

13 — Bulaşık Ahmed Ağa oğlu İsmail Reis (Resim : 13)

Mermerden yapılmış olan bu mezar taşının ölçüleri 120x29x11 cm. dir. Kitabenin üst kısmında yatanın gemi kaptanı olduğunu tahmin ettiğimiz bir mermer kavuk vardır. Şahidenin kitabe bölümü tamamen **silme** ile çevrilmiş olup yedi mail satırı da kalın **silme**lerle ayrılmıştır.

Hüve'l hallakü'l bâki

Ahla zar kılarım

gençliğime doymadım

Derdime derman aradım

bir ilacın bulmadım

Hasreta fani cihanda tul-u

ömr sürmedim

Fırkata takdir bu imiş ta

ezelden bilmedim

Bulaşık Ahmed Ağa oğlu

merhum

Seyyid İsmail Reis

ruhiçün fatiha

Sene 1226/1811

هو الخلاق الباقي

اهله زار قيلرم كنجلكمه دويمادم

درديمه درمان ارادم بر علاجن بولدم

حسرتا فاني جهانده طول عمر سوردم

فرقتا تقدير بو ايمش تا ازلدن بلمدم

بولاشق احمد اغا اوغلو مرحوم

سيد اسماعل ريس روحيجون فاتحه

سنه ۱۲۲۶

14 — Hafız zâde Mahmud Efendi'nin Eşi Hatice Kadın'ın taşı (Resim : 14)

Ege Bölgesine has klasik bir hanım şahidesinin üzeri ters V biçiminde olup aşağıya doğru hafifçe daralmaktadır. Mezar taşının **taç** veya **alınlık** bölümünde minaresiz cami ve kubbesinin yanında muhtemelen türbe olan iki küçük bina vardır. Kitabenin **taç** kısmı barok stilinde hayali yaprak motifleriyle süslenmiştir. Taşın **köşelik**lerine yaprak motifleri konulmuştur. Araları **silme** ile ayrılmış yedi satırlık kitabe bir **ark silme** ile **taç** bölümünden ayrılmıştır. Kitabenin yazısı yedi **ayna** üzerine tam kabartma olarak yazılmıştır.

هو الخلاق الباقي

Hüve'l hallakü'l bâki

Bu merkade her kim iderse dua

İde mahşerde şefaata mücteba

Hafız zâde Mahmud Efendi

Zevcesi merhume Şerife

Hatice Kadın ruhuna

Fatiha Sene 1220/1805-6

بو مرگده هرکیم ایدرسه دعا

ایده محشرده شفاعت مجتبا

حافظ زاده محمود افندی

زوجه سی مرحومه شریفه

حدیجه قدین روحنه

فاتحه سنه ۱۲۲۰

15 — Mahmud Ağa oğlu Mehmed Ağa kızı Fatma Kadın'ın taşı (Resim : 15)

Sade görünümlü olan bu kadın şahidesinin taş işlemeciliği iyi olmamakla birlikte **taç** kısmında iki katlı cami ve iki adet türbe veya taş-tan ev¹⁴ hissini veren kabartma süslemeler vardır. Biçimi diğer kadın şahidelerine benzer. Kitabenin ölçüleri 130x33x6 cm. dir. Şahidenin kitabesi yarım daire biçiminde bir silme ile **taç** kısmından ayrılmış ve **köşelik**lerinde sitle edilmiş üç yapraklı çiçek motifi yerleştirilmiştir. Altı satırdan oluşan kitabe satırlarının yalnızca çevresi oyularak kabartma biçiminde yazılmıştır. Satırlar arasında **silmeler** yoktur.

هوالمعين

Hüve'l mu'in

الهي روضه جنان ايله مقامين

İlahi ravza-i cinan eyle makamın

Mahmud Ağa oğlu

محمود اغا اوغلو

Mehmed Ağa kerimesi merhume

محمد اغا كريمه سي مرحومه

Fatıma Kadın ruhuna

فاطمه قدين روحنه

Fatiha Sene 1229/1813-14

فاتحه سنه ۱۲۲۹

16 — Üsküdarî Kara Hasan zâde Hüseyin Efendi oğlu Mehmed Refik'in mezar taşı (Resim : 16)

Dikdörtgen biçimindeki bu şahidenin ölçüleri 50x16x5 cm. dir. Yalnızca satırların etrafı oyularak yazılmış beş hafif mail satırdan oluşan bir kitabe bozuk bir sülüs celisi ile yazılmıştır. Şahidenin boynu üzerindeki kavuğun bu taş a ait olmadığı anlaşılmaktadır.

Hüve'l bâki 1244/1828-9

هوالباقى ۱۲۴۴

Üsküdarî Kara Hasan zâde

اسكدارى قره حسن زاده

Hüseyin Efendi

حسين افندى

Mahdumu Muhammed Refik

مخدومي محمد

Ruhuna fatiha

روحنه فاتحه

(14) Azade Akar, «Eski Türk Süslemelerine Dair», «Sanat Dünyamız» yıl 1, sayı 2, (Eylül 1974), İstanbul, İstanbul Tifdruk Matbaacılık Sanayi, 1974. Bu tür binalar, çadırlara da benzetilmiştir. C. Çürük - E. Çiçekli, *Örnekleriyle Türk Çadırları*, İstanbul. Askeri Müze Yayınları, 1983.

17 — Ebubekir Sakıp Efendi'nin mezar taşı (Resim : 17)

Dikdörtgen bir mermerden yapılmış bu şahidenin kitabesi yedi mail satırdan müteşekkil olup yedi **pano** içine alınmıştır. Ölçüleri 70x21x8 cm. olan bu baş taşının boynu üzerinde bir sarık vardır. Kitabe diğerlerinden farklı olarak kelime-i şahadet ile başlamıştır.

La ilahe illallah Muhammed
resullullah

لا اله الا الله محمد رسول الله

موردهوى غزنوى محمود

Moravî Gaznevî Mahmud

افندى زاده مصطفى افنديك

Efendi zâde Mustafa Efendinin

مخدومي مرحوم و مقفور

Mahdumu merhum ve mağfur

الحقناح الى رحمت الغفور

Elmuhtac ila rahmetü'l gafur

ابوبكر صائب افندى روحه

Ebu bekir Sakıp Efendi ruhuna

سنه ١٢٤٥ (٩)

Sene 1245/1829-30 (?)

18 — Elhac Mehmed Emin oğlu Ali Bey'in mezar taşı (Resim : 18)

Bir önceki baştaşına benzeyen bu mermer şahidenin ölçüleri 70x22x7 cm. dir. Bozuk bir sülüsle yazılmış olan bu kitabe altı mail satırdan oluşmaktadır. Boyun kısmı üzerinde püsküllü bir fes vardır. Şahidenin kitabesi sade fakat anlamlı olup anne ve babasına öteki dünyada şefa'at eden bir çocuğu anlatır.

Ah min el-mevt sene 1262/1845-6

اه من الموت سنه ١٢٦٢

Murg-ı bülbül uçdu cennet bağının...

مرغ بلبل اوجدى جنت باغتك...

Şafi' müşeffi' ola anasına babasına

شافع مشفع اوله اناسنه باباسنه

Elhacı Muhammed Emin

mahtumu Ali

الحاجى محمد امين محتومى على

Bey merhum ruhiçün

بك مرحوم روحیچون

Fatiha

فاتحه

19 — Osman Ağa'nın kızı Ayşe Sıdika Hanımın mezar taşı (Resim : 19).

Tek parça mermerden yapılmış olan bu şahide iki bölümden oluşmaktadır. Üst kısmındaki **taç** bölümü, ters U biçiminde olan kitabe bölü-

münün üzerine ayrıca yerleştirilmiş hissini verir. Ege bölgesinde rastlanan bu tip şahidenin taç kısmı çelenk şeklinde bir kompozisyon izlenimini vermekte olup her iki yana sarkan yaprak demeti motifi görülmektedir. 110x38x5 cm. ölçüsünde olan şahidenin onbeş satırdan oluşan kitabesinin satırları silmelerle ayrılmıştır. Kitabenin yazı biçimi güzel talik'tir. Yazı, imla ve kaligrafi bakımından iyi başlatılmış olan kitabenin sonuna doğru yazı, ifade ve imla bozulmuştur.

Hüve'l bâki

Ah felek ah ah babam

Gülmeden açılmadan

bağ-ı cihanda gonca veş

Gülistan-ı ömrümü

bozdu zemistan-ı kaza

Aleme geldimki

gitmiş gurbete evvelce ol

Görmeden ruy-ı

peder ah eyledim azm-i beka

Çak çak etti geriban

kıya-yı (?) ömrümü

Pençe-i dest-i ecelden

bulmadım hayfa ıha

Gûş-i hûşe oldu

menkûş nida-i ircii

Katre-i güher

takınmazdım sağır idim dalha

Valideynim ağlasınlar

fırkatimle dembedem

Kaldı vuslat

gülistan-ı cennete ve ahreta

Cennetmekan Ağrıbozî

Hasan bey

hazinedarı Halil Ağazâde

Osman Ağa kerimesi

Aişe Sıdika Hanım

ruhiyçün fatiha

Sene 1265 Fi 15

Receb/7 Haziran 1849

هو الباقي

آه فلك

آه آه بابام

جهلنده غنچه وش

بوزی زمستان قضا

غریبه اولجه اول

آه ایلدم عزم بقا

کرییان قیای عمریمی

بولدم حیفای رها

منکوش ندای ارجعی

قرطه (قطره) کوهر طاقمزد صغیر ایدم رها

فرقتله رمیدم

قالدی وصلت کستن جنته و احرت

جنتمکان اغریبوزی حسن بک خزینهداری خلیل اغازاد

عثمان اغاکریمه سی عاشه عدیقه خانم روحیچون فاتحه

سنه ۱۲۶۵ فی ۱۵ ب

20 — Elhac Kıtık (?) oğlu Sandıkçı İbrahim Efendinin taşı (Resim : 20)

Dikdörtgen bir mermerden yapılmış olan bu erkek baş taşının ölçüleri 90x26x9 cm. dir. Bu şahidenin boyun kısmı üzerinde nakşibendi kavuğu'nu (?) andıran bir serpuş bulunmaktadır¹⁵. Araları kalın silmelerle ayrılmış olan kitabenin tüm sathı oyulmuş beş satırlık kabartma biçiminde olup çevresi tümüyle **silmelerle** çevrilmiştir.

Hüve'l hayyü'l bâki	هو الحي الباقي
Okuya bir fatiha rahmeten li'lalemin	اوقيه بر فاتحه رحمه للعالمين
Elhac Kıtık oğlu (?) merhum	الحاج قيطك اوغلى مرحوم
Sandıkçı İbrahim Efendi ruhuna	صندوقچى ابراهيم افندى روحه
Fatiha Sene 1268 C/Mart 1852	فاتحه سنه ١٢٦٨

21 — Ordu Katibi Mirliya Mesud Paşa'nın oğlu Mehmed Murad Bey'in taşı (Resim : 21)

Silindirik biçimde mermerden yapılmış olan bu şahidenin yüksekliği 115 cm. çevresi 67 cm. dir. Hazirede tek olan bu üstüvani kitabe dokuz satır olup satır araları **silmelerle** ayrılarak dokuz **pano** oluşturulmuştur. Kitabe talik'le yazılmıştır. Mezarın ayak taşı da silindirik biçimde olup baş ve ayak taşları **pehle** taşına oturtulmuştur. Ayrıca mezarın etrafı demir parmaklıklarla çevrilmiştir.

Hüve'l hallakü'l bâki	هو الخلاق الباقي
Asakir-i hassa-i hasret-i	عساكر خاصه حضرت
Şahane Ordu-yu Hümayunu	شاهانه اردوى همايونى
Erkanından Mirliya Mesud	اركانندن ميرلوا مسعود
Paşanın mahdumu	پاشانك محدومى
Es-Seyyid Mehmed Murad Beğın	السيد محمد مراد بك
Ruh-u şerifine fatiha	روح شريفه فاتحه
11 Zilkade Sene 1268/ 27 Ağustos 1852	ذى القعدة ١١

(15) İ. Kumbaracılar, a.g.e., 34.

Hazirenin en güzel görünümlü ve sanatkarane bir biçimde işlenmiş şahidesidir. Her yönüyle fevkalade olan bu mezar taşının **taç** kısmında bir vazo içinde her iki tarafa sarkan akantus¹⁶ yaprakları işlenmiş, her iki tarafta da Barok stilinde düzenlenmiş stilize yaprak motifleri uyumlu bir biçimde yerleştirilmiştir. Şahidenin kitabesi tamamen kavisli bordür şeklinde bir silme ile çevrelenmiştir. Şahidenin **göğüs** kısmının kitabe çevresi perde motifi ile çevrelenmiş, kitabenin geri kalan kısmı stilize edilmiş yapraklarla çevrelenmiştir. On iki mail satırdan oluşan şahide kitabesi düz zemin üzerine kabartma biçiminde yazılmıştır. **Pehle taşı**¹⁷ iyi korunmuş olup ayak taşı da vardır. Güzel bir talikle yazılmış kitabe taşının ölçüleri 210x62x6 cm. olup **pehle taşı'nın** ölçüleri ise 220x60 cm. dir. Ayak taşında servi etrafına sarılmış sarmaşık tipi bir bitki motifi vardır.

هو الخلاق الباقي

قدر و جاهی اوله دایم قدری پاشانک فزون
طول عمر ایله معمر ایلسون آتی خدا
قرب حقه واصل اولدی زوجه پاکیزه سی
حق ایله اولار و احفادین معمر دایم
بو سعادت آکا کافیدر که عاشورا کونی
بولدی روح پر فتوح جنت المآواده جا
حیلی مدّت پای بندسز آلام ایدی
عاقبت کاش اجلدن دردینه بولدی دوا
قطره چشم ایله تاریخ وفاتن یازدیلر
ایلدی افتاده خانم عزم ماءوای بقا

فی سنه ۱۲۶۹

(16) Yıldız Demiriz, «Acanthus; Türkiye'nin Arkeoloji ve Sanat Tarihi Terminolojisine yanlış adla girmiş bir bitki motifi», *Arkeoloji ve Sanat Tarihi Dergisi*, III, İzmir, 1994, 19-24.

(17) C. Esad Arseven, *Türk Sanat Tarihi Dergisi*, İstanbul, M. E. Basımevi tarihsiz, 458; M. Z. Pakalın, a. g. e., II (1953), 765-6.

Kadr ü cahı ola daim Kadri Paşa'nın füzun
Tul-ı ömr ile muammer eylesin anı hüda
Kurb-ı hakka vasıl oldu zevce-i pakizesi
Hak ide evlad ü ahfarın muammer daima
Bu saadet ana kafidir ki aşure günü
Buldu ruhu pür fütuh 'cennet-ül- me'vada ca
Hayli müddet pay-ı bendsiz alam idi
Akibet ke's-i ecelden derdine buldu deva
Katre-i çeşm ile tarih-i vefatın yazdılar
Eyledi Üftade Hanım azm-i me'va-yı baka
Fi Sene 1269/1852-3

23 — Kadri Paşa'nın mezarı (Resim : 23 ve 23 A)

Hazirede bulunan yüksek ve gösterişli mezar kitabesidir. Dikdörtgen şeklinde yapılmış olan şahidenin ölçüleri : 185x44x12 cm. Üzeri açık sanduka biçimindeki girland motifli mermerlerle çevrili olan mezarın ölçüleri 213x70x70 cm. dir. Üzerinde püsküllü bir fes¹⁸ bulunan şahide kitabesi on iki satırdan oluşmaktadır. Satırlar silmelerle çevrilmiş olup, tam kabartma biçiminde yazılmıştır. Usta bir hattat ve taşçı ustası elinden çıktığı anlaşılan¹⁹ kitabenin yazısı sülüs celisi'dir. Mezarın ayak taşına ise servi²⁰ ve asma motifi kabartma olarak işlenmiştir. Ayak taşındaki bitki motifi Hayat Ağacını²¹ da andırmakta olup bu motif Ege Bölgesi mezar taşlarında pek sıkça rastlanır.

(18) İ. Kumbaracılar, *a. g. e.*, 22 - 25.

(19) Uğur Derman, «Mezar Kitabelerinde Yazı Sanatımız», *TTOK. Belleteni*, 49/328. 36 - 47, Yazar şahide kitabelerinin yazı çeşitleri ve muhtevası hakkında bilgi verirken mezar taşlarının hazırlanışındaki hattat ve taşçı ustasının işbirliğini açıklar.

(20) Servi'nin taş süslemelerindeki kullanılışı ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Cevdet Çulpan, *Serviler II*, İstanbul, Akgün Matbaası, 1961.

(21) Gönül Öney, «Anadolu Selçuklu Sanatında Hayat Ağacı Motifi», *Belleten*, XXXII/125 (Ocak 1968), 25 - 50; Güran Erbek, «Hayat Ağacı «motifi» I, «Antika», sayı 15 (Haz. 1986), 26 - 41 ve II, sayı 16 (Tem. 1986), 26 - 38; Burhan Ögüz, *Mezartaşında Simgeleşen İnançlar*, İstanbul, Can Matbaa, 1983, 15 - 18.

هو الخلاق الباقي

قدری باشانك فله حق روحنی رحمتله شاد
چوق نفوس مروّه تی احساننی احیا ایلدی
امر حظه یستم شهر صفر یوم الخمیس
ترك ایدوب دار فنای عزم عقبا ایلدی
یاره سن یاردلرندن اولعدی چاره پزیر
مرهم دست اجل زحمن مدار ایلدی
ارجعی اوازینه لبّیک کویان عاقبت
مرغ روحی شاحسار سدره یه جا ایلدی
صبحدم تاریخ فوتن قلدی بر هاتف ندا
قدری پاشا جنت المآواره ماءوی ایلدی
روحیچون فاتحه سنه ۱۲۷۲

Kadri Paşa'nın kıla hak ruhunu rahmetle şad
Çok nüfus müriyyeti insanı ihya eyledi
Emr-i Hakla bî-sitem şehir-i Safer yevm-ül, hamis
Terk idüib dar-ı fenayı azm-i ukba eyledi
Yarasın yardıklarından olmadı çare pezîr
Merhem-i dest-i ecel zahmın midad eyledi
İrcii avazına lebbeyk guyan-ı akıbet
Murg-ı ruhu şah-sar-ı sidre-i ca eyledi
Subh-dem tarih-i fevtin kıldı bir hatif nidâ
Kadri Paşa cennet-i me'vada me'vî eyledi
Ruhuyçün fatiha Sene 1272/(3 Safer 1272) 17 Ekim 1855

24 — Hafız Ali Efendi'nin mezar taşı (Resim : 24)

İzmir nüfus kayıt memuru olan bu şahsın klasik bir biçim diye adlandıracağımız baş taşının boyun kısmının üzerinde serpuş olarak bir fes vardır. Dikdörtgen olan mermer kitabenin ölçüleri 120x28x10 cm. dir. Araları kalın **silmeler**le ayrılmış olan kitabenin tüm sathı oyulmuş yedi satırlık kabartma biçiminde olup kitabenin çevresi tümüyle **silmeler**le çevrilmiştir.

La ilahe illallah

İzmir nüfus mukayyidi

Moravî Anabolulu

Kastil dizdarı

Merhum ve mağfurlehu

Hafız Ali Efendinin ruhiçün

Rizaen lillah el fatiha

Sene 1272 fi 12 Safer

24 Ekim 1855

لا اله الا الله

ازمير نفوس مقیدی

مورهوی انابوللی

قستل دزداری

مرحوم و مغفورله

حافظ علی افندیك روحیچون

رضائللہ الفاتحه

سنه ۱۲۷۲ فی ۱۲ ص

25 — Hacı Mustafa'nın mezar taşı (Resim : 25)

Şekil olarak alışılmışın dışında olan bir erkek mezar kitabesidir. Üzeri ters U biçiminde olan bu şahidenin ölçüleri 98x29x12 cm. olup kitabesi on düz satırdan oluşmuştur. Kitabe talik'le kabartma biçiminde yazılmış olup satırlar kalın silmelerle birbirinden ayrılmıştır. Kitabe siyah boya ile kaplandığı için okunması çok güç hale gelmiştir.

Ya Rahim

İtti Dünyadan yine bir pûr

huş-u ruşen-i zamir

Ah bu mevtin elinden kimseye

yoktur reha

Hüsn-ü ahlakıyla mevsuf idi...

Taat-ı zuhd ve ra'da yoğidi

manend ana

Hayli müddet gûşe-i vahdet

nişin olmuş idi

Kârı her demde ibadet idi

hakka biriya

Geldi bir hâtıf yazub cehrle

tarihin didi

Can atub irdi behişte ah Hacı

Mustafa

1281/1854-5

یا رحیم

ایتدی دنیادن یینه بو پر خوش روشن ضمیر

اه بو مومنک التندن کسسه یوقدر رها

حسن اخلاقيله موصوف ایدی

طاعت زهد و ورعه یوقیدی مانند اکا

خلمی مدت کونه وحدت نشین اولمش ایدی

کاری هر دمده عبادت ادی حقه بی ریا

کندی بر هاتف یازوب جهر تاریخن دیدی

جان اتوب ایردی بهشته آه حاجی مصطفی

۱۲۸۱

26 — Moravî Hafız Ali Efendi'nin kızı Hanife Hanım'ın mezar taşı
(Resim : 26)

Küçük fakat nefis bir sade güzelliği olan bu hanım şahidesinin taç kısmındaki taş işçiliği dikkat çekicidir. Bu kısımda bir vazö içine konulmuş dört gül ve **akantus** yaprakları güzel bir kompozisyon oluşturmuştur. Sekiz satırlık kitabenin satır araları **silmeler**le ayrılmış ve kitabe çevresi **meandros** (kavisli bordür) ile çevrelenmiştir. Şahidenin ölçüleri 130x47x5 cm. dir.

هوالباقى سنه فى ١٢٧٢
سزادر والدم ككسه فغان انسه مزارمه
كى زيرا بر مراده ايرمدن ياهو جوان كندم
ولكن عون نفسده نال اولدم لطف مولايه
ديوب اخلام ايله يا حضرت الله همان كندم
ازمير نفوس مقيدى موردهوى حافظ على افنديك
كريمه سى مرحوم و مغفور حنيفه حانمك
روحچيون رضاء الله الفاتحه شريف

Hüve'l bâki Fi sene 1272

Sezadır validim gelse figan etse mezarımda.

Ki zira bir murada ermeden yahu civan gittim .

Ve lakin son nefeste nail oldum lutf-u mevlaya

Deyüb ihlamın ile ya Hazret-i Allah heman gittim

İzmir nüfus mukayyidi Moravî Hafız Ali Efendi'nin

Kerimesi merhum ve mağfur Hanife Hanımın

Ruhiçün rizaen lillah el fatiha-i şerif

27 — Hacı Mahmud Camii müezzini Kasap Hüseyin Efendi'nin taşı (Resim : 27)

Dikdörtgen biçimindeki bu erkek mezar baştaşı 80x26x9 cm. ölçüsünde olup bozuk bir sülüs celisi yazısı vardır. Şahidenin beş satırdan oluşan kitabesinin yalnızca harflerinin etrafı oyulmuştur. Bu mezar taşında kaba bir taş işçiliği göze çarpmaktadır. Şahidenin boyun kısmı kırık olup üzerinde kavuğu yoktur.

Hüve'l hayy sene 1277/1860-1

هو الخی سنه ١٢٧٧

Hacı Mahmud Camisi

حاجی محمود جامع سی

Müezzini merhum kasab

مؤزنی مرحوم قصاب

Hüseyin Efendi ruhuna

حسین افندی روحنه

Fatiha

فاتحه

28 — Haseki Ahmed Ağa'nın eşi Şerife Hanımın mezar taşı (Resim : 28)

Üzeri ters V biçiminde olan ve mermerden yapılmış bu mezar kitabesinin ölçüleri 150x51x6 cm. dir. Baştaşının taç kısmındaki süsleme ve motiflerin ahenkli ve itinalı bir biçimde oyulduğu dikkati çeker. Taşın taç veya **alınlığına** içinde beş adet gül bulunan bir vazo ve etrafına rokoko stilinde hayali yaprak motifleri işlenmiştir. Bu tür taş işleme ve süslemeciliğe Tire Müzesi'ndeki mezar kitabelerinde de rastlamıştık²². Taç kısmı kitabeden düz bir **silme** ile ayrılmıştır. Onüç satırdan oluşan kitabenin satırları arasında **silme** kullanılmamış olup iki tarafı sütun motifi ve üzeri **ark**'a benzer bir biçimde stilize edilmiş yapraklarla bezenmiştir. Bu şahidedeki süslemeler, tarih kısmı kırılmış olan kitabenin 18. yüzyıla ait olabileceğini ortaya koymaktadır. Sülüs celisi ile yazılmış olan kitabe düz zemin üzerine kabartma olarak yazılmıştır²³.

(22) N. Ülker «Tire Müzesindeki İslami Kitabeler...», 24. Ayrıntılı bilgi için bkz dipnot 40.

(23) Aynı tipte süslemeleri olan bir kadın şahidesine Pınarbaşı'nda da rastlamıştık. Bkz. N. Ülker, *a. g. m.*, 10.

هو الحى الباقي الله
 نازه لکده کنوری صولدیرب باد فنا
 گلشن کام فندان المده امر خیز نما
 بلدیلر جوان و قیان (انا اغرضنا) امریتی
 آه کم طفلر طیانمز نیجه صبر ایده انامز
 اصل یوقدر صد هزاران آه افغان اتنک
 لایفی آنجق بنی اخلاصه دوستلر آکا
 چیقدی بر تاریخله روحی دیدی جور عین بکا
 پاک دامن عاشق پاک جنت ماوی سکا
 خصکی احمد آغا زوجه سی و حافظ زاده
 مرحومه شریفه امینه
 (رو) حنه فاتحه

Hüve'l hayyü'l bâki Allah

Tazelikde gül nurumu soldurub bad-ı fenâ

Gülşen-i kam-ı fenâdan elimde emr-i hız nüma

Bildiler civan-ü kıyan innâ arezna emrini

Ah kim dağlar dayanmaz nice sabr ide anamız

Asl yoktur sad hezaran ah-ı efgan itmenin

Layığı ancak beni ihlasla dostlar anâ

Çıktı bir tarihle Ruhî didi cevri ayn banâ

Pâk-i damen aşık-ı pak-ı cennet-i me'va sanâ

Haseki Ahmed Ağa zevcesi ve Hafız zâde

.....merhume Şerife Emine

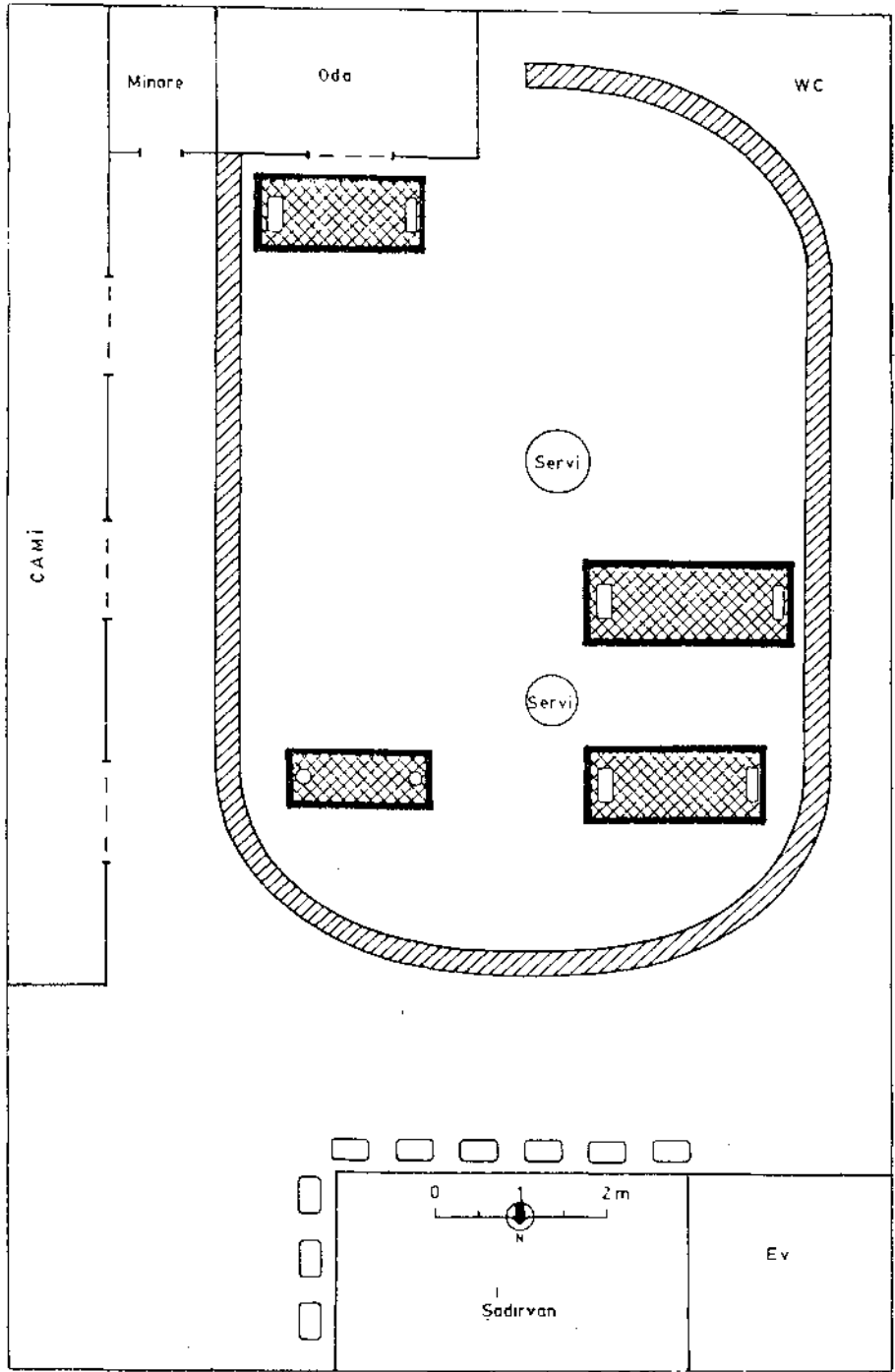
..... (ru)huna fatiha

(Sene) ... 25

Sonuç :

Ege Bölgesi tarih, edebiyat ve kültür değerlerimiz üzerinde araştırma yapanlara İzmir'in bazı illeri ve önemli şahsiyetleriyle ilgili biyografik bilgiler sunmanın yanı sıra, bizden sonraki nesillere bir daha yapılması çok zor olan mermer işlemeli kitabelerle dolu olan kültür hazinelerimizden birini ana hatlarıyla tespit edip sunmuş bulunuyoruz.

Önemsiz gibi görünen fakat bölgesel tarihimizin bütün yönü ile aydınlatılması, hiç şüphesiz, bu tür yazılı ve süslemeli taş belgelerimizin incelenip gün ışığına çıkarılmasıyla mümkün olacağına inanıyoruz. Bu çeşit ihmal edilmiş çalışmaların yurt sathında yaygınlaştırılması, unutulmaya ve harap olmaya mahkum edilmiş olan mezar kitabelerinin yazılı olarak tespit edilip yarınlara devredilmesine yardımcı olacaktır. Bu husus devletimizin kültür değerlerimizi koruması ile ilgili görevi olduğu kadar Üniversitelerimizdeki ilgili bölümlerinin de vazifesi olmalıdır. Özellikle yurdumuzda sayıca artmış olan Edebiyat Fakültelerinin Tarih ve Sanat Tarihi bölümlerine bu konuda büyük görevler düşmektedir. Bu konunun önemi idrak edildiğinde öğrencilere tez verilmek suretiyle mezar kitabelerinin zamana kadar gelebilmiş olanlarının kurtarılıp ebediyete yazılı olarak intikal etmesi sağlanmış olacaktır.

Plan : 1 — Hacı Mahmud Camii haziresi konum krokisi.

Resim : 1

Resim : 2

Resim : 3

Resim : 4

Resim : 5

Resim : 6

Resim : 7

Resim : 8

Resim : 9

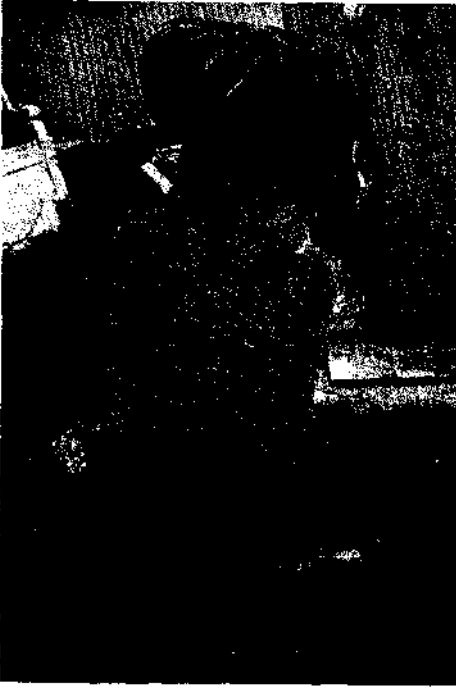
Resim : 10

Resim : 11

Resim : 12

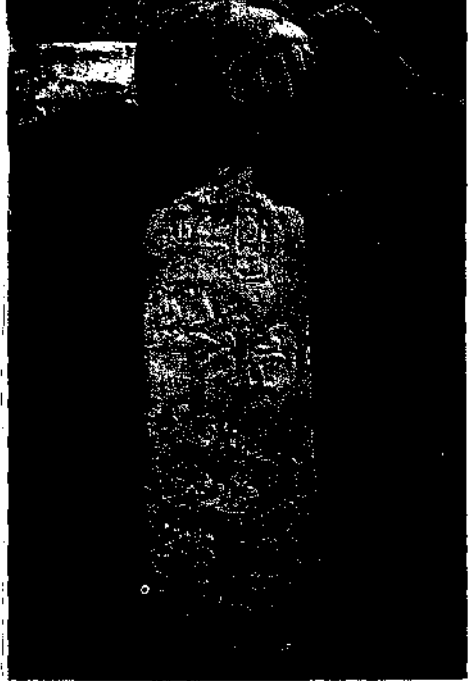
Resim : 13

Resim : 14

Resim : 15

Resim : 16

Resim : 17

Resim : 18

Resim : 19

Resim : 20

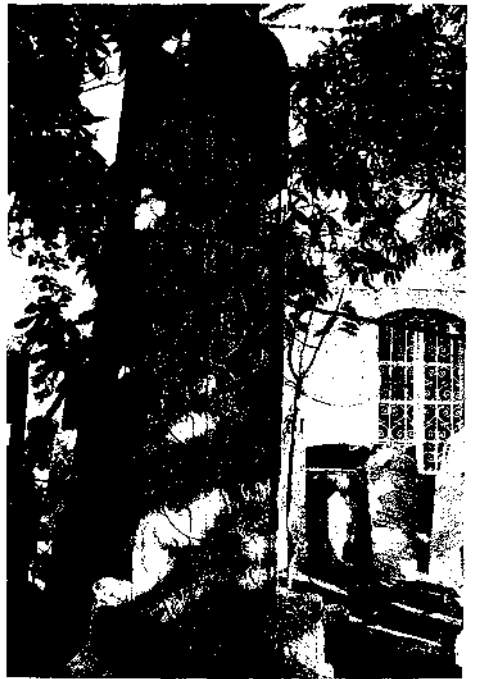
Resim : 21

Resim : 22

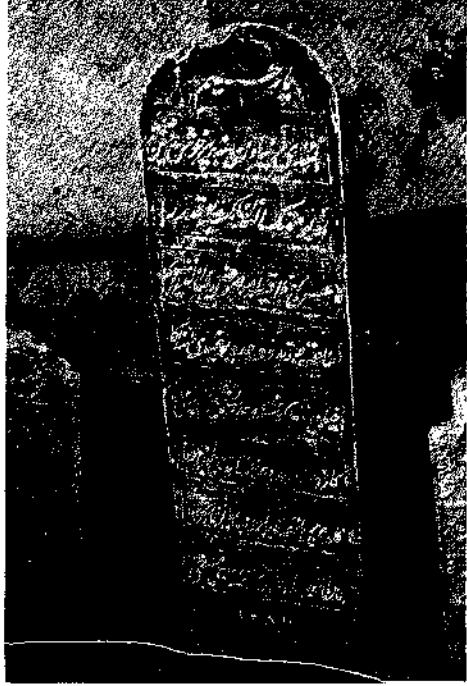
Resim : 23

Resim : 23 A

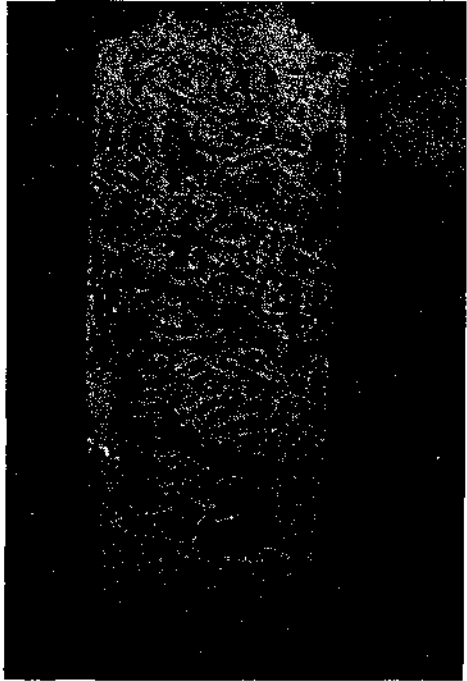
Resim : 24

Resim : 25

Resim : 26

Resim : 27

Resim : 28

CİNCİN KÖYÜNDE CİHANOĞULLARINA AİT YAPILAR ¹

Ayda AREL *

Koçarlı'nın güneydoğusunda, Sobıca Dağları'nın kuzey eteklerinde bulunan Cincin Köyünün, H. 1130/M. 1717 tarihinde yöreye yerleştirilen Fersah aşireti yörükleri tarafından kurulduğu öne sürülmüş ise de, H. 991 tarihli Menteşe Livası Tapu Tahrir defterindeki bir kayıt kuruluş tarihini çok daha eskilere çıkartmaktadır². 16. yüzyılda Mazın³ yöresini yurt tutan bir Türkmen aşiretinden indikleri sanılan⁴ ve 18. yüzyılın ortalarında itibaren Aydın Güzelhisarı ile çevresinde nüfuz sahibi önemli bir aile

- (*) Doç. Dr. Ayda EREL, Ethem Efendi Caddesi Çim Ap. No. 9/1 D. 2 Erenköy - İSTANBUL.
- (1) Bu araştırma Kültür ve Turizm Bakanlığı, Eski Eserler ve Müzeler Genel Müdürlüğü'nün izin ve katkılarıyla gerçekleştirilmiştir. Arazi çalışmaları ayrıca, 1986 yılında, Türk-Amerikan İlmî Araştırmalar Derneği (ARIT)'nin bursu ve Fransız Anadolu Tetkikleri Enstitüsü (IFEA) ile CNRS'e bağlı «Formes et fonctions de l'habitat en Turquie» başlıklı araştırma projeleri çerçevesinde tahsis edilen kredilerle gerçekleştirilebilmiştir. Bu kurumlara desteklerinden ötürü teşekkürü borç bilirim. Ayrıca, araştırma sırasında her türlü kolaylığı sağlayan ve ilgilerini esirgemeyen Aydın Valisi Sn. Aykut Ozan Aydın Müzesi Müdürü Sn. Vural Sezer, Koçarlı Kaymakamı ve Cincin Köyünün muhtarı ile başta Bekçi Ahmet Öngül olmak üzere, Cincin Köyündeki dostlarımıza minnet borcumuz vardır.
- (2) A. Gökbel, *Aydın İli Tarihi*, Aydın, 1936, s. 243 ve Tapu ve Kadastro Gn. Md. Arşivi, Menteşe Livası Tapu Tahrir Defteri No. 110, s. 2056. Cincin'deki Cihanoglu Camii haziresinde bulduğumuz kitabeli taşların en eskisi (H. 1162/M. 1749) Fersah aşiretinden Orhan oğlu Hüseyin Beg oğlu Hacı Yusuf'a aittir. Cihanogulları'nın bu aşiretle ilgisi konusunda bilgimiz yoktur.
- (3) Cihanogulları'yla ilgili olarak sık sık kulağımıza çalınan bir deyim «Taht Mazon, Sobuca yamak»tır. Gerçekten de, önceleri sadece bir Pazar olan Koçarlı'ya yerleşmeden önce Cihanogulları Sobuca'da meskûn idi. Mazın (ya da özgün adıyla Amyzon) bölgesi hakkında bkz. Jeanne ve Louis Robert, *Fouilles d'Amyzon en Carie*, c. I, Paris, 1983 : özellikle s. 31 - 35, 43 (59 ve 273 - 276).
- (4) Çok yaygın olan bir rivayet, Mazın yöresinin, Rodos seferi dönüşünde burada konaklayan Kanuni Süleyman tarafından kendisini ağırlayan Türkmen beyine temlik edildiği yolundadır: Türkmen beyinin o gece doğan çocuğuna Cihan adını veren padişah, kendisine gösterilen konukseverliği bu şekilde ödüllendirmiş. Cincin halkı ise köylerinin adının «Cincin Bey»den geldiğini öne sürerler ki bu belki de «Cihan Beyi» adının galat olmuş şeklidir. Bununla birlikte, Kanuni Süleyman'ın Rodos seferi dönüşünde izlediği güzergâhı, Osmanlı kaynaklarına dayanarak belirlemeye çalışan Fr. Taeschner'in incelemeğinde Mazın bölgesinden söz edilmemektedir. Ne var ki, yazarın da belirt-

olarak etkinlik gösteren Cihanoğulları'nın⁵ Menderes bölgesinin değişik yerleşme noktalarına dağıldıkları, bıraktıkları eserlerden⁶ ve vakfiyelerinden⁷ anlaşılmaktadır (Resim : 1). Bu yerleşmelerden biri olan Cincin köyü, Cihanoğullarından Abdülaziz Efendi'nin camiinden başka, eskiden aile konağının durduğu kaleye benzer bir kuruluşu barındırması nedeniyle ayrıcalık taşır.

Temmuz 1986'da gerçekleştirdiğimiz yüzey araştırmaları sırasında rölövesini yaptığımız bu kale⁹, eski ve yeni Koçarlı şoseleri arasında kalan ve güneyden kuzeye doğru uzanan bir sırtı kuşatacak şekilde inşa edilmiştir (Resim : 2).

Kalenin doğu cephesinin karşısındaki yamaçta, Abdülaziz Efendi Camii ve müstemilatı ile (Resim : 4) bazı su tesislerine (havuz ve benzeri) ait payandalı duvar kalıntıları durmaktadır. Kalenin batısında ise,

tiği gibi, Çine ile Akhisar konaklamaları arasında, izlenen yol belli değildir. Bkz : Fr. Taeschner, *Anatolische Wegenetz nach Osmanischen Quellen*, Leipzig 1924 s. 174.

(5) A. Gökbel, *ay. es.*, 176 - 196.

(6) Müderris Abdülaziz b. Mehmet b. Abdullah Efendi'nin Aydın Güzelhisarı'ndaki 1756 tarihli camii, mimarlık tarihi el kitaplarına geçmiş önemli bir eserdir. Ancak, Koçarlı, Cincin ve Dedeköy'de bulunan ve eski özelliklerini koruyan Cihanoğulları'na ait camilerden başka Haydarlı, Osmanbükü, Karahayit ve Bozdoğan'da Cihanoğulları ailesi fertlerinin yaptırdıkları eserler bulunmaktadır. Bunlardan Osmanbükü ve Sobuca'dakiler tamamen yenilenmiş durumdadır. Ötekiler ise ortadan kalkmıştır. Yenipazar'da bugün ortadan kalkmış bulunan bir cami ve bir hamamın eskiden durduğu sokak, bugün halâ Cihanoğlu caddesi olarak anılmaktadır.

(7) Vakıflar Genel Müdürlüğü Merkez arşivinde saklanan bu vakfiyeler, Cihanoğullarına ait vakıf arazinin Kuşadası'na kadar uzandığını ortaya koymaktadır. Bu yayılma, tarımla uğraşan ailenin bir liman bağıntısına sahip olma gereksiniminden mi ileri geliyordu?

(8) Cihanoğulları'na ait bir başka kalenin Haydarlı Köyünde bulunduğu bildirilmişse de, yerinde yaptığımız gözlemler bu yapının 1940'larda bir ilkokul yapımı için yıktırıldığını ortaya koymuştur. Buluntular, bir kulenin bodrum katı olabilecek yıkıntılarla konağa ait set duvarlarını kapsamaktadır. Bu buluntular Haydarlı'daki binanın Cincin kalesi boyutlarının çok altında olduğunu göstermiştir. Bunun dışında, daha önceki bir bildiriye konu ettiğimiz Koçarlı kulesi zikredilebilirse de, burada söz konusu olanın bir kale olmadığı açıktır. Bununla birlikte, Aydın kentinin içinde bulunan ve Cihanoğulları ailesiyle akrabalık bağları olan Aydınogulları konağındaki gözlemlerimiz, konak arsasının köşelerinde burçlar olan duvarlarla çevrili bir set olarak düzenlendiğini göstermiştir.

(9) Rölöveler, Dokuz Eylül Üniversitesi Mimarlık Bölümü Mimarlık Tarihi Anabilim Dalı Araştırma Görevlisi Y. Mim. Sedat Emir denetiminde öğrenciler Suna Pehlivan, Sibel Güvenç, Demir Hassemercioglu, Dilek Burhanoglu, Özkan Coşkun, Zeynep Taşçı, Benal Kabaklı, Bahar Berksun tarafından gerçekleştirilmiştir.

üzerinde zeytinlikler ve meyve ağaçları bulunan ve Kocabahçe olarak anılan bir düzlük yer alır (Resim : 3). Köyün güneyindeki Değirmendere mevkiinden arklarla sevk edilen ve Kemer köprüsünün altından geçerek konağa ulaşan sulardan başka Sobuca dağlarından inen Asmalık deresinin suları da, kaleye bağlı bir tarım alanı olan Kocabahçe'yi sular. Düzlüğün orta yerinde, antik taşlar kullanılarak inşa edilen eski bir dolaplı kuyu, bu sulama şebekesinin önemli bir ögesidir (Resim : 5, 6). Ayrıca, kalenin batı duvarları boyunca izi sürülebilen ve bazı payandaların altına açılan kemerli oyuklardan geçen bir ark, kalenin bu cephesinde sıralanan yağhanelere hizmet ediyordu (Resim : 7, 8).

Oldukça yıkık durumdaki kale, saptamalarımıza göre üç ayrı düzeyde inşa edilmiş kısımlardan oluşuyor. Bu kısımlar, kalenin en yüksek kısmı olan doğu cephesinden batıya doğru gitgide alçalan kotlardan kurulmuştur (Resim : 9).

En yüksek kotta bugün artık ortadan kalkmış bulunan Cihanoğulları Konağı'nın durduğu¹⁰ ve bizim «İçkale» olarak adlandırdığımız kısım yer alır. Bir çeşit teras olarak düzenlenmiş olan İçkale, kuzey, doğu ve güneyden kalenin payandalı yüksek dış duvarlarıyla kuşatılmıştır (Resim : 9, 10). İçkale'nin batısında ve bir eğim üzerinde kurulu olan Dışkale'ye göre oldukça yüksekte olan bu terası, eğrisel ve düz payandaların alması olarak desteklediği bir duvar taşır (Resim : 11). Bu düzlüğün üzerinde, biri eski ve metrük, ötekisi yeni, iki ilkokul binasından başka, duvarlarında konağa ait bazı işlemeli taşların devşirilerek kullanıldığı köy evleri bulunmaktadır (Resim : 12, 14). İçkale'ye bugün, güneyde kalan ve terasla düzayak olan köyün ana yolundan girilmektedir. Girişin tam karşısındaki bir sokağın içindeki bazı evlerin altında kalan kemerli duvar parçaları, güneydeki tepelerden konağa su getiren bir şebekenin kalıntılarıdır¹¹. Eskiden konağa ait harem kısmı ile bir gül bahçesinin ilkokulun karşısında yer aldığı, köyün ihtiyarları tarafından anlatılır. Burada ayrıca, silmeli ve silik yazıların seçilebildiği antik taşlarla inşa edilen dört köşe bir havuz durmaktadır (Resim : 15). Bu taşların nereden geldik-

(10) Cincin Köyünün yaşlıları, konağın selâmlık kısmını anımsıyorlar. Burası, yıkılmadan önce, Sayın Adnan Şahin'in ailesine aitti.

(11) Cincin'deki konağın anıldığı tek belge olan 21 Ramazan 1293 tarihli Hacı Salih oğlu Posacızade Mustafa Ağa'nın Vakıflar Genel Müdürlüğünde (1988/337, U. no. 152, H. no. 4 ve 603/210, sıra 209, s. 119) kayıtlı olarak saklanan vakfiyesinde «konağa ceryan etmekte olan mailezizin yolları tamiri» ibaresi geçmektedir. Aynı vakfiye, camiinin onarımıyla da ilgilidir.

leri kesin olarak belirlenememekle birlikte, rivayet Mazın yöresinden getirtildikleri yolundadır¹².

Yaklaşık 40-45 yıl önce ayakta duran ve içinde yaşanan **Selâmlık** binalarının bulunduğu yerde, (Resim : 16) bugünkü köy evleri inşa edilmiştir. Eski fotoğrafta görülen selâmlık çıkmasının altındaki havuz ve havuzun önünde uzanan çeşmeli bahçe bugün halâ görülebilmektedir (Resim : 17, 18). Bahçeyi kuzey ile doğudan çeviren kalenin payandalı dış duvarlarına açılmış olan menfezler yolun gözetlenmesine yarıyordu. Bu duvarların kuzeydoğu köşesi, kule şeklinde olup içinde bir ayak yolu bulunmaktadır (Resim : 19)¹³. Selâmlık kısmının güneyinde ise, işlevleri hakkında kesin bir tanımlama yapılamayan, ancak hamam ve benzeri hizmet yapıları olabilecekleri düşünülen tonozlu yapı kalıntıları vardır (Resim : 20).

Kalenin doğu cephesinde, birbirinden ayrı üç rampalı giriş saptık. Kalenin güney köşesinden başlayan doğu beden duvarları boyunca yükselen ve burca benzeyen çıkıntılı bir kısmın önünden geçerek **İçkale**'ye doğru kıvrılan **eski rampa**, İçkale'nin ilk ve özgün girişi olmalıydı (Resim : 9, 21). Bundan sonra gelen ve doğu cephesinin ortalarında yer alan **ikinci rampa**, granitten inşa edilmiştir. Birincisine göre değişik bir malzeme ve değişik bir duvar örgü tekniğiyle inşa edilen bu rampanın payanda profilleri de, doğu cephesinin beden duvarlarında görüldenden başkadır (Resim : 9, 22). Ayrıca rampanın kaleye giriş yaptığı kesim, selâmlığın güneyinde duran yıkıntıların arasındadır. Bu bakımdan, bu rampayı daha geç tarihli bir eklenti olarak kabul ediyoruz. **Üçüncü rampa**, daha kuzeyde ve içkaleyi kuşatan payandalı duvarların bitiminden sonra yer alır ve yol ile kalenin alt kısımları yani «**Dışkale**» olarak adlandırdığımız kısmı birbirine bağlar. Bu rampayı kaplayan eski döşek taşları kısmen yerinde durmaktadır (Resim : 23).

(12) Köyle sık sık duyduğumuz rivayetlerden biri, kale taşlarının elden ele taşınarak Mazın'dan getirilmiş olduğudur. Kale duvarlarında devşirme denebilecek taş sayısı az olduğu halde, gerek gülbahçesi havuzunda gerekse dolaplı kuyuda profilili taşların kullanılmış olması, ayrıca ilkokul avlusunda iki antik başlığın bulunması, bu tür antik malzemenin kale içinde yapılarda daha fazla kullanılmış olabileceğini düşündürüyor.

(13) Bir kulenin bu şekilde kullanıldığını Nazilli'ye bağlı Arpaz'da (Esenköy) bulunan Osman Beyler konağında da gördük: İçinde kule olan bu büyük konanın batı yanında duran ve ufak bir kale görünümü veren payandalı binanın köşesinde ve üst katında, zemine silindirik bir kuyuyla uzanan bir ayak yolu bulduk. Ayakyollarını kale köşelerine ya da burçlara yerleştirmek bir Ortaçağ geleneğidir. (Osman Beyler Konağı hakkında bkz. Ayda Arel, «Osmanlı Mimarisinde İkamet kuleleri; X. Türk Tarih Kongresine Sunulan Bildiri, Ekim 1986, Ankara).

Kalenin doğu cephesini oluşturan ve **İçkale** kotuna kadar yükselen duvarlar, kendi yüksekliklerinde köşeli payandalarla desteklenirler. Oldukça heybetli bir görünüm veren bu duvarlar (Resim : 24), üst kısmında dolaşım alanı bulunan, burçları ve gerçek anlamda bir savunma donatımına sahip gerçek sur duvarları olmaktan çok, konağa ait çeşitli binaların durduğu terası taşıyan ve kuşatan ihata duvarlarıdır. Bununla birlikte, bu duvarların savunmaya yaradıkları da yadsınamaz. Doğru cephesinin kuzey köşesinden önceki son üç payanda da dikkati çeken bir durum gözlemlenir : payandalar, belli bir yükseklikte, ince bir şev oluşturacak şekilde ensizleşirler; arada kalan beden duvarlarında ise, şevler hizasında sıralanan ince giriş çıkışları vardır. Bu durum, duvarların bu kısmında ahşap sundurmaların bulundurulduğunu düşündürüyor : Eskiden köy pazarının kalenin önünde kurulmuş olması, bu olasılığı doğrulayan bir husus sayılabilir¹⁴.

İçkaleenin batı yanı, payandalı duvarlarla taşınan ve **Kocabahçe**'ye hâkim yüksekçe bir set görünümündedir (Resim : 25). Setin **Dışkale** duvarları içinde kalan kısmı, buradaki arazinin eğimi nedeniyle payanda kullanımını gerektirmemiştir. Buna karşılık terasın batıya bakan cephesinde kemerli geçitler, tonozlar, sıvalı ve pahlı duvar köşeleri gibi bugün ortadan kalkmış bazı ek binaların varlığına işaret eden izler bulunmaktadır (Resim : 26). Ayrıca, bu duvar kalıntılarının ufak moloz taşları ile tuğla kullanılarak ve kalın bir harç sıvasıyla yapılmış olması, bu düzeydeki inşaatın daha sonralara ait bir eklenti olduğunu gösteriyor. Aynı duvar özelliklerini, kalenin kuzey kısmında ve üçüncü rampanın iki yanında kalan kısımlarda da görebiliyoruz. **İçkale** ile batıdaki dış beden duvarları arasında kalan ve **Dışkale** olarak adlandırdığımız eğimli arazide, toprağın altında kalmış olan iki setin izlerini saptadık : Bunlardan birincisi, İçkale terasının altındadır ve bunun taşıyıcı tonozlarından biri açıkta kalmıştır. İkinci set ise, kalenin dış beden duvarlarının gerisinde ve bu duvarlara paralel olarak uzanan yüksek bir şev durumundadır. Şev ile beden duvarları arasında ise, iki **yağhane** ve eskiden bir **deve damı** olduğu söylenen, sonradan ise yağhaneye çevrilen ve halen bir koyun ağılı olarak kullanılan yapı sıralanır (Resim : 29). En kuzeydeki yağhane¹⁵, iki katlı

(14) Pazar yeri ile kale arasında bu şekilde kurulan yakın ilinti, ayrıca dışkalede yağhane, dam ve kervansaray gibi yapıların yer alması, Cincin «kale»sinin pekitilmiş büyük bir çiftlik olduğunu gösteriyor. Böylece ikamete ayrılan üst düzeydeki içkale ile ekonomik işlevlere ayrılan dışkale tesisleri arasındaki karşılık oldukça göreceli kalıyor. Ara düzeydeki yapı kalıntılarının işlevi belli değildir.

(15) Yağhane ve diğer damların yakın zamanlara kadar kullanıldığını sanıyoruz. Nitekim «deve damı» olarak tanımlanan ama bazı değişikliklerle yağhane haline getirilen kısımda, sanayi ürünü olan demir aksamlı değirmenler bulunmaktadır.

yüksek bir mekândır (Resim : 28). Ortadan kalkmış bulunan ara döşemesi ile çatısının ahşap oldukları anlaşılan bu yapının güney ucunda taştan bir bölme duvarı, kuzey duvarının üst kısmında ise iki penceresi vardır. İçinde zeytin ezme değirmenleri durmaktadır.

Eskiden **Deve damı** olarak kullanıldığı söylenen güneydeki yağhane- nin önünde, kısmen payanda araları örülmek suretiyle **zeytin bekletme yerleri** yapılmıştır. Kalenin batı duvarları boyunca uzanıp giden **ark**, ise bu noktada batıya dönüş yapıp ve zeytin bekletme yerlerinin ortasından geçer. Ark burada aralıklı taş levhalarla kapatılmıştır : Levha araları zeytin yıkama yerleri olarak kullanılmıştır¹⁶. Bu tesisleri kuşatan payandalı duvarlar kuzeyden güneye doğru kesintisiz devam eder, ancak İçkale'nin ortalarına yakın bir noktada dönüş yaparak İçkale duvarlarına bitişir (Resim : 30). Dışkale ile İçkale'nin payandalı duvarlarını birbirine bağlayan ara duvar payandasızdır ve özgün görünen bir kapı kasasıyla geçit verir. Bununla birlikte, bu noktada açılan bir kapının savunmayı zayıflatacağı açık olduğundan, bu kesimin ilk ve asıl yapıya ait olup olmadığı sorunu ortaya çıkar. Batıdaki beden duvarlarının güney kısmında, nereye açıldığı belli olmayan ve yüksekte duran bir kapı bulunmaktadır. Kapının altında merdiven izlerine rastlamadığımız gibi kapının gerisinde kalan duvarların iç yüzünde de herhangi bir yapı izine de rastlamadık.

Kalenin batıdaki beden duvarları boyunca, arka koşut olarak süregiden taş döşeli bir **patikanın** izlerini saptadık. Kuzeyde ana yola çıkan bu patika güneye doğru gidildikçe kaybolmaktadır. Ancak, İçkale'nin bugünkü güney girişinin karşısındaki sokakta, su şebekesine ait kalıntıların yanısıra, buna benzeyen taş döşeli bir yola ait izleri bulduk.

Ana yoldan Dışkale'ye girişi sağlayan üçüncü rampa, çift sağır kemerli bir duvarın önünden geçer (Resim : 23, 27). İki katlı bir yapıdan artakaldığı anlaşılan bu duvarın bol tuğlalı ve kalın harçlı örgüsü, İçkale terasının batı yüzündekini anımsatır. Bu duvarın, kaleye ait payandalı beden duvarlarına da oldukça eğreti bir biçimde eklenir. Duvarın tam karşısında ve İçkale'yi kuşatan kuzey duvarlarının dış yüzünde, tonoz izleri görünümünde iki kemer kalıntısı saptadık. Bu kemerler rampanın sağında kalan sağır kemerli duvara kadar uzanan bir yapıya ait olabilir : Köy halkının «kervansaray» olarak andığı binanın bu olduğu düşünülüyorsa bile, bu varsayımı doğrulayacak belgelerden yoksunuz.

Bu şekilde özetlemeye çalıştığımız Cincin'deki Cihanoğulları'nın «**kalesi**» ile ilgili gözlemlerimiz, bu yapının gerçek bir kale olmaktan çok,

(16) Ark, zeytin bekletme yerinden sonra, ufak bir köprünün altından geçerek kaybolur. Bugün, yağmur suları ile dolu olduğu mevsimler dışında ark kuru bir hendek görünümündedir.

ailenin güvenliğini ve çevre üzerindeki ekonomik denetimini sağlamaya yarayan bir yapılar cümlesiyle karşı karşıya olduğumuzu düşündürmektedir. Çağın öteki ayân ailelerinde olduğu gibi, Cihanoğullarının gücü, söz geçirdikleri bölgenin tarımsal üretimini ve ürün ticaretini denetim edebilmelerinden ileri geliyordu. Büyük toprak sahipliğine geçiş sırasında elde edilen yerel siyasal nüfuz ve ona bağlı gücün «olağan» olmadıkları, ayân ailelerinin yaşam çevrelerinin savunmaya öncelik veren bir düzene uyarlanmış olmalarından anlaşılıyor. Bu bakımdan, Cincin kalesi geç döneme ait bir savunma yapısı olarak değil, ama büyük toprak sahipliğine geçiş koşullarının zorunlu kıldığı değişik bir iskân biçimi olarak değerlendirilmelidir. Kalenin karşısında duran Cihanoğulları'ndan **Abdülaziz b. Mehmet b. Abdullah Camii**, Menderes bölgesinin kırsal kesiminde sık rastlanan tipten bir yapıdır¹⁷: Cami tek hacimlidir ve atnalı şeklinde bir galeriyle çevrilidir (Resim : 32). Galerinin, caminin doğu yanında kalan kanadı, palmet şeklinde mazgallarla biten bir duvarla¹⁸ çevrili olup **kadırlar mahfeli** olarak kullanılmıştır. Batı cephesindeki kanat ise açıktır ve bir **son cemaat yeri** işlevindedir.

Son cemaat yerinin kalem işleriyle bezeli bir mihrap duvarı vardır. Minare bu duvarın sağındadır (Resim : 33, 34).

Caminin oldukça yalın olan dış yapısına karşın, içi şaşırtacak derecede süslüdür: İki burmalı sütunun arasında duran ve üçboyutlu alçı süslerle donatılmış olan mihrap, Cihanoğulları'nın camileri için kural yerine geçen barok iç tezyinatın oldukça parlak bir örneğidir¹⁹ (Resim : 35). Cami duvarlarında ve pencere üstlerinde kalem işi manzara resimleri bulunur. Mihrabın üst kısmındaki şemsenin içinde «Küllema dahale aleyhâ-Zekeriyya'l-mihrâb» ayeti, dışında ise «Allahu zü'l-celâl» ve «Maaşallah» yazıları okunur²⁰.

(17) Örneğin, Koçarlı'ya bağlı Dedeköy'de, daha eski bir camii değiştirilerek Cihanoğlu Mehmet Bey'in vakıf yapısı Osmanbükü'nde çok yenilenmiş olmasına rağmen özgün planını koruyan Cihanoğlu camii ve Söke'ye bağlı Akçakaya Köyündeki Alaybey camii gibi (Res. 35-37).

(18) Benzer mazgalların görüldüğü bir başka yapı, Aydın'da bulunan ve Abdülaziz Efendi tarafından onartılan Cemal Bey hamamıdır. (H. 1177/1763). Bu hamam için bakınız: *Türkiye'de Vakıf Abideler ve Eski Eserler*, e. I, (Vak. Gn. Müd. Yay.), Ankara, 1972, s. 677-79. (Kitabesi yanlış okunmuştur.)

(19) İtalyan baroğunun tipik öğeleri olan bu tip sütunlar ile boyalı alçıdan üç boyutlu bezekler, bu camide yabancı ustaların ya da yabancı ekolleri özümsemiş gayrimüslimlerin çalıştığını gösteriyor. Aynı özellikleri Aydın ve Koçarlı'daki Cihanoğlu camilerinde de buluyoruz. (Bkz. M. Sözen ve başkaları, *Türk Mimarisinin Gelişimi ve Mimar Sinan*, T. B. Bs. Yay., İstanbul, 1975, s. 319 vd. Buna karşılık, Dedeköy caminin mihrab ve minberi, aile üslubunun yerel bir uyarlaması ve halk sanatına dönüşmüş şeklidir.

(20) Bu yazıların okunmasını Sn. Dz. Üst. Dr. İskender Pala'ya borçluyuz. Cincin camii haziresindeki mezar taşları da gene Sayın Pala tarafından okunmuştur.

Fevkani olan caminin önündeki bahçenin çevresinde eski **medrese odalarının** birkaçı kalmıştır. Halen cami görevlisinin lojmanı olarak kullanılan **müderris odasında**, kalın bir sıva tabakasının altında kalan eski ocak durur.

Duvar kalıntılarının izleri sürülerek belirlenmeye çalışılan camiye bağlı diğer müstemilat binaları arasında, eski bir fırın olduğu söylenen bir yapıya ait duvarlar (ki bir köy evinin altındadır) ve bir çeşme bulunmaktadır (Resim : 30).

Camiin kuzeydoğusundaki yamaçta duran ve Cincin köyünün en eski evinin²¹ altında kalan payandalı duvarlar bir havuza aittir. Camiin kible tarafında, sonradan açılan bir yolun kısmen kestiği bir **hazire** durmaktadır. Bu hazirede tesbit ettiğimiz kitabeli taşların birçoğu çocuklara aittir. Cihan-zade lākabının geçtiği en eski tarihli taşlar H. 1176/M. 1762-63 tarihli-dir ve her ikisi de Abdülaziz efendinin çocukları olan Refika ve Mustafa'ya aittir. Gene bir çocuk olan Cihan-zade Ahmed Ağa'nın mezar taşı, bir yıl sonrasına, yani H. 1177/M. 1763-64 tarihine aittir. Yörede sık sık görülen veba salgınlarından birinin sebep olduğu sıra ölüm olaylarından biri söz konusu olmalıdır. Nitekim, Cincin köyünü boşaltan ve konakta kırk kişinin ölümüne neden olan veba salgınından sonra yalnız kalan Cihan-oglu Mustafa bey Koçarlı'daki kardeşi Halil bey'in yanına geçince konak terkedilmiş, Cincin'deki malların yönetimi ise Çerkezden olma diye bilinen²² Hüseyin Ağa'ya bırakılmıştır. Daha sonra kalenin çeşitli kesimleri verese yoluyla değişik kişilere intikal etmiştir²³.

Kalenin Cihanogulları elinde geçirdiği günlerin tarihçesini ancak çıkarsama yoluyla kestirebiliyoruz. Camii yaptıran Abdülaziz efendinin aynı zamanda kalenin banii olduğuna dair bir kayıt yoktur. A. Gökbel, kalenin Abdülaziz efendi'nin babası İbrahim Ağa tarafından yapıldığını

(21) Bursa kemerli sayfiyelik kısmı ve genel düzeniyle bu ev köyde «bölgesel/geleneksel» özellikler sergileyen ender evlerden biridir.

(22) Bu kadın, Ümmü Veled ya da Ümmühan olarak anılan Abdülaziz Efendi b. Mehmet b. Abdullah'ın ikinci eşi olmalıdır. Vakfettiği sebil, Aydın'da Cihanoglu camiine bitişiktir. (M. Sözen ve başk., ay. es. s. 678) Hüseyin bey ise, bıraktığı eserlere bakılırsa Aydın'da yaşamış olmalıdır.

(23) Kalenin mülkiyeti Cihanogulları'ndan çıkınca, çeşitli kısımları verese ya da satınalma yoluyla değişik kişilere geçmiş ve işletilmiştir. Söz gelimi, kalenin kuzey kısmı Cemal Çiftçi ailesine verese yoluyla kalmıştır: Aydın'ın Kemer semtinde bulunan Çiftçi'lere ait aile mezarlığına başka yerlerden getirilen Cihanogulları ailesine ait mezar taşlarının bulunması, aileler arasındaki ilişki açısından anlamlıdır. «Deve damı» ise selâmlık kısmıyla birlikte yani bugün köy evlerinin bulunduğu kısım Bekir Efendi veresesidir. Güneydeki yağhane Abdullah Ağa veresesidir.

öne sürüyorsa da²⁴ bu, Cincin camiini yaptıran Abdülaziz b. Mehmet b. Abdullah Ağa'yı vakfiyelerde geçen ve babası İbrahim, oğlu Mehmet adında kişiler olan bir başka Abdülaziz'le karıştırılmasından ileri geliyor. Camiin banii olan Abdülaziz efendi Aydın Güzelhisarı'ndaki 1756 tarihli Cihanoğlu Camiini yaptıran kişidir. Hazirede, Abdülaziz çocukları olan mezar taşları 1762/63 tarihlerini gösterdiğine ve bunların çocuk mezarları olduğuna bakılırsa, Abdülaziz Efendi 18. yüzyılın ortalarında etkin olmuş ayrıca da adını taşıyan camii yaptırmış olmalıdır. Cami haziresindeki en eski tarihli mezar taşı H. 1162/M. 1749'da olduğuna göre, caminin bundan önce inşa edilmiş olması akla yakın geliyor. Kalenin yapılış tarihini de yaklaşık 18. yüzyıl ortaları veya öncesine koymamız bu durumda büyük bir yanlışlık olmayabilir.

Hazire'de bulunan öteki kitabeli mezar taşları şu tarihleri vermektedir : H. 1188/1774-1775 Hacı İsmail kızı Fatima Kadın; 1196/1782 Cihan-zade Abdullah Ağa; H. 1284/1867-68 Hacı Mehmed kızı Emetullah. Bu mezarların ilk ikisi gene çocuk mezarlarıdır. Hazire'de bunlardan başka tarihli mezar bulunmaması ve tek belgemiz olan 21 Ramazan 1293 (1876) tarihli vakfiyenin Cihanoğulları ailesiyle sadece akrabalık bağları olan Posacızade ailesinden Hacı Salih oğlu Mustafa Ağa'ya ait bir onarım belgesi olması²⁵, bu tarihte Cihanoğulları'nın Cincin'deki mal varlıklarının verese yoluyla el değiştirmiş olabileceğini düşündürüyor. Nitekim, ailenin bölgede kalan kolunun Koçarlı'da ikamet etmesi, bu ilçenin tam kestiremediğimiz ama yol üstünde bulunan ve bölgesel ölçekte önemli bir pazar yeri olan bir yerleşmenin yeğ tutulmuş olması gibi nedenlerle açıklanabilir. Araştırmalarımızın bundan sonraki bölümünün bu olguya ışık tutacağını umuyoruz.

(24) A. Gökbel, *Ay. es.*, s. 177.

(25) Bkz. yuk. not 11.

A PROPOS DE LA PRESENCE DES CİHANOĞLU DANS LE VILLAGE DE CİNCİN, A AYDIN

Ayda AREL

Le village de Cincin, situé au nord des montagnes de Sobuca dans la province d'Aydın est noté dans les registres de la province de Menteşe date 991, H. Pourtant, le nom du village semble dériver de celui des Cihan-
oğlu, famille de notables et de grands propriétaires terriens ayant dominé la région au cours des 18. et 19. siècles et dont une branche avait siégé à Cincin. Ceux-ci y ont érigé une série d'édifices, dont les plus remarquables appartiennent à un domaine qui devait être une grande ferme fortifiée

Des remparts, soutenus par de puissants contreforts abuttant les uns sur toute leur hauteur, entourent une espèce de crête élongée au centre du village. Cette crête est flanquée à l'ouest par une plaine arable ayant fait partie de l'exploitation agricole tenue par les Cihan-
oğlu. A l'est, la crête a comme contre-partie un coteau sur lequel se trouve toujours la mosquée fondée (apparemment avant 1749) par Abdülaziz b. Mehmet. Cette mosquée entourée de bâtiments annexes (dont une **medrese**, un four etc.), retient l'attention par son décor intérieur de marbre et de plâtre coloré et dont le style est à rapprocher du baroque tardif italien.

Le domaine fortifié qui était la résidence de la famille se composait à en juger par ses vestiges de trois parties assez distinctes, correspondant à trois niveaux différents : Au niveau le plus élevé se trouve l'emplacement de l'habitation des maîtres, ou «**konak**». Il n'en reste qu'une terrasse entourée de murs de soutènement et quelques vestiges permettant une localisation des principales parties du **konak**. Ainsi, le bassin construit à partir de blocs de marbre taillés et qui ont dû venir de la région de l'Amyzon, indique l'emplacement du **Harem** qu'entouraient des roseraies aux dires des vieux du village. Plus au Nord, un bassin qui en fait est une espèce de dépôt d'eau faisant face à un jardin entouré de murailles à meurtrières permettant de surveiller l'accès du village, représente assez exactement (comme l'indique une photo antérieure à 1936) l'emplacement du «**selâmlık**», dont l'aile principale le surplombait.

L'accès à cette terrasse ou «château» se faisait par une rampe longeant la partie sud-est des remparts. Cette rampe a dû être remplacée

par la suite par une seconde rampe, située plus au nord et qui représente l'entrée actuelle de la forteresse. Celle-ci mène à la terrasse à travers une série de bâtiments ruinés, indéfinissables pour la plupart, mais dont certains semblent avoir appartenu au «hamam» du konak. A l'intérieur de la terrasse se trouvent actuellement deux bâtiments scolaires et quelques maisons récentes. Cependant, des blocs de marbre taillés et décorés ayant appartenu aux parements et aux éléments décoratifs du konak ont été réemployés dans les murs des maisons et attestent la richesse d'un milieu architectural aujourd'hui disparu.

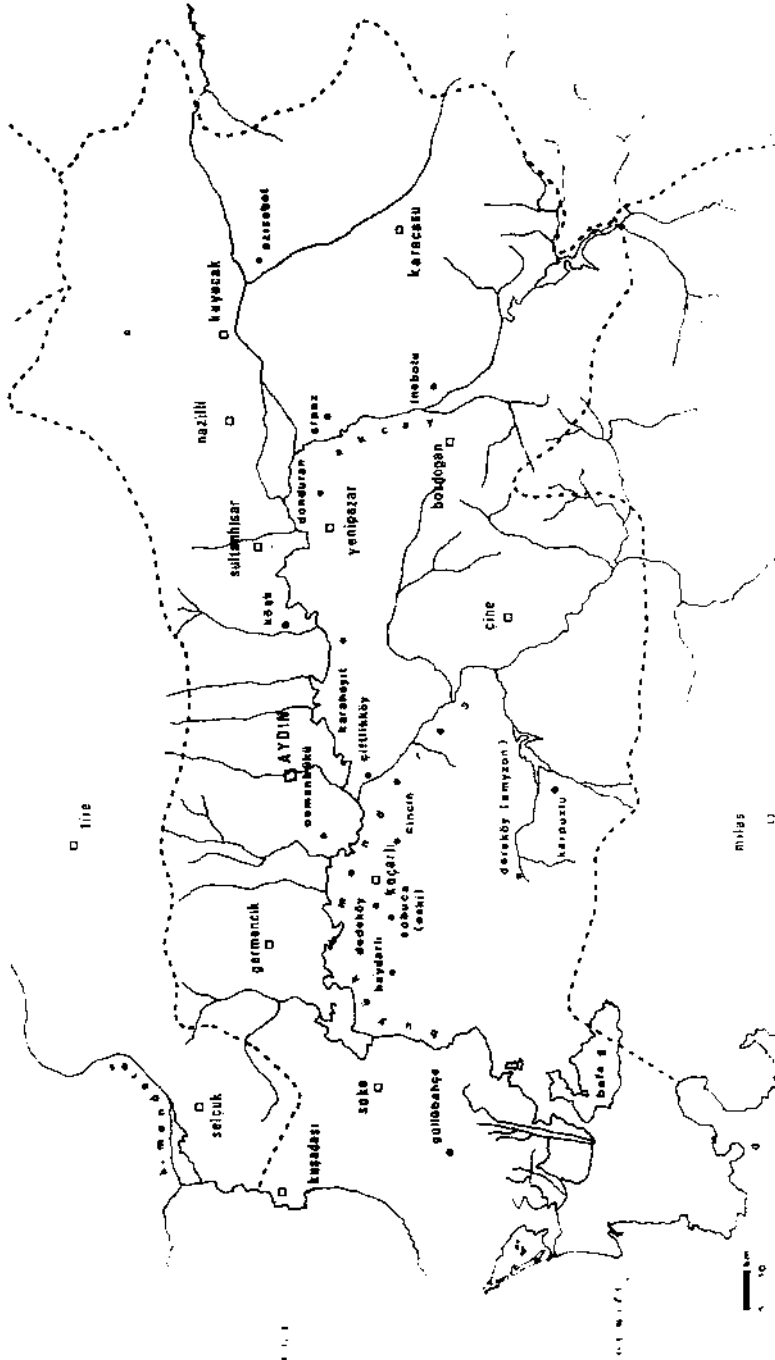
Une troisième rampe dallée, juste après les murs d'abuttement entourant la cour du selâmlık, mène de la voie principale du village à la basse-cour du domanie. Cette partie qui occupe le terrain en pente situé depuis la terrasse du château jusqu'aux remparts de l'ouest, s'étagait sur deux niveaux, ainsi que l'indique la présence de voûtes de soutènement, oblitérées actuellement par l'amoncellement des ruines. Ici, la façade ouest de la terrasse présente une série de constructions (voûtes, passages etc) dont il est malaisé de définir la forme originale et l'usage. De même, l'appareillage des murs ne correspond pas à celui des remparts : il s'agit probablement d'un secteur représentant une seconde phase de construction. L'appareillage des murs de cette façade se retrouve sur les murs en ruine situés de part et d'autre de la troisième rampe.

Au-dessous du terrassement de la basse-cour et de plain-pied avec le terrain agricole flanquant le domaine à l'ouest, s'alignent des bâtiments de service agricoles dont il fut fait mention plus haut.

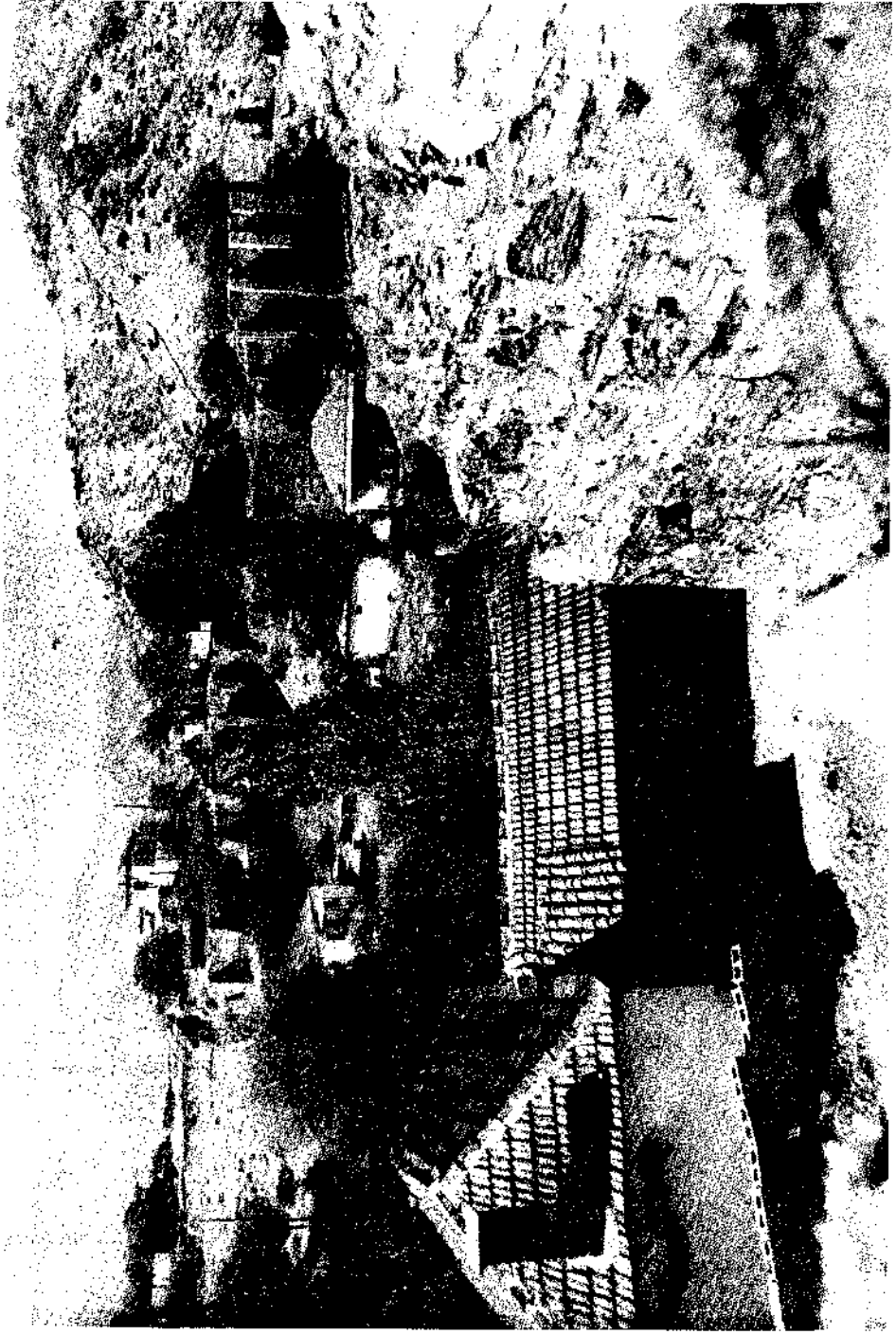
Toutes ces observations nous mènent à conclure qu'il s'agit ici moins d'une forteresse que d'une ferme fortifiée. En effet, les remparts qui ne sont pas couronnés d'une courtine sont des murs de soutènement dont une fonction parallèle était celle de protéger le domaine. Les grandes salles bordant la façade ouest et qui étaient des presses à huile, des abris pour chameaux témoignent du caractère agraire de toute l'installation. Nous savons d'autre part qu'un marché se tenait hebdomadairement devant la façade est des remparts.

Le cimetière à l'arrière de la mosquée contient des stèles épigraphes dont les dates s'échelonnet entre 1749 et 1867. On peut donc avancer l'hypothèse que la mosquée a dû être construite avant 1749. Il ne serait pas illogique d'en déduire que la construction du konak devint être antérieure à celui de la mosquée, ou du moins lui être contemporain, l'activité architecturale de la famille doit se situer dans la première moitié du 18. siècle.

D'autre part, le seul document original faisant mention des établissements construits par les Cihanoğlu à Cincin, est un acte daté de 1876 et appartenant à un membre de la famille Posacıade. Cette famille s'étant alliée par des mariages à celle des Cihanoğlu, il y a lieu de penser que Cincin avait cessé d'être un siège de la famille au moment de la rédaction du document. Fait corroboré par une tradition transmise parmi les membres de la famille et qui affirme que la population du konak ayant été décimée par la peste à l'exception d'un seul membre, celui-ci alla s'installer chez ses parents habitant Koçarlı. Les événements majeurs de l'histoire de la famille Cihanoğlu se situent d'ailleurs à Koçarlı et à Aydın (l'ancien Güzelhisar). Il semble que cette priorité soit due au fait que ces localités étaient situées sur une route marchande qui permettait un développement plus fructueux marché local et un commerce plus intéressant avec les centres majeurs, dont Smyrne.

Resim : 1 — Aydın İlinde Cihanogullarının eser bıraktıkları belli başlı yerleşmeler

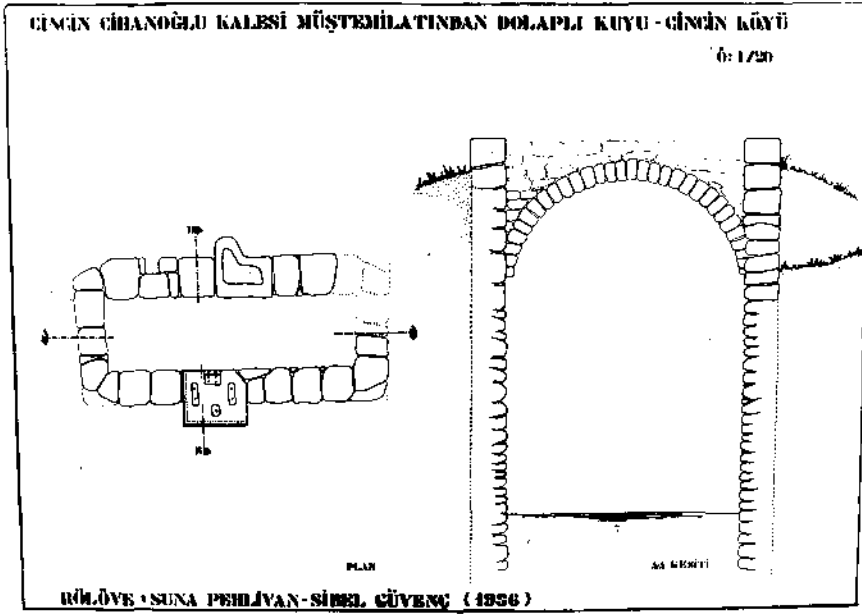
Resim : 2 — Cincin Köyünde Cihanoglu Kalesi : Doğudan bakış

Resim : 3 — Cincin Köyünde Cihanoğlu Kalesinin batıdan ve Kocabahçe'den görünüşü

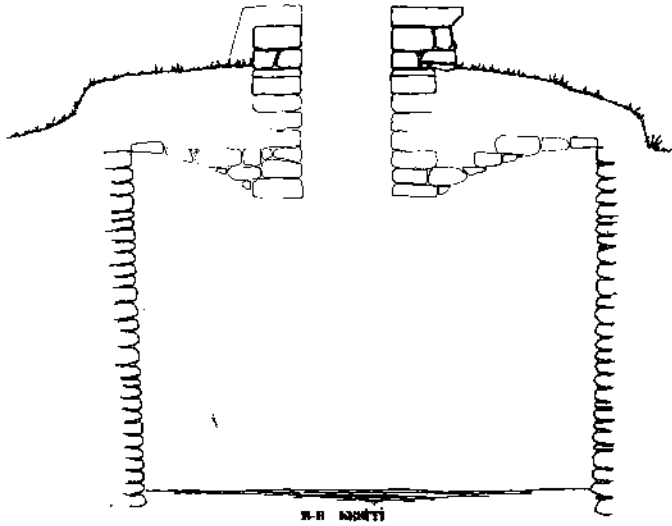

Resim : 4 — Cincin Köyünde Cihanoğlu Abdülaziz b. Mehmet b. Abdullah Efendi Camii ve müstemilatına ait kalıntılar

Resim : 5 — Kocabahçe'deki dolaplı kuyunun ağız kotundaki planı ve boyuna kesidi (1:20'lik plandan küçültülmüştür.)

CİNCİN ÇİHANOĞLU KALESİ MÜSTEMİLATINDAN DOLAPLI KUYU - CİNCİN

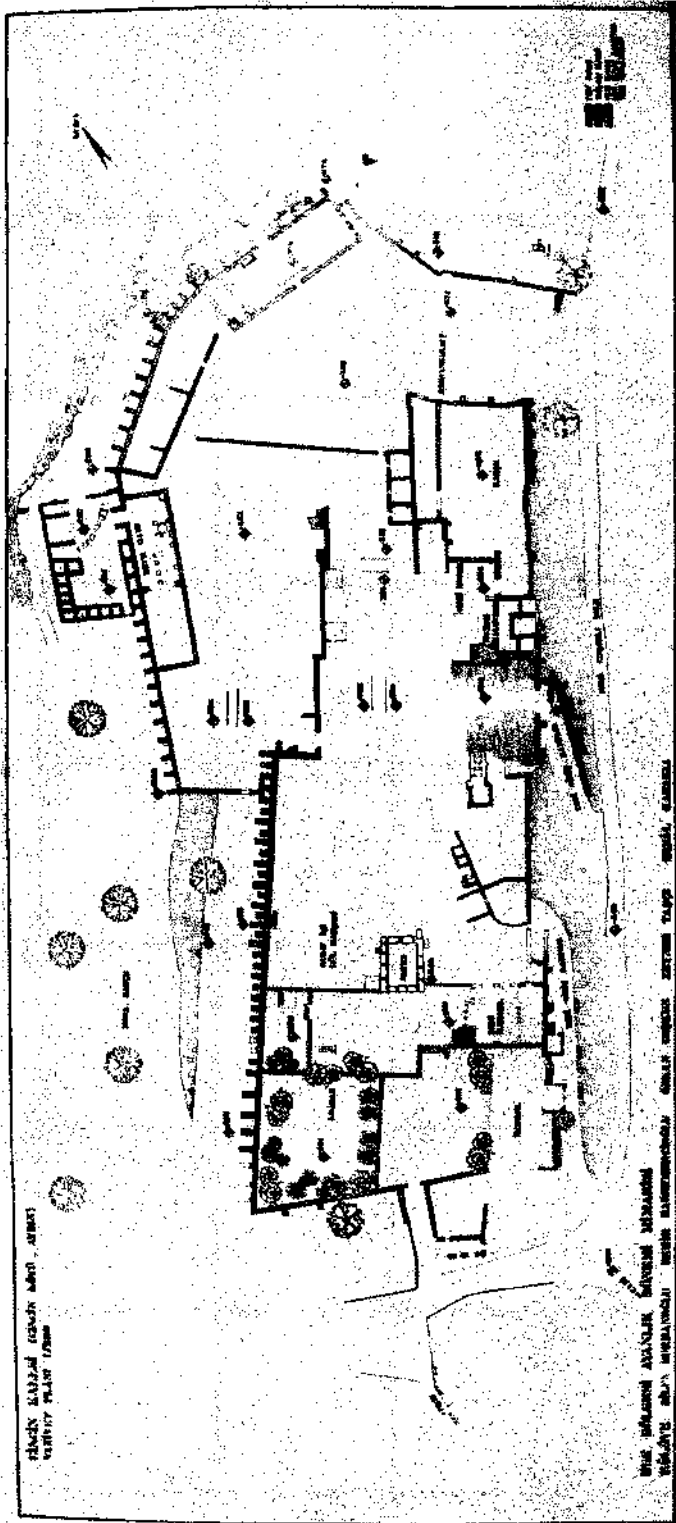
Resim : 6 — Kocabahçe kuyusunun enine kesidi (1:20'lik plandan küçültülmüştür.)

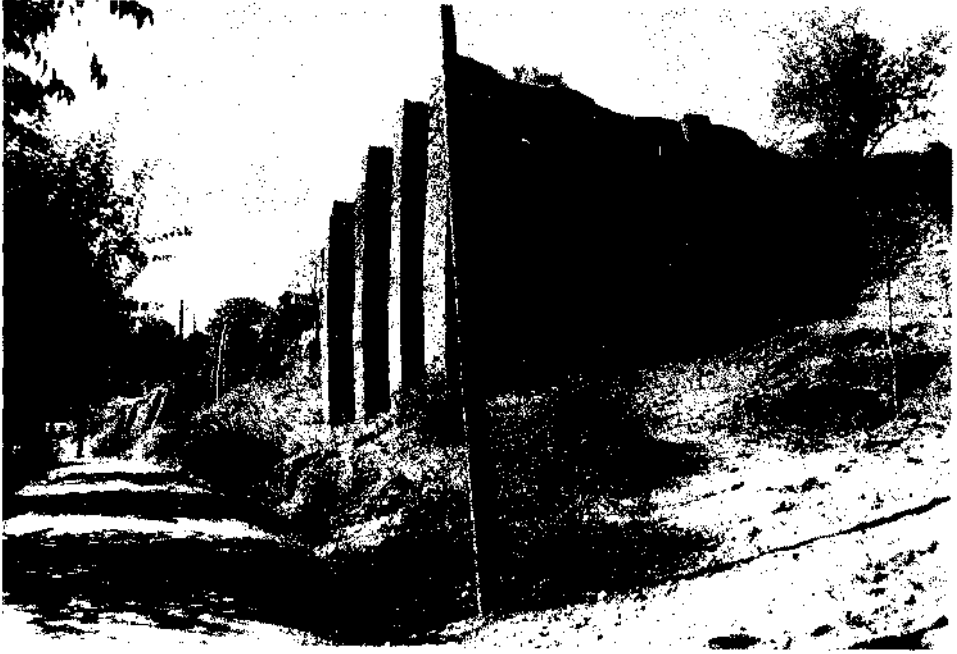
Resim : 7 — Batı duvarları boyunca uzanan su arkının payandaların altından geçmesini sağlayan kemerlik

Resim : 8 — Kuşlarbeleni ve Değirmende re'den köye getirtilen suyu akıtmaya yarayan köprülü ark

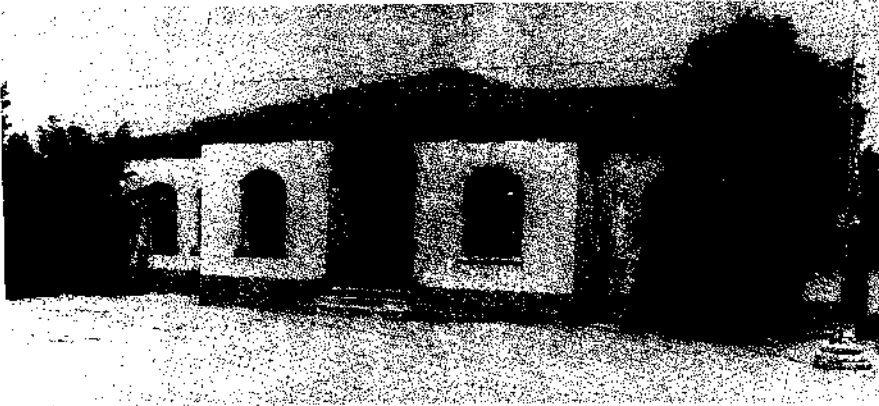
Resim : 9 -- Cincin Köyündeki Cihanogullari Kalesi'nin planı

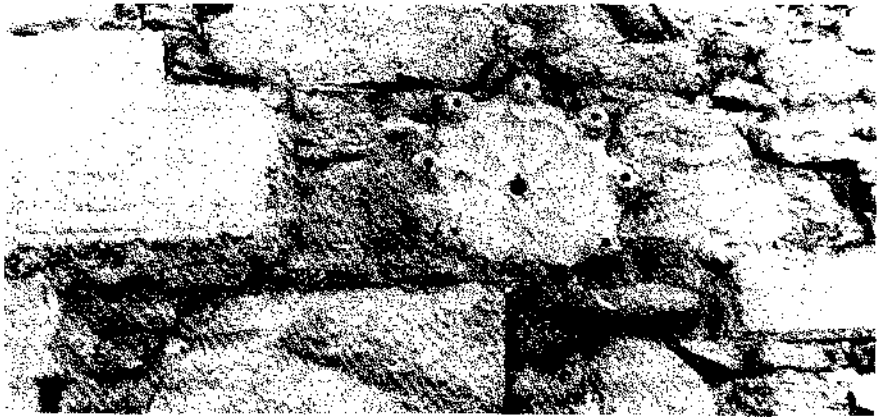
Resim : 10 — İçkaleyi kuşatan batı cephesi duvarları ile kuzey duvarları. Ön düzlendeki eğim, dışkaleye götüren rampaya aittir.

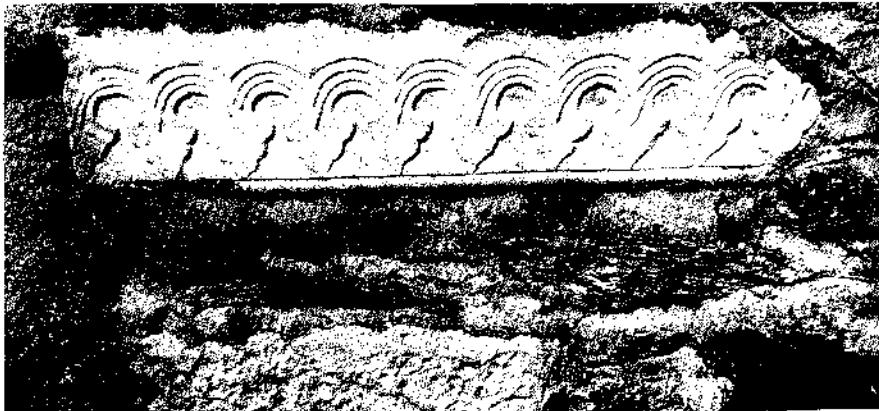
Resim : 11 — İçkaleenin dışkale tarafındaki görünümü : Batıya doğru taşma yapan payandalı teras harem kısmına aittir.

Resim : 12 — İçkalede bulunan metruk eski ilkokul

Resim : 13 — İçkale düzlüğündeki köy evlerinin duvarlarında kullanılan, konağa ait işlemeli taş elemanlar; fısıkiye ağzı, korkuluk (?) parçası

Resim : 14 — İçkaledeki evlerde yeniden kullanılan konağa ait malzemen bir friz

Resim : 15 — Harem kısmındaki havuz ve kenarlarında kullanılan profilantik bloklar

Resim : 16 — İçkalede selamlığın bulunduğu yer, köy evinin altında kalan payandalı duvarlar bir havuza aittir. Soldaki çeşmenin suladığı bahçe şimdi bostan olarak kullanılmaktadır (bkz. Res. 17).

Resim : 17 — Selamlığın önündeki bahçeye güneyden bakış. Arka düzlemde Koçarlı yolunu gözetlemeye yarayan menfez görülüyor.

Resim : 18 — Konaga ait selamlık kısmının 50-55 yıl önceki görünümü (Aydın İli Tarihi)

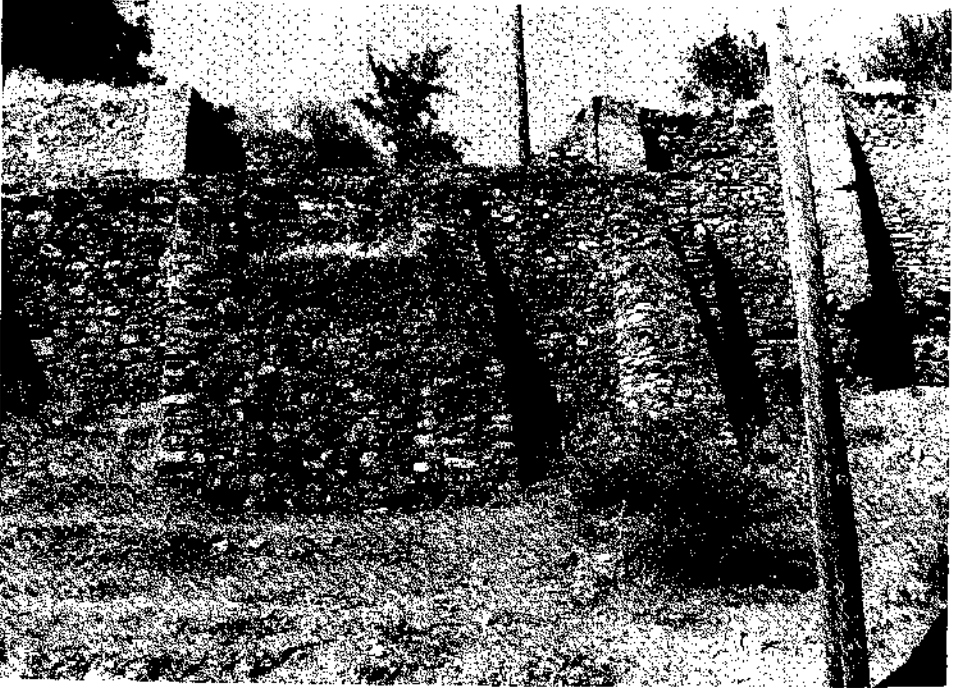
Resim : 19 — Bahçeyi kuzeyden kuşatan kalkan duvarında mazgal (solda) ile ayak yolu olarak kullanıldığı anlaşılan köşe kulesinin girişi (sağda)

Resim : 20 — Selamlık kısmının güneyindeki tonozlu yapı kalıntılarından biri: Bu kalıntılar bir hamama ait olabilir.

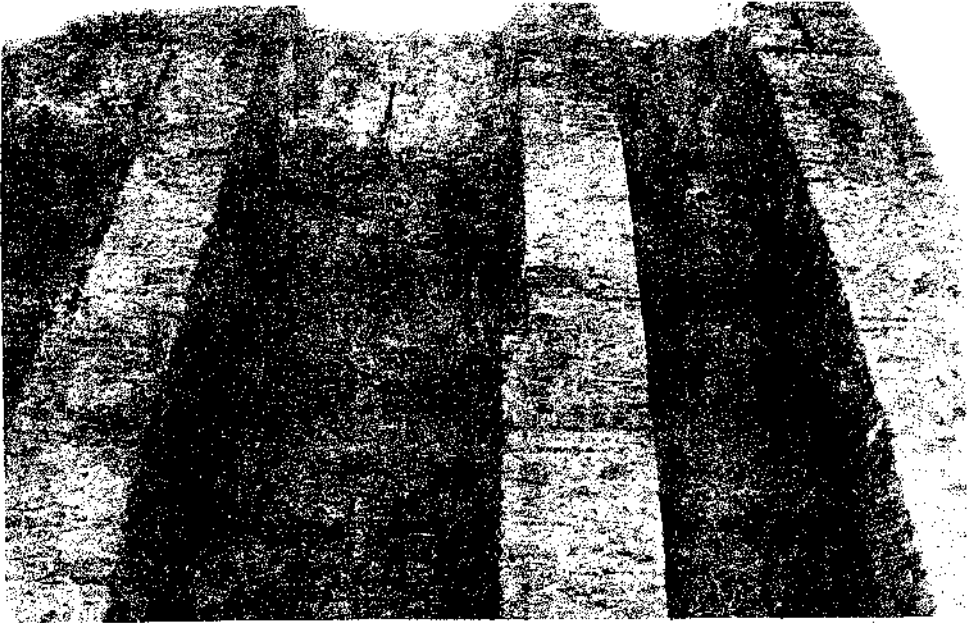
Resim : 21 — Doğudan girişi sağlayan eski rampanın kalıntısı - rampa, dolu olduğu için içine girilemeyen burç şeklinde bir çıkıntının önünden geçiyor.

Resim : 22 — İçkaleye doğudan girişi sağlayan yeni rampa

Resim : 23 — Dışkaleye doğudan girişi sağlayan taş döşeli rampa: Rampa, içkaleyi kuzeyden kuşatan duvarlarla, sağda görülen çifte kemerli duvar arasından geçiyor.

Resim : 24 — Kuzeydoğu köşedeki payandalarda görülen dişler ve dişler hizasındaki ince hatıl yuvaları

Resim : 25 — Kalenin batıdan görünümü : Ön düzlemde dışkaleyi kuşatan payandalı duvarların sol tarafında yeni yağhanenin çatısı görülür. İçkaleyi batıdan kuşatan ihata duvarındaki değişik profilli payandalara dikkat edilsin.

Resim : 26 — Selamlık kısmının batısında kalan duvarların dışkaleden görünümü : Soldaki payandalı köşe belki de bir burça aitti. Tonozlu duvarların yapım malzemesi ve tekniği, kuşatma duvarlarının yapımından sonraki bir tarihe maledilebilir.

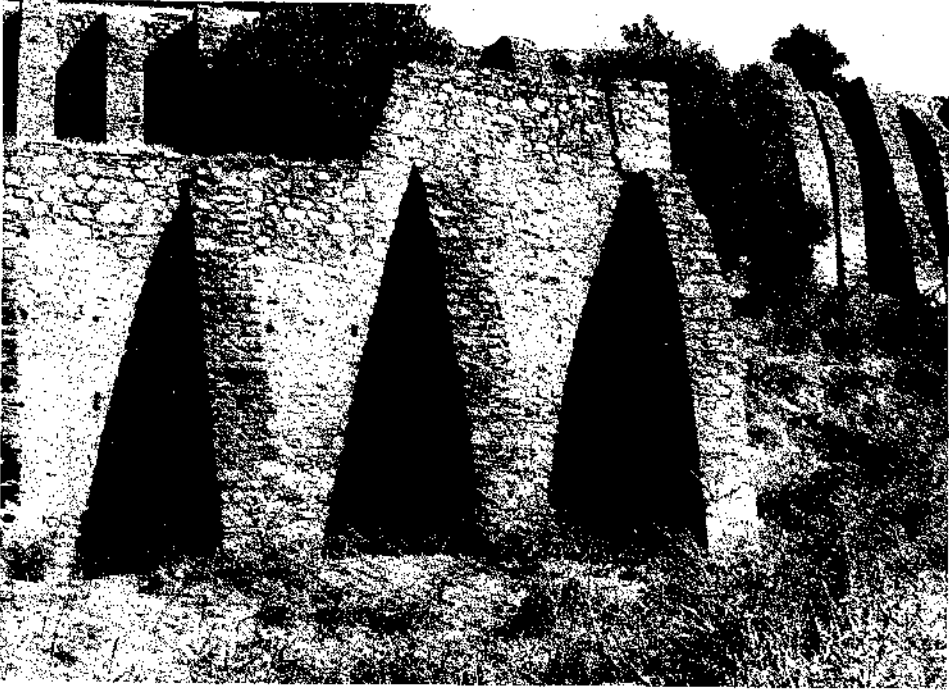
Resim : 27 — Kaleden kuzeye bakış : Sağda rampalı girişteki kemerli yapı kalıntısı; solda, dışkale ve eski yağhane (bkz. Res. 28)

Resim : 28 — Kuzey yağhanesi : içten

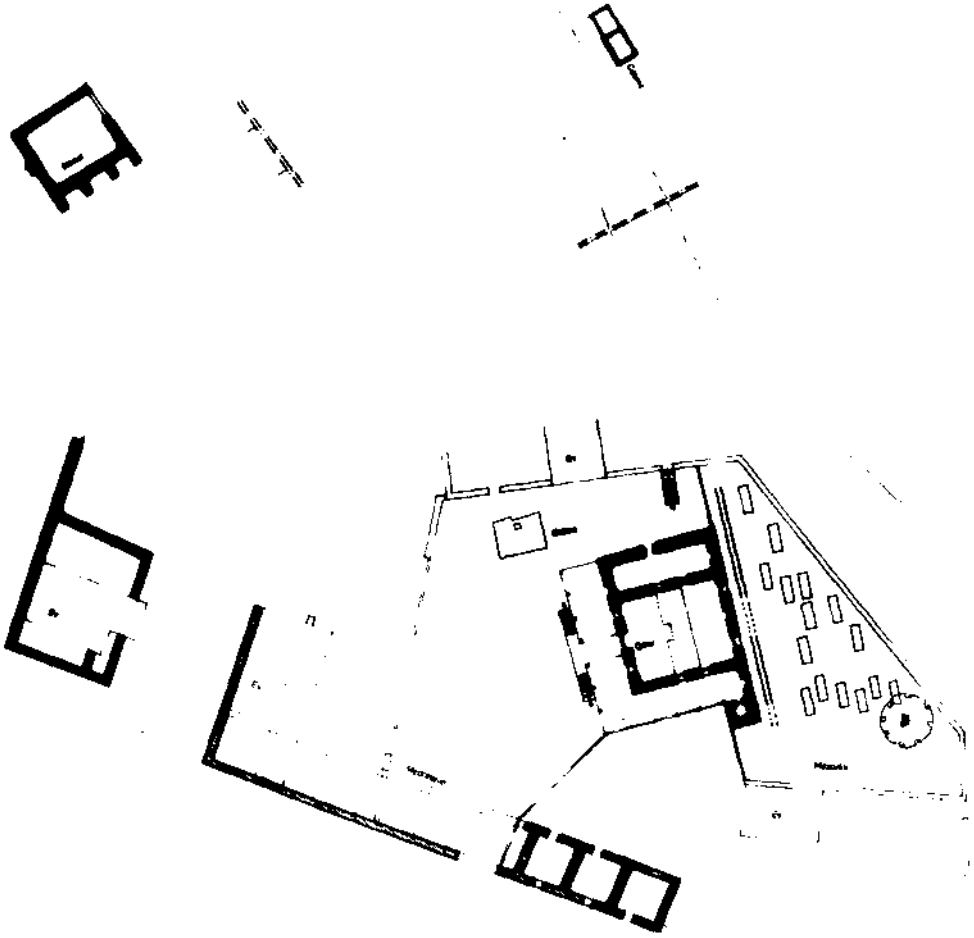

Resim : 29 — Güneybatıda, payanda araları kapatılarak elde edilen zeytin bekletme yerleri

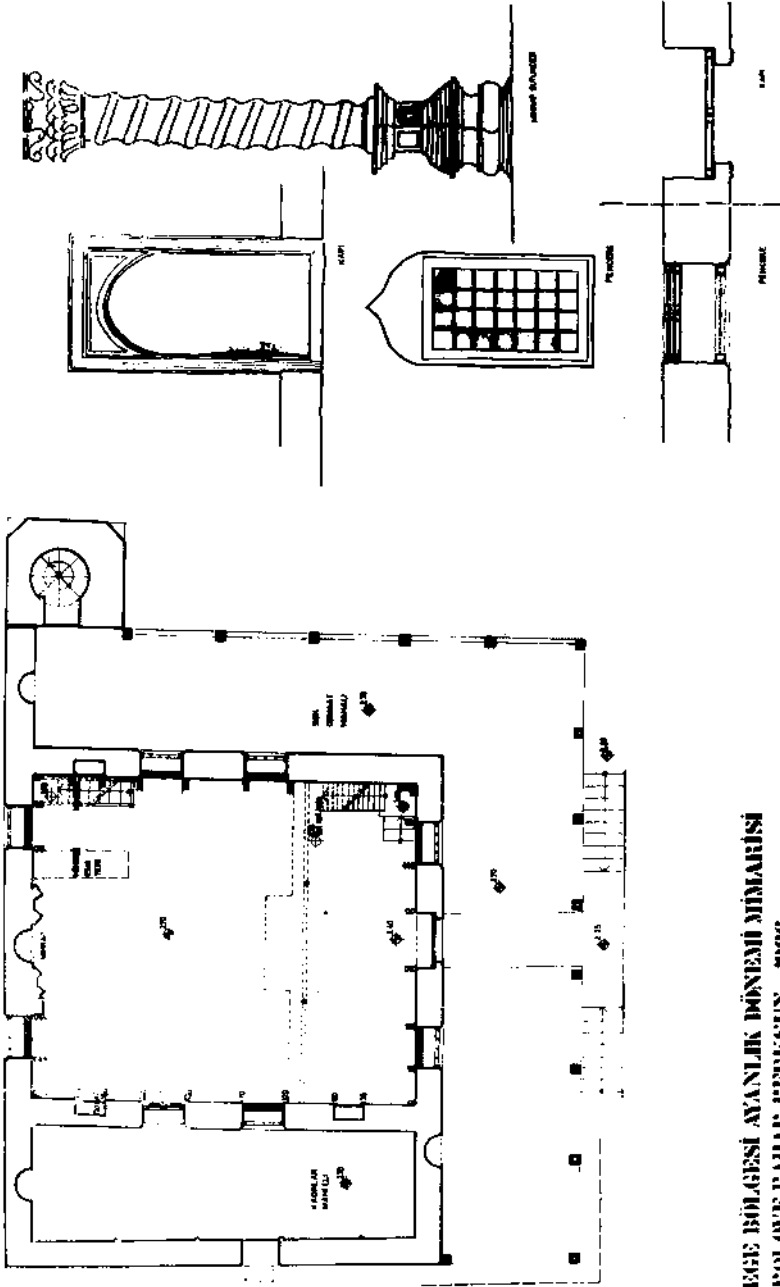
Resim : 30 — Dışkale duvarlarının içkale duvarlarına bitişme yeri

CİNCİN [AYDIN] CİHANOĞLU CAMİİ
VAZİYET PLANI Ö: 1/200

ECCE MÖHÜRÜSÜ AYANLIK MİMARISI
ŞİBİL GÜVENÇ SUNA PEHLİVAN [1936]

Resim : 31 — Cincin Köyü Cihanoglu Abdülaziz b. Mehmet b. Abdullah Camii
ve ek yapıları

**EĞE BÖLGESİ AYANLIK DÖNEMİ MİMARISI
ROLÖVE BAHAİR BERKUN 1996**

Resim : 32 — Cincin Köyü Cihanoğlu Camii planı (1 : 20'lik plandan küçültülmüştür.)

Resim : 33 — Cincin Köyü Cihanoglu Camii, Kadınlar mahfeli ve girişin doğusundaki mihrap

Resim : 34 — Girişin batısındaki son cemaat yerine ait mihrabı süsleyen alçı sıva üzerine resimler

Resim : 35 — Cincin Köyü Cihanoglu Abdülaziz Efendi Camii mihrabı

Resim : 36 — Söke'ye bağlı Akçakaya Köyünde Alaybey Camii (18. yy.)

Resim : 37 — Alaybey Camii son cemaat yeri

BAZI BELGELERE GÖRE 17. YÜZYILDA KONYA ALAEDDİN CAMİİNDE YAPILAN ONARIMLAR

Yusuf OĞUZOĞLU*
Z. Kenan BİLİCİ
A. Osman UYSAL

Bu araştırma, Konya Sultan Alaeddin Camii'nin günümüzden yaklaşık 400 yıl önce geçirmiş olduğu büyük onarımları ayrıntılı olarak açıklayan belgelerin tarihçi-sanat tarihçisi işbirliği ile değerlendirilmesi sonucu ortaya çıkmıştır. Araştırmamızın asıl amacı, çeşitli kurumlarımız eliyle her yıl restore edilen değerli sanat eserlerimizin, onarımlardan önce ciddi bir etüde tâbi tutulması gerektiğine dikkati çekmektedir. Zamanın ve çeşitli faktörlerin tahribatıyla sayıları gün geçtikçe azalan, restore edildikçe orijinalitesini giderek kaybeden bu millî miraslarımızın üzerine, önce bilimsel bir yaklaşımla eğilmek gerektiği düşüncesindeyiz. En değerlilerinden ve harap olma tehlikesi gösterenlerinden başlayarak bu yapıların, inşa dönemlerinden günümüze kadar uzanan süreç içindeki durumlarını gösteren bilgileri derlemek ve bunları değerlendirmek yararlı olacaktır. Bu bilgiler içinde, inşaları, vakfiyeleri, vakıflarının işleyişleriyle ilgili kayıtları, tarih içinde geçirdiği onarımları, yakın dönemlerdeki restorasyon kayıtlarını sayabiliriz. Böylece, bir çeşit «sağlık kartesi» ne sahip olacak tarihî bir eserimizin daha önce geçirdiği «hastalık» ları ve bunların nasıl «tedavi» edildiğini, kendine hayat veren çevresiyle zaman içinde nasıl «hayat» sürdüğünü, bugün üzerinde bulunan farkın «uzuv» larını tesbit ederek, yeni bir restorasyon öncesinde «konsültasyon» yapılması mümkün olabilir. Üstelik bütün bunlar, milyonlarca lirayı bulan «ihale» bedellerinin belki de % 10'unu bulmayacak birer araştırma gideriyle ortaya konularak, hem restorasyonun amacına ulaşması için, hem de geçmiş kültürümüze ışık tutacak bilgilerin nesillere aktarılması için imkan yaratacaktır. Bu gibi çalışmalar ise, ilgili kurumlarımızın araştırma desteğiyle, arşivlerimize vâkıf tarihçilerin ve bu bilgileri de-

(*) Y. Doç. Dr. Yusuf OĞUZOĞLU, Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Tarih Bölümü öğretim üyesi, Ankara.
Z. Kenan BİLİCİ Ankara, Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Sanat Tarihi Anabilimi Dalı, Ankara.
A. Osman UYSAL, Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Sanat Tarihi Anabilim Dalı, Ankara.

gerlendirecek sanat tarihçisi ve diğer ilgili bilim dalı mensuplarının ortak çalışmaları sonucu ortaya çıkacaktır.

Bilindiği üzere Alaeddin Camii, Anadolu Selçukluları'ndan bugüne kalan en eski eserlerden birisidir. Birkaç aşamada meydana getirilen eserin, özellikle ilk yapısının hangi kısım olduğu konusunda değişik görüşler ve tartışmalar vardır. Bu çalışmada, Alaeddin Camii için âdeta «klasik» hale gelen söz konusu tartışmalara girilmemiş; sicil kayıtlarında geçen verilere dayanılarak, yapının 17. yüzyılda geçirdiği onarım ve değişiklikler ortaya konulmaya çalışılmıştır. Ayrıca mimari verilere dayanılarak orijinal kısımlar hakkında açıklamalarda bulunulmuştur.

Bugün üzerinde yer aldığı dolgu toprak yüzünden çökme tehlikesiyle karşı karşıya bulunan eser, özellikle son yıllarda kurtarılmaya çalışılmakta ve restorasyon projeleri hazırlanmaktadır. Bu faaliyetler gerçekleştirilirken, meselenin basit bir «ihale olayı» gibi görülmemesi ve sadece mimari kalıntılar ile yetinilmemesi şarttır. Çünkü, öyle anlaşıyor ki eser daha önceleri de pek çok defa onarımdan geçmiş ve değişikliğe uğramıştır. Alaeddin Camii'ndeki söz konusu onarım ve değişikliklerin sadece 17. yüzyıldaki bir kesitine ışık tutmaya çalışan bu araştırmanın başlangıcında, Yusuf Oğuzoğlu tarafından Konya Mevlâna Müzesi'ndeki 17. yüzyıl sicilleri içinde tespit edilmiş olan belgeler; Z. Kenan Bilici ve A. Osman Uysal'ın katılmalarıyla ortaklaşa etüd edilmiş; daha sonra birkaç defa Konya'ya gidilerek eser üzerinde sınırlı imkanlarla inceleme yapılmıştır. Son safhada ise, ekip elemanları bir bütün oluşturacak şekilde iş bölümüne giderek, araştırmayı ayrı ayrı üç bölüm halinde tamamlamışlardır¹.

I — ALAEDDİN CAMİ'İNİN 17. YÜZYILDAKİ DURUMU VE ŞER'İYYE SİCİLLERİNDEKİ ONARIM BELGELERİ

Yusuf OĞUZOĞLU

A — Alaeddin Cami'inin Onarıldığı 17. Yüzyılda Konya Şehri'nin Yerleşim Düzeni İçinde Cami'in Yeri :

Selçuklu ve daha sonraki Karaman-oğlu Türkmenleri dönemlerinde devlet merkezi olan Konya, 15. yüzyıl sonlarında başlayan Osmanlı yöne-

(1) Bu araştırmanın I. bölümü Yard. Doç. Dr. Yusuf Oğuzoğlu tarafından, II. bölümü Araş. Gör. Z. Kenan Bilici ve III. bölümü ise Araş. Gör. A. Osman Uysal tarafından hazırlanmıştır. Araştırmacılar tarafından ayrı ayrı kaleme alındıkları için, her bir bölüm âdeta bağımsız bir makale gibi ortaya çıkmıştır. Bu nedenle bölümlerdeki dipnot numaraları, birbirlerinden bağımsızdır. Bu arada, dipnot düzenlerindeki farklılıkların, araştırmacıların metod anlayışlarından kaynaklandığını da belirtmek gerekiyor.

timine dinî, idarî ve sosyal yapılarıyla büyük ve düzenli bir şehir olarak intikal etmişti. Daha sonra, Kayseri, İç-el, Kırşehir, Niğde gibi merkezleri de içine alan Karaman Eyaleti'nin merkezi olan şehir, 16. yüzyıl sonlarında 16.000'e varan nüfusuyla Anadolu'nun büyük ve gelişmiş merkezlerinden biri olmuştu¹. Konya Şehri, 17. yüzyıl ortalarında ise, 20.000'i geçen nüfusu, şehri tamamen çeviren surları, birer sipahinin görev yaptığı kapıları, Uzun çarşı-esnaf çarşıları-bedesteni ve hanları, mahkemesi, «Paşa Sarayı» ve kalesi ile yine önemli bir merkezdi².

Sultan Alaeddin Câmîi'nin bulunduğu tepce ve çevresi 17. yüzyılda da, şehrin temel yapılarının yer aldığı konumuyla şehrin ana ünitelerinden birini oluşturuyordu. Meselâ, Alâeddin Tepesi'nin kuzeyinde Büyük Karatay, doğusunda Nizamiye (Nalıncı), kuzeydoğusunda Seyfiye ve Atabey, batısında Darü'l-hadis (İnce Minare), kuzeybatısında Tacü'l-vezir medreseleri faal olarak fonksiyonlarını sürdürmekteydiler³. Tepenin hemen altındaki Alaeddin Köşkü ise, bugünkünden daha nitelikli, fakat yine harap bir durumdaydı⁴. Bugünkü Gazi Mustafa Kemal İlkokulu'na doğru inen kesim ise Tahte'l-Kala (Kale-altı) olarak anılmaktaydı. Bu kesim ticari bir merkez durumundaydı. Karaman-oğlu İbrahim Bey Evkafı'na dahil dükkanlarla başlayan bu kesimde, Küçük Karatay Medresesi'nin arkasından, bugünkü Merkez Bankası'nın yakınına düşen bedesten'e kadar uzanan önemli yapılar yer almaktaydı. Bunların arasında İbrahim Bey İmâreti ve Medresesi ile aynı Evkaftan Kapan-Hanı vardı. Vakıf dükkanlar arasında bakkallar, şerbetçiler, helvacılar, ekmekçiler mutaflar (dokuyucular) bulunuyordu⁵.

Alaeddin Tepesi'nin kendi fiziksel çehresine gelince : Bilindiği gibi, Alaeddin Tepesi'nde Hititler devrine ait iz bulunamamıştır. Karahüyük'te oturan Hititlerin Frygler devrinde Alaeddin Tepesi'nin bulunduğu yere taşındıkları sanılıyor⁶. Bizans döneminde şehrin esasını Alaeddin Tepesi

- (1) Bk. Özer Ergenç, 1580 - 1596 Yılları Arasında Ankara ve Konya Şehirlerinin Mukayeseli İncelenmesi Yoluyla Osmanlı Şehir Müesseseleri ve Sosyo-Ekonomik Yapısı Üzerinde Bir Deneme, D. T. C. F. Doktora Tezi, Ankara 1974, s. 30 vd.
- (2) Bk. Yusuf Oğuzoğlu, «Konya», Haz. Fevzi Halıcı, Ankara 1984, s. 97.
- (3) Bk. Oğuzoğlu, a. g. m., s. 97 - 108.
- (4) Sunduğumuz bu ortak çalışmayı hazırlayan, Oğuzoğlu - Bilici ve Uysal tarafından, Alaeddin Köşkü ve Şeyh Ahmed Efendi Külliyesi'ni konu alan ve yine arşiv belgelerine dayalı yeni bir araştırma başlatılmıştır.
- (5) Bk. Konya Şer'iyye Sicilleri, 13/185, 16/88.
- (6) Bk. Türk Ansiklopedisi, Alaeddin Tepesi Madd. I, s. 412 - 413. Ayrıca Bk. Yusuf Boysal, «Orta Anadolu'nun Tarih Öncesi Kültüründe Konya Bölgesinin Durumu», Konya Mecmuası (1950), s. 135 - 136.

teşkil ediyordu⁷. 11. yüzyıl sonlarında Anadolu'ya doğudan gelen büyük Türkmen göçüyle birlikte Konya birdenbire önemli bir merkez durumuna geldi. Devlet merkezi olmasının etkisiyle de olağanüstü büyüdü. Sultan Alâeddin döneminde Konya dış surları inşa edilince (H. 618/M. 1221), Alâeddin Tepesi'nde bulunan kale artık «iç-kale» durumuna düşmüştü⁸. Osmanlı Devleti'nin idari-askerî sistemi içinde kalelerin önemli fonksiyonu olduğundan, Alâeddin Tepesi'ndeki eski kale kalıntısı bu görevi yerine getirecek durumda olmayınca, şehrin güneybatı tarafına düşen Çeşme Kapısı yakınına sonradan Zindan-Kale olarak anılan yeni bir kale inşa edildi⁹. Alaeddin Camii'nin büyük onarımlar geçirdiği 17. yüzyılda, Alaeddin Tepesi'nde eski İç-Kale'den pek eser kalmamış gözüküyor. Bu yöre bir yerleşim bölgesi görünümündeydi. Cami'in muhtemelen kuzeye bakan önünde atlı askerlerin geçebileceği büyüklükte işlek bir yol vardı. Bir sicil kaydında ise aynen şöyle deniliyor : «Eflatun Mahallesinde vâki bir tarafı tarik-i âmm ve bir tarafı tarik-i hass ve bir tarafı merhûm Sultan Alâeddin Câmî-i Şerifi ve bir tarafı İmam Hüseyin Halife mülkü ile mahdûd olup iki fevkânî oda ve iki ahur ve bir sofa ve bir oda ve bir tah-tânîve havluyu müstemil»¹⁰. Bu kayıtda da, Câmî, çevresinde sokakların, Câmî, imamının mülkünün, iki katlı ve iki ahuru bulunan bir mülkün varlığı açıkça görülüyor. Arşiv kayıtlarına dayanarak 17. yüzyılda Alaeddin Tepesi ve yakın çevresinde kaç hane olduğunu ve yaklaşık ne kadar nüfusun oturduğunu belirlemek mümkündür. 1668/H. 1079 tarihli vergi kayıtları na göre, Eflatun, İç-Kale Perakende Müslümanları, İç-Kale Çıralı Mescid ve İç Kale Zimmileri mahallelerinde toplam 85 hane vardı¹¹. Bu da yaklaşık 425 nüfusu ifade etmektedir. Yine bu mahallelerde oturan, ancak statü gereği vergiye dahil olmayanlar bu rakamın dışındaydı.

B — Sultan Alaeddin Evkafı'na ve Konya'daki Câmî'inin 17. Yüzyıl Ortalarında «Muattal» Olduğuna İlişkin Bilgiler :

17. yüzyılda Konya'da Sultan Alaeddin'in iki ayrı vakfı vardı. Bunlardan biri «Sultan Alaeddin Darüşşifası Vakfı» idi. Bu vakfın finanse ettiği hastahane 1670/H. 1081 yılında onarılmıştı. İlgili kayıttan, Darüşşifanın bir avlusu bulunduğunu ve bu onarım için 9332 akça harcadığını

(7) Bk. Semavi Eyice, «Konya'nın Alaeddin Tepesinde Selçuklu Öncesine Ait Bir Eser: Eflatun Mescidi», *Sanat Tarihi Yıllığı*, IV (1970 - 1971), s. 269 - 302.

(8) Bk. Tuncer Baykara, *Selçuklular Devrinde Konya*, Ankara 1986, s. 26. M. Kemal Özergin, «Anadoluda Selçuklu Kervansarayları», *Tarih Dergisi*, XV (1965), 141 - 170.

(9) Bk. Özer Ergenç, a. g. e. s. 45.

(10) Bk. Konya Şer. Sic. 18/283. Ayrıca Bk. 33/132, 23/24, 24/32.

(11) Bk. Konya Şer. Sic. 17/1, 250, 252, 14/171, 185. Ayrıca Bk. Başbakanlık Arşivi MMD Tasnifi, No: 4527/1.

öğreniyoruz¹². Konya Sicilleri arasında bulunan 1677/H. 1087 tarihli onarım keşif hüccetine göre ise, «içeri kubbe» ve «orta kubbe» olmak üzere en az iki kubbesi vardı. Aynı yıl, hastahane'nin avlusunda bulunan «taş kuyu» da onarılmıştı. Bu tarihlerde Sultan Alaeddin Darüşşifasında «hekim-i evvel» (Baş Hekim) ve «Hekim-sânî» (İkinci Hekim, Baş Hekim Yardımcısı) olmak üzere en az iki hekimin görev yaptığı anlaşılıyor¹³.

Konumuz itibariyle bizim için asıl önemli olan «Sultan Alaeddin Câmi'i Vakfı» idi. 1673/H. 1083 tarihli bir sicil kaydı Hem Sultan Alaeddin Vakfı'nın durumunu hem de Câmi'in onarımına açıklık getirici orijinal ve önemli bilgiler içermektedir. Bu belgenin bizi ilgilendiren bölümünde aynen şöyle denilmektedir :

«Kezâ-yı mezbûra (Konya) tâbî' Sille nâm karye re'âyası divân-ı hümayûnuma arz-ı hâl idüb sâkin olduğumuz karye-i mezbûre feth-i hâkâniden berû Sultan Alaeddin vakfı olmağla cizye ve ispençe ve öşr ve bennâk ve sâyir mahsûlâtımızı mütevellî olanlar alub **şart-ı vaki üzere Konyada vâki' olan mumaileyhin camî-i şerifi ta'mirine ve hatibine ve lâzım gelen masârîfına sarf olunub lakin câmi'-i mezbûrun vakfı cüzvî olub ihâta eylememek ile BEŞ VAKİT NAMAZ KILINMAYUB ANCAK HAFTADA BİR CUMA KILINUB MERHUM VE MAGFURLEH SULTAN MURAD HAN GAZİ-Tabe sırrahu-GELUB CÂMÎ'-İ ŞERİFİN MU'ATTAL İDÜĞÜ MA'LÛM-I HUMÂYUNLARI OLDUKDA EVKÂT-I HAMSE KILINMAK İÇÜN YİNE KARYE-İ MEZBÛREDEN SENEDE YİRMİ BİN AKÇE DAHİ ZİYÂDE TA'YİN İDÜB hâne ve gayrı tekâlifden mu'af olmak üzere elimize hatt-ı humayun ile emr-i şerif virilüb...**

Bu belgeden çıkan sonuçlara göre :

1 — Konya merkez kazasına bağlı Sille Köyü'nün bazı vergi gelirleri Sultan Alaeddin Câmi'i'nin onarımı ve başka giderleri için vakf edilmiştir.

2 — Sultan Murad Konya'ya geldiği sıralarda bu vakfın gelirleri yetersiz olup, Câmi'in onarım giderlerini karşılayacak düzeyde değildir.

3 — Sultan Murad Konya'ya geldiği sırada Sultan Alaeddin Câmi'i «muattal» yani kullanılamayacak kadar harap durumdadır. Beş vakit namaz kılınmamaktadır. Sadece Cuma günleri, o da «ulu câmi'» niteliğinde olduğu için, açıktır.

(12) Bk. Konya Şer. Sic. 14/47, 81.

(13) Bk. 20/102.

(14) Bk. Konya Şer. Sic. 19/173.

4 — Sultan Murad Câmî'i onartıp açık hale getirmek için, vakfının gelirlerini artırmak gereğini duymuş, bunun için Sille köyünün vakfa ayrılmış vergi gelirlerinden başka, merkeze gitmesi gereken başka vergi gelirlerini de vakfa aktartan «hatt-ı hümayun» yani bizzat kendi yazısıyla özel emir düzenlemiştir.

Bu belgenin düzenleme tarihi ve içindeki bilgilerin geçmiş olaylarla bağlantısı göz önüne alındığında sözü edilen «Sultan Murad» ın IV. Murad olduğu anlaşılmaktadır. Bilindiği gibi bu padişah, ünlü Bağdat Seferine çıktığı sırada 1638 Mayısında Konya menzilinde 8 gün konaklamıştı. IV. Murad'ın bu süre içinde, Konya Kalesi'ni denetlediği, muhtemelen vakfının iyi işlemediğini belirlemesi üzerine Mevlana Dergahı Şeyhi Bekir Çelebi'yi sürgüne gönderdiği biliniyor¹⁵. Padişah muhtemelen bu sırada Sultan Alâeddin vakfını da denetlemiş, Ünlü Sultan Alâeddin Câmî'inin içinde bulunduğu duruma üzülererek, vakfın güçlenmesi için gerekli tedbirleri almıştır. Bizim için bu safhada önemli olan, 1638 yılında Sultan Alâeddin Câmî'inin tıpkı günümüzdeki gibi «muattal» olduğunun ortaya çıkmasıdır. Sultan IV. Murad'ın aldığı mali tedbirlerle vakıf giderek güçlenecek, aşağıda belgelerini sunacağımız onarımlarla baştan aşağıya ele alınarak günümüze kadar yaşaması sağlanacaktır.

Sicillerde bulduğumuz bu kayıtları, Evliya Çelebi Seyahatnamesinde geçen küçük bir ayrıntı da doğrular niteliktedir. 1648 yılında Konya'ya gelmiş olan ünlü gezginci Sultan Alâeddin Câmî'nin cema'atinin olmadığını söyleyerek bunu, Câmî'in iç kalede bulunmasına bağlar¹⁶. Bu bilgiyi de yukarıdakilerle bağdaştırmamız yerinde olacaktır.

Sultan Alâeddin Câmî'i evkafının Câmî'in onarımlarının gerçekleştirildiği sıralardaki toplam gelirlerini belirlememizi sağlayan belgeler vardır. 1690/H. 1101 yılında Vakfa ayrılmış olan Sille Köyünden «396 nefer zimminin» cizze vergileri karşılığı toplam 109.860 akça gelir sağlanmıştı. Sultan Alâeddin Vakfına dahil köylerden öşür olarak toplanan tahıl ise, yılda 1050 kileyi bulmaktaydı¹⁷.

C — Konya Sultan Alaeddin Câmî'inin 17. Yüzyılda Geçirdiği Onarımların Belgeleri :

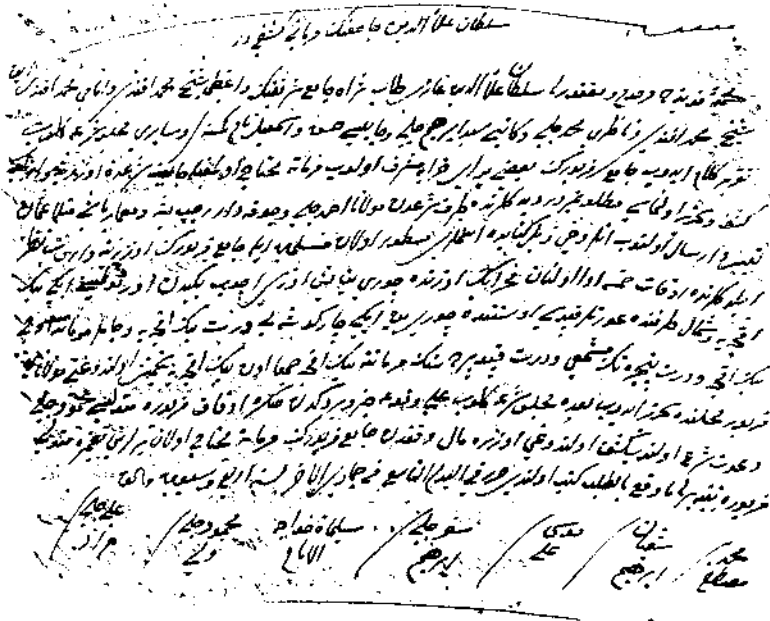
Çeşitli müzelerimizde korunmakta ve araştırmacıların incelemesine açık tutulmakta olan Şer'iyye Sicillerinde sanat tarihi nitelikli belgeler de bulunmaktadır. Eski vakıf eserlerinin onarım - giderlerinin sicil

(15) Bk. Naima Tarihi, III, İstanbul 1281, s. 320. vd.

(16) Evliya Çelebi, Seyahatname, III, İstanbul 1314, s. 21 - 22.

(17) Bk. BA. MMD. 5511, Konya Şer. Sic. 19/173, 35/269, 19/148. 1 Konya Kilesi Buğday 66,35 kg. gelmekteydi. Bk. Konya Şer. Sic. 16/200.

defterine kaydı, yıllık muhasebe denetimi açısından zorunluydu. 16-17. yüzyıl Türkiye şehirlerinin idari, sosyo - ekonomik ve kültürel durumunu tesbit için yaptığımız araştırmalar sırasında Bursa, Ankara, Trabzon, Kayseri, Konya gibi değerli tarihi eserlerin bulunduğu şehirlerimizdeki bazı vakıf eserlerimizin onarımını gösteren kayıtlara da rastlamış bulunuyoruz. İşte, aşağıda eski harfli örneklerini ve yeni Türk harfleriyle transkripsiyonunu sunacağımız belgeler bu şekilde, Konya Mevlana Müzesi'ndeki 17. yüzyıla ait Şer'iyye Sicilleri içinde bulunmuştur ¹⁸.

BELGE : 1 (1663/Cemaziyelahir 1074)

Sultan Alaeddin Câmî'inin Meremmatı Keşfidir.

Mahiyiye-i Konyada merhûm ve mağfurunleh Sultan Alaeddin Gazi - tabe serahu - Câmî-i Şerifinin vâizi Şeyh Mehmed Efendi ve imamı Mehmed Efendi İbn Şeyh Mehmed Efendi ve nâzırı Mehmed Çelebi ve kâtibi Seyyid İbrahim Çelebi ve Câbisi Hasan ve İsmail nâm kimcesneler ve sâyiri meclis-i şer'c gelüb takrîr-i kelâm idüb câmî-i mezbûrun ba'zı mevâzi'i harâbe-müşref olub meremmata muhtâc olmağla cânib-i şer'den üzerine varılıb keşf ve tahrîr olunması matlûbumuzdur didiklerinde taraf-ı şer'den mevlânâ Ahmed Çelebi ve çukadar Receb Beşe ve mi'mar

(18) Konya Şer. Sic. İçin Bk. Yusuf Oğuzoğlu «Şer'iyye Sicillerinin Toplu Kataloğuna Doğru» Tarih Araştırmaları Dergisi, XIV/25 (1982), s. 343-360.

başı monla Osman ta'yin ve irsâl olunub anlar dahi zeyl-i kitabda isimle-
ri mestûr olan müslimîn ile câmi'-i mezbûrun üzerine varub nazar eyle-
diklerinde evkât-ı hamse edâ olunan mihrâbın üzerinde çürüyen beş özü
açub yeniden örtülmesi İki Bin akçe ve Şimal tarafında avratlar ka-
pusu üstünde çürüyen iki çar-guşeyi Dört Bin akçe ve caklar merem-
matına Üç Bin akçe ve Dört pencerenin müşemmi'i ve Dört kapu perdesi-
nin meremmatına Bin akçe cem'an On Bin akçe tahmîn olunduğunu
mevlânâ-yı mezbûr mahallinde tahrîr idüb badehu meclis-i şer'e gelüb
alâ vuku'u haber virdikten sonra evkâf-ı mezbûre mütevellisi Mahmud
Çelebi da'vet-i şer' olunub keşf olunduğu üzere mal-ı vakfdan câmi'-i
mezbûrun meremmata muhtâc olan yerlerini ta'mire mütevellî-yi mez-
bûra tenbih birle mâ-vak'a be't-taleb ketb-olundu harere fi yevmi't-tâsi'
min Cemâziyelahir sene Erba'a ve Seb'ayn ve Elf
(Şuhudü'l hâl).

حسب قوتہ واقع مرحوم مغفور سلطان علاء الدین طاب ثراه جامع ترمینی اوقافی منولیسہ فیہ کتاب
سخر القضاء العرفی مجلس شریف طوبیغ کلام ابوب جامع شریف قبل دیوارین محراب اردی
و کبر قبة و صحنه اراکند واقع اولوق التند اولان دیوار و سایر برلری مرتبہ محتاج اولمغا جانب شریعت
اوندیہ وار یلوب کشف و تحریر اولمغا مطلوبه و بدکن معمار باشی الحاج عثمان و ذیل کتابی استعملی
مسطور اولوب جامع شریف مرتبہ اولان مسلمان ارا جامع شریفک بالذات اوندیہ وار و نظر اولمغا
قبل دیوارینک بویک محراب اری مرتبہ محتاج اولوب و محراب اولان کبر قبة مقدم کرکج ارا تعمیر
وبعد قبل بالینی ارا صور اولوق و قبة کتاری فریق طاش جلیک اولوق و صحنه اولوق واقع اولوق ارا دیوار
تعمیر اولوق و شرق طرفند اولان بنین اوستند اولان جلک فریق ارا تعمیر اولوق و وصلیق مرمانک تعمیر
جما الکیونیک برکی اسدی عیون شریف تعمیر اولوق دیوار ارا حاج عثمان و سایر مسلمان عیون صحیح
التمجین اعلیٰ ما و فی محلک کتب اولوق فی البوم الثانی نه شهر جباله لسنه ثلث و غایب و الف
سخر المناظر الکرام عر المکرین محمد افندی محمد علی ناظر السید ابرهیم السید علی
شیخ محمد افندی امام جامع مزبور جامع مزبور کاتب جامع مزبور الفحصاری
المجامع مزبور ابرهیم طیم مؤذن جامع مزبور مؤذن جامع مزبور
رجب الو

BELGE : 2 (24 Ekim 1672/Receb 1083)

Mahmiye-i Konyada vâki' merhûm ve mağfûrunleh Sultan Alaeddin
-tabe serâhu-câmi'-i şerifi evkâfı mütevellisi râfi'ü'l-kitâb, fahrü'l-kudât
Ahmed Efendi meclis-i şer'-i şerife gelüb takrîr-i kelâm idüb câmi-i şerî-
fin kible divarında mihrâb ardı ve kebîr kubbe ve sahnınc önünde vâ-
ki' oluk altında olan divar ve sayir yerleri meremmâta muhtâc olmağla
cânib-i şer'den üzerine varılıb keşf ve tahrîr olunması matlûbumdur di-
dikde Mi'mar-başı Elhac Osman ve zeyl-i kitâbda isimleri mestûr olan
câmi'-i şerif mürtezikası olan müslimîn ile câmi'-i şerîfin bi'z-zât üye-

BELGE : 4 (28 Aralık 1687/22 Safer 1099)

Mahmiye-i Konyada medfun ve âsûde olan merhûm ve mağfûrunleh Sultân Alaeddin - tâbe serâhu - hazretlerinin Câmi'i şerîfi evkafının berât-ı âlîşân ile mütevellîsi olan - bâisü'l kitâb fahrü'l akran Arslan Ağa ibn Abdurrahman tarafından husûs-ı âtfiyü'l beyâna vekîl-i şer'îsi olan Mehmed Çelebi ibn Hüseyin nâm kimesne meclis-i şer'i şerîfe gelüb takrîr-i kelâm ve ta'bîr-i anî'l-merâm idüb bundan akdem câmi'i mezbûrun ba'zı mevâzi'i harâbe-müşref olmağla Bin Doksan Altı senesi Şevvâlinin On Altıncı günü cânib-i şer'den üzerine varılub nazar olundukda cânib-i şimâlîsinde olan divarı vâkıf-ı müşârileyhin merkad-i şerîfine dek ve taraf-ı şarkîsinde her bir sırası altışar kemerlü altı sıra kemerleri ve sakfının ağaçlarının ekseri harâbe-müşref olub muhtâc-ı ta'mîr idüğü mu'âyene ve nakzından ma'dâ mecmû'ü üç Bin üçyüz altmış guruş ile ancak meremmet olur idüğü keşf ve hüccet olunub mevâzi-i merkumeyi mütevellî-yi merkum imâret eylediğinden ma'dâ hüccet-i keşifden hâric câmi'i mezbûrun kible cânibinde zira'-ı mesâhe ile tûlen Altmış zira' ve arzen iki zira' ve kadden On Altı zira' divarı kârgîr binâ ile tecdîde ve Şark tarafında müceddeden Altı pâye binâsına ve Beş cam ve taban tahtası ve Kırk Dokuz mermer direkler doğrulmak için kârgîr rıhtım olunmağa ve Kırk Sekiz zira' bir su kuyusu bir defe tecdîd ve bir defa ta'mîr olunmağa muhtâc ve lâzım ve mühim olmağın mütevellî-yi merkum mecmû'unu imâret ve meremmet idüb min haysi'l-mecmû' Beş Bin guruş harc ve sarf idüb kâtib-i vakf defter itmîşdir hâlâ cânib-i şer'den üzerine varılub masârif-ı merkumenin meblâğ-ı mezbûra tahammülü olduğu mu'âyene ve tahrîr olunmak matlûbumdur didikde hâkim-i mevkî'i'l-kitâb-ı tuğyânî ve hüsn-me'âb hazretleri câmi'i-i merkuma varub ehl-i vukûf bî-garaz müsliminden, neccâr tâ'ifesinden İbrahim Halife ibn İsmail Halife ve Abdulkadir bin Ali ve Mehmed bin Himmet nâm kimesneler ve zeyl-i kitâbda isimleri mestûr olan sa'ir müslimîn ile mevâzi-i mezkurenin mecmû'una nazar ve masârifinin kıymetlerini tahmîn eylediklerinde mevâzi-i merkumenin mecmû'ü Beş Bin guruş ile ancak imâret ve meremmet olunur bundan noksanla itmâmı mümkün değildir deyû icmâ' ve ittifâk idüb hâkim-i mumaileyhe herbiri haber virmeğın mâ vak'a' bî't-taleb ketlolundı fî yevmi's sâmin ve'l ısrîn min Saferi'l hayr li-seneti tis'a ve tis'in ve elf.

(Şuhûdü'l-hâl)

sa'ir levâzım ve masarîfçün ikiyüz gurus ve dersihânenin imâretiçün otuz gurus ve hünkâr mahfili ve divârının ve sakfının bilcümle masârıfı yüz elli gurus ve şimâl kapusu taşrasında olan tûlen on sekiz zira' ve arzen altı zira' örtmenin sakfına ağaç ve kamış ve saçak tahtası ve mih ve üstâdiye ve ırgâdiye bi'l-cümle masârîfçün altmış gurus ve türbe kapusu önünde olan örtmenin sakfına ve saçığı vebî'l-cümle masârîfına otuz gurus ve iskele mühimmâtı ve mu'temed ücreti Yüz Otuz gurus ve câmi'-i mezbûrda kenif nakli masârıfı Otuz gurus ve sukuyusu için taş ve kireç ile istihkâm üzre tamamen imâret itmeğe Kırk gurus ki mîn hay-si'l-mecmû'İki Bin Üç Yüz Altı gurus tahmîn ve hüccet olunub bendahi me'zûnen tâ'mîrine şurû'idüb zikr olunan taban tahtasına vaz'-iyed it-meyüb madâsı imâret ve meremmet ve itmâm-ı mesâlih idüb lakin mukâddema tahmîn olunan meblâğ mevâzi'-i merkumeye kifâyet itmediğinden gayrı bi-hasbi'l iktizâ üç buçuk kemerlerine dahi tecdid itmam ile Beş Yüz Doksan Yedi gurus ziyâde harçolunub cem'an İki Bin Dokuz Yüz Üç gurus sarf olunmuştur Mevâzi'-i merkûmenin imâret ve itmâm-ı mesâlih olunduğuna nazar ve mühimmat ve levâzımının meblâğ-ı merkûma tahammülü olduğu tahmîn ve tahrîr olunması matlûbumdur didikte mi'mâr-ı mezbûr vesâir zeyli kitâbda muharrer-ü'l-esâmi olan müslimîn bi'l-cümle mevâzi-i merkûmeye nazar idüb sâlifü'-zikr taban tahtasından ma'dâsı imâret ve meremmet olunub ve mukaddemâ keşf hüccetinde mezkûr olan mevâzi'den ziyâde Üç Buçuk kemer dahi tecdid olduğu muhakkak olub mevâzi'-i ve levâzımının meblâğ-ı merkûma tahammülü olduğu tahmîn-i sahîh ile tahmîn ve icmâ' ve ittifakla ihbâr itmeğin mâvak'a bi't-taleb ketb olundu fi yevmi'l sâbi ve'l işrin min cemaziyelahir li-serreti Aşere ve Miete ve elf.

(Şuhudü'l-hal)

II — 17. YÜZYILA AİT MAHKEME SİCİLLERİNDEKİ KONYA- ALAEDDİN CAMİİ'NDE YAPILAN ONARIMLARLA İLGİLİ KAYITLAR

Z. Kenan BİLİCİ*

Konya - Mevlâna Müzesi'nde bulunan şer'i mahkeme sicillerindeki kayıtlar, sadece Alaeddin Camii'ni ayakta tutmak için sarfedilen çabaları değil, fakat aynı zamanda yapıda meydana gelen tehlikenin boyutlarını da sergilemektedir.

Hiç şüphe yok ki, yapı topluluğu sadece 17. yüzyılda değil, muhtelif devirlerde de pek çok defa onarım, yenileme ve ilâvelere maruz kalmış; netice itibariyle aslı hâlinde pek az unsuru ihtiva eder duruma gelmiştir. Yapının 1663 - 1698 arasındaki 36 yıl gibi kısa bir zaman içerisinde aldığı hâl, meydana gelen değişiklikler konusunda epey bilgi vermektedir.

Burada, camide yapılan onarımlarla ilgili mahkeme sicillerinde geçen kayıtları tahlil ederek, bazı sonuçlara varmak istiyoruz.

A. 1663 TARİHLİ BELGE

1663 tarihli sicilde¹ sözü edilen onarım, öyle anlaşılıyor ki, caminin mimari bünyesinde pek büyük bir değişiklik meydana getirmemiştir. Bu tarihte caminin vâizi, imamı, nâzırı, kâtibi, câbisi ve diğer görevlilerinin mahkemeye gelip, caminin onarıma ihtiyacı olduğunu ve keşif yapılmasını istemeleri üzerine, mahkemeden nâib Mevlâna Ahmed Çelebi, Çuhadar Receb Beşe ve Mimarbaşı Molla Osman'dan müteşekkil bir birlikliği heyetinin yaptıkları tesbitlere göre, «beş vakit namaz kılınan» mahalde «mihrabın üzerinde çürüyen beş öz (ağacının) açılıp yeniden örtülmesi» için ikibin akçe, ayrıca kuzey tarafta «avratlar kapısı üstünde çürüyen iki çar gûşe» için dörtbin akçe, camlar ve «dört kapı perdesi» nin onarımı ile «dört pencerenin müşemmi'i» için dörtbin akçe olmak üzere bütün onarım bedelinin toplam onbin akçeye mâl olacağı belirtilmektedir.

Belgede sözü edilen «beş vakit namaz kılınan» ve mihrabın bulunduğu mahallin, caminin hangi kesimini ihtiva ettiği tam bir açıklıkta anlaşılamamaktadır. Ancak bu mahallin, caminin doğusunda kalan çok su-

(1) Bkz. Konya Şer. Sic. 12/40.

tunlu mekân olması da, tamamen ihtimal dışı değildir. Zira belgede geçen «mihrabın üzerinde çürüyen beş öz (ağacının) açılıp yeniden örtülmesi» ibaresi, sadece mihrabın değil, muhtemelen bütün bu mahallin ahşap kirişlerle desteklenen bir çatı ile örtülü olduğunu düşündürüyor ki, hâl-i hazırda kubbeli bölümdeki mihrabın üzerinde buna benzer herhangi bir kuruluşun olmadığı da dikkate alınırsa, bu ibare ile caminin doğusundaki çok sütunlu mekânın ve dolayısıyla buradaki mihrabın kastedilmiş olması kuvvetle ihtimaldir².

Esasen belgeden tam olarak anlaşılamayan sadece bu ibare değildir. Aynı şekilde «kuzey taraftaki avratlar kapısı» ile neresinin bahis konusu edildiği de anlaşılamamaktadır. «Avratlar kapısı», doğudaki çok sütunlu mekânın kuzey-doğu köşesinde yer alan kapı olabileceği gibi, kubbeli bölümün önündeki mahalde de aranabilir. Nitekim vaktiyle burada iki sütun tarafından taşınan ve bağdadi kemerlerle bölüntülü ahşap bir mahfelin bulunduğu düşünülürse³, kadınlar mahfelinin burada olduğunu ve belgede anılan kapısının da bugün iki türbe arasında kaldığını söyleyebiliriz. Gerçi bugün bu sahayı sınırlandıran, dolayısıyla mahfelin kuzey sınırını teşkil eden duvar kaldırılmıştır, ama eski plân ve fotoğraflarda bu duvarı ve mahfele girişi sağlayan kapıyı görmek mümkündür⁴. Kanaatimizce, belgede geçen kadınlar kapısı, kadınlara mahsus olması muhtemel bir mahfelin de mevcudiyetinden dolayı, kubbeli bölümün «kuzeyinde» ve iki türbe arasında bulunuyor idi. Belgede belirtilen «kapı üstünde çürüyen iki çar gûşe» ibaresi, bunların ahşap ve muhtemelen lento vazifesi gördüğüne işaret etmektedir.

Aynı belgede bahsedilen «dört pencere ve dört kapı» ibarelerinden, bunların da hangi mevkide yer aldıkları açıkça anlaşılamıyor. «Dört pencere müşemmi'i», ilk bakışta pencere macununu akla getirmekte ise de,

(2) Belgede geçen «mihrabın üzerinde çürüyen beş öz (ağacı)» ibaresinin, çatıyı taşıyan kirişleri ifade ettiği kanaatindeyiz. Dolayısıyla onarım veya yenileme işi, doğu taraftaki çok sütunlu mekânın sadece mihrap üzerindeki bölümüne tekabül eder ki, bunu da mevzi bir onarım olarak değerlendirmekteyiz.

(3) Bu husus, Araş. Gör. A. Osman Uysal tarafından daha ayrıntılı bir şekilde ele alınacağı için, burada tekrar edilmemiştir.

(4) ORAL, M. Z., «Konya'da Alâ Üd-Din Camii ve Türbeleri», *Yıllık Araştırmalar Dergisi*, I, (1956), A. Ü. İlahiyât Fak. Türk ve İslâm San'atları Tarihi Enst. Yay., Sayı: 5, Ankara, 1957, s. 63-2. şekil. Aynı makalede 47. sayfada caminin batı cephesinde vaktiyle «kadınlar kapısı» denilen bir kapının mevcudiyetinden de bahsedilmektedir. Bu isim, muhtemelen geç devirlerdeki kullanım ile ilgili olmalıdır.

bu konuda kesin bir hüküm vermek pek mümkün görünmemektedir. Yalnız «dört kapı perdesi» ile, genellikle kış aylarında kapıyı örten bir nev'i seyyar örtünün ifade edildiğini düşünüyoruz⁵.

B. 1672 TARİHLİ BELGE

1672 tarihinde vakıf mütevellisinin «caminin kible duvarında mihrabın arka tarafının, kubbenin ve sarnıç önündeki duvarın onarıma muhtaç olduğu» yolundaki başvurusu üzerine bir keşif yapılır. Keşifte, «kible duvarının büyük mihrap ardının onarıma muhtaç olduğu, mihrap önündeki büyük kubbenin önce kireç ile tamiri ve sonra da kızıl balçık ile sıvasının gerektiği, kubbenin kenarına taş döşenmesi, sarnıç önündeki duvarın tamiri, doğu taraftaki pencere üstünde bulunan çelâkın tamiri ve nihayet musluk tamiri için toplam ikiyüzyirmi kuruşa ancak tamir olunacağı» sonucuna varılmıştır. Onarımın 24 Ekim'den biraz sonra başladığı ve 1 ay kadar sürdüğü 1672 tarihli iki belgeden açıkça anlaşılmaktadır⁶. Nitekim 30 Kasım tarihli ikinci belgeye göre, aynı mütevellî yeniden mahkemeye gelmiş ve ikiyüzyirmi kuruş vererek tamir ettirdiği yerlere ne miktar taş, kireç, balçık, saman, tahta ve kamış gittiğinin, amele ve ustaya ne kadar para ödendiğinin tesbit edilmesini istemiştir. Bunun üzerine mahkemece görevlendirilen bir nâib, bir mimarbaşı, üstad benna ve neccar ile durum saptanmış ve kesin kabul yapılmıştır.

1672 tarihli belgeden anlaşıldığına göre, onarımlar daha ziyade caminin batısındaki sahada gerçekleştirilmiştir. Bu tarihte mihrap önündeki kubbenin önce kireç ile tamiri ve sonra da kızıl balçık ile sıvanması işi gerçekleştirilmiştir; diğer yandan mihrabın yer aldığı «duvarlar» taş ve kireç ile onarılıp çatı da elden geçirilmiştir. Özellikle bu kesimde, bu veya buna benzer daha sonraki tarihlerde yapılan onarımların yetersiz kaldığı 1968 tarihinde kible duvarında müşahade edilen çatlaklar ve dışa doğru bel vermeler ile de doğrulanmıştır⁷.

Öte yandan 24 Ekim tarihli ilk belgede sözü edilmeyen mahfel duvarı da doğu, batı ve kuzey taraflarından taş ve kireç kullanılarak onarılmıştır. Bu mevkinin, 76 benna zira', yani metrekare hesabıyla onarıldı-

(5) 1663 tarihli belgenin işaret ettiği diğer bir husus, caminin bu tarihten önce de bir onarımdan geçtiğidir. Nitekim IV. Murad'ın 1638 Mayıs ayında Konya menziliinde birkaç gün konakladığı, bu esnada camiyi «beş vakit namaz kılınamayacak» kadar muattal bir halde gördüğü ve caminin onarılmasını emrettiği, bir önceki bölümde sayın Oğuzoğlu tarafından ortaya konmuştu. Öyle anlaşıyor ki, bu tarihten bir müddet sonra cami onarılmış ve 1663 tarihli belgede de belirtildiği üzere ibadete açılmıştır.

(6) Bkz.: Konya Şer. Sic. 16/74, 16/95.

(7) ÖNGE, Y., «Konya Alâaddin Camii'nin Çinili Mihrabı», *Önasya*, Cilt IV, Sayı 4, Ankara. 1969, s. 11.

ğı dikkate alınırrsa, burada bir mevzi onarım ile karşı karşıya olduğumuz anlaşılmaktadır⁸.

Burasının ve kible duvarı ile kubbe iç yüzünün sıvanması için usta ve amelelerin masrafları da dahil olmak üzere doksanbir kuruş harcanmıştır. Bu arada aynı belgede, sarnıç yanındaki bir duvardan ve bunun çatısının öz ağacı, kamış ve tahta ile örtüldüğünden bahisle, bunların ve işçi ücretlerinin otuz kuruşa mâl olduğu belirtilmektedir. Burada sözü edilen duvarın, avludaki Sultan I. Keykavus'a atfedilen bitmemiş türbe ile avlunun batı cephesinin iç yüzü arasında yer aldığı kanaatindeyiz. Nitekim «sarnıç» olarak kullanıldığı üst kat zemininde açılan 60 cm. lik bir delik ile de anlaşılan bitmemiş türbe ile avlunun batı cephesi iç yüzü arasında kalan sahada, vaktiyle bir duvarın bulunduğu eski fotoğraf ve çizimlerden de bilinmektedir⁹. Bu duvar, bugün mevcut değildir.

Aynı belgede sarnıç olarak kullanılan türbenin alt kat zemini ve duvarının onarımı için otuz kuruş; bazı camların onarımı ve onüç pencere parmaklığı için de ondört kuruş harcandığı belirtilmektedir.

Yine ilk keşifte sözü edilmeyen diğer bir husus da, caminin doğu duvarında «minare dibine» kadar «benna zira' ile 100 zira'lık» kesimin onarımıdır. Söz konusu onarımın metrekare hesabıyla yapılması, doğu cephenin tamamının mı, yoksa sadece çatıya yakın yerlerin mi onarıldığı hakkında fikir vermemektedir. Yalnız yapıdaki zemin hareketlerinin kuzeydoğuya doğru yoğunluk arzettiği dikkate alınacak olursa, söz konusu onarımın mevcut kapının kuzey tarafında kalan saha içerisinde gerçekleştirilmiş olması muhtemeldir. Nitekim bu kesimde vaktiyle bir onarım yapıldığı, Sarre'nin verdiği bir fotoğraftan da anlaşılmaktadır¹⁰. Sözü edilen yerin onarımına otuzbeş kuruş harcandığı; ayrıca mutemetlere ödenen para ile birlikte 1672 tarihinde yapılan onarımların toplam ikiyüz-yirmi kuruşa mâl olduğu aynı belgede belirtilmektedir.

C. 1687 TARİHLİ BELGE

Asıl büyük çaplı onarımların gerçekleştirildiği tarihlere geliyoruz. Dikkat edilirse daha önceki tarihlerde pek büyük bir onarıma rastlanmamaktadır.

(8) O vakitler cami içerisinde biri güneybatı köşede bulunan hünkâr mahfeli ile diğeri de kubbeli bölümün önünde yer alan ve muhtemelen «kadınlar mahfeli» olarak kullanılan ikinci bir mahfelin olduğu düşünülürse, belgede geçen «mahfel» ibaresi ile neresinin belirtildiği tam olarak aydınlanamamaktadır.

(9) ORAL, M. Z. a. g. m., s. 63 - 2. şekil.

(10) SARRE, F., *Konia, Seldschukische Baudenkmäler*, Denkmäler Persischer Baukunst, Teil I, Berlin. 1910, s.

28 Aralık 1687 tarihinde vakıf mütevellisinin vekili malikemeye gelerek, «caminin bazı yerleri harap olduğu için daha önce 15 Eylül 1685 Cumartesi günü bir keşif yapılmış, bu keşifte caminin kuzey duvarının vakıf sahibinin türbesine kadar onarılması, ayrıca içeride her bir sırası altışar kemerli altı sıra kemerlerin ve çatıdaki ağaçların büyük bir bölümünün harap ve tamire muhtaç durumda bulunduğu tesbit edilmiş ve bu işin ancak üçbin üçyüzaltmış kuruşa yapılabileceği kararlaştırılmıştı» diyerek, mütevellinin bu parayı sarfederek onarımı yaptığını beyan etmektedir¹¹.

Burada sözü edilen «kuzey duvar», açıkça ifade edildiği üzere doğudaki çok sütunlu mekânın avluya bakan duvarıdır. Belgede «(câmi mezbûrun) ... canib-i şimalisinde olan divarı vakf-ı müşarileyhin merkad-i şerifesine dek ...» ibaresi, sözkonusu duvarın sınırının, II. Kılıç Arslan Türbesi'ne kadar uzandığını açıklamaktadır. İçeride «her bir sırası altışar kemerli altı sıra kemerleri» tesbit edebilmek oldukça güçtür. Yalnız bunların caminin iç taksimatının tamamını ifade etmediği açıktır. Zira «... ekseri harabe müşref olub ...» ibaresini başka türlü açıklamak mümkün değildir. Aynı yerde anılan çatıdaki ağaçlar da sadece belli bir kesime aittir ve caminin tamamını ihtiva etmez.

İşte müteveli vekili üçbin üçyüzaltmış kuruş harcanıp bu onarımların yapıldığını söylemekte, bundan başka caminin kible tarafında uzunluğu 60 zira' eni 2 zira' ve yüksekliği 16 zira' duvarın kârgir bina ile yenilendiğini, doğu tarafta yeniden altı paye inşa edildiğini, kırkdokuz mermer direği doğrultmak için kârgir rıhtım yapıldığını ve bir su kuyusunun bir defa tecdid ve bir defa tamir olunduğunu belirterek, harcamanın beşbin kuruş tuttuğunu ve vakıf kâtibinin bunu deftere yazdığını, ama hâlâ gelip bu işlemin kontrol edilmediğini vurgulamaktadır. Daha sonra keşif yapılmış ve harcanan paranın beşbin kuruş olduğu tesbit edilmiştir.

Bütün onarım ve yenileme işlemlerinin 15 Eylül 1685 tarihinden 28 Aralık 1687 tarihine kadar aşağı yukarı 2 yılı biraz aştığı anlaşılmaktadır.

Belgede anılan «caminin kible tarafındaki duvar», çok sütunlu mekânın güneydoğu köşesinden itibaren aramak lâzım gelir. Burada uzunluğu 45 metre. eni 1.50 metre ve yüksekliği 12 metre olan kısım kârgir olarak yenilenmiştir¹². Nitekim vaktiyle bu sahada yapılan sondaj çalışmalarında kârgir temellere rastlanması da bunu doğrulamaktadır¹³.

(11) Bkz.: Konya Şer. Sic. 34/179.

(12) Buradaki ölçüler, bir zira' yaklaşık 0.75 metre kabul edilerek çıkartılmıştır.

(13) ALBAYRAK, Z. - KENDİROĞLU, Z. - v.d., *Konya Alaaddin Camii Zemin Sorunları Araştırması ve Alınacak Önlemler*, Ankara. 1983, s. 10.

Doğu tarafta, muhtemelen burada daha önce de mevcut olan payelerin fonksiyonlarını kaybetmesinden dolayı, kible istikâmetine paralel olarak uzanan kemerlerin doğu tarafına binen yüklerini karşılamak için yeniden altı paye inşa edilmiştir. Bugün bu payeler, hâl-i hazırda çok sütunlu mekânın doğu cephesi iç yüzünde mevcuttur. Hiç şüphesiz, payelerin inşa edilmesi işini, «kırkdokuz mermer direk» doğrultulduktan sonra düşünmek gerekir. Belli ki «mermer direk» diye tabir olunan kırkdokuz adet sütun, oldukça tehlikeli ve hattâ çatıyı taşıyamayacak durumda bulunuyor olmalıdır ki, bunlar yeniden doğrultulmuştur. Kanaatimizce, bu işlem esnasında muhtemelen sütunların yeri ve hattâ kemer sıralarının yönü de değişmiştir. Sözkonusu kırkdokuz sütunun doğrultulması işi için tek tek kârgir temeller yapıldığını düşünüyoruz. Nitekim 1967 yılında bu kısımdaki sondaj çalışmalarında, zeminde sütunların oturduğu birbirleriyle bağlantısız 2 metre çapında ve 2.30 metre yüksekliğinde kârgir temellere rastlanması da¹⁴, belgede anılan «kârgir rıhtım» ibaresine bir açıklık getirmektedir. Esasen birbirleriyle bağlantısız olarak inşa edilen bu temellerin, camide meydana gelen zemin hareketlerine mukavemet edemediği, bilâkis bu hareketleri daha da kuvvetlendirdiği anlaşılmaktadır.

Bu tarihler arasında yapılan onarımlara harcanan para, doğu tarafta meydana gelen tehlikenin boyutlarını da gayet açık bir şekilde izah etmektedir.

D. 1698 TARİHLİ BELGE

Bu tarihte Alaeddin Camii önünde kurulan geçici mahkemede, vakfın mütevellisi yaptırdığı onarımı onaylatmaktadır¹⁵.

Yaptırdığı işler şunlardır :

Caminin batısındaki yirmialtı kemer ağaç, tahta ve mih ile tamir ettirilmiş, usta ve amele ücretleri ile birlikte bu iş için her bir kemere otuz kuruştan yediyüz seksen kuruş harcanmıştır. Burada bahsedilen malzeme, muhtemelen kemerlerin onarımı için kurulan iskeleyi ve kemerleri birbirine bağlayan ahşap gergileri ifade etmektedir.

Belgede geçen yirmialtı kemer, kubbeli mekânın doğusundaki ilk kemer sırası ve kubbeli mekânın önündeki L plânlı ayaklara oturan kemerler ile batıdaki L plânlı ayağın yatay doğrultusu boyunca uzanan ve bu saha içerisinde kalan kemerlerdir. Bu anlamda, sadece üst kısımlarına münhasır kalacak şekilde hünkâr mahfelini taşıyan kemerleri de bu yirmialtı kemere dahil etmekteyiz.

(14) ALBAYRAK, Z. - KENDİROĞLU, Z. - v.d., a. g. e., s. 12.

(15) Bkz.: Konya Şer. Sic. 32/59.

Bu kısmın yakınında, kuzey kapısı içerisinde yeniden dört kemer inşa edilmesinin nasıl bir ihtiyaçtan doğduğunu anlamak zordur. Bugün burası üç bölmeli olarak hâlâ mevcuttur. Bir sütuna oturan 4. kemer kaldırılmıştır; ancak eski çizimlerde vaktiyle burada 4. kemerin yer aldığı görülmektedir¹⁶. Bu iş için harcanan para, her bir kemere seksen kuruştan toplam üçyüz yirmi kuruş tutmuştur.

Aynı belgeden, kible duvarının tekrar elden geçirilmek medburiyetinde kalındığı da anlaşılmaktadır. Burada metrekare hesabıyla uzunluğu 15 metre, yüksekliği de 9 metre olan bir duvar kütlesi ile diğer yandan kuzeydeki bir duvar kütlesinin 14.25 metrelik bölümleri üçyüz otuz kuruş harcanarak yenilenmiştir. Anılan kuzey duvar, bitmemiş türbe ile avlunun batı cephesi iç yüzü arasında kalmaktadır ki, bu duvarın daha önce 1672 tarihinde bir defa daha elden geçtiğine yukarıda işaret etmiştik.

Aynı tarihte yapılan diğer harcamalar, onsekiz pencereye cam takılması, kemerlerin ve kubbenin sıvanması, iskele mühimmâtı, kenef nakli, su kuyusuna yapılan işlemler ile cami içerisinde uzunluğu 32. 25 metre ve eni 21.75 metre olan sahaya taban tahtası döşenmesi, hünkâr mahfelinin duvarı ve çatısı, kuzey kapı dışında uzunluğu 13.50 metre, genişliği 4.50 metre olan örtmenin çatısı, türbe kapısı önündeki örtmenin çatısı ve sokak kapısı içindeki örtme için olmak üzere toplam ikibin üçyüzaltı kuruştur. Bütün bu sözü edilen mevkileri kesin sınırlarıyla tesbit edebilmek oldukça güçtür.

Bu harcamalar içerisine, o zaman inşa edildiği anlaşılan bir dershaneyi de dahil etmemiz gerekiyor. Yalnız bu dershanenin yerini de tam olarak tespit edebilmemiz mümkün olmamıştır.

Öyle anlaşıyor ki, bu harcamalar sözü edilen mevzilere yetmediğinden, bu hesaptan başka «üçbuçuk kemerlerin dahi» yenileme işlemine maruz kaldığı, bunun için de beşyüz doksanyedi kuruş harcandığı ve netice itibarıyla 1698 tarihinde yapılan onarımların harcama tutarının da ikibin dokuzyüz üç kuruş olduğu belirtilmektedir.

Özet ve sonuç olarak denebilir ki, 1663-1698 tarihleri arasında camide yapılan onarımlar için batı tarafına binsekizyüzseksen kuruş, doğu tarafına da sekizbin üçyüzdoksanbeş kuruş harcandığı dikkate alınırsa, 36 yıllık bir kesit içerisinde hangi bölümün daha fazla elden geçtiği ve değiştiği konusunda kesin bir fikre sahip olmamız mümkündür. Hiç şüphe yok ki, arşivlerde yapılacak araştırmalar, Konya Alaeddin Camii'nin aslı hâli ve uğradığı değişiklikler konusunda daha tutarlı sonuçlara varmamızı sağlayacaktır.

(16) ORAL, M. Z., a. g. m., s. 63 - 2. şekil.

III — XVII. YÜZYILA AİT MAHKEME SİCİLLERİNE GÖRE ONARIMLAR SONUCUNDA KONYA ALÂEDDİN CAMİİNDE MEYDANA GELEN DEĞİŞİKLİKLERİN TAHLİLİ VE BAZI DÜŞÜNCELER

A. Osman UYSAL

Küfe planlı kısım ve kubbeli kısım olmak üzere, birbirinden farklı planda iki parçadan oluşan Alâeddin Camii'nin, XVII. yy. ikinci yarısında geçirdiği onarımları ortaya koyan bu belgelerden anlaşıldığına göre, 1663 yılında gerçekleştirilen tamir işlemleri esnasında yapının mimari bünyesinde herhangi bir değişiklik olmamıştır.

1672 yılındaki keşfin ardından, aynı tarihte yapılan onarım; mak-sure kubbesi, mihrabın arkasındaki duvar, mahfel, doğu duvarının bazı kısımları, sarnıç ve sarnıç yakınında olan bir duvar ile çatısını kapsamaktadır (Plan: 1). Bugün mihrap önündeki alanı örten kubbenin Selçuklu Dönemi kubbesi olmadığı¹ bellidir. İç yüzeyindeki sıva üzerinde hâlâ, Surûrî Paşa Dönemine ait süslemelerin izleri görülebilmektedir. Otoriteler, çini-mozayiklerle kaplı mihrabın üstünü örten ve yine çini-mozayikli üçgen geçişlere sahip bir kubbenin, diğer çağdaşı örneklerdeki gibi sırlı tuğlalarla ya da çini-mozayiklerle süslü olması gerektiği hususunda birleşmektedirler². Bu Selçuklu kubbesi, XVII. yüzyıldan daha önceleri yıkılmış ve bunun yerine Karamanlı ya da Osmanlı dönemlerinden birisinde yeni bir kubbe inşa edilmiş olmalıdır. Çünkü, 1672 tarihli onarım sırasında kubbenin «kızıl balçık» ile sıvandığından söz edilmektedir. Şayet kubbe, bu dönemde aslî durumunu korumakta olsaydı; mantîken, üzerinin sıvanmaması beklenirdi. Belgede, «kâşânî» (çinili) olarak vasıflandırılan mihrabın arkasına rastlayan duvarın nasıl tamir edildiği açık değildir. Ancak, Cumhuriyet Döneminde yapılan sondajlarda; mihrabın iki yanındaki duvara dayanan ayakların arkasına gelen kısımlarda payanda kalıntılarına rastlanılmıştır³. Bunlardan, onarımlar sırasında mihrap duvarının takviye edilmiş olduğu sonucu çıkarılabilir. Fakat, söz

(1) KURAN, A., «The Mosque of Alaaddin in Konya», *Turkish Treasures*, I, İstanbul. 1978, p. 42.

(2) Bkz.: ÖNEY, G., *Türk Çini Sanatı*, İstanbul. 1976, s. 33; YETKİN, Ş., *Ancadoluda Türk Çini Sanatının Gelişmesi*, İ. Ü. Edebiyat Fak. Yayınları, No. 1631, İstanbul. 1986 (2), s. 44.

(3) Bkz.: V. G. M. Arşivi, Dosya No. 42.00/01.

konusu payandaların hangi tarihlerde yapıldıkları kesin olarak bilinmemektedir. 1957'den sonra yapılan onarımlarda, bu payandaların kalıntıları korunarak, herbirinin yanına betonarme payandalar eklenmiştir (Resim : 1).

1672 yılında doğu bölümle ilgili olarak, sadece doğu duvarının kısmî tamirinden bahsedilmesi; küfe planlı harimin; onarıma ihtiyaç duyamayacak bir durumda olduğunu göstermektedir.

Belgede geçen «sahrınç kurbünde vaki duvar» ibaresinden biz; son zamanlardaki onarımlar sırasında ortadan kaldırılan ve eski planlarında (Plan : 2) görüldüğü şekilde, sekizgen prizmal gövdeli türbe ile avlunun batı duvarı arasında kalan duvarı anlıyoruz. Çünkü, diğer duvarlardan birisi kastedilmiş olsaydı, daha farklı bir ifade ile tarif edilmeleri gerekirdi. Sicilde kaydedilen sarnıç, tamamlanamamış durumdaki sekizgen prizmal gövdeli türbedir. Sultan I. İzzeddin Keykâvus'a atfedilen⁴ bu türbenin hangi sebeplerle tamamlanamadığı ayrı bir araştırma konusudur. Fakat yapının, en azından Selçuklu Dönemi sonrasından itibaren bir su sarnıcı olarak kullanılmaya başlandığı düşünülebilir. Bu amaçla, sembolik lâhdin yer alması gereken bölümün zemini tam ortadan (60 cm. çapında), âdeta bir kuyu ağzı gibi daire biçiminde açılarak, kriptanın, su deposu fonksiyonu görmesi sağlanmıştır. 1330 tarihli Salnâme'nin içinde yer alan fotoğrafın alt yazısında da söz konusu türbe «sarnıç» şeklinde takdim edilmektedir⁵. Diğer taraftan İ. H. Konyalı - kendi naklettiğine göre - 1909 yılı civarında, türbenin sarnıç olarak kullanılmasına bizzat şahit olmuştur⁶. Bugün ise, kriptanın içi boştur. Fakat, tavanın ortasındaki delik hâlâ mevcuttur. 1672 tarihli belgede belirtildiği gibi, XVII. yüzyılda da sarnıç vazifesi gören türbenin üzerinin, Selçuklu Dönemi'nde örtülü olmadığı kabul edilmektedir⁷. Fakat, sarnıç olarak kullanılmaya başlandıktan sonra üzeri örtülmüş olmalıdır. Eski fotoğraflarında göze çarpan testere dişli tuğla saçak korniş ve Ch. Texier'nin gravürü de bunu desteklemektedir⁸. Gravürde, piramidal külahlı asıl

(4) ORAL, M. Z., «Konya Alâüddin Camii ve Türbeleri», *Yıllık Araştırmalar Dergisi*, I (1956), A. Ü. İlahiyat Fakültesi Türk ve İslâm Sanatları Tarihi Enstitüsü Yayınları, Sayı : 5, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1957, s. 51, 61.

(5) *Konya Vilâyeti Salnâmesi*, (Sene-i Hicriye-i Şemsiye 1332, Sene-i Maliye 1330), Cihan Matbaası İstanbul. 1332 (1913-14), s. 5.

(6) KONYALI, İ. H., *Abideleri ve Kitabeleri ile Konya Tarihi*, Yeni Kitap Basımevi, Konya. 1964, s. 586.

(7) I. İzzeddin Keykâvus'un yaptırmaya başladığı türbe, onun ölümü üzerine yarım kalmıştır. Bkz.: TUNCER, O. C., *Anadolu Kümbetleri -I- Selçuklu Dönemi*, Güven Matbaası, Ankara. 1986, s. 186.

(8) Gravür için bkz.: SARRE, F., *Konya Köşkü*, Notlar ekleyerek Türkçeye çeviren : Ş. Uzluk, Türk Tarih Kurumu Yayınlarından, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara. 1967, s. 90.

türbenin sağında görülen kubbeli kısım, ilk bakışta camiye aitmiş gibi bir izlenim bırakıyor. Fakat detaylara dikkat edildiğinde kubbenin, poligonal bir alt yapıya binen, yine poligonal ve yüksek bir tambur üzerinde yükseldiği anlaşılmaktadır. Herşeyden önce, mihrap önündeki kubbenin tamburunun bu kadar yüksek olması mümkün değildir. Zaten kasnağın altındaki poligonal alt yapı da, bunun sekizgen türbeye ait olduğunu göstermektedir. Texier'nin 1835'te yaptığı gravürde tespit edilen kubbe, sonradan yıkılmış veya ortadan kaldırılmış olmalıdır.

XVII. yüzyılın bu 36 yıllık kesitinde Alâeddin Camii'nde gerçekleştirilen onarımların en önemlisi 1685 - 87 yılları arasında yapılanıdır. Caminin doğu bölümünü kapsayan ve - daha önce de işaret edildiği gibi - toplam 8360 kuruş harcanan 1685-87 onarımı hem bütçesinin kabarıklığı, hem de onarım hacminin büyüklüğü ile 1663, 1672 ve 1698 tarihli onarımları geride bırakmaktadır. Bu onarım, yapının doğu bölümünün mimari kompozisyonunda değişikliklere yol açmış görünmektedir. Belgeden, kuzey duvarının onarıldığını, güney duvarının isc tecdiden inşa edildiğini öğreniyoruz. Ancak burada bizim için asıl önem taşıyan husus, destek sistemlerini ilgilendiren faaliyetlerdir. Belgede, caminin doğu tarafının «herbir sırası altışar kemerli altı sıra kemerleri» ve sakfının ağaçlarının ekserisinin harap durumda ve tamire muhtaç olduğunun tespit edildiği; onarım için izin alan mütevellinin, 1685'teki keşifte belirtilen kısımlardan başka; «doğu tarafta müceddeden altı paye» ve «kırkdokuz mermer direkleri doğrultmak için kârgir rıhtım» inşa ettirdiği kayıtlıdır (Plan : 3).

Buradaki onarımın mahiyetini ve yapılan değişiklikleri tam olarak anlayabilmek için; ifadeleri tek tek tahlil etmek ve yeri geldikçe bugünkü bilgilerimizi de işin içine katmak kaçınılmazdır.

Metinde geçen ifadeler, ilk anda, küfe planlı kısmın herbiri altışar kemerli altı sıra kemerle bölündüğünü, yani yedi sahnlı olduğunu düşündürüyor. Bu, şimdiki yedi sahnlı düzeni akla getiriyorsa da; biraz sonra sözü edilen 49 mermer sütun, kemer sayısına applike edilmeye kalkıldığında, durumun hiç te öyle olmadığı kendiliğinden ortaya çıkıyor. Herşeyden önce, o zamanki harimin, bugünkü gibi kible duvarına paralel sahnlardan oluştuğu varsayımından yola çıkıldığında, herbiri altışar kemerli altı sıra kemer taşıyacak toplam sütun sayısı « $5 \times 6 = 30$ » olmaktadır. Onarımdan önceki kemerlerin, şimdiki sistemin batı taraftaki düzeninde olduğu gibi duvara değil de, her iki tarafta da sütunlara bindiği ihtimali de hesaba katılacak olursa, bu sayı 42'ye çıkacaktır; ki bu durumda 7 sütun açıkta kalmaktadır. Onarımların sadece doğu kısmı kapsadığı, belgeden açıkça anlaşıldığına göre; geriye kalan yedi sütunu, caminin batı bölümünde aramak imkânı da yoktur. Öyle anlaşıyor ki, si-

cildeki kayıt, harimin tüm kemerlerini ihtiva etmemekte ve sadece harap olan kemerleri ifade etmektedir. Yoksa, yukarıda verilen kemer sırası ve sayısı ile kırkdokuz sütunu izah etmek mümkün değildir. Harimin bugünkü yapısı içinde herbiri yedişer kemerli altı kemer sırasını taşıyan 41 sütun tespit edilmektedir. Ayrıca kuzeydeki sıranın batı ucunda ve doğudaki kapının kuzeyindeki payandanın içinde de birer sütun vardır. Caminin doğu ve batı bölümlerini birbirinden ayıran kemer sırasının, güney taraftan ilk üçü -V.G.M.'nin hazırladığı kesit rölövesinden anlaşıldığı kadarıyla- aynı sıradaki diğer kemerlerden yüksek ve biçim itibarıyla farklıdır (Plan : 4). Bu, söz konusu kemerlerin onarım geçirdiğine işaret etmektedir. Bunları taşıyan sütunlarla birlikte destek sayısı 45'e çıkmaktadır. Şayet kemer sıraları doğu tarafta da sütunlara biniyor olsaydı, 49 sütun problemi, caminin şimdiki düzeni içerisinde çözülmüş olacaktı. Fakat belgede, doğu duvarında «Müceddeden» altı paye inşasından bahsedilmektedir. Yani, burada mevcut olan payeler «yeniden» inşa edilmişlerdir. Bu nedenle, doğu duvarı dibinde sütunlar düşünmek mümkün değildir. O halde, soruna başka bir çözüm aramak gerekecektir. Bir ihtimal olarak harimin güney ya da kuzeye doğru daha geniş olduğu ve bir destek sırasının daha mevcut olabileceği akla gelebilir. Ancak, 1964 yılında V. G. M. tarafından hazırlatılan temel etüdü raporu⁹ harimin kuzey duvarının bugünkü sınırının orijinal olduğunu göstermektedir. Raporda, duvar temelinin, avlu zemininden 2,95 m. aşağıya inen çok intizamsız ve şakülünde olmayan horasan harçlı kâgîr bir yapıya sahip olduğu belirtilmektedir. Temel etüdü sırasında yaklaşık 1.10 m. aşağıda temel duvarı içinde ahşap hatıllara tesadüf edilmiş olup; aynı hatıllardan tam tabii zemin kodunda da mevcuttur¹⁰. Rapora göre, ortalama 4.00 m. kodunda olan avlunun, cami inşa edildikten sonra doldurulduğu ve 1.10 m. aşağıdaki hatılların, duvarın temelinde değil elevasyonunda iken, dolgu sonucunda toprak altında kaldığı tahmin edilmektedir¹¹. Söz konusu rapor, -geçirdiği tüm onarımlara rağmen- harimin kuzey duvarının, eskiden de şimdiki sınırlarına sahip olduğunu ortaya koymaktadır. Kible duvarı ise; en fazla, kubbeli kısmın duvarı ile aynı eksene gelecek kadar güneydoğu ucundan geriye gidebilir; ki bu da, yeni bir sahn ilavesine yetmeyecektir. Kaldı ki, kible duvarının bugünkü haliyle, kuzey duvarına paralel bir vaziyet arzemesi, söz konusu duvarın her ne sebeple olursa olsun- orijinalde de bu şekilde bulunduğunu düşündürmektedir.

(9) ALBAYRAK, Z., -KENDİROĞLU, Z., -v.d., Konya Alaaddin Camii Zemin Sorunları Araştırması ve Alınacak Önlemler, T. C. Vakıflar Genel Müdürlüğü (Basılmamış Rapor), Aralık, 1983, s. 10.

(10) ALBAYRAK, Z., -KENDİROĞLU, Z., -V.d., a. g. e., s. 10.

(11) ALBAYRAK, Z., -KENDİROĞLU, Z., -v.d., a. g. e., s. 10.

1685-87 onarımında doğu duvarı ile ilgili herhangi bir işlem yapılmadığına ve sadece üzerinde mevcut payandalar yenilendiğine (Resim :2) göre; bu duvar da -en azından söz konusu tarihte- şimdiki sınırlarında bulunmalıdır. Öyle anlaşıyor ki, doğu duvarı zemin hareketleri neticesinde çok sık harap olmuş ve geçirdiği onarımlar sonucunda bugünkü çarpık halini almıştır. Kûfe kısmın batı sınırının hiçbir şekilde değişmeyeceği belli olduğuna göre; 49 sütunlu destek sistemini, yapının aşağı-yukarı şimdiki sınırları içerisinde, fakat değişik bir pozisyonda kurmak gerekecektir. Kûfe tarzı planın, yapının şimdiki düzeninden başka ikinci bir varyantı, sahnların derinlemesine yönelmesidir. Burada harim kible duvarına dik sahnlara bölündüğünde, 49 sütunu açıklamak mümkün olabilmektedir; ki biz, 1985 onarımından önce harimin derinlemesine sahnalara sahip olduğunu düşünüyoruz. Bu arada şunu hemen belirtmekte yarar var : Kûfe kısmın aslında derinlemesine sahnalara ayrılmış olması gerektiği, mimarî verilerden hareketle, daha önceleri Prof. Dr. Halûk Karamağaralı tarafından ortaya konulmuştur¹² (Plan : 5). Yalnız, Karamağaralı'nın restitüsyon teklifinde, kûfe kısmın doğu duvarı bugünkü gibi çarpık verildikten başka; avlunun revaklı olduğu düşünülmüş ve üç tarafına birer kapı yerleştirilmiştir. Avlunun bulunduğu sahanın eğimli oluşu ve avlu zemini ile bilhassa doğu ve kuzey taraflardaki tabii zemin arasındaki en az 4.00 m.'lik kod¹³ farkı; orijinalde, bu kısımlarda kapı bulunma ihtimalini zayıflatmaktadır. Ayrıca bu restitüsyonda, kûfe planlı kısımdaki sütun sayısı -doğu kapısının iki yanındakiler de hesaba katılırsa- 35'tir. Oysa, söz konusu belgede 49 adet sütundan bahsedilmektedir. Yukarıda da belirtildiği gibi, harimin sınırları zaman içerisinde değişikliğe uğramadığına göre; Karamağaralı'nın restitüsyon teklifi ile belgede geçen sütun sayısı arasındaki farkı izah etmek mümkün olamamaktadır.

Bugün, doğudaki girişin kuzeyinde kalan payandanın içindeki sütun ve taşıdığı kemer parçası orijinal görünmektedir. Bu kemerin yönü güneye doğru olup; doğu duvarının şimdiki vaziyeti ile paralellik göster-

(12) Karamağaralı bu konuda şöyle demektedir: «Cami inşa edildiği zaman sahnınlar dikine olmalı idi. Bunu, hem Sivas Ulucamii gibi plân bakımından benzer eserlere kıyasla, hem de, sahnınlar enlemesine düzenlendiği takdirde, sütun sıralarının -yan duvarlardaki eğrilikten dolayı- batı duvarına bâzen ayakların, bâzen kemerlerin hizasında bağlanmaları gerekeceği ve bu anomalinin (27. res.) aynı zamanda pencere düzenini de bozacağı mülâhazası ile ileri sürüyoruz.»; KARAMAĞARALI, H., «Konya Ulu Camii», *Rölöve ve Restorasyon Dergisi*, I, Restorasyon Semineri Özel Sayısı : 4, Ankara, 1982, s. 121 - 132.

(13) ALBAYRAK, Z., -KENDİROĞLU, Z., v. d., a. g. e., s. 10. Bu yükseklik, -V.G.M. arşivindeki rölövelerden de anlaşıldığı kadarıyla- avlunun kuzeydoğu köşesinde daha da artmaktadır.

mez. Bu duvarın güneybatıya doğru daralışı, güneydoğu köşesinin aslî sınırını muhafaza ettiğini düşündürmektedir. O halde, bugün payanda içinde kalan sütunun dahil olduğu derinlemesine kemer sırası, harimin doğusundaki en son kemer sırası olmalıdır. Alâeddin Camii'nin zemin hareketlerinden en fazla zarar gören kısmı, yamaca daha yakın olan kuzeydoğu tarafıdır. Doğu duvarının, kuzeye doğru gittikçe çarpıklığının artışı da, bu kısmın pek sık onarıldığını göstermektedir. Fakat, genellikle kısmî bir hüviyet arzeden onarımlar sırasında, sözünü ettiğimiz doğudaki kemer sırasının kuzey kısmı, duvar tarafından kesilmiş ve kuzeydeki son sütun, ya duvar içinde kalmış ya da kaldırılmış olmalıdır. Buna karşılık kapının hemen sağındaki sütun, payanda ile de takviye edilerek muhafaza edilmiştir.

Harimdeki sütunların, yaklaşık olarak şimdiki sütunların yer aldığı hat üzerinde bulundukları varsayımından hareketle; bugünkü sahnları sınırlayan kemer dizileri derinlemesine döndürülüp, batı kenara bitişik sütunlar da harime çekilecek olursa, belgede anlatılan kırkdokuz sütunlu harim ortaya çıkacaktır. Onarımlardan önce böyle olduğunu tahmin ettiğimiz plan düzeni içerisinde, en doğudaki kemer dizisinin -bir kısmı doğu duvarı tarafından kesildiği için- ancak beş sütunu mevcut durumdaydı. Geriye kalan yedi kemer dizisi, herbiri altışar sütuna binen yedişer kemerden oluşuyordu. Küfe kısmı ile batıdaki bölümü birbirinden ayıran kemer dizisinin güney ucundaki iki sütun da hesaba katıldığında¹⁴, belgede işaret edilen 49 sütun bulunmaktadır. Bu arada, aslında sütun sayısının 50 olduğu ve doğudaki arkadın, kuzeydoğu köşeye yakın olan sütununun, doğu duvarının tamirlerinden birisi sırasında alındığı ya da duvar içinde bırakıldığı anlaşılmaktadır.

Yapı bu haliyle -doğu duvarındaki çarpıklık düşünülmezse- derinlemesine doğrultuda dokuz sahnalı bir düzen göstermekte olup; orta sahnın iki yanında simetrik bir biçimde yer alan dörder sahnıyla, Erken İslam Devri'nden beri bilinen klâsik bir plan ortaya koymaktadır (Plan : 6).

Yukarıda da değinildiği gibi, küfe kısmın derinlemesine kemerlerle bölünmesi meselesi, değişik bir yaklaşımla Karamağaralı tarafından izah edilmişti. 1687 tarihli şer'îye sicili, Karamağaralı'nın bu konuda ne kadar isabetli teşhis koyduğunu belgelemektedir. Fakat, yine aynı belgeden elde ettiğimiz veriler; harimin, H. Karamağaralı'nın resitüsyon tekليفinde verdiği şekilde yedi sahnalı değil, dokuz sahnalı olması gerektiğini göstermektedir.

(14) Bunlar, muhtemelen söz konusu onarım sırasında yeniden inşa edilmiş ya da büyük çapta onarılmışlardır. Bu nedenle daha kuzeydeki kemerlerden hem biçim hem de boyut olarak farklıdır.

1687 tarihli belgeden anlaşıldığı kadarıyla, harimdeki desteklerin altı sırasındaki altışar kemerler çok harap olduktan başka, diğer kemerleri taşıyan sütunlar da şakülünden kaymış ve tehlike arzeder bir duruma gelmiştir. Bu nedenle mütevellî, sütunların tümünü doğrultmak amacıyla «kârgir rıhtım» inşa etme yoluna gitmiştir. Rıhtım; «doğal veya yapma yüksek yer, taraça, bent» anlamlarına gelmektedir. Burada kastedilen rıhtım ise, sütunları yükseltmek ya da takviye etmek amacıyla yapılmış temellerdir. Vakıflar Genel Müdürlüğü'ne, camide yapılan onarım çalışmalarıyla ilgili olarak sunulan raporlar, belgedeki «rıhtım» ibaresine açıklık kazandırmaktadır. 1967 tarihli bu raporlara göre, harimde yapılan çalışmalar esnasında sütunların altında, herbiri 2.00 m. çapında ve 2.30 m. yüksekliğinde kârgir temeller tespit edilmiştir¹⁵. Sütunlar, herbiri bağımsız bir karakter arzeden ve yatay yönde birbirleriyle bağlantıları bulunmayan bu temellere oturmaktadır (Resim : 3, 4, 5). Şu halde, vakfın mütevellîsinin, başlangıçta sadece kemer tamirleri ve kısmî onarımlar için işe başladığı; ancak, öteki kemer ve sütunların da tehlike arzettiğini farkederek, büyük çaplı bir onarıma giriştiği; bu amaçla, küfe planlı kısmın çatısını açarak kemer ve sütunları söktüğü ve herbirinin altına 2.30 m. yüksekliğinde kârgir temeller inşa ettikten sonra, destek sistemini yeniden yaptırdığı; ancak bu sırada, eski düzene sadık kalmayarak, kemerlerin yönünü kible duvarına paralel hâle getirdiği düşünülmelidir. Bu işlemler sırasında, kemerler doğu taraftan, daha önce duvarı takviye etmek amacıyla yapılmış çulunan payandalara bindirildiği için, sütunların dördü kullanım dışı kalması; öte yandan, eskiden de payan da içinde yer alan sütuna dokunulmamış görünmektedir. Bu durumda, aslında 50 olan sütun sayısının, daha önce kaldırılan bir sütun ve 1685-87 onarımında devre dışı kalan 4 sütunla birlikte 45'e düştüğü kabul edilebilir. Yerinde yaptığımız araştırma sırasında, bu sütunlardan ikisinin hâlâ avluda mevcut olduğunu gördük (Resim : 6). Bu arada, sonradan inşa edildiği her halinden anlaşılan, avlunun kuzeybatısındaki kapının iki yanına yerleştirilen birer sütunun da, gerçekte küfe planlı kısımdan artan sütunlar olduğunu düşünüyoruz. Çünkü, hem avludaki, hem de kapının iki yanındaki sütunların benzerleri harimde görülebilmektedir. Öte yandan, XVII. yüzyıl ortalarında inşa edildiği sanılan¹⁶ Konya Kapu Camii'nin son cemaat yeri sütunlarından birisi, şekil itibarıyla, Alâeddin

(15) ALBAYRAK, Z., - KENDİROĞLU, Z., - v. d. a. g. e., s. 12. Bu temeller, 1969 yılında, kuzey - güney doğrultusunda betonarme kirişlerle birbirlerine bağlanmışlardır.

(16) M. Önder, caminin ilk olarak H. 1069/M. 1685 yılında inşa edildiğini ileri sürmektedir. ÖNDER, M., *Mevlana Şehri Konya* (Tarihi Kılavuz), Yeni Kitap Basımevi, Konya. 1962, s. 201. Konyalı ise, 1650 tarihli vakfiyesinden söz etmektedir. KONYALI, İ. H., a. g. e., s. 429.

Camiindeki, üzeri düğümlü profillerle zenginleştirilmiş sütunlara çok benzemektedir¹⁷ (Resim : 7, 8). Bu sütunun, vuku' bulan onarımlardan birisi sırasında Kapu Camii'ne götürülmüş olması muhtemeldir¹⁸.

1698 tarihli onarımda, bu defa caminin batı tarafı ele alınmıştır. Bu bölgede 26 kemer tamir edildikten başka; bitmemiş türbe ile batı duvarı arasında kalan ve harimi kuzeyden sınırlayan duvarın gerisindeki dört kemer onarılmıştır (Plan : 7). Belgede kaydedilen 26 kemeri, bu dört kemerin dışında aramak gerekecektir. Herşeyden önce, kubbeyi taşıyan baldaken kemerlerinin diğerlerinden daha sağlam olduğu ve bunların elden geçirilmediğini düşünüyoruz. Bugün (L) planlı ayakların arasında kalan üçlü kemer kompozisyonunun ise sonradan inşa edildiği bellidir; ki bu hususa aşağıda tekrar değinilecektir. Baldaken kemerleri ve üçlü kemer uygulaması hariç tutulduktan sonra, geriye kalan kemerlerin toplamı 26 etmektedir. Yalnız, bu onarımın kemerlerin her tarafını ilgilendirmediği ve onların yapısına zarar vermeden uygulanmış kısmî bir takviye olduğunu belirtmekte yarar var. Söz konusu kemerler üzerinde günümüze kadar kalabilmiş orijinal malzeme ve süslemeler de bunu ispatlamaktadır.

Belgede onarıldığı anlatılan şimal duvarı, sekizgen prizmal gövdeli türbe ile caminin batı duvarını birbirine bağlayan duvardır. Çünkü verilen ölçüler sadece bu kısma uygun düşmektedir. Dolayısıyla «şimal kapısı» da burada olmalıdır. Zaten şimal kapısı önündeki örtmenin boyutları da yine bu kısma uygundur. Belgede şimal kapısı taşrasında olan 4.54 m. eninde ve 13.64 m. uzunluğundaki (arzen 6, tûlen 18 zira') örtmenin tamirinden söz edilmektedir. Burada verilen ölçüler, 1967 onarımından önce sekizgen prizmal türbe ile batı duvarını birbirine bağlayan duvarın kuzeyindeki sahaya uygundur. Metinde, türbe kapısı önünde ve sokak kapısı dahilinde de birer örtmeden söz ediliyor. «Örtme» kavramıyla anlatılmak istenen, ahşap destekler üzerine binen eğik çatılı basit bir sundurma ya da revaktır. Metinde geçen ifadelerden, harimden avluya açılan şimal kapısı ve türbe kapısının varlıklarını öğreniyoruz. Şimal kapısının nerede bulunduğu yukarıda işaret etmiştik. Türbe kapısı ise, caminin eski planlarında da görülebildiği gibi ongen planlı türbe ile küfe planlı kısmın batı duvarı arasında yer alan kapıdır. Bu kapı da, sonraki onarımlar esnasında ortadan kaldırılmıştır. 1663 tarihli belgede geçen

(17) Konyalı da bu benzerliğe işaret etmektedir. KONYALI, İ. H., a. g. e., s. 306.

(18) M. Önder, bilinmeyen bir sebepten yıkılan caminin, H. 1226/M. 1811 yılında yeniden yapıldığını belirtmektedir. ÖNDER, M., a. g. e., s. 201. Konya'da 1867 yılında vuku' bulan yangından büyük zarar gören cami, üzerindeki kitabeye göre H. 1285/M. 1868 yılında yeniden yaptırılmıştır. Bkz.: KONYALI, İ. H., a. g. e., s. 427; ÖNDER, M., a. g. e., s. 201.

«avratlar kapısı»yla¹⁹ birlikte toplam üç kapı, avludan harime geçişi sağlamaktadır. Bugünkü, kûfe planlı kısmın kuzey duvarındaki kapı ve önünde, duvar boyunca devam eden revaktan hiç söz edilmeyişi, kuzey duvarındaki düzenlemenin sonraki bir tarihe ait olduğu izlenimini uyandırıyor. 1698 yılında, avlunun kuzeyinde sadece tek sokak kapısından söz ediliyor. Bu kapının, şimdi kapalı durumdaki orijinal taç kapı olduğu kanaatindeyiz.

İncelemeye çalıştığımız beş belge, Alâeddin Camii'nin özellikle dolgu zemin hareketlerinden kaynaklanan problemlerinin XX. yüzyıla özgü olmadığını, zaten farklı inşa aşamalarıyla meydana getirilen eserin, belki de Selçuklu Dönemi'nden beri sık sık harap olduğunu; zaman geçtikçe yıpranma oranının arttığını, buna karşılık mukavemet gücünün gittikçe azaldığını ve bilhassa XVII. yüzyıldan itibaren bu rahatsızlığın kronik bir hâl aldığını gözler önüne sermektedir. Arşivlerde yapılacak çalışmaların; XVII. yüzyılın sadece 36 yılı içerisinde dört onarım geçiren yapının, bundan sonraki yıllarda da sık sık elden geçirildiğini belgeleyeceği kanaatindeyiz.

Görünen o ki; Alâeddin Camii, Selçuklu Çağı'ndan bugüne kadar geçirdiği çok sayıda onarımlarla, eski hâlinden pekçok şey yitirmiştir. Buna Cumhuriyet Dönemi onarım ve yenilemeleri de eklenirse²⁰, eserin durumu daha iyi anlaşılabacaktır. Ancak, geçirdiği bütün onarım ve değişikliklere rağmen, camide Selçuklu Dönemi'ne ait bazı kısımlar hâlâ mevcuttur. İlk bakışta bu dönemden kaldığı açıkça belli olan kısımlar; mihrap önündeki baldaken, kubbeye geçişi sağlayan çini - mozaikli üçgenler ve çini - mozaik mihrap, türbeler ve avlunun kuzeyindeki üzerinde kitabeler dizili duvardır (Plan : 8). Yerinde yaptığımız araştırma sırasında; özellikle tuğla malzeme ve yeryer göze çarpan fresklerden hareketle yukarıda sayılanların dışında, eski pozisyonlarını koruyarak bugü-

(19) Avratlar kapısı, çini - mozaik mihrabın akseni üzerindeki -bugün mevcut olmayan- ahşap mahfelin gerisinde, iki türbe arasında olmalıdır. Eğer mahfel kadınlara mahsus ise, buraya geçmeyi sağlayacak bir kapı için en uygun yer yukarıda tarif ettiğimiz sahadır. Zaten İ. H. Konyalı da, iki türbe arasındaki boşluğa açılan bir kapıdan söz etmektedir. Bkz.; KONYALI, İ. H., a. g. e., s. 312.

(20) 1945 yılında caminin doğu bölümündeki güneydoğu dış duvarları sökülerek, Eski Eserler ve Müzeler Genel Müdürlüğü tarafından yeniden yaptırılmıştır. 1957'de, bu defa Vakıflar Genel Müdürlüğü avlunun batı ve kuzey kanatları ile kuzey kapıyı tamir ettirmiştir. Yine aynı kuruluş tarafından; 1965 yılında caminin batı kanadındaki dış duvarlar ile iç kısımlardaki kemerlerde vuku bulan çökmeden sonra, 1966 yılında onarıma başlanmış ve fasalalarla 1975 yılına kadar devam edilmiştir. 1980 yılında ise, -çökme tehlikesi üzerine- cami askıya alınmış ve 1984 yılında ibadete kapatılmıştır. Bkz.; V. G. M. Arşivi Dosya No. 42.00/1.

ne ulaşabilmiş kısımları tespit etmeye çalıştık. Gerçi, Alâeddin Camii'nde, Selçuklu Dönemi'nden kalma çizgisel desenli süslemelerin mevcudiyetine daha önceleri bazı araştırmacılar tarafından temas edilmiştir²¹. Fakat, meseleye pek bu açıdan bakılmadığı anlaşılmaktadır.

Sözü edilen ve özellikle derzlerde görülen fresklere, birçok defa onarım geçiren doğu bölümde rastlanmamaktadır. İncelememiz sırasında, fresklerin bulunduğu kısımlarda kullanılan tuğlaların hep krem rengi ya da sarıya çalan bir tonda ve yumuşak yapılı oldukları tespit edilmiştir. Bu tuğla cinsine, Selçuklu Dönemi eserlerinden Konya Köşkü'nde İplikçi Camii'nin güney duvarının batı ucundaki minare kaidesi kalıntısında, aynı caminin mihrap arkasındaki orijinal duvarında, bitişiğindeki kubbeli yapının duvarlarının alt kısımlarında ve Küçük Karatay Medresesi'nin duvarlarında da rastlanılmıştır. Ayrıca, Alaeddin Camii avlusunda yapılan kazıda ortaya çıkarılan ve çini fırını olduğu iddia edilen²² kuruluş duvarlarında da aynı cins tuğla kullanılmıştır. Konya'daki Selçuklu Çağı eserlerinin orijinal kısımlarında yapılacak ayrıntılı bir araştırmayla bu örneklerin çoğaltılması mümkündür.

Şehabeddin Uzluk, kaynaklara dayanarak, Konya Köşkü için gereken tuğlaların, halkın «İlbiter - İlbiz» yöresi dedikleri «Evdireşe Bağları» yanında döküldüğünü ifade etmektedir²³. Şayet bu bölgede tuğla ocakları kurulmuş ise; diğer yapılardaki tuğlaların da burada döküldüğü, dolayısıyla krem renkli ve pek sert olmayan tuğlaların Evdireşe Bağı yöresindeki topraktan yapıldıkları düşünülebilir.

Bu tuğla cinsiyle birlikte, bordoya çalan koyu kırmızı ve beyaz renkli çizgilerden oluşan ve sadece derzlere münhasır kalan süslemeler; batı bölümde - planda taranarak işaretlenen - kemer ve köşeliklerinde, ayakların üstündeki tuğla kısımlarda, baldaken kemerlerinde; baldakenin (T) planlı ayaklarından kuzeydoğu köşedekini kuzeydeki (L) planlı ayağa bağlayan kemerde; bunu doğudaki ayağa bağlayan kemerin bazı yerlerinde ve söz konusu ayaktan kibleye doğru uzanan kemerle, aynı sıranın ortasında bulunan ayaktan kibleye doğru giden kemerin üzengi hattı hizasında tespit edilmektedir. Bu arada, caminin iki bölümünü bir-

(21) ÖNCE, Y., «XIII. ve XIV. Yüzyıllarda Anadolu Mimari Eserlerini Süsleyen Boyalı Nakışlar», *Önasya*, C. 4, Sayı: 43 Mart. 1969, s. 111; ÖNCE, Y., «The Latest Restoration Work and New Discoveries in Konya Alaeddin Mosque», *IV. e Congres International d'Art Turc*, (Aix-en-Provence, 10-15 Septembre 1971), p. 43; ÖNEY, G., *Anadolu Selçuklu Mimarisinde Süsleme ve El Sanatları*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara. 1978, s. 76.

(22) Bkz.: YURDAKUL, E., «Konya-Alâeddin Camii 1971 Yılı Avlu Kazısında Yeni Buluntular», *Önasya*, C. 6, Sayı: 69, Mayıs. 1971, s. 11.

(23) SARRE, F., a. g. e., s. 90.

birinden ayıran desteklerden, güney taraftan ikinci sütunun üstünde kalan kemer başlangıcında ve bunun hemen kuzeyinde yer alan ayağın üstünde kalan kemer köşeliklerinde ve kemer başlangıcında da aynı süslemeler göze çarpıyor. Bu ayağın üstünde meydana gelen ve planda da belli olan kırılmanın her iki tarafında da aynı malzeme ve dekorasyonun kesintisiz bir şekilde devam ediyor olması; söz konusu kırılmanın Selçuklu Çağı'ndan kaldığını belgelemektedir. Bunlardan başka, batı tarafındaki (L) planlı ayağın hemen üstündeki tuğla kısmın doğu ve batı yüzlerinde de fresk süsleme dikkati çekmektedir. Buradaki süslemenin yukarıya doğru devam etmesi ve ayakların üzerinde herhangi bir orijinal kemer başlangıcı izine rastlanılmaması, baldakenin önünde adeta bir eyvan gibi duran bu bölümün kemersiz olarak dışa açıldığını düşündürüyor (Plan : 9). Ama herşeye rağmen burada kemerli bir açıklık düşünülmek istenecekse bu, - yanyana üç küçük kemer değil - Selçuklu camilerinin eyvanlarındaki gibi büyük ve tek bir kemer olmalıdır. Bugün iki ayak arasında yer alan iki sütuna binen üçlü kemer kompozisyonu (Plan : 10) orijinal değildir. Bu kemerler, sonradan yapılan onarımlar sırasında inşa edilmişlerdir. Vakıflar Genel Müdürlüğü arşivindeki raporlar da bunu belgelemektedir. Zaten, kemerlerin ayaklarla organik bir bağı bulunmadığı, bugün çatlamış vaziyetteki doğu taraftan da anlaşılmaktadır. Söz konusu kemerlerin, ayakların arasına sonradan apliance edildikleri, yapının şimdiki görünüşünden hemen belli olmaktadır. Şöyle ki; ayakların iç yüzleri kısmen oyularak, küçük kemerlerin oturabileceği yuvalar hazırlanmıştır. Fresk süslemelerin, üç küçük kemer ile bunların üstündeki duvar yüzeyinde görülmeyişinin yanısıra; ayakların orijinal tuğlası ve harcı ile üçlü kemer kompozisyonunun tuğla ve harçlarının arasındaki renk ve doku farklılığı da teşhisimizi desteklemektedir (Resim : 9). Caminin 1967'de çekilen fotoğraflarında, bugün için üç küçük kemeri taşıyan sütunların, ahşap mahfeli taşıdıkları tespit edilmektedir (Resim : 10). Mahfel, doğrudan doğruya sütunlar üzerine oturmaktadır. Sütunlar birbirlerine kemerlerle bağlı değildir. Mahfelin cephesi ise; sütunların üstüne gelecek şekilde yerleştirilmiş ahşap desteklere binen üç bağdadi kemerle harime açılmaktadır (Resim : 11). Bu nedenlerle şimdi caminin cephesinde görülen üçlü kemer kompozisyonunu Selçuklu Dönemi'ne mâletmek mümkün değildir. Dolayısıyla, söz konusu kemerlerle, yapının mimari Muhammed İbn Havlan'ın Şamlı olması arasında bir bağ kurulmaya kalkılması gerçeğe ters düşecektir (Resim : 12).

Caminin batı bölümünde, fresk dekorasyonunun izlenebildiği diğer kısımlar çizim üzerinde taramayla gösterilmiştir (Plan : 8). Bunlardan, özellikle Hünkâr Mahfeli'ni taşıyan ayak ve kemerlerin yüzeyini kaplayan süslemeler daha dikkat çekicidirler. Süslemelerin, bilhassa ayakların

iç tarafında, mahfelin ahşap döşemesinin hemen alt kısmında yer alanlar daha iyi korunmuşlardır.

Konya Alâeddin Camii'ndeki çizgisel desenlerin benzerleri; kazısı yapıldığı sırada Alâeddin Köşkü duvarlarının derzlerinde de mevcuttu²⁴. Ayrıca köşkün üst tarafındaki sıvaların üzerinde de kırmızı ve sarı renkli boyalarla tuğla taklidi şeklinde süsler yapılmıştır. Bunlar, caminin Hünkâr Mahfeli'ndeki tuğla taklidini andıran zencirek kompozisyonlarını akla getirmektedir. Selçuklu Çağı'nda; bunlardan başka, Konya Beyşehir yolundaki Kızılören Hanı Mescidinde, Afyon/Boyalı Köyü Kureyş Baba Türbesi'nde, Konya Selim Sultan Tekkesi cephesinde, Konya Beyhekim Mescidi kubbesinde²⁵, Alanya ve Alara kalelerinde²⁶, Antalya Aspendos tiyatrosundaki Selçuklu sarayında²⁷, Akşehir/Reis Köyü Emir Yavtaş Türbesi'nde²⁸, Konya Tâcü'l-Vezir Medresesi ana eyvan tonozunda ve Divriği Şifahanesinde freskler görülmektedir²⁹.

Araştırmamızda sunulan belgelerin ortaya koyduğuna göre; Alâeddin Camii, Osmanlı Döneminde de zeminin yapısından kaynaklanan tehlikelerle karşı karşıyaydı. Öyle anlaşıyor ki, bu tehlike, yapının tarihinde hep var olagelmisti. Söz konusu siciller içerisinde özellikle 1687 tarihli belge; eserin kurtarılması için büyük çaplı onarımlara girişildiğini, yine çökme tehlikesi gösteren sütunların takviyesi amacıyla, o gün için modern denilebilecek uygulamaların yapıldığını ortaya koymaktadır. Bu arada, aynı onarım sırasında küfe planlı kısmın düzeni de değiştirilmiştir ki, bu önemli bir husustur. Cami tümüyle restore edilmeye kalkıldığında, bu değişikliğin göz önünde tutulması gereklidir. Öte yandan, yapının aslı hâlini koruyabilmiş kısımlarının tespitinde, arşiv vesikalarıyla birlikte; inşa malzemesinin renk, cins, doku ve boyut özellikleri ile dekorasyonun da iyi değerlendirilmesi, sonradan eklenen kısımlarla orijinal unsurların birbirlerinden titizlikle ayrılması şarttır.

(24) AKOK, M., «Konya Alâiddin Köşkü, Selçuklu Saray ve Köşkleri», *Türk Etnografya Dergisi*, Sayı: XI (1968), T.T.K. Basımevi, Ankara 1969, s. 51.

(25) Bkz.: ÖNGE, Y., a. g. m., s. 11.

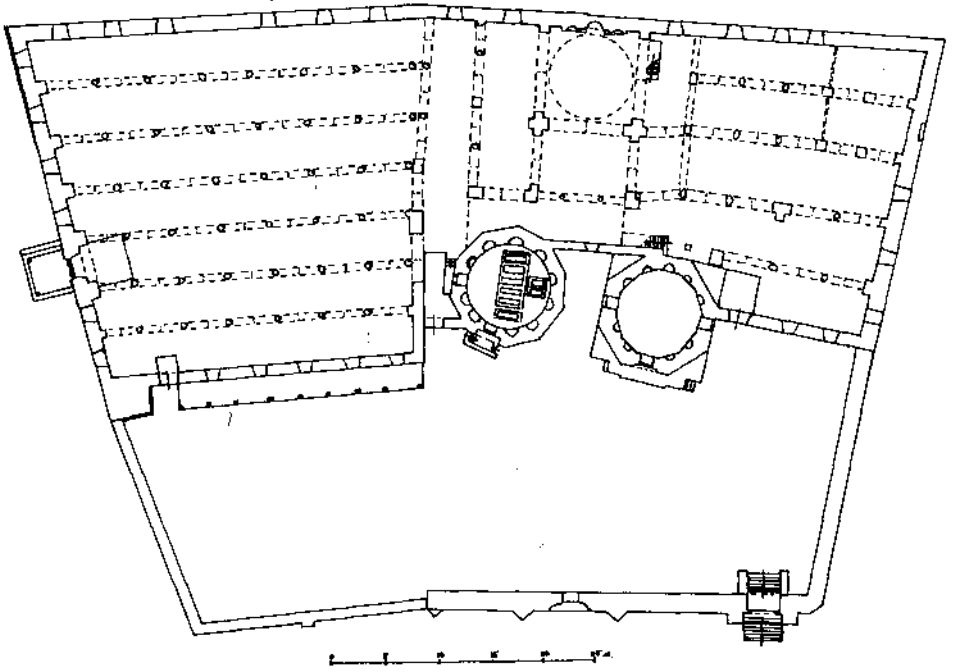
(26) Bkz.: LLOYD, S., - RICE, D. S., *Alanya (Ala'iyye)*, Çev. Nermin Sinemoğlu, T.T.K. Yayınlarından. T.T.K. Basımevi, Ankara 1964, s. 37; YETKİN, Ş., «Sultan I. Alâeddin Keykubat'ın Alara Kalesi Kasrı Hamamındaki Freskler», *Sanat Tarihi Yılıği*, III (1969 - 1970), İst. Üniv. Ed. Fak. Sanat Tarihi Enstitüsü, İstanbul 1970, s. 69 - 88.

(27) ÖNGE, Y., a. g. m., s. 11; LLOYD, S., - RICE, D. S., a. g. e., s. 37.

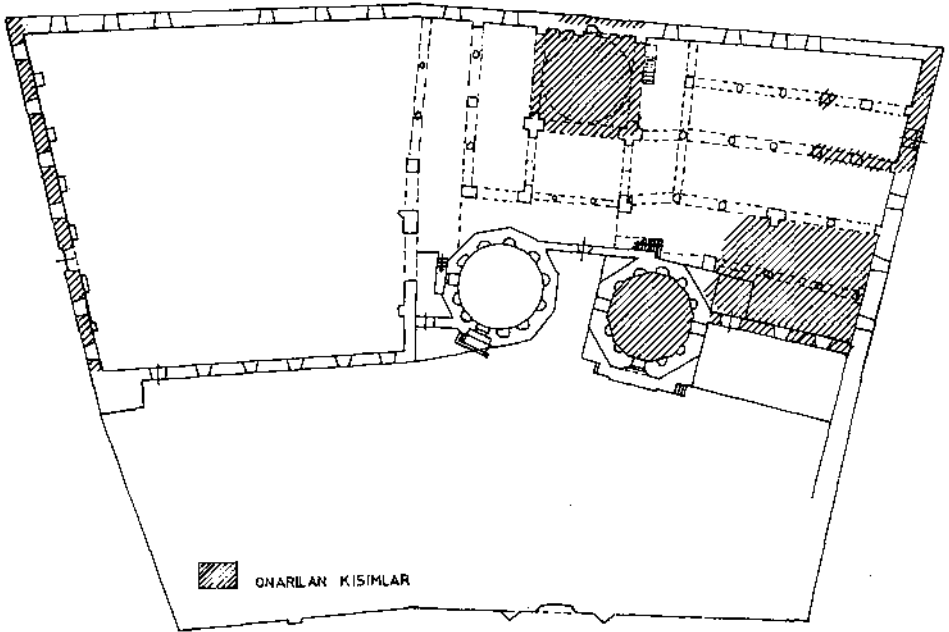
(28) DURUKAN, A., - PEKAK, S., «Akşehir - Reis Emir Yavaş Bey (Yavtaş - Yavaşgeli) Türbesi», *Suut Kemal Yetkin'e Armağan*, H. Ü. Armağan Dizisi: 1, Ankara 1984, s. 126.

(29) ÖNGE, Y., a. g. m., s. 11; ÖNEY, G., *Anadolu Selçuklu Mimarisinde Süsleme ve El Sanatları*, s. 76.

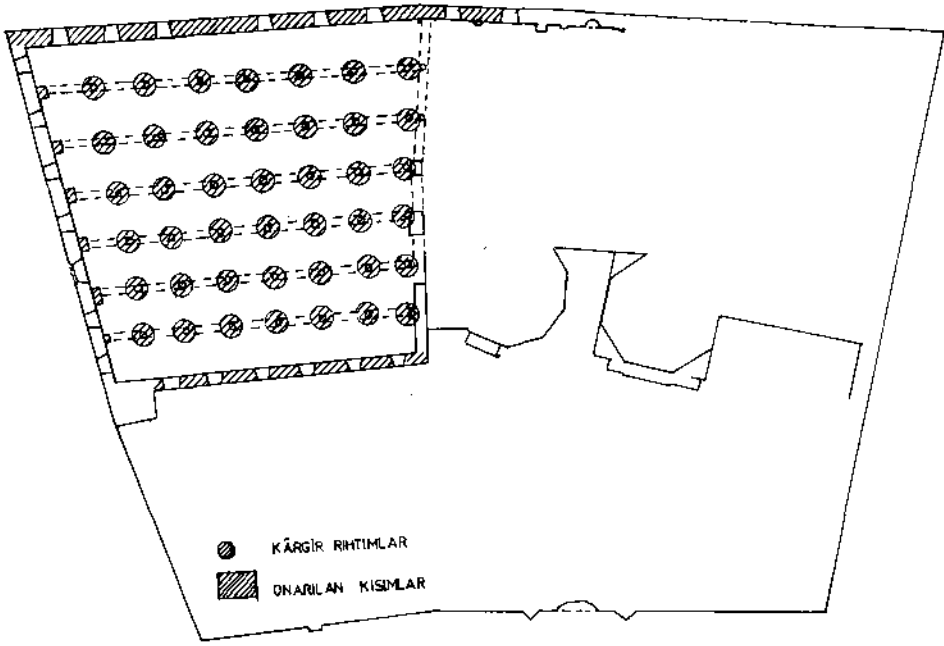
Bütün bunların ötesinde; artık, koltuk değneği vazifesi gören ahşap desteklerin yardımıyla ayakta durabilmeye çalışan Alâeddin Camii'nin kurtarılabilmesi amacıyla devletin daha fazla maddi ve teknik imkân hazırlayarak, ilgili kuruluşları ve bilim adamlarını ortak bir çalışma için seferber etmesi, ilk planda yapılması gerekendir. Bu konuda Kültür ve Turizm Bakanlığı Eski Eserler ve Müzeler Genel Müdürlüğü ile Vakıflar Genel Müdürlüğü kadar üniversitelerimize de görev ve sorumluluk düşmektedir (Resim : 13, 14, 15, 16, 17, 18, 19).

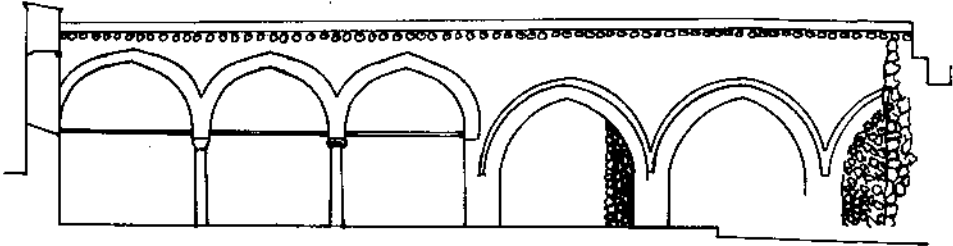
Plan : 1 — Alaeddin Camii 1672 onarımı

Plan : 2 — Alaeddin Camiinin eski bir planı (1965) (H. Karamağralı'dan)

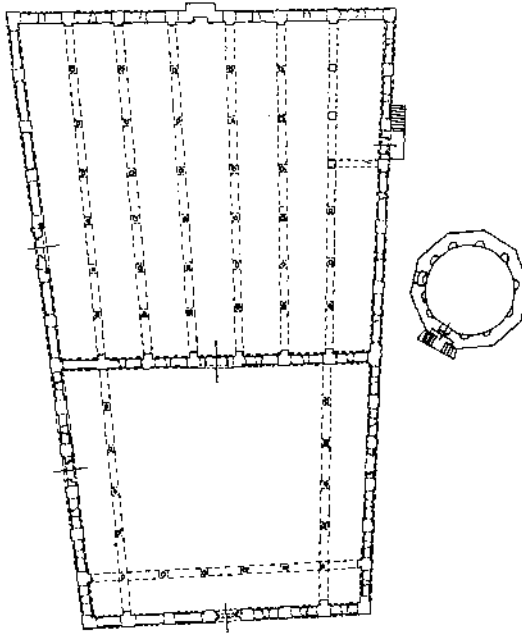

Plan : 3 — Alaeddin Camii 1685/1687 onarımı

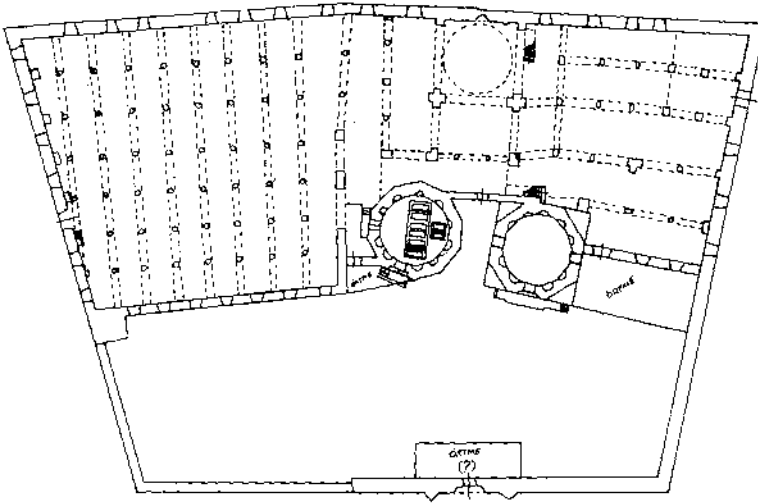
DOĞU VE BATI KISIMLARI AYIRAN ARKAD
 (V.G.M. ARŞİVİNDEN)

Plan : 4

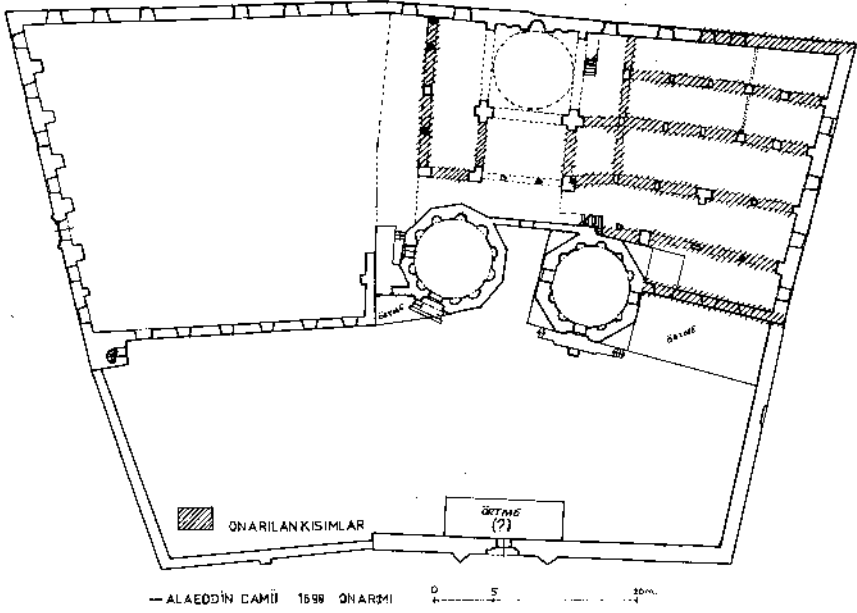
- H. KARAMAĞARALIYA GÖRE KONYA
ULU CAMİİ (RESTİTÜSYON)

Plan : 5

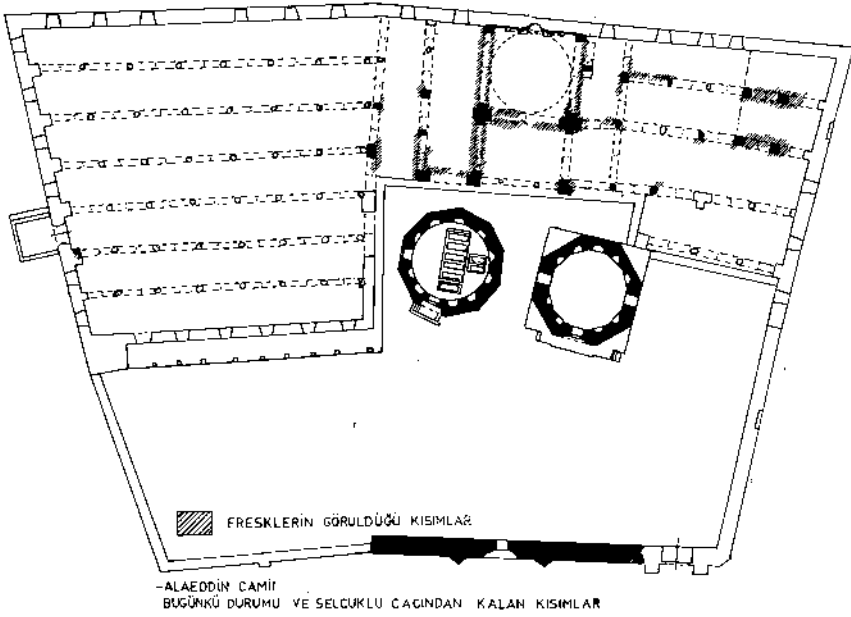

ALAEDDİN CAMİİ 1695'DEN ÖNCEKİ DURUŞU
(KÖFE PLANLI KISIMIN RESTİTÜSYONU)

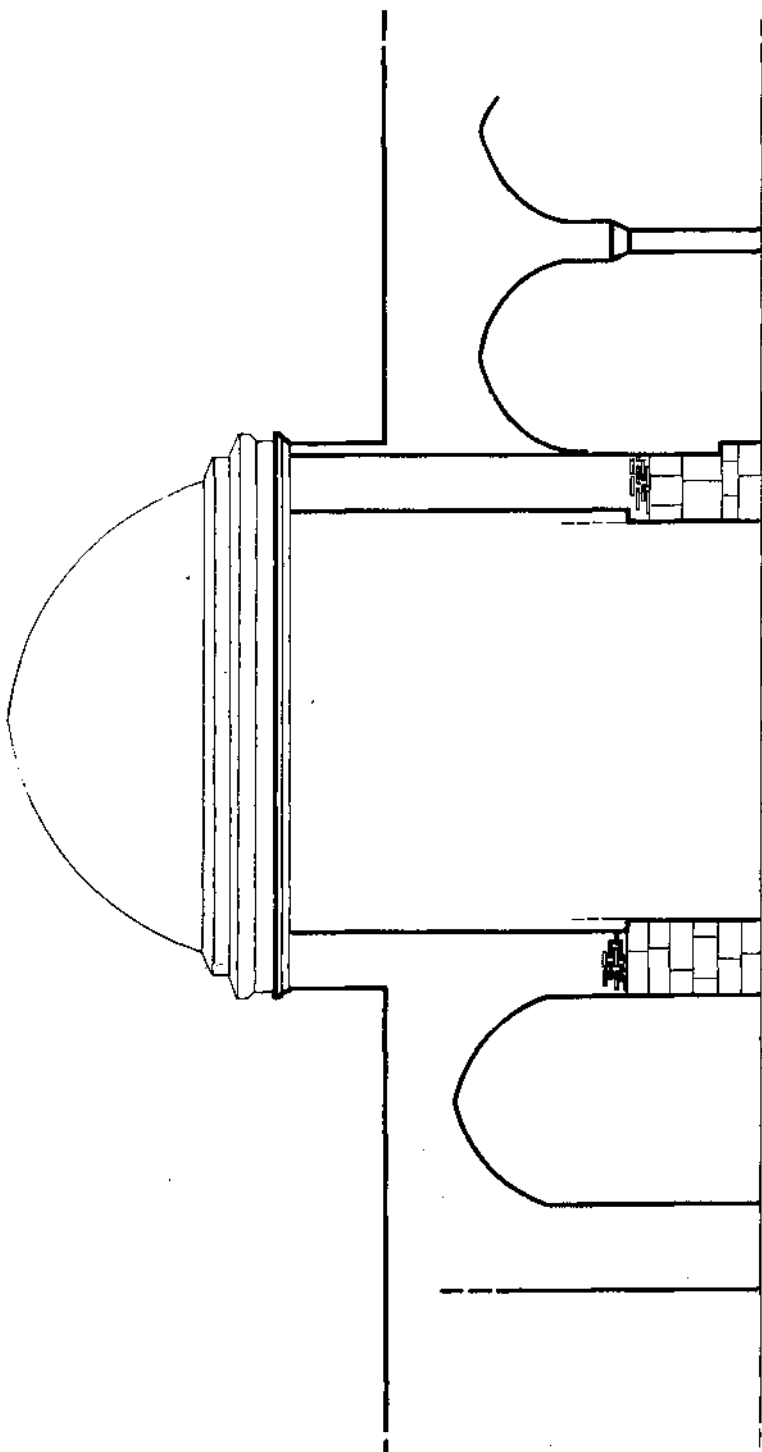
Plan : 6

Plan : 7

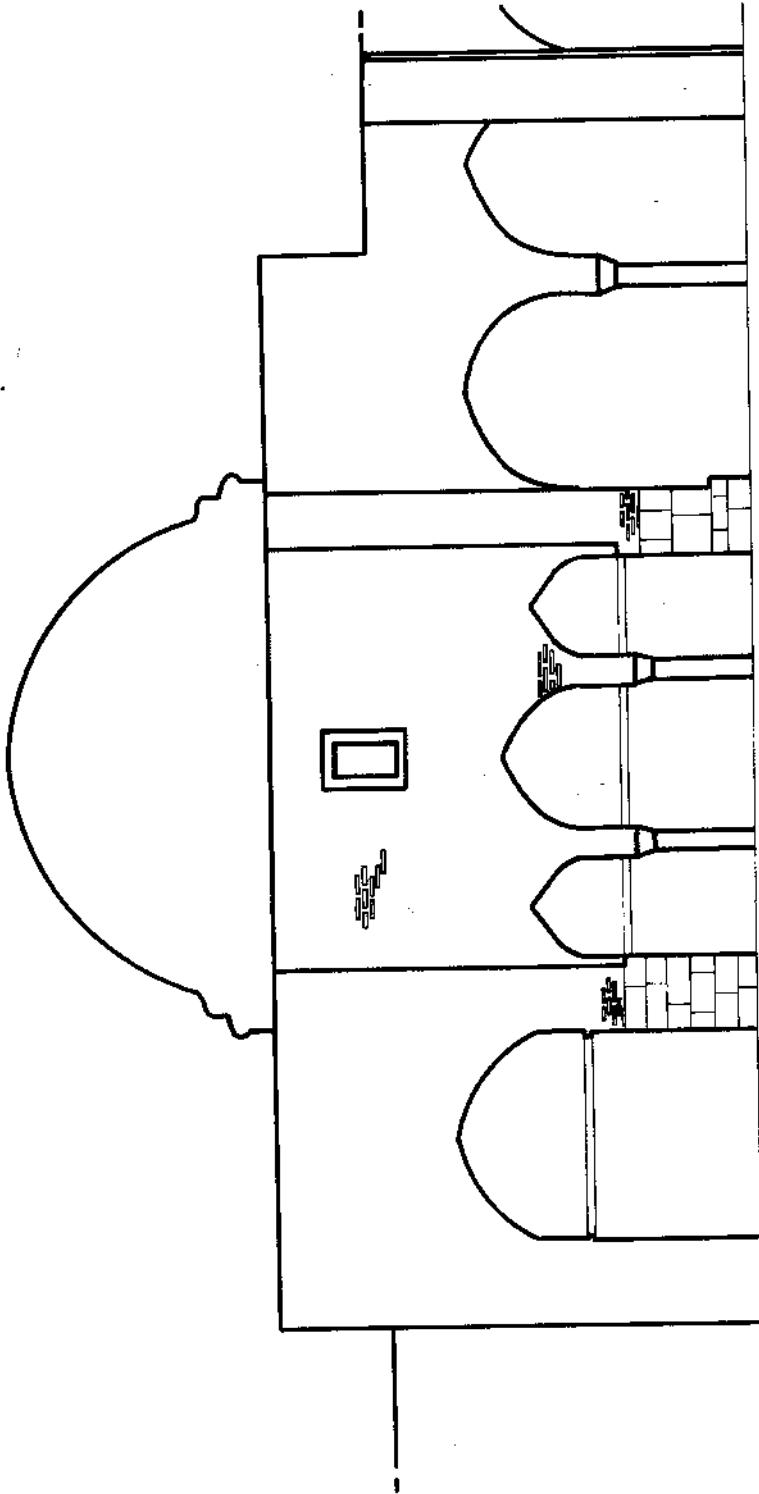

Plan : 8

-BATI BÖLÜMÜN AYIYA BAKAN CEPHESİNİN
MUHTEMEL GÖRÜNÜŞÜ

Plan : 9

—1967'DEN SONRA YAPILAN KEMERLER

Plan : 10

Resim : 1 — Güney cephedeki payanda kalıntıları ve yeni yapılan payandalar

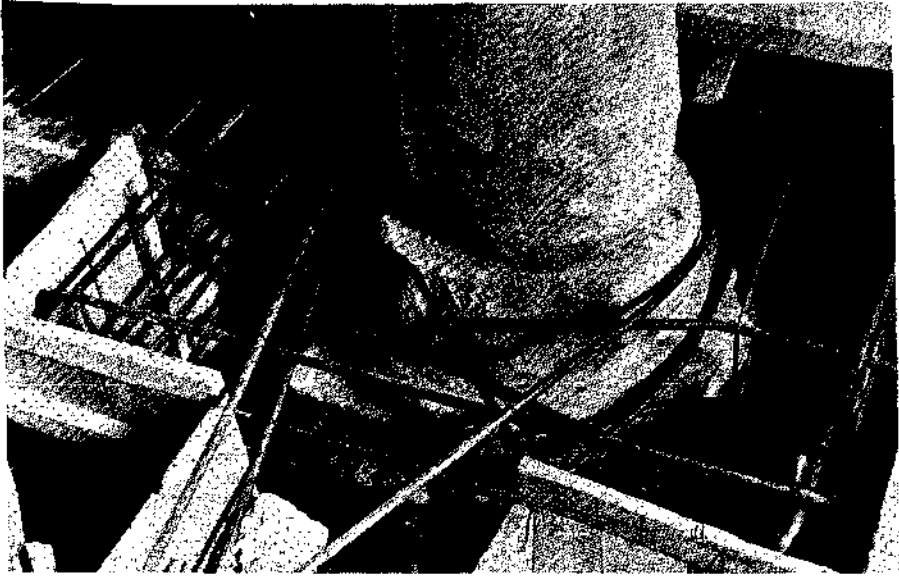
Resim : 2 — Caminin doğu duvarını içten
takviye eden payandalardan bi-
risi

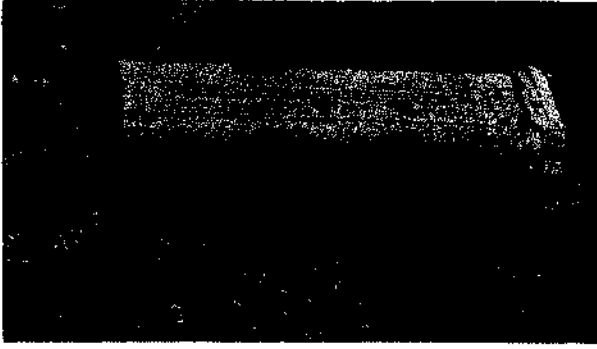
Resim : 3 — Bir sütunun altında hafriyat sırasında ortaya çıkan kârgir (rıhtım) temel (1967, V.G.M. Arşivinden)

Resim : 4 — Bir başka sütunu takviye eden kârgir (rıhtım) temel (1967, V.G.M. Arşivinden)

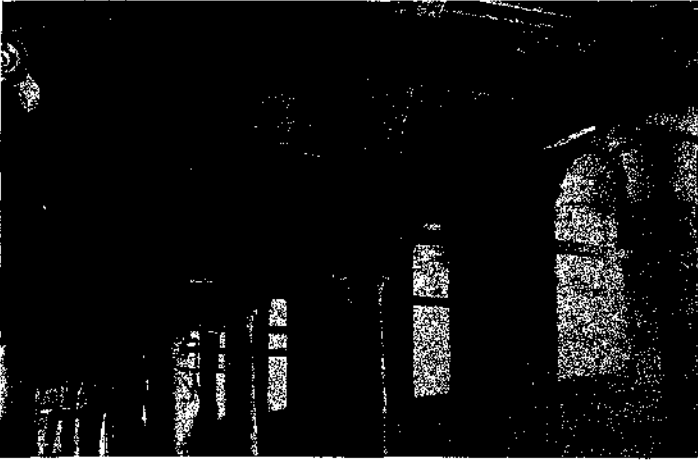
Resim : 5 — Zemindeki kaymayı önlemek amacıyla sütunların betonarme kirişlerle birbirine bağlanması çalışmaları (1969, V.G.M. Arşivinden)

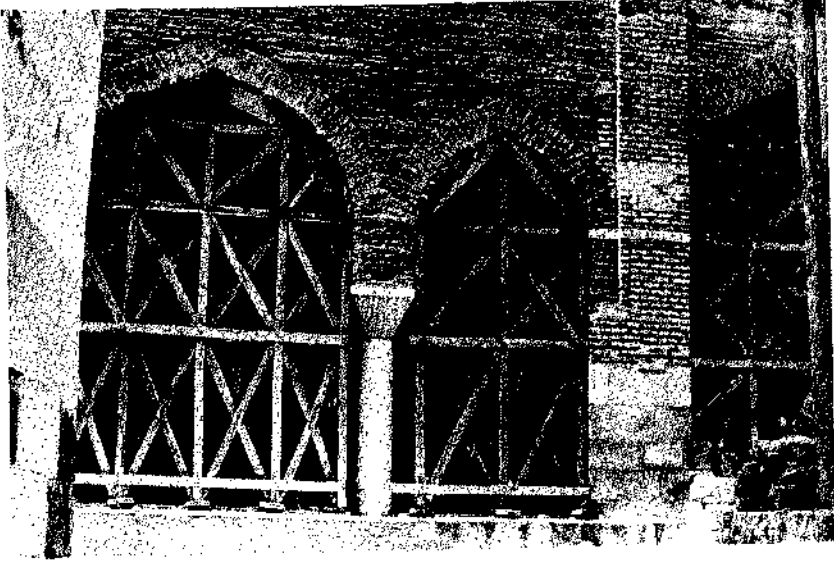
Resim : 6 — Avluda bulunan sütunlardan birisi

Resim : 7 — Kapu Camii son cemaat yeri revağındaki devşirme sütun

Resim : 8 — Alaeddin Camii küfe planlı kısımdaki devşirme sütunlar (V.G.M. Arşivinden)

Resim : 9 — Kubbeli bölümün avluya bakan cephesindeki yeni yapılan kemerlerden görünüş

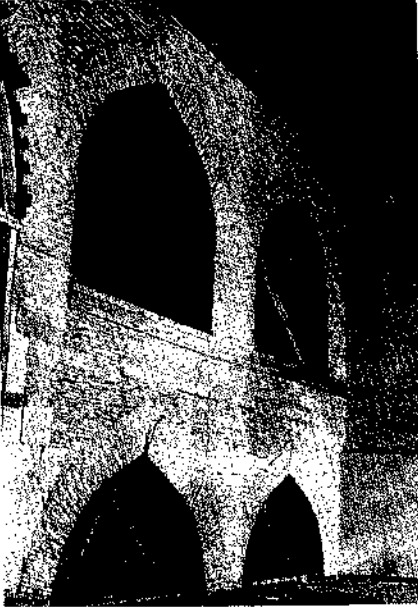
Resim : 10 — 1967'deki onarımdan önce mahfeli taşıyan sütunlar (V.G.M. Arşivinden)

Resim : 11 — Mahfelde sütunların taşıdığı bağdadi kemerler (1967, V.G.M. Arşivinden)

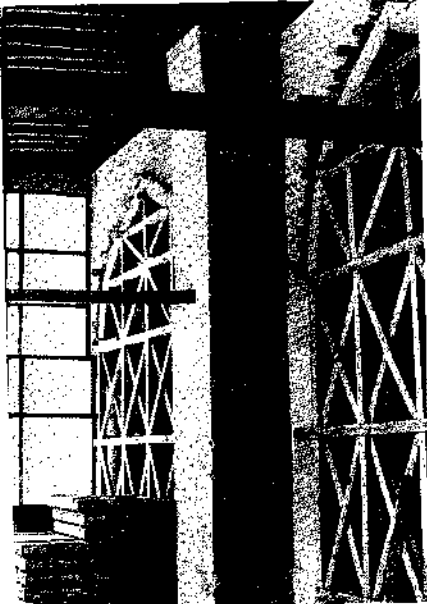
Resim : 12 — Yeni yapılan üç küçük kemerin inşaaası bitmek üzere iken (1969, V.G.M. Arşivinden)

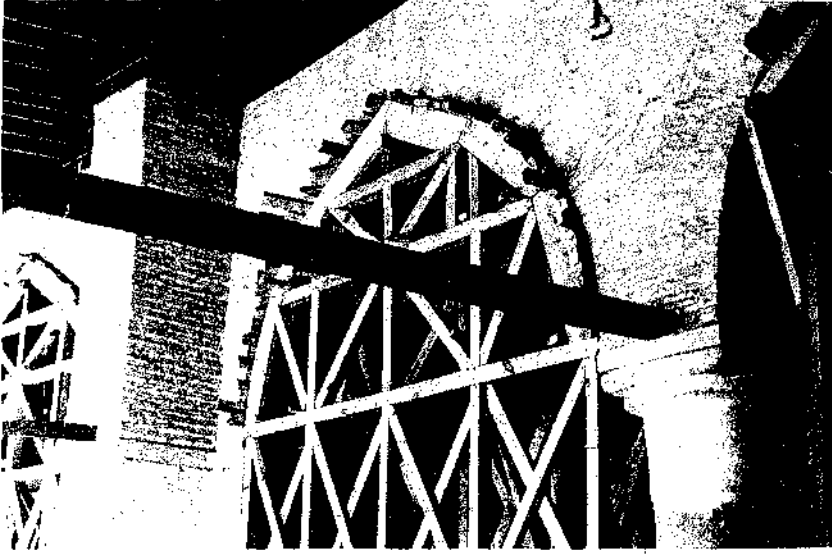
Resim : 13 — Hünkar mahfelindeki tehlikeli çatlaklar

Resim : 14 — Çatlamış vaziyetteki sütunlardan birisi

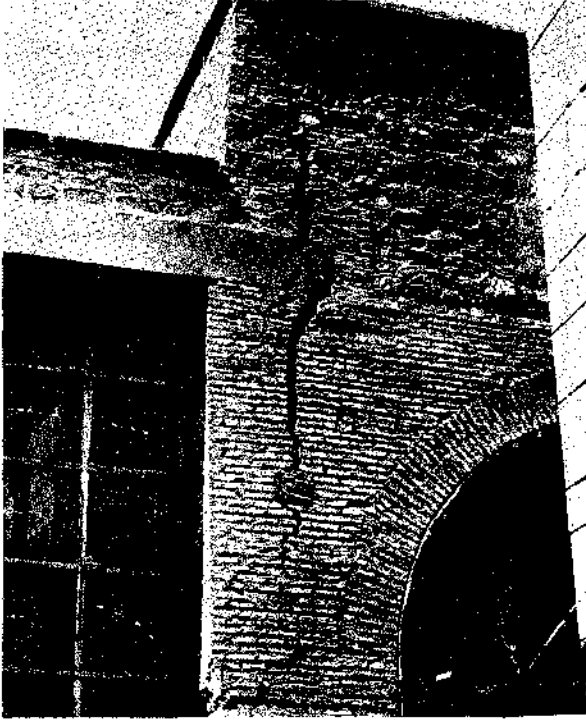
Resim : 15 — Camideki kemerler askıya alındıktan sonra

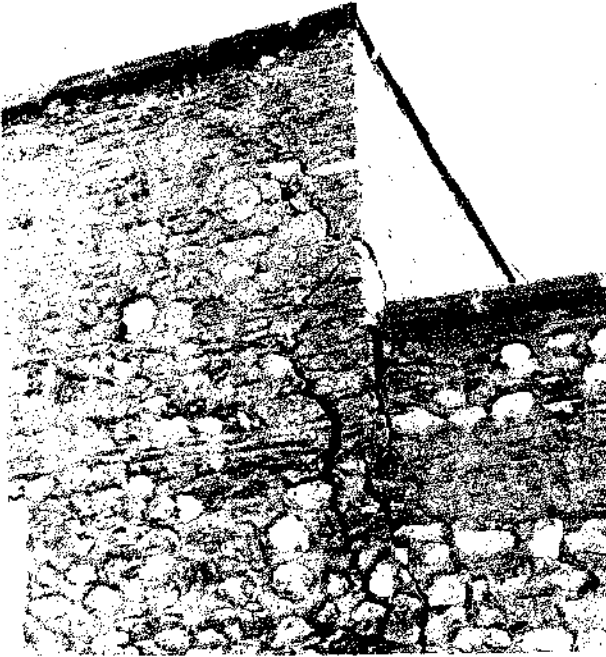
Resim : 16 — Ahşap iskeleyle takviye edilmiş kemerler

Resim : 17 — Harimin avluya bakan cephesin-
de tehlike arzeden çatlamalar

Resim 18 : — Harimin avluya bakan cephesindeki büyük çatlaklardan birisi

Resim : 19 — Güney cephede tehlikeli çatlaklar

PESSINUS (PESSINONTE) 1986

John DEVREKER *

La campagne de l'Université de Gand se déroula du 21 août jusqu'au 12 septembre sous la direction du Professeur J. Devreker. Madame İlham Öztürk, assistante au musée de Burdur représenta le gouvernement turc. L'objectif principal de cette année, à savoir l'entreprise de fouilles sur l'acropole dans l'espoir d'établir une stratigraphie complète du site, n'a pas été atteint suite à des circonstances fortuites. Néanmoins notre campagne a été très fructueuse.

En vue de fouilles éventuelles, le plan topographique de l'acropole (photo n° 1) a été établi par l'architecte I. Verhaeghe assisté de P. Verhaeghe. Ce plan (n° 1) consiste en un grillage relevé dix mètres sur dix. La hauteur exacte de divers points fut relevée et les lignes isohypses sont indiquées par extrapolation avec une différence de hauteur d'un mètre. Les dépressions du terrain, dues à des fouilles clandestines, sont également rendues. Les ravages occasionnés au cours des années sont tels que des bâtiments encore aperçus par les voyageurs du 19e siècle¹ il ne reste pratiquement rien. Les pierres facilement repérables à l'œil, ayant probablement fait partie de ces constructions, furent relevées exactement sur le terrain en hauteur et en situation. Elles sont reproduites par un triangle sur le plan. Une zone centrale (n° I) de dix mètres sur vingt fut arpentée à haute résolution en vue du démarrage des fouilles. Les zones n° II et III contiennent les restes de la fondation du mur d'enceinte. Les matériaux de remploi (e.a. le couvercle d'un sarcophage) indiquent qu'il s'agit d'une construction tardive. Dans la zone IV nous avons trouvé une cupule et un fragment d'une stèle à porte d'un type bien connu du 3e ou dernier quart du 2e siècle². Le sol du terrain entier fut soigneusement scruté. A part des fragments de céramique de toutes sortes on y a également trouvé une monnaie byzantine. Il s'agit d'un *folles* de Romain IV

(*) Prof. Dr. John DEVREKER, Séminaire d'Histoire Ancienne Blandijnberg 2 9000 Gand/BELÇİKA.

(1) Voir J. Devreker & M. Waelkens, Les fouilles de la Rijks-universiteit te Gent à Pessinonte 1967-1973, I, Brugge 1984, pp. 33-36.

(2) Voir M. Waelkens, Die kleinasiatische Türsteine. Typologische und epigraphische Untersuchungen der kleinasiatischen Grabreliefs mit Scheintür, Mainz am Rhein, n°s 728 et 767.

Diogène (1068-1071)³. La céramique de luxe comprend e.a. le fragment d'un bole mégarien et beaucoup de tessons de sigillée orientale datant principalement du Haut Empire.

Pendant cette campagne nous avons commencé la prospection systématique des alentours du village de Ballıhisar. Elle fut dirigée par le Dr. H. Thoen, assisté de Ph. Crombé et de P. Verhaeghe. Le plan général publié par le professeur G. Stoops⁴ fut adopté comme point de référence. Il couvre une zone de 16 km². Pour cette première phase de prospection, un secteur fut choisi au S-O du village, avoisinant la route pour Yakapınar. Cette aire comprend de larges dépressions de vallées bordées par des collines de calcaire. Les vallées aussi bien que les collines furent soumises à une prospection attentive. Des zones qui pouvaient être délimitées de visu sur le terrain furent prises comme unités de travail : les sommets et les flancs de collines, des terres de culture, des zones délimitées par un chemin de terre, des chenaux d'érosion etc.

Les trouvailles archéologiques furent enregistrées par zone de prospection et divisées dans les catégories suivantes : 1) concentrations de tessons (=○); 2) trouvailles de marbre (en faisant la distinction entre le marbre décoré (=■), des blocs de marbre travaillés (=▣) et les petits fragments de marbre (=□); 3) trouvailles de céramique isolées (distinguant la céramique de luxe (=●) de la céramique ordinaire) (=°) et 4) trouvailles de silex (=△).

Une fiche fut dressée pour chaque zone de prospection mentionnant a) date et exécuteurs de la prospection; b) description de la zone prospectée; c) description des trouvailles archéologiques; d) annotations.

De cette manière la prospection fut menée rapidement et efficacement sur pas moins de 35 zones couvrant à peu près 1 km².

Si les dépressions de vallées n'ont livré que des matériaux isolés, les collines en revanche ont fourni des résultats surprenants. Pas moins de dix concentrations de tessons y furent localisées. Il s'agit à chaque fois d'une masse de tessons de céramique ordinaire, e.a. de pythoi et de fragments de tuiles. La conclusion qui s'impose est que nous y avons affaire aux ateliers des tailleurs de pierre qui fournissaient les grands blocs de calcaire pour la construction de l'antique Pessinonte. Trois col-

(3) Voir Ph. Grierson, *Byzantine Coins in the Dumbarton Oaks Collection and in the Wittemore Collection*, III 2, Washington 1973, pp. 796-7; C. Morriçon, *Catalogue des monnaies byzantines de la Bibliothèque nationale II*, Paris 1970, p. 652; W. Wroth, *Imperial Byzantine Coins in the British Museum*, Chicago 1900 (1966) pp. 527-8 n°s 9-13.

(4) Dans J. Devreker & M. Waelkens, o. c. n. 1 II p. 158; voir plan n° 2.

lines de la sorte, où l'on peut encore clairement remarquer des traces de l'exploitation du calcaire, ont ainsi pu être mises en carte.

Un deuxième résultat remarquable fut obtenu grâce à la fixation de la répartition du marbre provenant d'İstiklâlbağı. Il s'avère que la distribution reflète les routes de transport dont nous a mené aux fondations d'une construction monumentale, jusqu'ici inconnue, sur une colline à l'ouest de Ballıhisar, à 1 km. environ du centre du village. Cette première campagne de prospection a démontré que la prospection systématique des alentours de Ballıhisar ouvre des perspectives totalement nouvelles à la recherche archéologique.

Lors de l'étude de la céramique du temple, le Dr. Thoen était confronté avec des difficultés concernant la détermination des techniques de la sigillée orientale qu'on divise traditionnellement en Eastern Sigillata A, B, C. Tandis que la majeure partie s'avère être exécutée selon la technique C (ESC), il n'a pu attribuer que quelques fragments à la technique A (ESA). Vu que la bibliographie de la technique B est plutôt vague, il s'était proposé de revenir sur ce problème⁵ à une autre occasion. Cette occasion s'est produite maintenant. Ainsi il a soumis la terre sigillée et la céramique vernissée des campagnes 1968-1971 à une révision approfondie. Les matériaux des campagnes 1972-1973 seront examinés prochainement. Selon la conclusion provisoire du Dr. Thoen la technique ESB se rencontre bel et bien à Pessinonte, en petite quantité il est vrai.

Etonnés par la découverte des silex, les 2 jeunes archéologues Crombé et Pieters en ont cherché la provenance et la signification. S'informant auprès des villageois ils ont appris qu'ils provenaient des batteuses employées jadis ("düven"). Ainsi ils ont été amenés à étudier les quelques exemplaires qui existent toujours au village (photo n° 2). Leur étude en cours permettra de reconstituer et de préserver pour les générations à venir une machine agricole condamnée à disparaître de la vie quotidienne turque.

Une averse torrentielle survenue le 3 septembre transforma le Gallos qui traversa le village en un fleuve bouillonnant qui entraîna tout ce qui se trouvait dans son passage. Le lendemain nous trouvâmes plusieurs nouveaux fragments d'architecture e.a. un fragment de corniche à consoles, semblable à ceux provenant de l'étage de la construction à pieds-taux datant du début de l'empire (Auguste/Tibère)⁶. En outre, l'eau avait

(5) Dans J. Devreker & M. Waelkens, o. c. n. 1 I pp. 142 - 160, surtout p. 153 n. 3).

(6) Voir M. Waelkens dans J. Devreker & M. Waelkens, o. c. I p. 130 - 132; II fig. 204 - 5.

creusé le lit du fleuve à un niveau jamais atteint auparavant. Ainsi les fondations d'une construction tardive furent mises à nu au sud du bâtiment du début de l'époque impériale (DR 22) avoisinant le secteur H⁷. Un villageois nous a conduit à un tombeau récemment pillé se trouvant au commencement du territoire de Dinek dans un champ de blé à 200 mètres à gauche de la route pour Dinek, à 2 km. du centre de Ballıhisar (photo n° 3).

Le tombeau collectif datant du Bas Empire ou du début de l'époque byzantine fait 2 m. 10 sur 1 m. 30. Il est encore à moitié rempli de terre et d'ossements et sans doute aussi de quelques objets. Il a été composé avec du matériau de remploi : avec deux stèles à double porte aux côtés longs et avec deux stèles à une seule porte, aux côtés courts. Ces stèles du type de style sévère datent du Haut Empire. Leur décoration est caractéristique pour Pessinonte : le panneau supérieur contient un battant rond renfermant dans un cas une rosette, ce qui constitue tout de même une nouveauté pour la région, celui de droite une serrure quadrangulaire tandis que les panneaux inférieurs sont vides⁷. Une des 2 stèles à double porte possède un motif de décoration inédit dans la partie centrale de la porte entre les panneaux supérieurs et inférieurs. Cette même stèle est également la seule pourvue d'une inscription. C'est l'inscription funéraire de Terentia Seleukis et de Terentius Secundus. Grâce à ce tombeau une nouvelle nécropole est localisée. Sur la colline en face du tombeau pillé nous avons trouvé une inscription brisée en morceaux par un marteau meurtrier. Nous avons patiemment rassemblé les débris que nous avons ensuite transportés au village. Ils se trouvent actuellement dans notre dépôt. L'inscription mentionne un *ψωρυστός* (maître de chant et de déclamation) et date du 3e siècle au plus tôt. Ces deux inscriptions sont à l'étude.

A 40 m. au S-O du même tombeau, à la hauteur d'un étroit chenal d'érosion, M. Crombé a pu mettre la main sur un artefact préhistorique (Pess. 86/LV. 104) qui peut être défini comme une pointe moustérienne.

Moi-même j'ai visité les villages environnants faisant partie de l'ancien territoire de Pessinonte à la recherche d'inscriptions et d'autres pierres antiques dignes d'être préservées. A Dinek j'ai retrouvé la dédicace pour Antoninus Pius éditée par Macpherson⁸. D'autre part, j'y ai remarqué, outre quelques pierres antiques (e.a. un fragment de porte à stèle), des morceaux d'architecture byzantine réemployés dans la façade du

(7) Ib. p. 139.

(8) Voir Waelkens, Tüsterne p. 283.

(9) Voir J. Strubbe dans J. Devreker & M. Waelkens o. c. I p. 242 n° 144.

mausolée. Cette présence byzantine manque dans le dernier livre consacré à l'époque byzantine dans la région¹⁰. Signalons encore que dans le portique de la mosquée se trouve une jolie fontaine romaine.

A Çaykoz j'ai vu, exposé en plein centre du nouveau village, un magnifique morceau d'architecture (architrave), finement sculpté en motifs géométriques, sans aucun doute d'époque byzantine (XIe siècle). Dans le vieux village abandonné, à quelques kilomètres, j'ai vu dans les ruines d'une maison la base d'une statue à moitié enfouie dans la terre de sorte que son inscription honorifique ne peut pas encore être entièrement lue. Dans une autre maison repose une pierre taillée pourvue d'une croix.

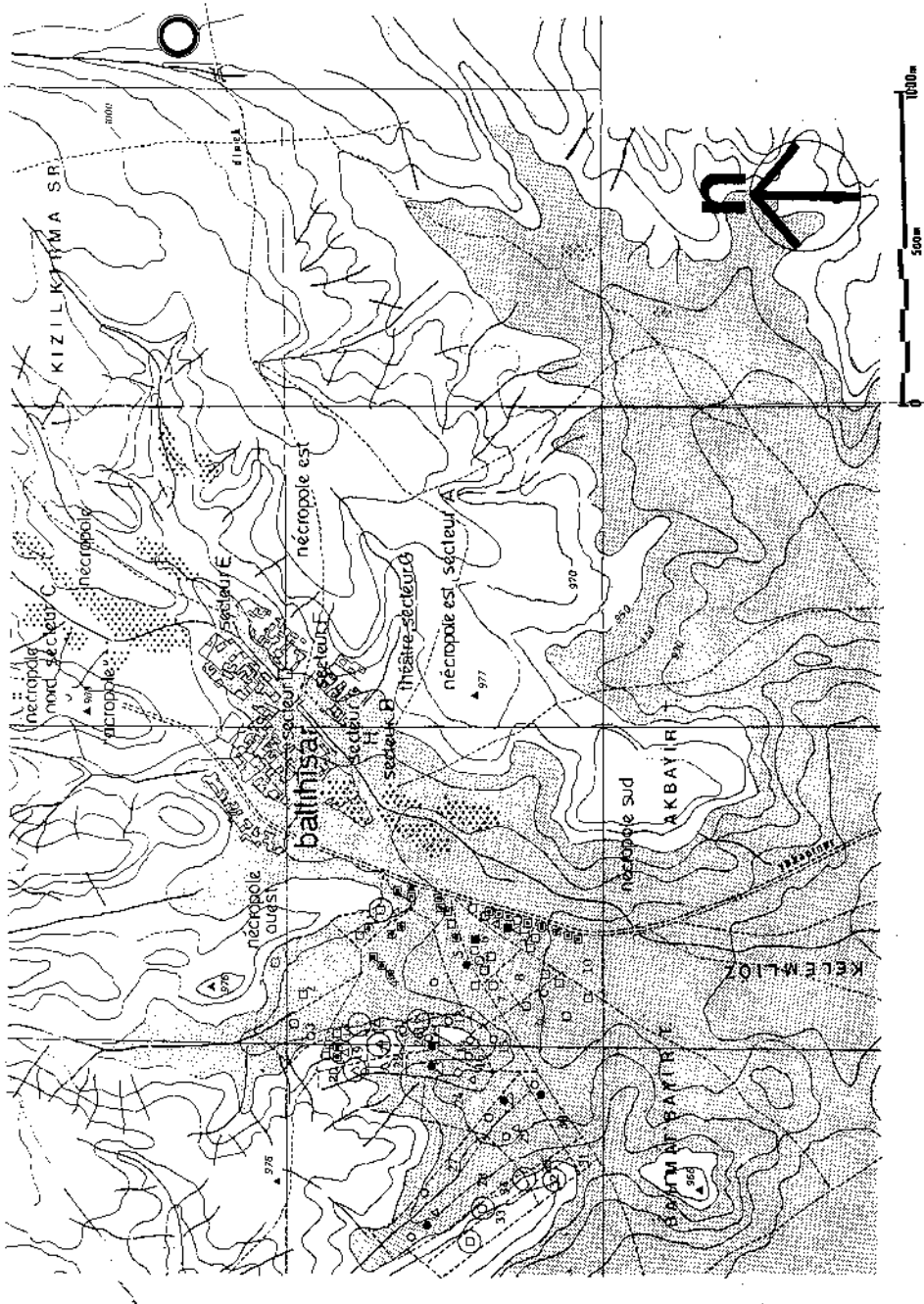
A Karacaören, j'ai revu la courte inscription funéraire inédite que j'avais déjà découverte en 1983. J'y ai retrouvé aussi deux inscriptions funéraires que j'avais photographiées en 1967 mais qui, d'une manière inexplicable, sont restées inédites¹¹.

Enfin, dans les environs de Yakapınar j'ai revisité la stèle funéraire près de laquelle j'avais été conduit en 1983¹². Il nous faudra prendre soin de tous ces monuments dans un futur immédiat afin que, grâce à notre présence, le patrimoine turc soit préservé dans la région. C'est là notre plus grand désir.

(10) Kl. Belke, *Tabula Imperii Byzantini 4. Galatien und Lykaonien*, Wien 1984.

(11) Elles ne se trouvent pas dans St. Mitchell, *Regional Epigraphic Catalogues of Asia Minor II. The Ankara District. The Inscriptions of North Galatia*, BAR Int. Ser. 135, Oxford 1982.

(12) Cf. J. Strubbe dans J. Devreker & M. Waelkens o. c. I. p. 216 n. 2.

Plan : 2

Photo : 1

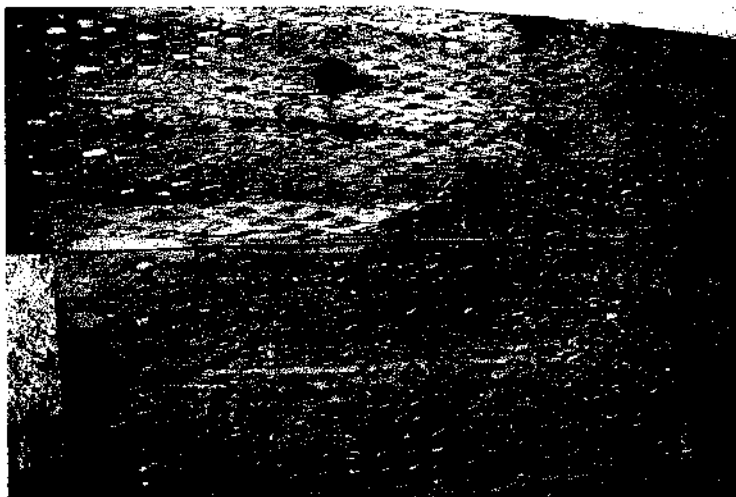

Photo : 2

Photo : 3

PERINTHOS - 1986 ÇALIŞMALARI

Nuşin ASGARİ *

Türkiye Trakyasının Roma çağında en önemli kenti olan Marmara Ereğlisi bucağında yoğun yapılaşma faaliyeti, bugünkü yerleşmenin altındaki antik Perinthos kentini hızla yok etmektedir. Tekirdağ Müzesi'nin denetimi altında olan bu alan hakkında Anıtlar Yüksek Kurulunun 1978 ve 1982'de aldığı koruma kararları olmasına rağmen, zaten yetersiz olan bu kararlara bile uyulmamakta, dolayısıyla antik kentin tahribatı gittikçe hızlanmaktadır. Bu şartlar altında Perinthos'da çalışmak biraz ümitsiz olmasına rağmen, yani tesbit çalışmalarımız henüz tahribatı önleyememesine rağmen, Marmara Ereğlisi yüzey araştırmaları antik kentte ortaya çıkan yeni belgeleri saptayarak, bunları hiç olmazsa şimdilik "kağıt üzerinde koruma altına almak" amacını gütmektedir¹.

Geniş bir koyun güneyinde, batıdan doğuya doğru Marmara Denizi'nin içine uzanan kanca biçiminde büyük yarımada'nın üzerinde² Perinthos'un akropolü bulunur (Resim : 1). Güney kenarı denize yüksek bir uçurum şeklinde inen akropolü, kuzeyde deniz ve batıda kara surları çevreler (Resim : 1). En önemli limanı kuzeydoğuda, burun kesimindedir. Akropolün kuzeybatı eteğinde yine surlarla çevrili aşağı şehir yer alır (Resim : 1-2). Bu surların dışında, kenti yarım ay şeklinde çevreleyen geniş nekropol alanı bulunur.

Sur dışında cereyan eden 1986 çalışmaları başlıca şu alanlarda olmuştur : 1 - Aşağı şehir kuzey sur duvarı, yani Kalekapı ile geçen yıllarda tesbit edilen antik su yolu tabanı arasındaki düzlükte, yeni yapılmakta olan PTT binasının temel kazısı tahribatındaki buluntular; 2 - Akropolün batı surları önündeki yamaçta Belediyece açılan bir yol yapımı sırasında tahrip edilen yapılar; 3 - Çorlu yolunun doğusundaki nekropol alanındaki çalışmalar.

(*) Dr. Nuşin ASGARİ, İbrikar Sok. Mutlu Apt. 18/8 Küçükbebek/İSTANBUL.

(1) 1986 yılında Ereğli'de sürdürülen 3. dönem çalışmalarına katkıda bulunan epigrafist Mustafa Sayar, topoğraf Adnan Şakar ve Yük. Mimar. Dr. Adolf Hoffmann'a burada teşekkür etmek isterim. - Perinthos 1980 ve 1981 dönemi çalışmalarının sonuçları için bk. N. Asgari, IX. *Türk Tarih Kongresi Bildirileri*, cilt I (1986) 451 vdd.; ay. yz. *Kazı Sonuçları Toplantısı III* (1981) 115 vd.; IV (1982) 337 vdd.

(2) Bk. Asgari, IX. *Türk Tarih Kongresi Bildirileri*, I (1986) 209 res. 3'deki haritaya.

Kalekapı'nın kuzeyindeki düzlükte, sözünü ettiğim PTT binası temel çukurunda büyük mermer bloklardan oluşan kalın bir duvar saptanmıştır (Resim : 3). 16 m. uzunluğundaki bu duvar tabanının bir yanı yolun altında kaldığı için, kalınlığı bilinmemektedir. Belli aralıklarla payanda çıkıntıları bulunan bu duvarın Perinthos'a kuzeyden su getiren kemerlerin ayağına ait olması gerekir (Resim :2). Aynı su kemerinin aşağı şehir sur duvarına Kalekapı'da dayandığı yer de saptanmış ve suyun buradan kent içine girerek Cumhuriyet Meydanı'nda 1979'da tahrip edilmiş olan ve Nymphœum olduğunu tahmin ettiğimiz bir Geç Roma yapısına³ kadar ulaştığı anlaşılmıştır. Prokopius'dan öğrendiğimize göre, Perinthos'un perişan halde olan su yolu İmparator Jüstinyen tarafından onarılmıştı. 1986'da tesbit edilen bu uzun duvar tabanı Roma Çağına aittir ve herhaldé bunun üst kesimleri 6. yüzyılda Jüstinyen tarafından onarılmıştı.

1986 yılında Kalekapı'da kazı yapılarak sur duvarının orijinal dış cephesine ait 2 metre yüksekliğinde bir kesim daha ortaya çıkarılmıştır (Resim : 4). Bu cephede taş örgülü kesimin dış yüzünün kalın bir harçla sıvandığı, taşların birleşme yüzeylerinin bu sıvanın içinde ikişer paralel çizgi ile belirtildiği ve dış yüzün kırmızıya boyandığı anlaşıyor. Bu kazı Kültür Bakanlığı ya da arkeologlar tarafından değil, Marmara Ereğlisi belediyesince dozerle ve izinsiz olarak yapılmıştır. Acaba surun önüne bir de yapı mı oturtulacak? Çünkü surların en iyi korunagelmış diğer bir kesiminin hemen önüne 1986'da kocaman bir yapı için geniş bir temel açılmıştır! (Resim : 5).

Akropolün batı yamacındaki tesbitlerimize gelince... Yamacın etekleri boydan boya belediye'nin dozeri ile traş edilmiş ve Ereğli'den plaja inen turistik bir yol yapılmıştır (Resim : 6). 300 metreyi aşan bu yolun kuzey ucunda sivri burunlu akropol kulelerinden biri daha ortaya çıkmıştır (Resim : 1-2, 7). Yeni kulenin kesme taştan düzgün bir dış yüzeyi vardır. Kuleye kuzeyden birleşen sur bedeni parçası ise aşağı şehir surlarından farklıdır, çünkü onlar gibi tuğla hatıllarla ayrılan taş sıralarından oluşmayıp büyük bloklardan meydana gelen bir tabanın üzerine sırf tuğla ve kalın horasanla yapılmıştır (Resim : 7). Akropol batı suru yapı tekniği açısından aşağı şehir surlarından daha geç bir devre aittir ve kuleleriyle birlikte 6. yüzyılda, belki de Jüstinyen zamanında yapılmış olmalıdır.

Akropol kulelerinin altında, yamacın içinde, ön yüzleri dozer tarafından kırılmış olan yan yana bir takım tonoz ağızları görülmektedir (Resim : 8). Her biri 4 m. eninde ve meyilli olan bu tonozların önündeki

(3) Res. 1'de «Eksedra» olarak gösterilen yer.

delikten aşağı inildiğinde, yamacın eteği boyunca yamaca paralel uzanan boyu 200 metreyi aşkın, sapasağlam bir kryptoportikus ile karşılaşılır. Tepesinde her 9 metrede bir ışık menfezi bulunmaktadır (Resim : 9). Bu tonozlu koridorun doğu duvarı kapalı olup yamaca dayanmakta, batı duvarına ise 2'şer metre eninde yanyana tonozlar açılmakta idi. 200 metre boyunca yanyana sıralanan bütün bu eğimli tonozlar, bir stadion'un uzun yan tribününün oturma kademelerini taşımak üzere yapılmışlardı (Resim : 10). Kryptoportikus, stadionun doğu tribününde 4 metre enindeki üst kat tonozları ile 2 metre enindeki alt kat tonozları arasında yer alıyordu (Resim : 11).

Akropol kulelerinin sivri ucu, stadion tribününün arka duvarına dayanıyordu. Yamaç içindeki meyilli tonozlar tribünün üst katına, kryptoportikusun önündeki dar tonozlarsa tribünün alt katına aitti. Kryptoportikus ve alt kat tonozları, belediyenin açtığı yolun hemen altında kalmaktadır ve yoldan ağır taşıt geçtikçe, bunların yıkılması tehlikesi vardır (Resim : 11).

Resim 11'deki şematik plan, dıştan dışa 222 metre boyunda olan stadionun doğu tribününün üst katında en aşağı 45 ve alt katında 70 tonozun bulunması gerektiğini, bu katlar arasında ışık menfezli kryptoportikus'u ve yapının güney ucundaki sphendone'sinin başlangıcını göstermektedir. Stadion'un pisti ve batı tribünü, çok daha alçak olan Geren düzlüğünün altında olmalıdır.

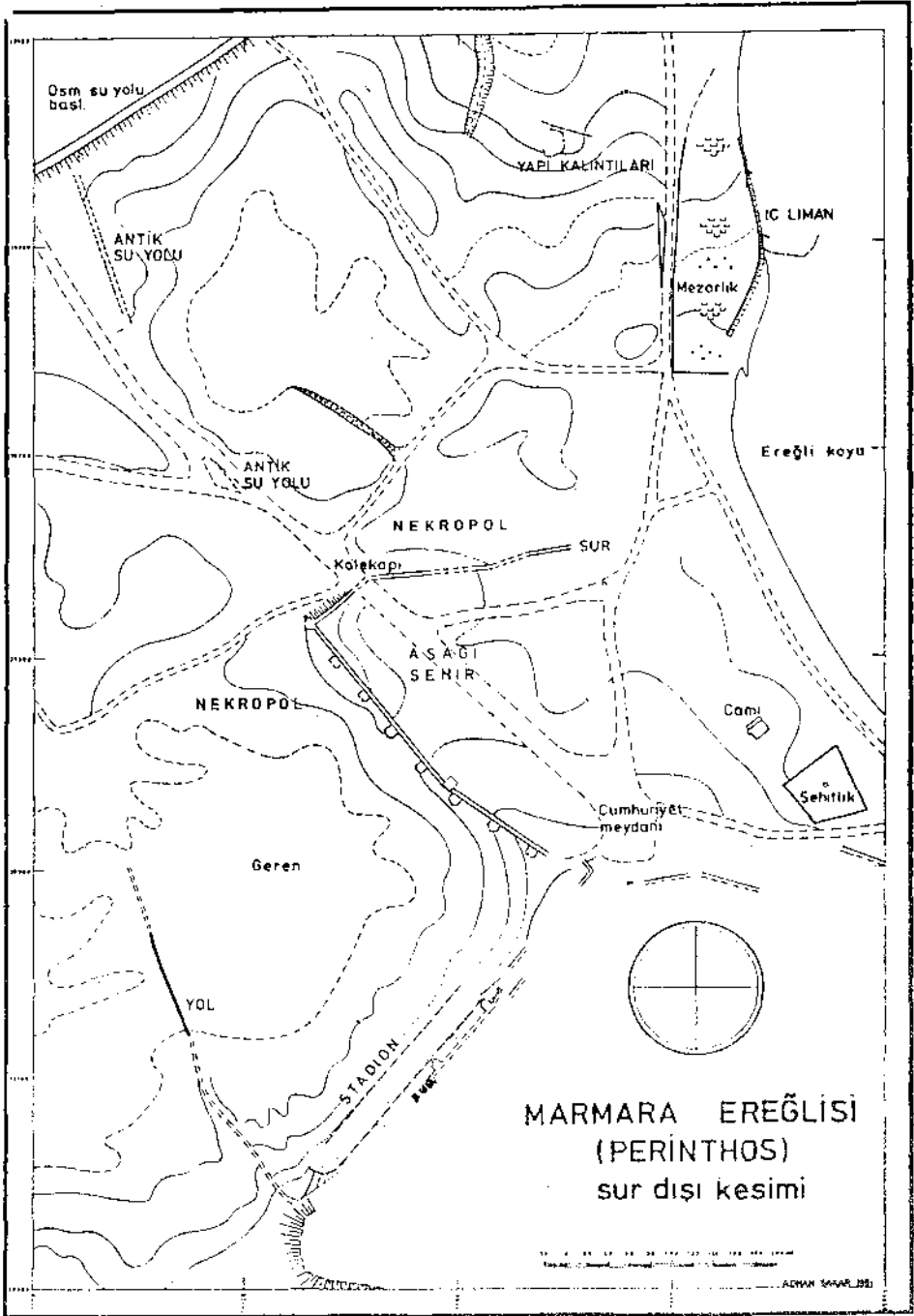
Bu yapı Roma Çağına, muhtemelen 2. yüzyılın 2. yarısına aittir. Perinthos sikkeleri ve yazıtlarından öğrendiğimize göre kentte, özellikle Septimius Severus zamanından itibaren çeşitli oyunlar oynanırdı : Severiana, Philadelphia, Pythia, Aktia gibi. İşte bu oyunların yapıldığı bina, 1986 yılında bu acıklı şekilde, ilk defa tesbit edilmiş oldu.

1986 çalışmaları Perinthos'un yaygın nekropolüne ait 12 belgeyi gün ışığına çıkarmıştır. Roma Çağına ait lahit, ostotek, mezar sunağı ve steller, Erken Hıristiyanlık Çağına ait bir hipojeden oluşan bu belgelerden bir kaçını görelim : Çorlu'ya giden yolun doğusundaki nekropol alanında christogram'lı bir hipoje saptanmıştır (Resim : 12). Yine aynı nekropolde Roma Çağı lahit parçaları bulunmuş (Resim : 13), aşağı şehrin hemen kuzeyindeki nekropolde ise, PTT yapısı temel çukurunda üç tane şematik girlandlı Prokonnesos lahti ortaya çıkmıştır (Resim : 14).

1986'da tesbit edilen önemli heykeltraşi buluntular arasında 1. yüzyıl başlarına ait üzeri dioniziak kabartmalı büyük bir mermer krater par-

çasını (Resim : 15); 2. yüzyıldan başı noksan, giyimli bir erkek portre büstünü; ve nihayet Tetrarh'lar Çağı ya da hemen sonrasına ait porfir bir erkek başını sayabiliriz (Resim : 16).

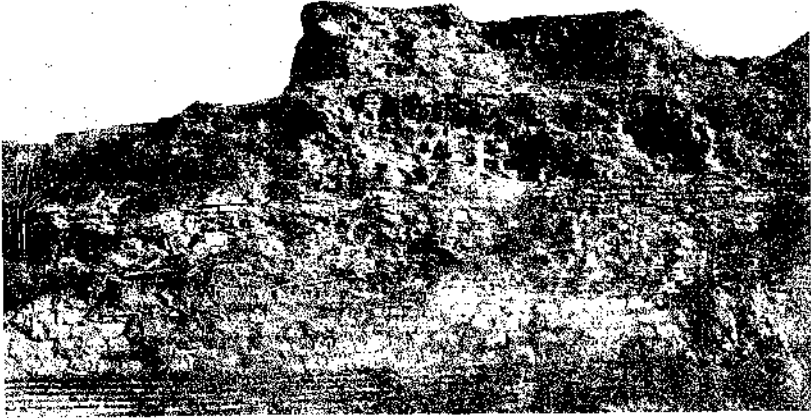
Bu tip heykeltraşi buluntular Tekirdağ Müzesi'ne alınmaktadır. Buna karşı büyük boy mimarî elemanlar ve lahitlerin Ereğli'de bir açık hava müzesinde sergilenmesinde yarar vardır. Ereğli Belediye Parkı'nda toplanmağa başlanmış bazı eserler vardır (Resim : 17). Tekirdağ Müzesi'nin bu eserleri düzenli bir şekilde sergileyeceğini ve bilgi kaybına neden olmamak için envanterleyeceğini ümit ediyoruz.

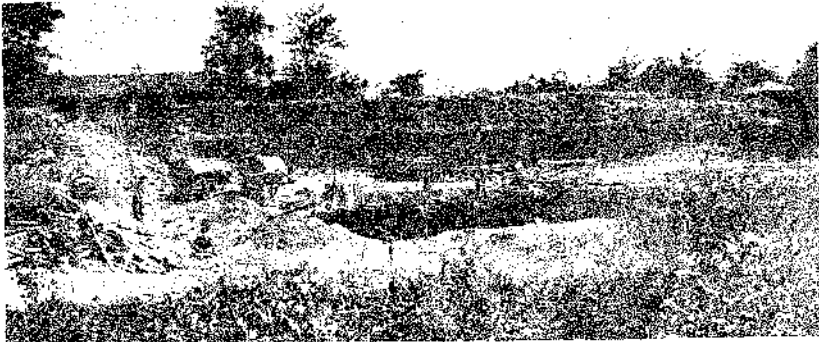
Resim : 2 — Yarımada'nın kuzeybatısındaki aşağı şehir ve sur dışı kesimin planı

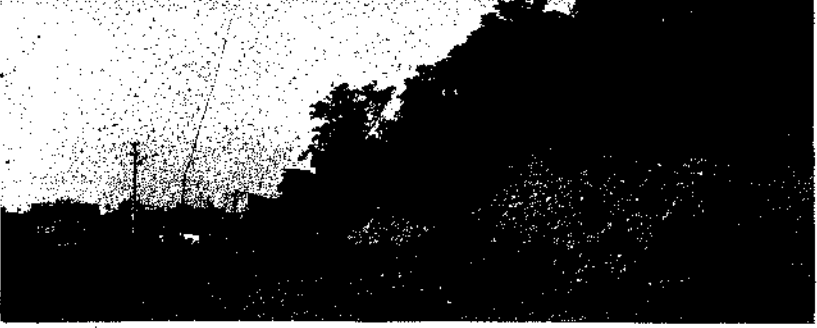
Resim : 3 — PTT binası temel çukurunda ortaya çıkan kalın duvar tabanı

Resim : 4 — Kalekapı'da dozer tarafından ortaya çıkarılan sur bedeni

Resim : 5 — Aşağı şehir sur bedeninin hemen önüne yapılmakta olan büyük yapı

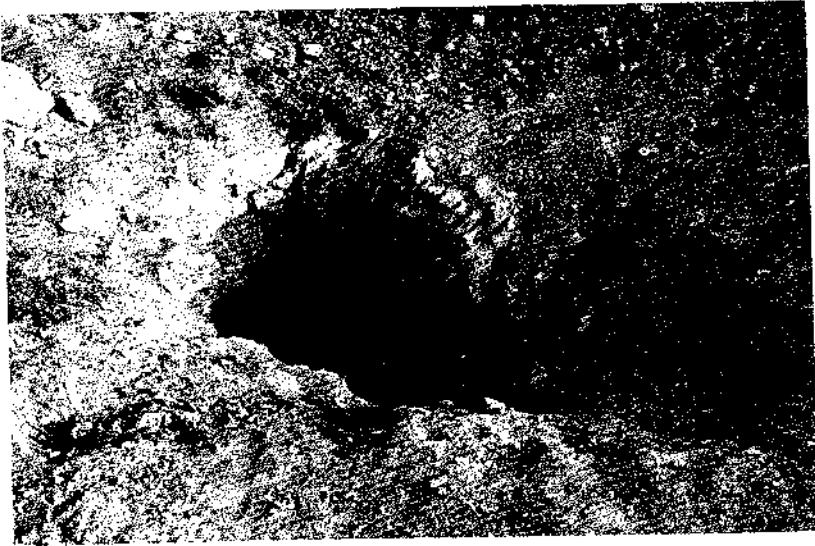
Resim : 6 — Akropol tepesinin batı eteklerinde belediye dozeri tarafından açılan yeni (turistik) yol

Resim : 7 — Akropolün batı surlarında ortaya çıkan yeni sur kulesi ve sur bedeni parçası

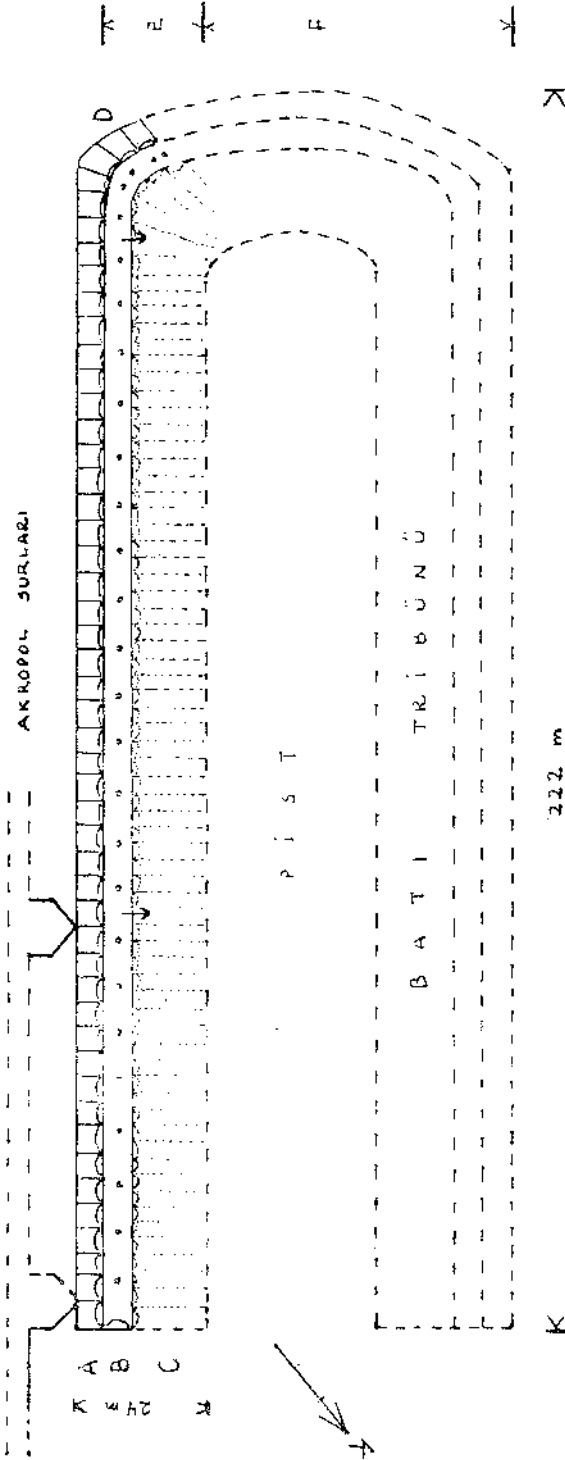
Resim : 8 — Akropol sur kulesinin önünde stadion tribününe ait yanyana sıralanmış tonoz ağızlarından bazısı

Resim : 9 — Kryptoportikus'un tepesindeki ışık menfezi (üstten)

**Resim : 10 — Stadiona alt mermer oturma
kademelerinden biri**

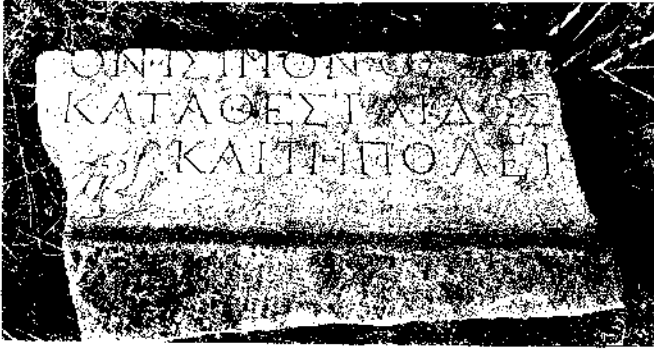
TERINTHOS STADIONUNUN DURUMUNU GÖSTERİR TAHMİNİ PLAN (Ölçek: 1/1000)

- A - Doğu tribün, üst kat tonozları (Akropol yamacı içinde, en aşağı 45' adet tonoz)
- B - Kryptoportikus (220 m uzunluğunda tonoz-koridor, Tepesinde 27' yüksek menfezi var)
- C - Doğu tribün, alt kat tonozları (en aşağı 70' adet tonoz)
- D - Doğu tribünde sphendone başlangıcı
- ↓ - Kryptoportikus'dan tribün alt katına açılan kapıların yeri

- E - Belediye dozerinin aştığı yolun eni (B ve C bölümleri bu yolun hemen altında kalıyor!)
- F - Geriye dözlüğünün altında kalan kısım

Resim : 12 — Erken Hristiyan Ça-
ğı'na ait hipoje

Resim : 13 — Yazıtlı Roma Çağı lahti parçası

Resim : 14 — Şematik gırlanlı ve ya-
zıtlı Prokonnesos lahti

Resim : 15 — Dioniziak kabartmalı büyük mermer krater

Resim : 16 — Porfir erkek başı

Resim : 17 — Ereğli Belediye Parkı'nda toplanan eserler

PROKONNESOS - 1986 ÇALIŞMALARI

Nuşin ASGARİ *

Antik adı Prokonnesos olan Marmara Adası'nın kuzeyindeki Saraylar köyünde, Eski Eserler ve Müzeler Genel Müdürlüğü adına 1971 - 78 yılları arasında, mermer lahitlerden oluşan bir Roma Çağı nekropolünde **kurtarma kazısı** yapılmış, 1979 - 81 yılları arasında ise Saraylar çevresindeki antik mermer ocaklarında **yüzey araştırması** sürdürülerek, ocaklarda tesbit edilen taşınır kültür belgeleri, yani işlenmesi tamamlanmamış mermer eserler, nekropolün yanında kurulan bir açık hava **müzesine** taşınarak sergilenmeğe başlanmıştır. Bu çalışmalar, üstlendiğim yoğun idari görevler dolayısıyla, 1982 - 85 arasında dört dönem kesintiye uğramış, nihayet 1986 yılında tekrar ele alınabilmektedir. Burada size 1986'da 10 gün içinde, ören yeri bekçisi Ramazan Karataş ile yaptığımız çalışmanın sonuçlarını özetliyeceğim¹.

Prokonnesos'daki antik **yerleşme yeri** ile ilgili belgeler, bu konuda kazı yapılmamış olduğu için, henüz çok azdır. Topladığımız ip uçları, antik yerleşmenin bugünkü Saraylar köyünün altında kaldığına işaret ediyor. Bildiğiniz üzere, kazısı yapılmış Roma Çağı nekropolü Saraylar'ın hemen batısında yer alır². Yerleşmeyle ilgili diğer bir belge, köyün içinde geçen yıllarda tesbit edilen 6. yüzyıla ait büyük bir Bizans kilisesi kalıntısıdır.

1986 yılında antik yerleşmenin Saraylar'da olduğunu kanıtlayan yeni belgeler saptanmıştır: Birinci belge Saraylar'a dağdan su indiren antik bir su yoludur. Köyün kuş uçuşu 2.5 km. güneyinde, Sivritepe ile Kavaklıtepe arasındaki bir alanda deniz seviyesinden takriben 400 m yükseklikteki bir yerden çıkan suyun açık su arkları içinde, önce Çamlık mevkiine indirildiği, buradan kuzeydoğu yönünde kıvrılarak, yokuş aşağı akıtırmak suretiyle Saraylar köyünün güneyine kadar getirildiği, suyun

(*) Dr. Nuşin ASGARİ, İbrikar Sok. Mutlu Ap. 18/8 Küçükbebek/İstanbul.

(1) 1971 - 78 Prokonnesos çalışmaları hk. bk. N. Asgari, «Marmara Adası Saraylar Köyü Kazısı», *Arkeoloji ve Sanat Dergisi*, sayı 11, s. 23 vdd. ve özellikle dn. 7'de verilen toplu yayına. 1979 - 81 dönemi için bk. N. Asgari, *Kazı Sonuçları Toplantısı* II (1980) s. 161 vd.; III (1981) s. 117 vd.; IV (1982) s. 333 vd.

(2) Bk. N. Asgari, *Proceedings of the X. International Congress of Classical Archaeology*, 1978, s. 471, şek. 1.

buradan köye mermer oluklar içinde sokulduğu anlaşılmıştır³. Saraylar'ın batısında yer alan ana nekropolün yanısıra, köyün güneyinde yükselen yamaçların üzerinde de, yine Roma Çağına ait ikinci bir nekropolün bulunduğu ilişkin bazı lahitler 1986'da tesbit edildi⁴. Güney nekropolünde saptanan bu lahitlerden biri (Resim : 1) antik çağda işlenişi sırasında çatladığı için ihraç edilememiş, kapakdaki çatlak, bir kenet ile onarılarak lahit adada kullanılmıştı. Saraylar'da antik yerleşim ile ilgili üçüncü bir belge de limanın güneyindeki yamaçta Erken Bizans Çağına ait bir kilisenin varlığını gösteren bazı mimari parçalar oldu (Resim : 2).

1986 çalışmalarının en verimli sonuçları antik **mermer ocaklarında** yapılan incelemelerde elde edilmiştir. Bu ocaklar kuzey - güney doğrultusunda 4 km, doğu - batı doğrultusunda 15 km'lik geniş bir alana yayılmışlardır⁵. Bildiğiniz gibi biz, bugün çalıştırılan ocaklarda inceleme yapıp antik eserleri tesbit etmekteyiz. 1986'da köyün güneyinde Yalancı Palatya, Ahlatbayırı, Çamlık ve köyün doğusunda Silinte mevkiinde yaptığımız incelemeler sonucunda, 18 antik ocak belgesi ve ocaklar içinde terk edilmiş 34 adet yarı - işlenmiş mermer eser saptadık. Bu eserlerden 19 tanesini köylünün yardımıyla Saraylar Müzesi'ne taşıtarak sergiledik. Bu buluntular arasından size 1986'da ilk defa tesbit edilen **yeni** konuları taneleyeceğim :

Ahlatbayırı mevkiinde bulunan antik ocak yataklarının içinde ilk defa **kavisli** kesilmiş bir haz'a (tranşeye) rastladık (Resim : 3). Bugüne kadar hep düz tranşeler tesbit etmiştik. Demek ki buradan, bir yanı kavisli bir parça kesilerek alınmıştı.

Ahlatbayırı ocaklarının içinde ilk defa **toplu bir ocak buluntusu** da tesbit edildi (Resim : 4, 5, 7). Çeşitli işleniş safhalarını belgeleyen 9 adet Korint başlık ve bir çifte başlıktan oluşan bu toplu buluntu, mermer ocağının içinde Korint başlık yapan bir **atölyenin** mevcudiyetini kesin olarak belgelemektedir.

1986'da ilk defa ocak malzemesinin üzerinde bazı taşçı işaretlerine de rastlanmıştır. Önceki yıllarda Prokonnesos'da bol sayıda ocak malzemesi bulunmasına rağmen, bunlarda yazıt ya da taşçı işaretine rastlanmıyordu. Yalancı Palatya'dan, büyük bir sütun kaidesi üzerinde dört harf (INPA) ve ters bir gamma'dan oluşan işaret görülür (Resim : 6). Ahlatbayırı atölyesinde bulunan bir başlığın alt kenarında ise aynı harflerin

(3) Bu mevkiler için bk. Asgari, *ay. yr.* s. 473 şek. 2'deki haritaya.

(4) Güney nekropolüne ait 1986 öncesi belgeleri için bk. *IV. Kazı Sonuçları*, s. 334 ve res. 2.

(5) Dipnot 3'üncü yüzey araştırması haritası bu bölgenin sadece üçte biri olup, bugün en yoğun işlenen kesimi göstermektedir. Son yıllarda yapılan çalışmalarla bu alanın dogru 2 km. daha ilerisine de taşılmıştır.

monogram haline gelmiş bir bileşimi yer alır (Resim : 5). İlginç husus, bu işaretin başlıkta ancak bir süre için durabileceği bir yere kazılmış olmasıdır. Çünkü başlık tamamlandığında harflerin bulunduğu alana başlığın akanthus yapraklı alt sırası işlenecekti. Şu halde ocak işaretinin böyle bir yere kazılmış olması, başlığın detay işçiliğinin ocakta tamamlanmış olduğunu kanıtlamaktadır.

Şimdi de adada ilk defa 1986'da saptanan iki mimari eleman örneği gösteriyorum : Ahlatbayırı ocak atölyesinden yarı-ışlı bir çifte sütun başlığı (Resim : 7) ve Yalancı Palatya'dan çok büyük bir yarım sütun tamburu (Resim : 8).

Bu yıl saptadığımız yeni biçimlerden biri de ocaklara ısımarlanmış olan mermer oturma kademeleridir. Öm yüz profili tamamlanmış bu kademeler kavisli olmadıklarına göre, tiyatro için değil de, stadion gibi düz kenarlı kademelerin bulunduğu bir yapı için hazırlanmaktaydılar.

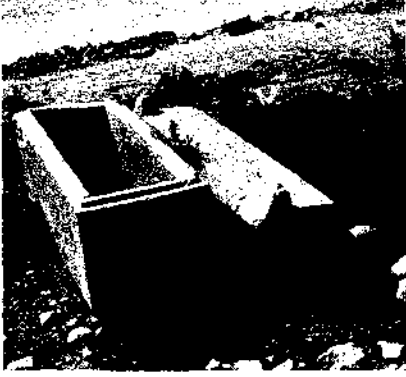
Mermer ocaklarından bunların yanı sıra, daha önceki yıllardan çeşitli örneklerini tanıdığımız kaideler, sütun tamburları, başlıklar, postamentler de topladık.

Bir de, çok büyük oldukları için Saraylar Müzesi'ne indirilemeyen eserler var tabii... Geçen yıllarda saptanan bu eserlerin ocaklarında da kontrol ve inceleme yaptık. Örneğin, 1980'de Silinte mevkiinde bulunan⁶ ve bir şeref sütunu için düşünülmüş olan 4.45 m. çapında dev bir sütun tamburu tekrar incelendi (Resim : 9). 1986'da bulunan 2.30 m. boyunda ağır demir manivelanın (Resim : 10) böyle büyük taşları, ocakta kesildikten sonra, yerinden oynatmak için kullanıldığı anlaşılmaktadır.

Yüzey araştırmasının yanı sıra, müzede ve batı nekropolünde **düzenleme** çalışmaları da sürdürülmüştür. Meraklı bir dozer operatörünün makinanın kepçesine takarak devirdiği kocaman lahit kapakları tekrar teknelerinin üzerine yerleştirilmiştir. 1986'da hiçbir ödeneğimiz yoktu, buna rağmen köylünün sağladığı imkanlarla ocaklardan eserler toplanmış ve yine köylünün yardımıyla bunlar müzede sergilenmiştir (Resim : 11-12).

Saraylar Açık hava Müzesi, bildiğim kadariyle, koleksiyonlarının içeriği açısından dünyada tektir; çünkü Roma, Geç Antik - Erken Bizans Çağlarında mermer işçiliğinin tekniklerini belgeleyen, işlenmesi tamamlanmamış eserlerden oluşan böyle bir koleksiyonu toplu olarak başka bir müzede görme olanağı yoktur. Bugün 200'ün üzerinde eserin sergilendiği bu müzenin bakımı kalması için gereken çaba gösterilmesine rağmen, 1985'de çevre duvarının bir kesimi maalesef göçmüştür (Resim : 13). Bu acıklı görünümün Eski Eserler ve Müzeler Genel Müdürlüğü'nün girişimiyle 1987'de giderileceğine inanmaktayım!

(6) Asgari, III. Kazı Sonuçları, (1981) s. 117.

Resim : 1 — Saraylar güney nekropolünden lahit

Resim : 2 — Sütuncuk postamenti ve Korint başlığı

Resim : 3 — Bir yüzü kavışlı, iki kenarı düz hazlarla kesilmiş blok yatağı

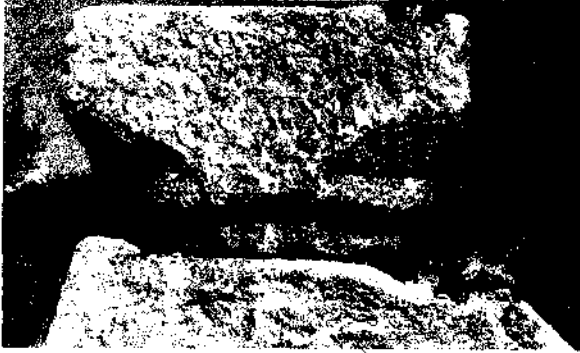
Resim : 4 — Ahlatbayırı ocağında toplu olarak bulunmuş yarı işli başlıklar

Resim : 5 — Üzerinde taşçı işareti olan yarı işli başlık

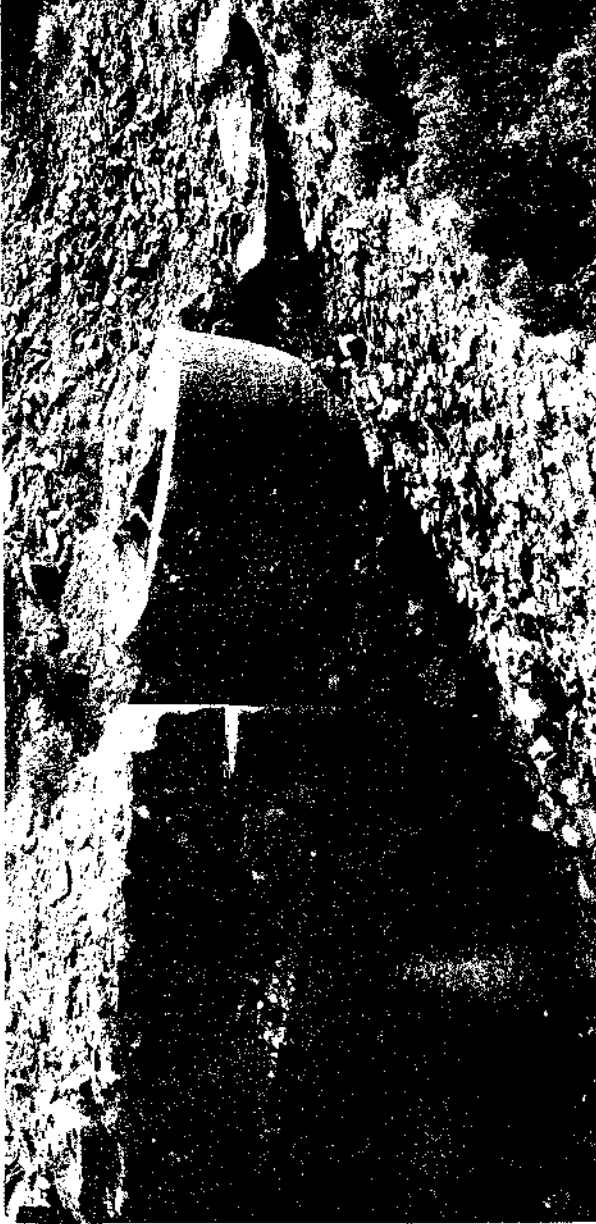
Resim : 6 — Büyük sütun kaidesi üzerinde taş-
çı işareti

Resim : 7 — Yarı-ışıl çift sütun başlığı

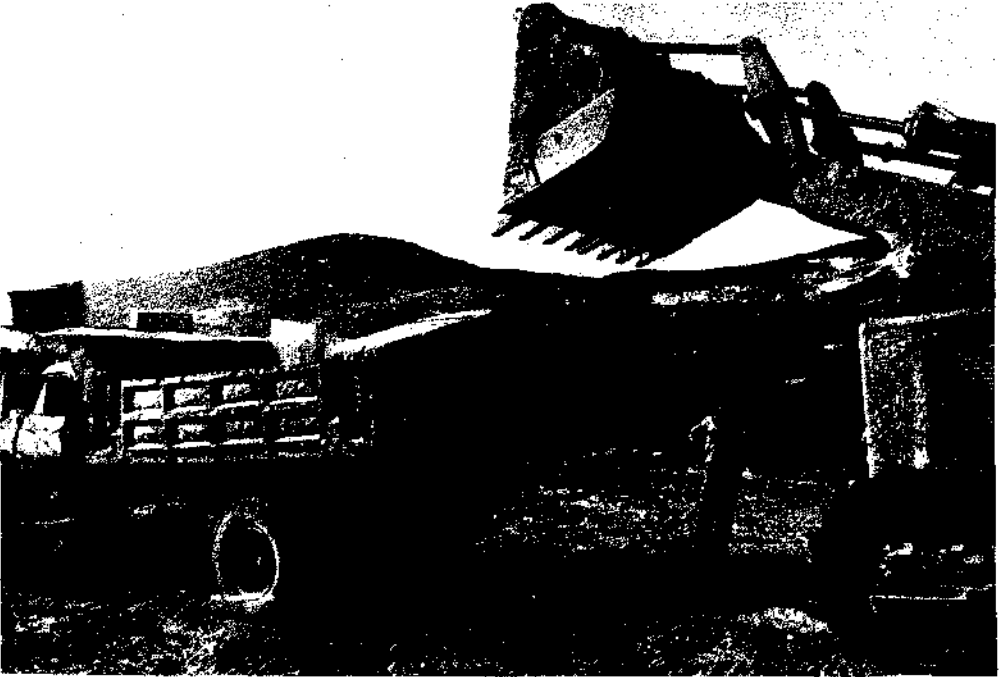
Resim : 8 — Büyük yarım-sütun tamburu

Resim : 9 — Silinte'de antik ocak içinde duran devasa sütun tamburu

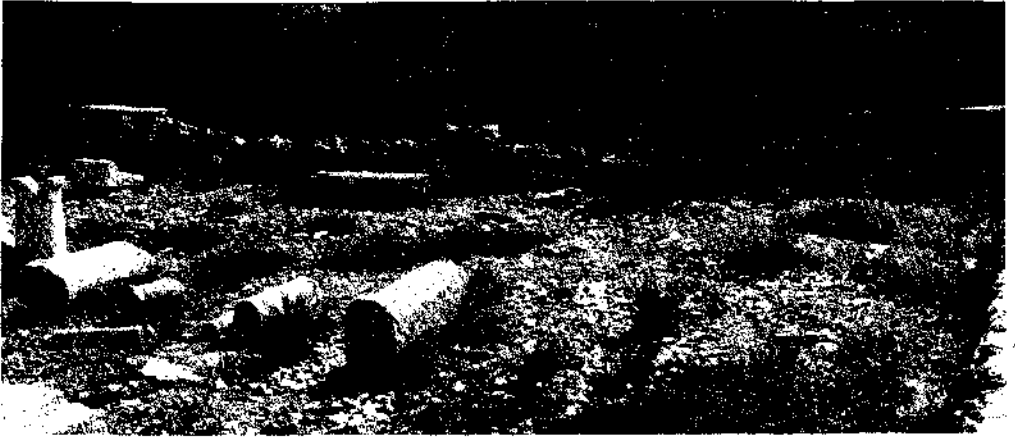
Resim : 10 — Büyük demir manivela

Resim : 11 — Ocaklarda bulunan büyük mermer eserler kam-
yona yüklenirken

Resim : 12 — Saraylar Açık hava Müzesi'nde yeni bulunan eserlerin düzenlenmesi

Resim : 13— Saraylar Müzesi'nin yıkılmış duvarı

SURVEY BEI AKBÜK - TEICHIUSSA 1986

Walter VOIGTLÄNDER

Die 1984 mit der Entdeckung von Teichiussa am Nordufer des Akbük körfezi begonnenen¹ und 1985 mit der Auffindung zahlreicher, einst pyramidal gedeckter Heroa fortgeführten Arbeiten² konnten 1986 dank der Großzügigkeit der Generaldirektion für Antiken und Museen in der Türkei noch einmal intensiviert werden³.

In der dritten Kampagne galt es, neben einer genauen Erkundung des weiten Umlandes zu Teichiussa und der Fortsetzung der Studien auf den beiden Halbinseln Kômür- und Saplîdasi die Bauaufnahme gefährdeter Denkmäler vor allem aus archaischer, vereinzelt auch aus jüngerer Zeit fortzusetzen. Nur eine kleine Auswahl steingerecht aufgenommenen, bemerkenswert formenreich erhaltenen Bauwerke kann hier vorgestellt und nur auf einige wenige Einzelfunde verwiesen werden.

1. Ovalbau Delta. (Abb. 1) Die schloßähnliche Anlage liegt 200 Meter über dem Meer, nördlich des Saplatan sirt und am Ende eines Stichtals mit weitem Blick nach Westen über die didymaische Ebene. Im Zentrum eines durch dichten Macchiabewuchs wenig einsichtigen, terrassierten Geländes steht ein Bauwerk, dessen asymmetrischer Grundriß einem Rechteck von 20 x 14 Metern einzuschreiben ist. Gerade Mauerzüge und Rechtwinkligkeit fehlen. Als Baumaterial dient großformatiger Marmorbruch neben wenigen, für Türlaibungen und Decksteine hergerichtete Steinbalken. Die Nutzungszeit der Anlage führt nach Aussage

(*) Doç. Dr. Walter VOIGTLÄNDER, Am Heiligenberg 24 6352 Obermörlen 2, BATI ALMANYA.

(1) Machteld J. Mellink, AJA 89, 1985, 551 f. 558; W. Voigtländer, III. Araştırma Sonuçları Toplantısı 1985 (1986), 251 ff.; ders., AA 1986, 613 ff.

(2) Ders., IV. Araştırma Sonuçları Toplantısı 1986 (1987), 151 ff.; Machteld J. Mellink, AJA 91, 1987, 22 f. Abb. 19f.

(3) Insbesondere gilt unser Dank Dr. Nurettin Yardımcı, Generaldirektor der Eski Eserler ve Müzeler für die diesjährige Forschungsgenehmigung. Unser Dank gilt auch allen türkischen Kolleginnen und Kollegen wie Freunden, die uns in den Verwaltungen und bei Behörden halfen. Herr Atalay Bayık sei besonders genannt. Als Vertreter der türkischen Regierung unterstützte er uns wirkungsvoll vor ort. Neben Ingrid Voigtländer- v. Reckow und dem Verfasser, wirkten diesmal Astrid Kellermann und K. Werner sowie zeitweise A. Lohr mit.

vielfahliger Streufunde in hocharchaische Zeit hinauf. Doch die Anfänge dieses in der Tradition megalithischer Steintechnik stehenden Bauwerks können erheblich weiter zurückreichen. Der sechs Meter hohe Versturz verhindert vorerst eine genaue Analyse des Befundes. Vier Räume mit ungleichen Abmessungen ordnen sich paarweise dem Zentralhof zu, dessen Haupteingang durch die gut erhaltene Mauer führt, die den Hof nach Westen abschließt. Zerklüfteter Fels deutet heute die östliche Hofgrenze an. Kraggewölbe schlossen drei vier Räume, die untereinander keine Verbindung zeigen. Eine flüchtig zugesetzte Wandöffnung im Nordostzimmer sowie verengende Einbauten im Hoftor werden zu ausbessernden Arbeiten nach einer Beeinträchtigung gehören, deren Ursache und Zeitpunkt noch nicht bestimmbar sind.

Dieses durch seine imposante Lage wie durch sein aufwendiges Bauvolumen gleichermaßen bemerkenswerte Monument aus vorpersischer Zeit diente vermutlich profanen Zwecken und kann jenen nichtgriechischen Bauten zugerechnet werden, die Strabon für diese Gegend nennt⁴.

2. Fortschrittlicher als der komplizierte Ovalbau Delta wirkt Anlage 80, deren Funktion noch ungesichert bleibt. Die wenigen Streufunde deuten auf eine Nutzung in nacharchaischer Zeit. Der sechseckige Grundriß ist einem Quadrat mit 14 Metern Seitenlänge einzuschreiben. Gerade Mauerabschnitte bestimmen den Eindruck, auch wenn keine Rechtwinkligkeit erreicht ist. Neben einer kleinen Außenterrasse liegt der Eingang. Er führt von Norden auf einen trapezoiden, von mächtigen Mauern umstellten Hof. Auf seiner Ostseite folgt ein queroblanger, vermutlich kraggewölbter Raum. Die Schwelle seines auf den Hof gerichteten Zugangs liegt anderthalb Meter höher als die des Hoftores. Einbauten im geschlossenen Raum wie im Hof sind in der hohen Verschüttung nur unzureichend zu erkennen. Eine breite Steinsetzung vor der Nordwand des überwölbten Raumes diente entweder als Verstärkung der gering ausgebogenen Raumwand oder auch als Außentreppe.

3. Auch in diesem Jahr gingen die Untersuchungen an der Dynaststätte weiter. Vor der Nordseite liegen zwischen dichtem Bewuchs Fragmente schlanker Schäfte monolithischer Säulen. Die Architektur der Stätte besteht deshalb nicht nur aus Bruchsteinmauern, sondern schließt auch aufwendigere Bauformen ein. Diese Fragmente gehören vorerst zu den ältesten freistehenden Säulen nichtgriechischer Architektur in Ka-

(4) W. Radt, *The Proceedings of the Xth Intern. Congr. of Class. Archaeology 1973* (1978), 392 f.

rien. Die diesjährigen Beobachtungen zu dem vielschichtigen Befund bestätigen frühere Aussagen⁵.

Die Dynastenstätte entstand in mehreren Abschnitten und Bauphasen. Sie ist keine wehrhafte Anlage oder Burg, auch wenn die Stätte bis in die römische Epoche hinein immer wieder besucht und vorübergehend auch als Wohnstatt genutzt wurde.

4. Neben der im Vorjahr entdeckten, in ihrer Bedeutung aber noch nicht entschlüsselten Anlage am Atanaş, gölü konnten vier freistehende Monumente untersucht und steingerecht gezeichnet werden. Diese Bauwerke aus archaischer Zeit mit Grundrissen von 60 bis 70 m² liegen am Nordwesthang des Karavelitepe, der die Dynastenstätte wie eine Krone trägt. Die Monumente ordnen sich mit ihren Kammern und Gängen jenen beiden 1985 vermessenen Heroa zu, die in diesem Jahr vollständig abgetragen worden sind⁶. Nach Abschluß der Bauaufnahme dieser großen Zahl freistehender, einst monumentaler Grabdenkmäler sollte es gelingen, einen Eindruck über die Bedeutung der bodenständigen Architektur für die antike Baugeschichte zu vermitteln.

5. Innerhalb des 120 km² weiten Gebietes liegt eine große Anzahl vorerst nur statistisch erfaßbarer Ruinen, denen nach Augenschein im Rahmen eines Survey größtenteils sepulchrale Bedeutung beizumessen ist. Die Streufunde auf den Splittschüttungen dieser oft ausgeraubten Antiken gehören mehrheitlich zu Vasen vorpersischer Zeit. Material jüngerer Epochen bleibt selten und auf den westlichen Teil des Surveygebietes beschränkt.

Die Ruinen bestehen aus Bruchstein und Splitt. Ihre Verschüttungszonen können Tumuli über kreisförmigen oder ovalen Grundrissen mit Durchmessern von 20 bis 30 Metern gleichen oder sich als Steinwälle im Gelände abzeichnen, die eine Breite von 10 Metern und eine Länge von 600 Metern erreichen. Die Wälle bilden nicht selten weitläufige Gebiete um Einzelgräber. An anderen Stellen umgeben bis zu 200 Meter lange Mauern viereckige Bezirke, die aneinander grenzen und einzelne große Tumuli oder auch aufgeführte Heroa schützen. Unregelmäßige, bisweilen 4x2 Meter messende Steinrahmen gehören zu typischen Neubauten auf beiden Seiten solcher Temenoimauern, Spuren ausgeraubter und weitgehend abgetragener Gräber.

Zu den hier erwähnenswerten Einzelfunden der diesjährigen Kampagne zählt rotmonochromes Material von Sapliadasi. Es bestätigt un-

(5) W. Voigtländer, AA 1986, 636 f.

(6) Ders., IV. Araştırma Sonuçları Toplantısı 1986 (1987), 155 f. Abb. 2 f.

sere frühere Annahme einer Besiedlung in Teichiussa schon vor der Bronzezeit. Darüberhinaus weisen Funde aus den Dark Ages auf die Bedeutung von Kömüradası in der älteren Eisenzeit hin.

Bei Vermessungsarbeiten östlich des Feriendorfes Zonguldak trafen wir auf drei Fragmente eines Rundaltars aus gelblichem bis weißblauem, etwas rissigem Marmor. Die Seitenlänge seiner Plinthe mißt 89,6 cm, seine Höhe 91,0 cm. Über der Plinthe folgen Spira mit Astragalon, das Kopfeende des ursprünglich glatten Schaftes schmücken Perlstab und ionische Blattwelle unter einer gering ausladenden Deckplatte. Der Dekor steht in archaischer Tradition, die vergleichsweise zurückgenommene Plastizität des Kymation verweist auf das 5. Jh. v. Chr.⁷.

(7) Nach Abschluß der Kampagne kamen die Fragmente wie auch die übrigen Funde in das Museum von Milas.

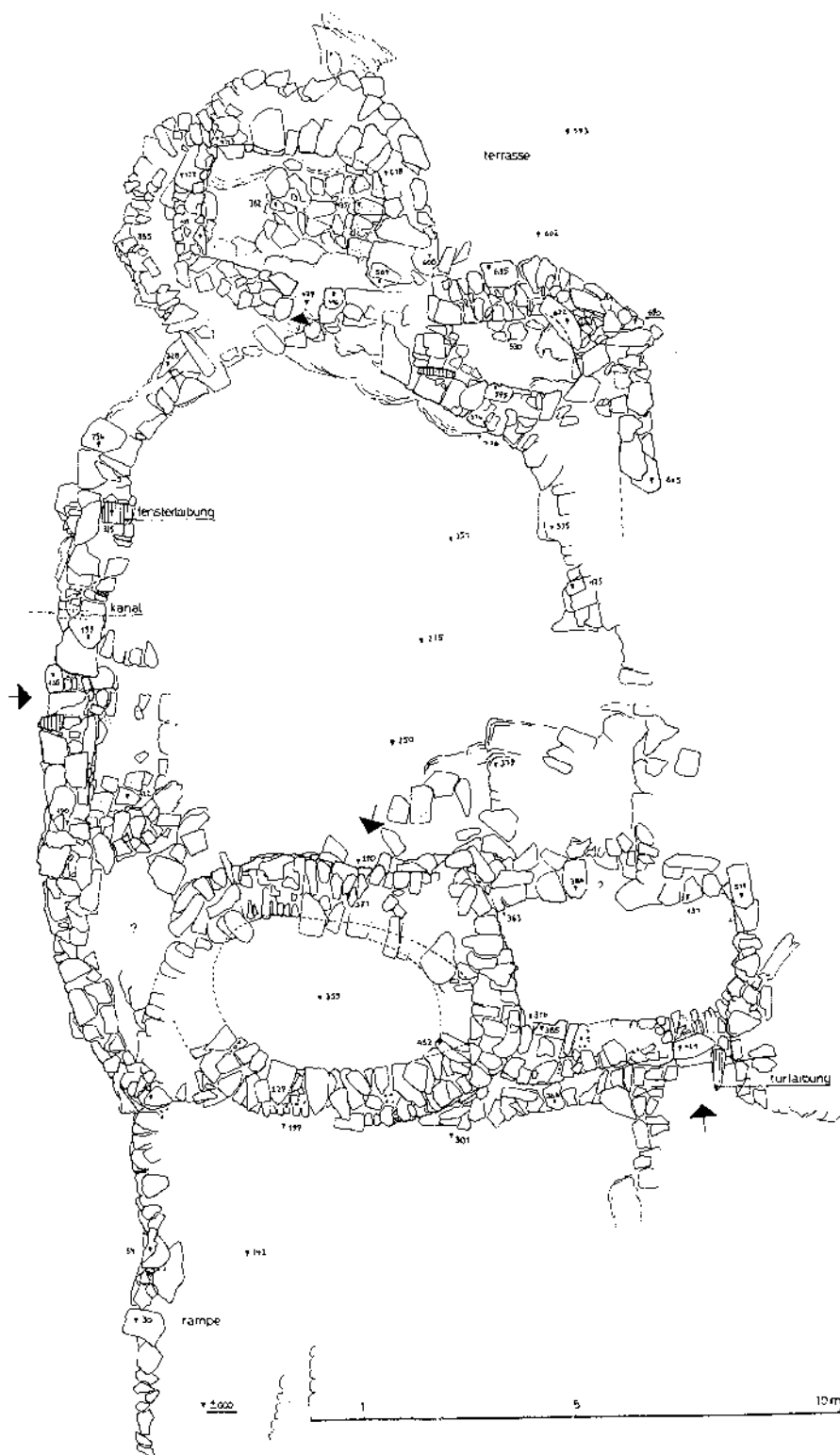

Abb : 1

TEICHIUSSA

I.V. 1986

FORSCHUNGEN IN MYSIEN

Elmar SCHWERTHEIM *

In den letzten Jahren habe ich meine Untersuchungen in Mysien über den engeren Bereich von Kyzikos hinaus ausgedehnt, vor allem auf den südlichen Bereich der Kyzikene. Dieses Gebiet ist in den Quellen und in der Forschung allgemein bekannt als das Gebiet, in dem seit frühester Zeit Könige, Kaiser und Herrscher gejagt haben.

Ich möchte Ihnen zwei Dinge zeigen. Erstens: Diese Jagdgebiete sind keineswegs, wie man vielleicht annehmen könnte, nur von Tieren bewohnt, sondern es lassen sich in ihnen auch eine größere Anzahl von menschlichen Ansiedlungen nachweisen. Es lassen sich sogar verschiedene Gründe für die menschlichen Ansiedlungen feststellen. Zweitens: Anhand einer Inschrift möchte ich Ihnen vorführen, daß der Wildreichtum der Gegend nicht nur zu Jagd angeregt hat, sondern daß die Bewohner auch zu einem Erwerbszweig eigener und einziger Art gekommen sind.

1. Die Siedlungen:

Zwei Orte sind es, die dieses Gebiet charakterisieren. Ergili - Daskyleion, der Satrapensitz der Perser an der Südostecke des Manyas - Sees, der vor allem durch die Forschungen von Ekrem Akurgal lokalisiert ist. Hier wurde die Jagd als eine königliche Tugend besonders gepflegt, wie nicht nur Xenophon zu berichten weiß (Hell. IV 1, 15-16), sondern wie auch aus einer Reihe von Denkmälern achämenidischer Herrschaft hervorgeht, die hier gefunden worden sind.

Der zweite Ort ist Hadrianutherai, die «Hadriansjagd». Dieser antike Ort wird gemeinhin mit dem modernen Balıkesir gleichgesetzt, was aber sicher falsch ist. Es ist eine Unmöglichkeit, eine «Jagdstadt» dort zu suchen, wo es nichts zu jagen gibt und gab; vor allen Dingen keine Bären, die der Kaiser, wie es in der Vita Hadrians heißt, hier in der Umgebung gejagt hat. Darüber hinaus hat man bis heute nicht ein einziges antikes Denkmal in situ in Balıkesir gefunden - ein Umstand, der auch den Altmeister der Epigraphik Louis Robert stutzig gemacht hat und veranlaßt hat Hadrianutherai nördlich von Balıkesir zu suchen.

(*) Professor Dr. Elmar SCHWERTHEIM, 4400 Münster Schillerstrasse 42, F. AL-MANYA.

Ich glaube, daß wir Hadrianutherai an der Straße von Kyzikos nach Pergamon suchen müssen. Es hat wohl in der Umgebung des modernen Ortes Kepsut gelegen. Nordöstlich, östlich und südöstlich dieses Ortes gibt es nämlich eine Reihe von Hinweisen, die nicht nur auf dörfliche Siedlungen, sondern auf städtische Besiedlungen hinweisen. Zum einen läßt sich eine vermehrte Anzahl von Grabinschriften in den Dörfern Kepsut, Beyköy, Akçaköy, Tekke, Recep, Karacaören und Nusret ausmachen. Darüber hinaus fand ich auch in Karacaören eine Weihung für den Kaiser Antoninus Pius und den römischen Senat. Es kommen einige Weihinschriften für Zeus und Apollon hinzu. Von besonderem Interesse ist eine Statue des Kaisers Tiberius, die offenbar in Ovabayındır aufgestellt gewesen ist. 15 bis 20 km südlich von hier verläuft zudem die Grenze zwischen Kyzikos und Pergamon: in einem nahegelegenen Dorf Adalı fand ich in situ einen Grenzstein, auf dessen Südseite «Grenze der Pergamener» und auf dessen Nordseite «Grenze der Kyzikener» stand.

Auffallend ist insgesamt, daß die Besiedlungsspuren der Antike sich nicht in der Ebene um Balıkesir fanden, sondern östlich der Stadt, entlang des Makestos. Von hier aus war eine Jagd nur nach Osten hin möglich in Richtung auf Hadrianeia (Dursunbey) in den Wäldern der Abrettene. Westlich des Makestos liegt die Ebene von Balıkesir, in der eine Jagd kaum möglich war.

Das bei Kepsut neu zu lokalisierende Hadrianutherai hat also seinen Namen zwar durch die Jagden des Kaisers Hadrian bekommen, seine Bedeutung hatte es aber dem Umstand zu verdanken, daß es die letzte größere Straßenstation, Marktflecken und vielleicht auch Zollstation der Kyzikene gewesen ist, bevor der Reisende oder Händler das Gebiet der Pergamene betrat.

Das Gebiet ist aber nicht nur wildreich und bietet somit Gelegenheit zur Jagd, sondern es ist auch ungewöhnlich reich an Thermalquellen. Das ist der zweite Grund für die Besiedlung dieses Gebietes gewesen. Es entstanden bei den Thermalquellen Orte der Erholung und Orte der Gesundung. Ich kann hier nur erwähnen, daß der berühmte Redner Aelios Aristides im Süden der Kyzikene einige Landgüter hatte in der Nähe von Thermalbädern, die er immer wieder aufsuchte. In Situ-Reste antiker Besiedlung fanden sich nicht nur im bekannten Gönen (Poimanenon), sondern auch in Ilıca, Hisaralan, Ilıcaboğazi, Günaydın und in einigen weiteren Orten südlich von Bursa bis zur mysischen Olymp hin. In Hisaralan bei Bigadic fand ich sogar eine Reihe von Gebäuderesten mit noch intakten bzw. zum heutigen Gebrauch restaurierten Badgebäuden aus römischer Zeit.

Zusammenfassend kann man sagen, daß die Besiedlungs- und soziale Struktur dieser Gebiete durch folgendes erreicht worden ist:

- 1) Siedlungen, die von der Straße Kyzikos-Pergamon leben.
- 2) Siedlungen, die von ihrem Erholungs- und Freizeitwert (= Thermalbetrieb) leben.
- 3) Siedlungen, die vom Wald- und Tierreichtum der Gegend leben.

2. Die Inschrift:

Zu letzteren Siedlungen gehörte auch der moderne, kleine Ort Darrica: ein Ort, dessen antiken Namen wir nicht kennen. Wir wissen aber auch aus einer neugefundenen Inschriftstele, daß die Dorfbewohner offenbar auf eine ganz bestimmte Tätigkeit spezialisiert waren: sie fingen und zähmten wilde Tiere.

Das Dorf gehörte sicher zum Stadtbereich von Kyzikos, denn die Datierung der Ehrungen erfolgt nach dem in Kyzikos üblichen Hipparchen. Einer der Geehrten errichtete dem Zeus Soter, dem Retter eine Stele. Diese Stele nutzen in den folgenden Jahren offenbar die Dorfbewohner und verzeichnen, wen sie mit einem Kranz geehrt haben.

Diese Personen scheinen alle eines gemeinsam zu haben: sie haben mit wilden Tieren zu tun. Die Geehrten, die die Tiere gezähmt haben bzw. zähmen ließen, waren nach Ausweis der Inschrift auch fast immer Agonotheten. Dieses Amt haben sie entweder bei den großen Spielen in Kyzikos oder im Dorf selbst ausgeübt. Das bedeutet vielleicht, daß zu bestimmten Zeiten im Dorf Spiele stattgefunden haben - eine Art Rodeo zur Zähmung der Wildtiere.

Agonotheten für Dorfspiele sind allerdings bis heute nirgends belegt. Darum muß man möglicherweise eher davon ausgehen, daß die Agonotheten ihr Amt in Kyzikos ausgeübt haben und von den Dorfbewohnern nur geehrt wurden, weil sie ihre benötigten Tiere für die Spiele immer in diesem Dorf fangen und abrichten/zähmen ließen.

Mit dieser Inschrift wird deutlich, daß der Wildreichtum der Gegend nicht nur für herrschaftliche Jagden, sondern vor allem auch für den Brotterwerb von Dorfbewohnern von entscheidender Bedeutung gewesen ist.

MYNDOS VE THEANGELA

Ahmet Adil TIRPAN *

Bilindiği üzere kabaca B. Menderes ile Dalaman çayı arasındaki bölge antik çağda Karya bölgesi olarak tanınmaktadır. Jeolojik yapı olarak bölgenin % 70'e yakın bir kısmı dağlıktır. Ege Bölgesinin genel karakteri olan kıyıya dik inen dağların aksine burada dağlar Akdeniz Bölgesi'nde olduğu gibi kıyıya paralel olarak uzanmaktadır. Bu nedenle kıyidan iç kısımlara ulaşım oldukça güçtür. Bu güçlüğe rağmen bölgede altmışın üstünde antik kent mevcuttur.

Biz çalışmalarımıza Kuzey Karya bölgesinden başladık. Amacımız bölgenin antik kentlerindeki şehir surlarının, kapı, kule ve duvarlarının geçirdiği inşa aşamalarını plan, teknik ve malzeme olarak tesbit etmek böylece bölgedeki şehir surlarının belirli tarihlerdeki ortak inşa özelliklerini ortaya çıkarmaktır.

Yöntem olarak ise şehir planını arazi üzerinde takip etmek, gerekli görülen yerlerde ölçümler almak, plan, kesit, görünüşler çıkarmak ve fotoğrafla belgeleme çalışmaları yapmak şeklinde özetliyebiliriz.

Burada sizlere bazı ortak tarihi özellikleri olan iki antik kenti ve surlarını tanıtmaya çalışacağım.

MYNDOS

Yeri ve ulaşım : Myndos Karya bölgesinin bir kıyı kentidir, Bodrum yarımadasında ve Bodrum'un batısında olup bugünkü Gümüşlük köyünün kurulduğu arazide yer almaktadır.

Tarihi gelişim : Myndos Lelegler tarafından kurulmuştur. Bu bölgede Mydos'tan başka 7 Leleg şehri daha vardır «Termera, Side, Madnasa, Pedasu, Uranium, Telmissus, Syangela»¹. Pausanias kentin Troizen kralı Aetios'un sülalesinden gelen kişilerce kurulduğunu söyler². Şehir 453-420 yılları arasında Attika-Delos deniz birliğine üyedir ve birliğe 12 talent

(*) Dr. Ahmet Adil TIRPAN Selçuk Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji ve Sanat Tarihi Bölümü, Öğretim Görevlisi, KONYA.

(1) Strabon XIII, 161.

(2) Pausanias II. 30,9.

vergi öder. Bu nedenle kentin bu çağda oldukça küçük olduğu düşünülmektedir. Mausolos zamanında bölgedeki Leleg kentlerinin ahalisi Halikarnasos'ta iskâna mecbur tutulmuşlardır. Sadece Myndos ve Theangela bu zorlama dışında bırakılmıştır. Gene Mausolos zamanında Myndos yeniden imar edilmiş, oturulmayan geniş bir alan sur içine alınmıştır³. Büyük İskender MÖ. 334 yılında şehri kuşattı ise de ele geçirememiş ancak bir yıl sonra İskender'in komutanı Orontobades tarafından alınabilmektedir. Myndos MÖ. 308-275 yılları arasında Ptolemaios'ların idaresindedir. Lade deniz savaşında (MÖ. 201) Rodos donanması Myndos limanına sığınmıştır. Myndos daha sonraki yıllarda Lysimachos'ların idaresine girmiş olup MÖ. 197 yılında Rodos korumasında bağımsız bir şehir olarak görülür. Bu tarihte Myndos ilk defa olarak kendi şehir sikkelerini darp ettirmiştir⁴. Daha sonraları Bergama idaresine giren şehir MÖ. 133 yılından itibaren Roma hakimiyeti altındadır. Sezar'ın katillerinin yakalanması için Cassius MÖ. 43 senesinde filosunu Myndos'ta savaşa hazırlamıştır. Cos adasında ele geçen bir yazıttan Myndos'ta Apollon şenliklerinin yapıldığını anlıyoruz. Hristiyanlık döneminde ise şehir Karya Eparchiasına bağlıdır ve ismi Amyndos olarak geçmektedir.

Yapılan araştırmalar : 19. yy. da Paton ile Myros bölgesi gezmiş Myndos'un bir Grek kenti olduğunu ve Leleglere ait bir yerleşmenin olmadığını ileri sürmüşlerdir⁵. Myndos ve çevresinde incelemeler yapan G. Bean de Leleg Myndos'unun Gümüşlüğün 3 km. güneydoğusundaki Bozdağ tepesindeki harabeler olduğunu ileri sürmüştür⁶. Newton, limandaki kıyı düzlüğünde bir tapınak, büyük bir kilise ve hamamlar olduğundan söz ederse de modern yapılanmalardan dolayı sadece bir kısım mimari parçalar görülebilmektedir⁷.

Surların genel topoğrafik tanımı : Şehir surları Limanı da koruyacak bir şekilde düzenlenmiştir. Liman bölgede bilhassa etkili olan kuzey-batı rüzgarlarına karşı korunmuştur. Batıda surların birleştiği izlenen küçük adanın (Aethusa) antik çağda karaya birleşik olduğunu Plinius'tan öğrenmekteyiz⁸. Surlar, bu noktadan itibaren batıya doğru yükselen arazinin hakim noktalarını takip eder. Sur içinde kalan antik kentin oturduğu alan bir çanak şeklindedir (Resim : 1).

(3) RE. XVI, 1. s. 1075 - 1079, (W. Ruge).

(4) Barclay V. Head, *Greeks Coins of Caria, Cos, Rhodes*, London, 1983, s. 64 - 65.

(5) Paton-Myres. J.H.S. XVI, 1886. s. 64-65.

(6) George Bean, *Turkey Beyond the Maeander*, London 1971. s. 203.

(7) Newton, J. H. S. VIII, 1887. s. 660.

(8) W. Lake, *Journal of Tour in Asia Minor*, 1824. s. 228.

Güney surları şehrin en kolay hücumu maruz kalabileceği bir arazi yapısına sahiptir. Buna rağmen bu kısımdaki surlar sur dışına oldukça hakim yüksek bir hat üzerine inşa edilmişlerdir. Bu da bizde sur önünde yapılan bir hafriyatı ve çıkan toprağın bir tarafa yığılarak oluşturulan yükselti üzerine surların inşa edildiği izlenimini doğurmaktadır. Arazinin topoğrafik yapısı ancak bu şekilde surların dışında kalan araziye göre yüksekte kalabileceğini göstermektedir. Güney suru aynı zamanda dörtgen kulelerle takviye edilmiştir. Buradaki sur duvarlarının ve kulelerinin büyük bir kısmı bahçe duvarları ve erozyon toprağı altında kalmışlardır, sadece oluşturdukları yükselti ile takip edilebilmektedirler (Resim : 2). Bu elverişli arazi yapısı nedeni ile şehrin ana giriş kapısı güneyde olmalıdır. Güney suru arazinin en yüksek noktasında yer alan iki kaya kütesinin üzerine inşa edilmiş iki kule ile son bulmaktadır (Resim : 3). Bu noktadan itibaren kuzeybatı istikametine yönelen surlar, doğal bir set duvarı şeklinde uzanan bir kaya hattının sırtlarını takiben devam eder, deniz kıyısına ulaşmadan bir kule ile son bulur ve buradan batıya doğru yönelir. Bu kısımda yer alan surlar kısmen izlenebilmekte olup deniz kıyısında yer alan bir kuleye bağlandığı tesbit edilebilmektedir. Kuleden sonra sur kaybolmaktadır, lakin kıyı şeridini takip ediyor ve yarımadaının etrafını çevirerek liman ile birleşiyor olmalıdır. G. Bean yarımadaıyı çeviren surların 19. yy. da ayakta olduğunu söylemektedir⁹.

Sur duvarları malzeme, örgü tekniği, plan : Myndos şehir surunun duvarlarının tamamı granit taşından inşa edilmiştir. Taşların alındığı ocak şehrin 3 km. kuzeyinde, kıyıya yakın bir yer olan Koyunbaba mevkiindedir «muhtemelen aynı ocaktan alınmış taşlar mausoleumun inşasında da kullanılmıştır». Taşlar rektagonaldir, derzler ince yonu, orta kısım ise nisbeten kaba yonu ve bosajlı olarak bırakılmışlardır (Resim : 4). Derz sıralarının yükseklikleri eşit değildir (pseudo isodomos), yer yer atkı taşı kullanılmıştır, fakat bu kullanımda periyodik bir düzen yoktur. Sur duvarları iki duvar arası moloz taş dolgu olarak planlanmıştır, atkı taşları iç ve dış duvarı birbirine bağlamaktadır, sur duvarının tüm kalınlığı 2.20 m. olup her duvar yaklaşık 0.60 m. kalınlığındaki taşlarla örülmüştür (Resim : 5).

Kuleler malzeme, örgü tekniği, plan : Kuleler şehrin güney surlarında yoğunlaşmış olup çoğu toprak altında kalmıştır, sadece arazinin en yüksek noktasında yer alan iki kule yaklaşık 2 m. yüksekliği ile ayakta-
dır. Kulelerin duvar kalınlığı 1.50 m. olup iki sıra halinde granit taşından örülmüştür. Taşlar rektagonaldir, derzleri ince yonudur, bosajlı kısımları da nisbeten ince yonu olarak düzeltilmiştir. Örgü sistemi olarak

(9) G. Bean, Turkey Beyond the Meander, London 1971. s. 115 - 118.

pseudo isodomik olup, periodik aralıklarla atkı taşı kullanılmıştır (Resim : 6-7). Kule köşelerini oluşturan taş blokları da derz devamlılığından oluşan görüntüyü bozmamak amacı ile düşey derz sırası şeklinde inceyonu olarak betimlenmiştir. Böylece, derzleri inceyonu yaparak taşların orta kısımlarda bosajlı bırakılması espirisinin köşelerde de devamlılığı sağlanmıştır. Kuleler izlenebildiği kadarı ile kare planlı olup yaklaşık 5.00x5.00 m. ebatlarındadırlar ve zemin katları kot farkından dolayı toprak dolgu olmalıdır. Bu varsayım ayakta kalmış olan tepe kulesinde izlenebilmektedir.

Tepe kulesi diğer kulelere nazaran daha büyüktür, dikdörtgen planlı ve çift bölmeli olarak yapılmış olup 8.80x22.10 m. ölçülerindedir (Resim : 8-9). Sur duvarları kulenin 1/3. sur içinde 2/3. sur dışında kalacak şekilde kule ile birleşmektedir. Kule tam orta kısmındaki bir duvar ile ikiye bölünür, sur içinde kalan bölümün taban kotu sur dışında kalan bölümden yaklaşık 1.20 m. kadar yüksektedir, aynı zamanda bu dıştaki bölümde sur dışına açılan bir kapı mevcuttur. Kulenin ikiye bölünmesi ve sur içinde kalan bölümün daha yüksek kotta yapılmış olması buradaki kapıyı koruma altında tutabilmek amacı ile olmalıdır.

Dirsek ve kademeler : Surdaki dirsek ve kademelerin yerlerini ve planlarını detaylı bir şekilde incelemek, surun büyük bir kısmının toprak altında kalmış olması nedeni ile kazı yapılmadan olanaksızdır. Bean'in şehir planı yardımı ile şehrin güney surlarında üç dirsek oluşumunu güçlükle izliyebildik. Şehrin kuzey surlarında ise sur duvarları dirsek oluşturmada mevcut kayalığın topoğrafik yapısına uyum gösterek nisbeten düz olarak uzanmaktadır.

Kapılar malzeme ve plan : Myndos şehir surunun kapı yerlerine ait kalıntıları tesbit etmek mümkün olamamıştır. Bean'in şehir planında kapı olarak gösterilen yerde yaptığımız incelemede iki kaya kütesinden başka bir kalıntıya rastlamadık. Şehrin kuzeydoğu surları da set gibi yüksek ve sıralı bir kaya tabakasının üzerine inşa edildiği için doğal olarak geçit vermemektedir, sadece köy patikasının geçtiği noktada geçit mümkün olmaktadır. Kapıya ait hiçbir kalıntı olmamasına rağmen topoğrafik oluşum nedeni ile Myndos şehir surunun kuzey kapısı da bu noktada olmalıdır.

Değerlendirme : Myndos şehir surlarının tamamı aynı malzeme ve teknik ile yapılmıştır. Bu nedenle bu surların tamamının aynı devir içinde inşa edilmiş olduğunu söyleyebiliriz. Surda dörtgen planlı kulelerin bulunması, duvar örgüsünde derzlerin inceyonu olarak belirtilmiş ve orta kısımların bosajlı olarak yapılmış olması fazla büyük olmayan rektagonal taş bloklarının kullanılması, sur duvarlarının iki duvar arası mo-

loz taş dolgulu ve atkı taşı olarak planlanması M. Ö. IV. asırda yaygın olan özelliklerdir. Bu duruma göre Myndos'un bugün ayakta olan surları Mausoleus tarafından inşa edildiğini antik kaynaklardan öğrendiğimiz surlar olmalıdır.

Yarımadanın tepe kısmını takip eden gri mermerden inşa edilmiş duvar kalıntılarının mevcut surlar ile bir bağlantısı yoktur. Bu duvarların kuzey ucundaki taş blokları rektagonaldir, tepe kısmına doğru tırmananlar ise poligonaldirler (Resim : 10). Bu duvar taşlarının yüzeyleri kabaca düzeltilmiş ve yaklaşık 1.60x0.90, 0.80x1.40, 0.65x1.50 metre ebatlarında olup 1.20 metreyi bulan duvar kalınlıkları, iki blok taştan oluşmaktadır (Resim : 11). Bu özellikler, bölgenin ilk sakinleri olan Leleg'lere ait duvar işçiliği özellikleridir. Esasta Mydos şehrinin de ilk kurucularının Lelegler olduğunu antik kaynaklardan öğrenmekteyiz (Strabon, XIII. 161.).

THEANGELA

Yeri ve ulaşım : Theangela Kuzey Karya bölgesinin iç kısımlarında yer alan antik kentlerden biridir. Eski Bodrum asfaltı üzerindeki Pınarlıbel Köyünün mahallesi olan Etrim'in içinden yaklaşık 9 km. gidilerek ulaşılır. Etrim'den sonraki yol 1985 senesinde açılmış olan oldukça dik bir orman yoludur. Bu yol vasıtası ile Theangela şehir surlarının batı ucundaki dört kulenin yer aldığı Kaletepe mevkiine kadar çıkılır.

Tarihi gelişimi : Theangela Karya'daki diğer bazı şehirler gibi Troizen'ler tarafından kolonize edilmiş bir şehir olarak tanınmaktadır¹⁰. Prof. Dr. Fahri Işık ise M. Ö. 8. yy. a kadar giden buluntuların mevcudiyetinden söz etmektedir. Delos birliğine 1 talent vergi ödeyen M. Ö. V. asırda Pigres adlı biri tarafından yönetiliyor idi, aynı şahıs M. Ö. 480 tarihindeki Salamis savaşında Pers filosunda kaptan olarak görülmektedir. Pigres M. Ö. 427 yılına kadar yaşamıştır ve Theangela'da onun mezarı olduğu tahmin edilen tonozlu bir yapı içinde M. Ö. V. yy. sonlarına tarihlenen seramikler de geçmiştir. Theangela M. Ö. IV. yy. da Mausoleos tarafından imar edilerek büyütülmüş ve yeni gelen göçmenler ile nüfusu

(10) RE. XVI, 1. s. 1075 - 1079, (W. Ruge).

(11) Troizen, Argolis'te bir şehirdir, Epidauros ile Hermione şehirleri arasındaki araziye sahiptir. Bölgeye İonya'dan göç ederek yerleşmişlerdir. Bu şehrin adı Boğazköy metinlerinde geçer. Atina'nın dostu bir şehirdir, M. Ö. 480 savaşlarında Atina'lı kadın ve çocuklar Troizen'e sığınmışlardır. Thermopylen, Plataia ve Mykale savaşlarına katılmışlar, Mekodonyalı'lara karşı Atinalıların yanında yer almışlar ve Demosthenes de Troizen'e sığınmıştır. Troizen'liler Erken Hellenistik devirde Karya bölgesine gelerek Halikarnasos, Theangela ve Myndos şehirlerini kolonize etmişlerdir.

çoğaltılmıştır. Bölgenin İskender tarafından zaptedilmesi üzerine İskender kendisine karşı direnen Halikarnos'luların bir kısmını Theangela'ya sürmüştür, fakat daha sonra yaptığı bir düzenleme ile bölgedeki bazı şehirler ile birlikte Theangela'yı da Halikarnasos'a bağlar. M.Ö. IV. yy. sonunda şehir Karya'nın bu bölgesini yöneten Eupolemos adlı biri tarafından ele geçirilmiştir¹². Theangela'nın M. Ö. 314 yılında Antigonos'un komutanı Polemaios'a karşı savaşmış olması bu tarihlerde şehrin bağımsız olduğunun işaretidir. Etrim'de ele geçen bir yazıttan Theangela'nın M. Ö. 200-150 tarihleri arasında Halikarnasos'a bağlandığını anlamaktayız¹³. Roma devrinde ise bağımsız bir şehir olarak karşımıza çıkmaktadır.

Araştırmalar : Bu kente ait en eski buluntu MÖ. 520 yılına tarihlenen ve halen British Museum'da bulunan bir kadın torsosudur¹⁴. Theangela 1887 tarihinde Judeich ve Winter tarafından dolaşmış, bu gezginler antik kentin ismini Pedasa olarak tanıtmışlardır¹⁵. 1894 yılında Hula ve Szanta tarafından incelenen şehir, yapıları ile birlikte tanıtılmış ve surların Hellenistik döneme ait olduğu açıklanmıştır¹⁶. George Bean artık kenti gezmiş şehir surlarının planını çıkararak yapıların yerlerini belirtmiştir¹⁷. Prof. Dr. Aşkıdil Akarca kentteki bazı Leleg mezarlarında temizlik ve araştırma çalışmaları yapmış ve Prof. Dr. Fahri Işık da «Theangela Pişmiş Toprak Eserleri» konusunda doktora tezi hazırlamıştır.

Surların Topoğrafik genel tanımı : Theangela şehir surları üç ayrı tepe düzünün etrafını çevrelemektedir. Orman yolunun ulaştığı batıdaki tepe Kale tepesi, doğudaki tepe Manastır tepesi ve ortadaki tepe de Çukur tepe olarak tanınmaktadır. Şehir surları batıdaki Kale tepesinin zirvesinden başlayıp doğuya doğru gittikçe genişliyerek uzanır, tamamının uzunluğu 3,5-4 km. kadardır (Resim : 12).

Kale tepesinde 40 m. genişliğinde bir koridor şeklinde uzanan sur zirvede dört kule ile korunan, içten içe 29.00x23.00 m. ebatlarında kapalı bir mekan oluşturmaktadır. Burası çevrenin en yüksek mevkidir, bütün şehir ve çevre rahatlıkla görülebilir. Bu nedenle bu noktaya, kulelerden

(12) Bean, Turkey Beyond the Meander, London 1971. s. 133.

(13) Theangela ile ilgili yazıtlar için bakınız, J. H. S. VI, 1885 s. 251; Ath. Mitt. XII. s. 334; BCH. XIV, s. 93.

(14) RE. V. A., 2, s. 1374 - 1377 (W. Ruge).

(15) Judeich - Winter, Ath. Mitt. XII. 1888. s. 331.

(16) Hula - Szenta. Ber. Akademie, Wien, CXXXII. II, 1895. s. 28.

(17) George Bean, Turkey Beyond the Meander, London 1971. s. 132, Fig. 20.

sökülen taşlar kullanılarak orman yangın gözetleme kulesi yapılmıştır¹⁸. Bu kulenin bekçisi Ahmet Sarı arazide bize rehberlik etmiştir.

Şehrin güney surları savunma açısından arazinin en zayıf olan bölümünü korur, bu nedenle çok sayıda kule ile takviye edilmiştir. Doğu surlarının geçtiği noktalar arazinin en sarp olan kısmıdır, yer yer sur duvarlarına da gerek duyulmadan doğal kaya kütleleri sur mimarisinin bir parçası olarak kullanılmıştır. Kuzey surlarının geçtiği arazinin yapısı da savunmaya elverişlidir ve surlar iki nokta haricinde düzgün bir hat boyunca uzanır.

Üç ayrı tepeyi içine alan surlar, her tepenin zirvesinde bir iç kale şeklindeki savunma hacimlerini oluşturur. Çukur tepe ve Manastır tepe zirvelerini çevreleyen bu iç kalelerden itibaren uzanan iki diateikhisma duvarı kuzey ve güney surlarını birbirine bağlamak sureti ile şehri üç ayrı bölüme ayırmaktadır.

Sur duvarları malzeme, örgü tekniği, plan : Sur duvarları arazinin topoğrafik yapısına uyum göstererek sarp yamaçları izlemektedir ve sur içi zemin kotunun sur dışı zemin kotundan daima 2.50-300 m. yüksekte kalmasına özen gösterilmiştir. Bunun neticesi olarak sık sık yön değiştirme durumunda kalan sur duvarları, bu yön değişikliğini genelde dirsekler oluşturarak değil kavis yapmak sureti ile gerçekleştirmektedir.

Sur duvarlarını taş işçiliğinde tesbit ettiğimiz farklılıklar nedeni ile iki ayrı bölümde inceleyebiliriz a - Kale tepeden başlayarak Çukur tepeyi zirveden itibaren ikiye bölen diateikhisma duvarına kadar olan araziye çevreleyen sur duvarları; malzeme arazinin doğal yapısı olan şist olup bu taşın mahalli ismi Bağturnağı'dır. Tabakalar halinde kolayca ayrılabilen bir yapıya sahip olan bu taşlar ocaktan dikdörtgen tabakalar halinde kesilmiş ve sur duvarlarında kaba yonu «rusticated» olarak kullanılmıştır (Resim : 13). Örgü tekniği pseudo isodomiktir «ashlar pseudo isodomik» bazı sıralarda farklı yükseklikte «irregular» taşlar kullanılmasına rağmen aynı derz içinde bu sorun halledilmiştir. Taş sıralarının derz yükseklikleri 0.25 - 0.50 m. arasında değişmektedir ve birleşme yüzeyleri düzdür. Sur duvarlarının kalınlığı 2.70 m. olup iki duvar arası moloz taş dolgu olarak planlanmıştır (Resim : 14). Her iki yüzdeki duvarlar 0.50-0.60 m. kalınlığında tek sıra taştan örülmüştür. Bu duvarları oluşturan taşların duvar içinde kalan kısımları mümkün olduğu kadar dişi bırakılmış olup araya giren moloz taşlar vasıtası ile sur duvarları-

(18) Biz Theangela'ya geldiğimizde yeni bir yangın gözetleme kulesinin temelleri inşaat halinde idi ve bu inşaatla antik şehir kulelerinin taşları sökülerek kullanılmakta idi. Bu durum Bakanlık Temsilcisi Kazım Mertek kanahyla ilgili makamlara iletilmiştir.

nın rijitliği sağlanmıştır ve gene bu amaçla yer yer atkı taşı kullanılmıştır (Resim : 15). b - Çukur tepedeki diateikhisma duvarından itibaren Manastır tepe de dahil olmak üzere şehrin doğusunu çevreleyen sur duvarları; Malzeme Bağırnağı adı verilen «şist» mahalli taştır. Taş blokları kareye yakın dikdörtgen olup, derz yükseklikleri 0.35-0.55 m. arasında değişir. Pseudo isodomik örgülü nisbeten iri bloklardır (Resim : 16-17). Taş yüzeyleri kalın yonu bosajlı olarak derzlerden itibaren merkeze doğru yükseltilmiş ve böylece derzlerin birleşme yüzeyleri de belirtilmiş «drafted» olmaktadır. Sur duvarlarının kalınlığı 3.00 m. olup iki duvar arası moloz taş dolgu olarak planlanmıştır. Her iki yüzdeki duvarlar 0.50-0.60 m. kalınlığında tek sıra taştan örülmüş ve arada kalan boşluk nisbeten iri denebilecek taşlarında yer aldığı moloz taşlarla doldurulmuştur. Sur duvarında belirli aralıklarla atkı taşları kullanılmıştır, (3.00 m) lakin bu atkı taşları her iki duvarı birbirine bağlamamaktadır, sur duvarı bedeni içine 1.40-1.70 m. kadar girip sona ermektedirler (Resim : 18).

Kuleler malzeme, örgü tekniği, plan : Şehrin en batısındaki kale tepesi zirvesini çevreleyen surların dört köşesinde birer kule yer alır, bunlar zirvede kale gibi kapalı bir mekan oluşturmuşlardır. Kulelerin en yoğun olduğu kısım şehrin güney surlarıdır, kale tepeden itibaren ilk diateikhisma duvarına kadar on adet kule yeri tesbit ettik. Bu kısımlarda sur içinde kalan arazinin sur duvarlarının konumuna göre nisbeten düz olması, savunmanın kuleler ile takviyesini gerektirmiştir. Şehrin doğu surlarında sadece üç kule yeri vardır, kuzey surlarında ise hiç kule mevcut değildir.

Kaletepe'sindeki kuleler 23.10x30.90 m. ebatlarındaki bir alanı çevreleyen sur duvarlarının dört köşesinde yer alır (Resim : 19). Kule duvarları 1.20 m. kalınlığındadır ve bu kalınlık üç taş bloğundan oluşmaktadır. Taşlar mahalli taş «şist» olup dörtgen bloklar «ashlar» halinde kesilerek kullanılmıştır. Duvar örgüsünde pseudo isodomik örgü sistemi uygulanmış ve taş yüzeyleri çekiçe düzeltilerek düzgün bir duvar yüzeyi elde edilmiştir. Kuleler kare ve kareye yakın dikdörtgen planlıdır, temelleri kayalık bir zemine oturmaktadır, iç kısımları tahribatlar nedeni ile moloz taş dolmuştur.

Güney surlarındaki kulelerin de hepsi mahalli taştan inşa edilmiş olup, bu taşlar dörtgen bloklar halinde kesilerek kullanılmıştır, örgü sistemi pseudo isodomiktir, duvar kalınlıkları çift sıra taş örgüsü ile oluşturulmuştur, bazen karşımıza çıkan yamuk «trapezoidal» taş blokları ise doğal tahrip sonucu taşların parçalanması veya acele ile yapılmış bir tamir izlenimi vermektedir (Resim : 20). Kuleler genellikle sur duvarlarının istikamet değiştirdiği noktalarda yer almaktadırlar, büyük bir kıs-

mı taş yığını görünümünde olmalarına rağmen, kareye yakın dörtgen planlı oldukları izlenebilmektedir. Sur içi zemin kotunun, sur dışından yaklaşık 2.50 m. yüksekte kalması nedeni ile kule içleri sur içi kotuna kadar moloz taş ve toprak dolgudur, bu aynı zamanda statik açıdan kulelere sağlamlık kazandırmış ve zamanımıza kadar yaklaşık bu seviyelerini muhafaza etmelerinin nedeni olmuştur.

K3 kulesi plan açısından diğer kulelerden farklıdır, dıştan dışa 5.50x7.85 m. ebatlarındadır, duvar kalınlıkları farklıdır ve iki yan duvarında sur dışı ile irtibatı sağlayan kapıları olduğu gibi sur içi ile bağlantı sağlayan bir kapısı mevcuttur (Resim : 21). Bütün diğer kulelerde aynı malzeme kullanılmış ve aynı örgü tekniği uygulanmıştır, plan ve büyüklük açısından da birbirlerinin yakın benzeridirler, sadece sur duvarlarının istikamet değiştirdiği noktalarda sur duvarları kulelere dik açılı olarak birleşmez «K6» sur duvarlarının düz olarak devam ettiği kısımlardaki kuleler ise sur duvarlarına dik açı yaparak birleşirler (Resim : 22, 23).

Şehrin doğu surları üzerinde kule olabilecek görünümdeki üç noktayı Bean'in şehir planını izleyerek tesbit ettik. Kayaların uzantı yaptığı bu sarp uç noktalarında plan verebilecek bir kalıntı yoktu. Esasta uçurum kenarında savunma için bir kule yapmanın fonksiyonel olarak bir faydası da düşünülemez. Bu noktalar muhtemelen basit bir şekilde düzenlenmiş gözcü yerleri olmalıdırlar, çünkü bütün araziye kuşbakışı görececek bir konumları vardır.

Kapılar malzeme, örgü tekniği, plan : Güney surlarında üç, kuzey surlarında iki kapı yeri mevcuttur, ayrıca kale tepesindeki dört kulenin oluşturduğu hacıma sur içinden bir giriş ve Çukurtepe'deki diateikhisma duvarı üzerinde bir giriş yeri vardır. Bütün kapılar bulunduğu mevkideki surlarla aynı malzemeden ve aynı duvar örgü tekniği ile inşa edilmişlerdir.

KI. kapısı, düz bir kapıdır, sadece üç taş sırası ile ayaktadır, 1.50 m. kule vasıtası ile korunmaktadır ve kapı genişliği 1.35 metredir.

KII. kapısı, Theangela'nın ana girişi olmalıdır, kapının tam önüne yapılmış bir kulenin iki yan duvarına açılmış olan kapılardan geçilerek bu kapıya ulaşılmaktadır. Surun iç kısmına cepheli diğer iki kule de kapının her iki tarafında yer alır. Böylece hem giriş gizlenmiş hem de iyi bir şekilde korunmaya alınmış olunmakta ve şehir kapısına görkemli bir görünüş sağlanmaktadır.

KIII. kapısı, K8 kulesi ile koruma altına alınmıştır, bu özelliği ile KI kapısına benzer. Kapı bugünkü durumu ile lento seviyesine kadar sağlamdır ve yekpare bir şist bloğu lento olarak kullanılmıştır (Re-

sim : 23). K8 kulesinin kapıya uzaklığı 0.60 m. olup kapı genişliği 1.25 m. dir.

KIV. ve KV. kapıları plan açısından değişiktir, bu plandaki kapılara «Bindirme Kapı» denmektedir. Kapı geçidi birbirine paralel iki duvar arasından sağlanmaktadır, böylece hem kapı gizlenmekte hem de kapıya cepheden yapılacak düşman atağı önlenmektedir. Kapı genişlikleri 1.25 m. olup bugün giriş kısımları kapatılmış durumdadır.

KVI. kapısı, Kaletepe'deki dört kulenin oluşturduğu mekana giriş sağlayan bir kapıdır. Bu kapı plan açısından bindirme tipi kapı planının bir varyasyonu olup, kapıyı oluşturan duvarlardan biri dirsek yaparak girişi perdelemektedir. Girişin genişliği 1.25 m, girişe gelen koridorun genişliği ise 1.20 metredir.

KVII. kapısı, Diateikhisma duvarından açılmış bir kapıdır, bugünkü durumu harap ve çalılıklarla kaplıdır. Girişi oluşturan iki yan duvar diateikhisma duvarına dik olarak içe ve dışa doğru uzayarak bir koridor oluşturmuştur, kapılar bu koridorun her iki ucunda yer alıyor olmalıdır. Koridor uzunluğu 4.20 m. genişliği ise 1.90 metredir.

Diateikhisma duvarları malzeme, örgü tekniği, plan : Yukarıda değindiğimiz üzere Çukurtepe ve Manastırtepe kuzeydoğu-güneybatı doğrultusunda uzanan iki diateikhisma duvarı vasıtası ile şehir üç bölüme ayrılmaktadır. Bu duvarlar bugün güçlükle izlenebilmektedir, büyük bir kısmı yıkıntı halinde veya sık çalılıklar arasındadır. Duvar kalınlığı çift sıra taş örgüsünden oluşmaktadır, nisbeten küçük ebattaki dikdörtgen taş blokları pseudo isodomik örgü sistemi ile örülmüştür, dış yüzeyleri az bosajlı olarak düzeltilmiş olan bu blokların derz yükseklikleri 0.25-0.35 m. arasında değişmektedir (Resim : 24).

Değerlendirme : Malzeme, örgü tekniği ve plan açısından tesbit edebildiğimiz farklılıklardan dolayı Theangela surlarının üç inşaa aşaması geçirdiğini söyleyebiliriz. Çukurtepe üzerindeki diateikhisma duvarının batısında kalan surlar ile doğusunda kalan surlar tamamen farklı yapıdadırlar. Buna ilâveten diateikhisma duvarları da malzeme, örgü tekniği ve plan açısından surlardan farklıdır.

Şehrin akropolü Manastırtepe'sidir. Athena ve Afrodite kültü ile ilgili yazıtlar ve bir arkaik kadın torsosu burada bulunmuştur.¹⁹. Çukurtepe ile Manastırtepe arasındaki düzlük, diğer bir deyimle iki diateikhisma duvarı arasında kalan kısım şehrin esas iskan sahasıdır, bazı resmî yapılar, stadium benzeri bir yapı, halka ait konutlar, ve M.Ö. V. yy. son

(19) RE. V. A, 2. s. 1374 - 1377 (W. Ruge).

çeyreğinde bölgeyi yönettiği bilinen Pigres'in mezarı burada yer almaktadır. Batı surlarının çevirdiği alan içinde ise bir iki su kuyusu ve su deposu yer almaktadır, herhangi bir iskan kalıntısı mevcut değildir.

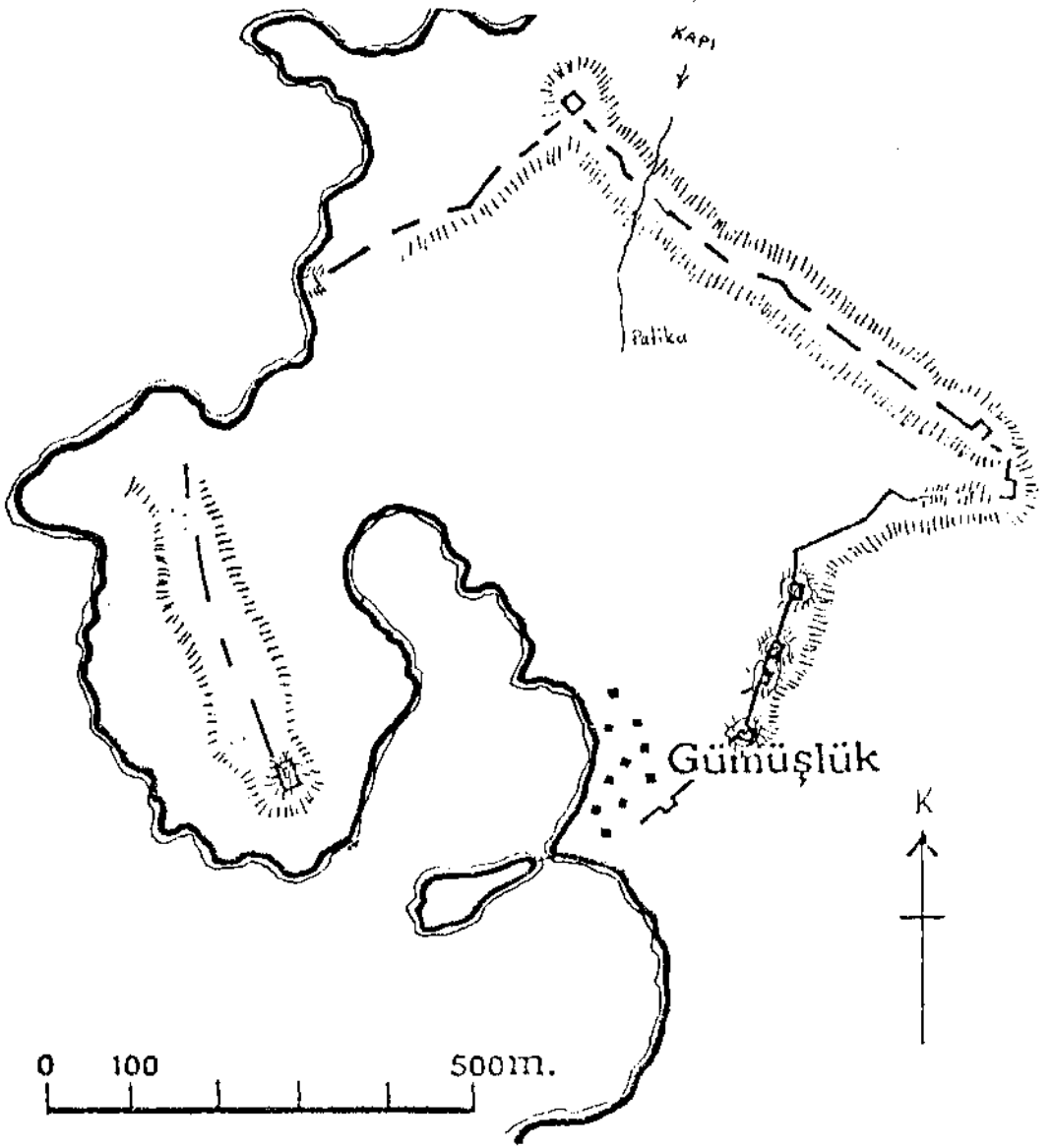
Şehrin ilk iskanı, Akropol'de yani Manastırtepe'si ve tepenin doğu sınırındaki uçurumun kenarına kadar olan alanda olmalıdır. Tarihi gelişimi ve buluntuları göz önüne alırsak şehir Pigres zamanında gelişmiş iskan sahası Çukurtepe'ye kadar uzatılarak etrafı kareye yakın dörtgen, bosajlı taş bloklu, pseudo isodomik örgülü, periodik atkı taşlı ve iki duvar arası iri moloz taş dolgulu planlı sur duvarları ile çevrilmiştir.

Mausolos zamanında şehrin büyütüldüğünü ve Argolis bölgesindeki Troizen'den gelen göçmenler tarafından kolonize edildiğini bilmekteyiz²⁹. Çukurtepe'deki diateikhisma duvarının batısında kalan araziye çevreleyen sur duvarları bu büyütme çalışmalarının eseri olmalıdır. Gerçekten M.Ö. IV. asırda gelişen savaş aletlerine «mancınıklar, yürüyen kuleler vb.» paralel olarak sur planlarında ve inşasında da gelişmeler olmuş daha sık ve katlı kuleler inşa edilmeye başlanmıştır. Theangela'nın batı surlarının da diğer kısımlarda görülmeyen sıklıkta ve çok sayıda kuleye sahip olmasını M.Ö. IV. asrın özelliği olarak söyleyebiliriz.

Çukurtepe'deki diateikhisma duvarı şehrin doğu ve batı surları arasında bir sınır teşkil etmektedir. Bu durumda iki olasılık söz konusudur, diateikhisma duvarı doğu suru ile birlikte mi inşa edilmiştir yoksa doğu suru ile birlikte mi? Yukarıda da değindiğimiz üzere, diateikhisma duvarı her iki sur duvarından da farklı örgü sistemi ve plana sahiptir.

G. Bean diateikhisma duvarının, Mausolos devrinde surların büyütülmesinden sonra, yeterli nüfus temin edilememesinden dolayı küçük kalan yerleşim alanını sınırlamak amacı ile inşa edildiğini söylemektedir. Lakin diateikhisma duvarının örgüsünde eski kerpiç geleneğinin tesiri ile nisbeten küçük ebatta dörtgen taş bloklarının kullanılmış olması bizi Mausolos devrinden daha erken bir tarihe götürmektedir. Buna göre Theangela'nın diateikhisma duvarı şehrin doğu surlarının çeşitli nedenlerle yeniden inşa edilmiş olan batı sınırı olmalıdır, Mausolos devri surları inşa edilirken bu diateikhisma duvarı vardı ve şehrin iskan alanını koruyor idi diyebiliriz.

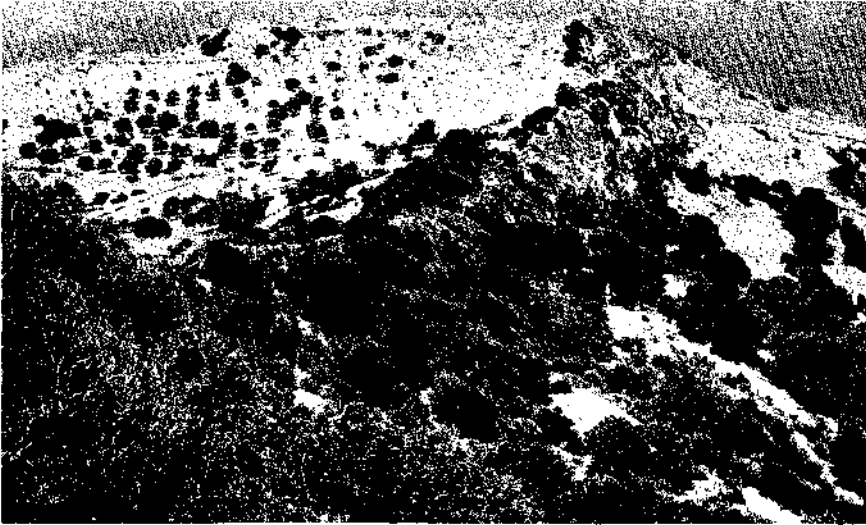
(20) RE. VII, A. 1. s. 618 - 654. (Ernst Meyer).

Resim : 1 — Myndos şehri sur planı

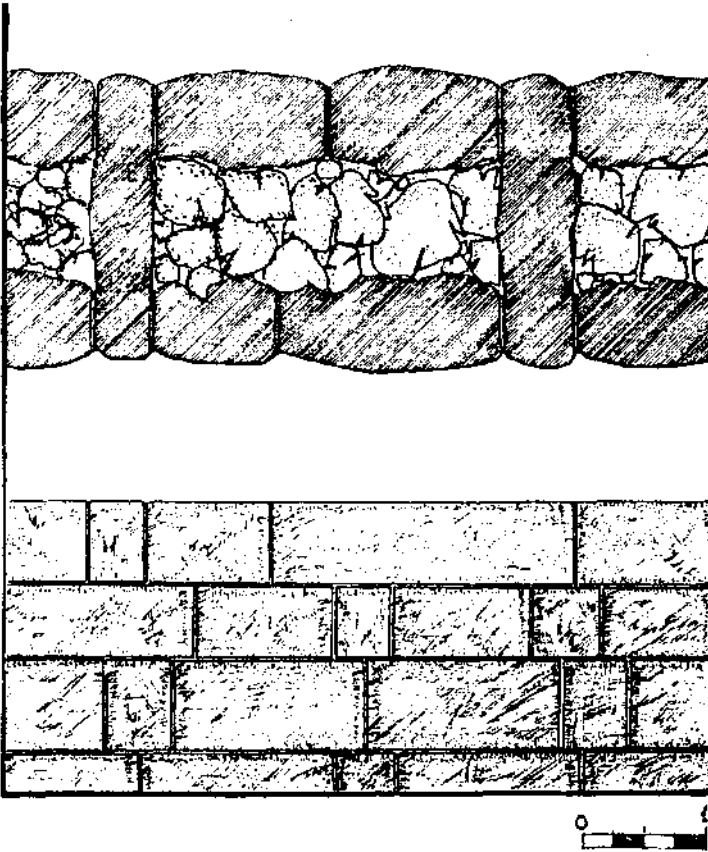
Resim : 2 — Limana birleşen güney surları, ok işaretli noktalar kule yığıntıdır.

Resim : 3 — Kuzey surlarının üzerinde yer aldığı set şeklindeki doğal kaya uzantısı

Resim : 4 — Az bir kısmı izlenebilen sur duvar örgüsünden bir örnek

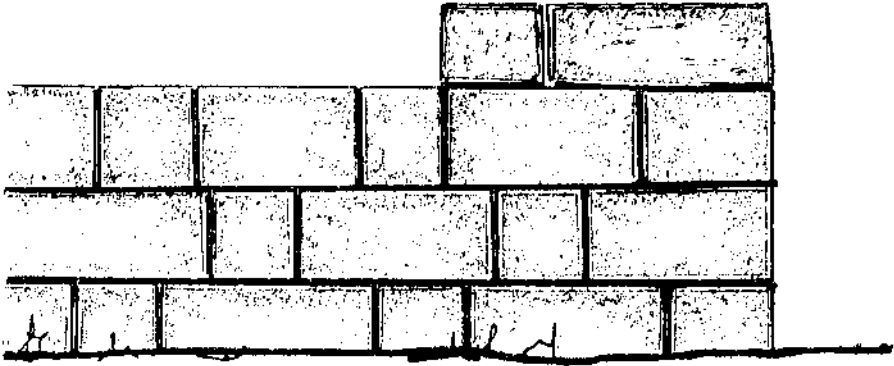
Resim : 5 — Myndos sur duvar örgüsünü gösteren plan ve görünüş

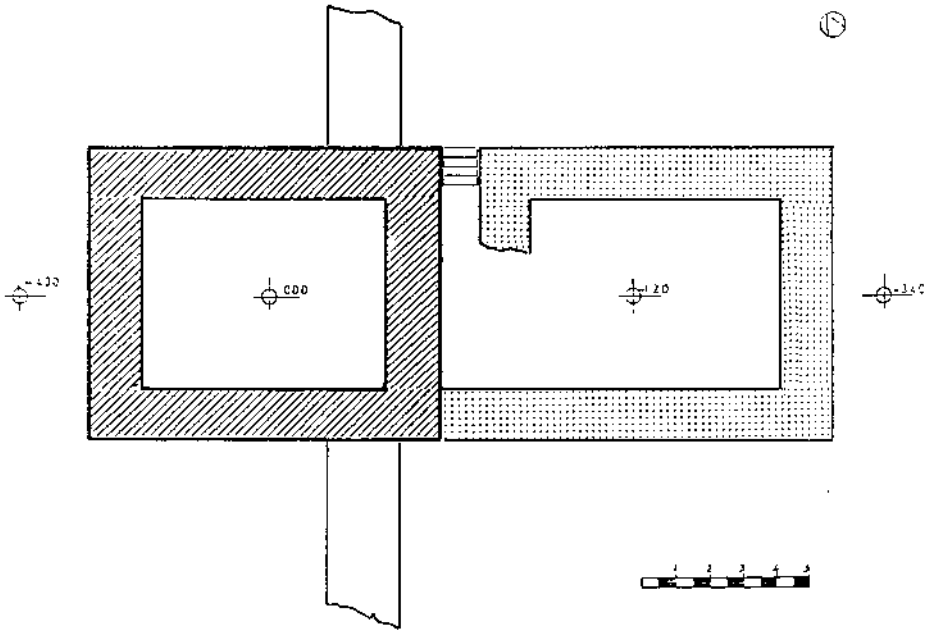
Resim : 6 — Doğudaki en yüksek tepede yer alan kule-
lenin köşe kısmındaki ince yonu belirtil-
miş derz

Resim : 7 — Doğu tepesindeki kuleden görünüş

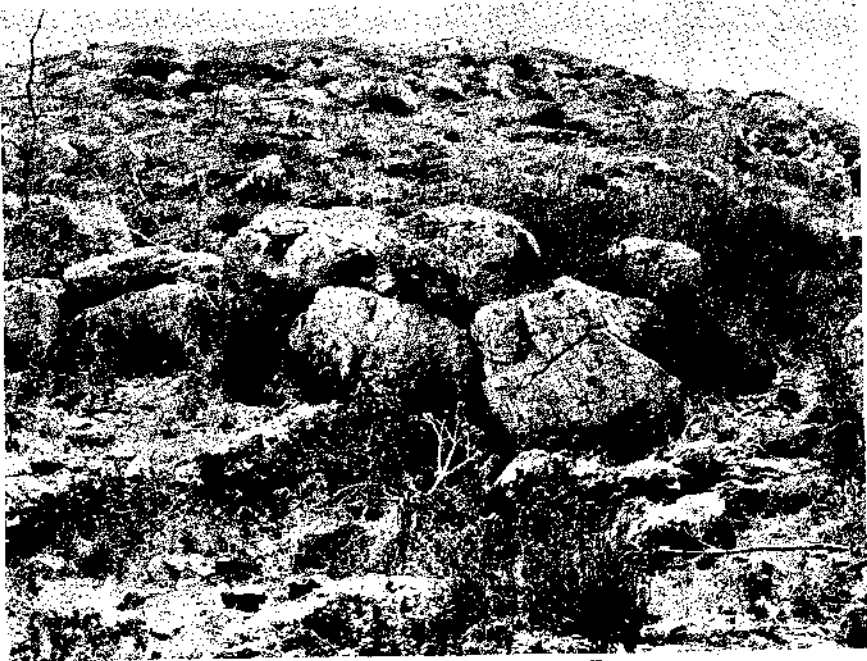
Resim : 8 — Doğu tepesindeki kule duvar örgüsü

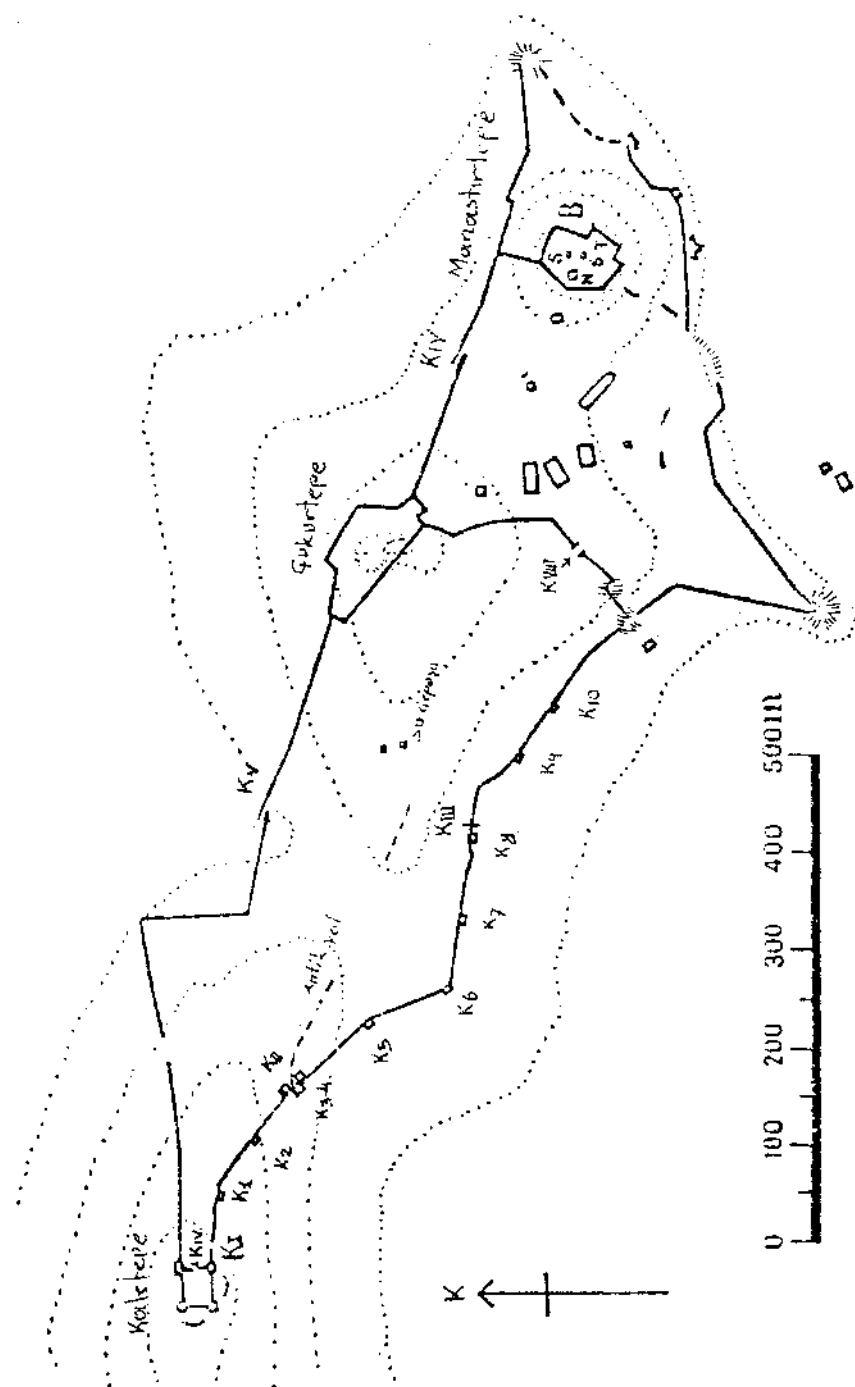
Resim : 9 — Myndos doğu kulesi

Resim : 10 — Yarımada üzerindeki ince yonu yüzölçü dörtden taş bloklu duvarlardan bir görünüş

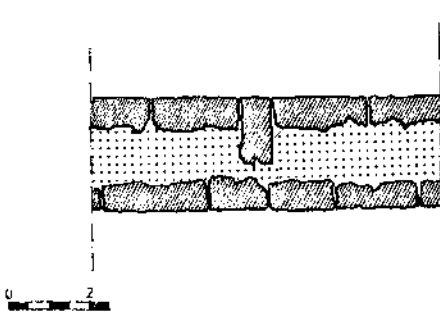
Resim : 11 — Yarımada üzerindeki polygonal duvarlardan bir örnek

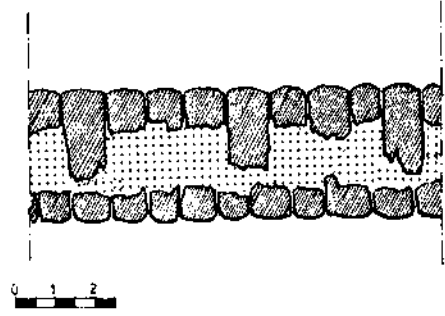
Resim : 12 — Theangela eohri sur plani

Resim : 13 — Theangela batı surlarının duvar örgüsünü gösteren bir örnek

THEANGELA batı şehir suru

THEANGELA doğu şehir suru

Resim : 14 — Sur duvarı planları

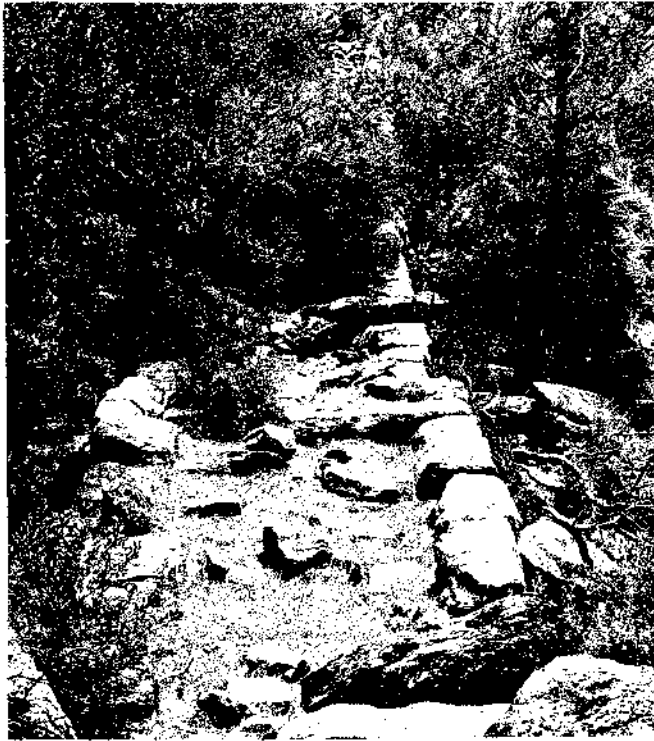
**Resim : 15 — Theangela batı surlarının iki duvar arası
dolgu tekniğini gösteren bir örnek**

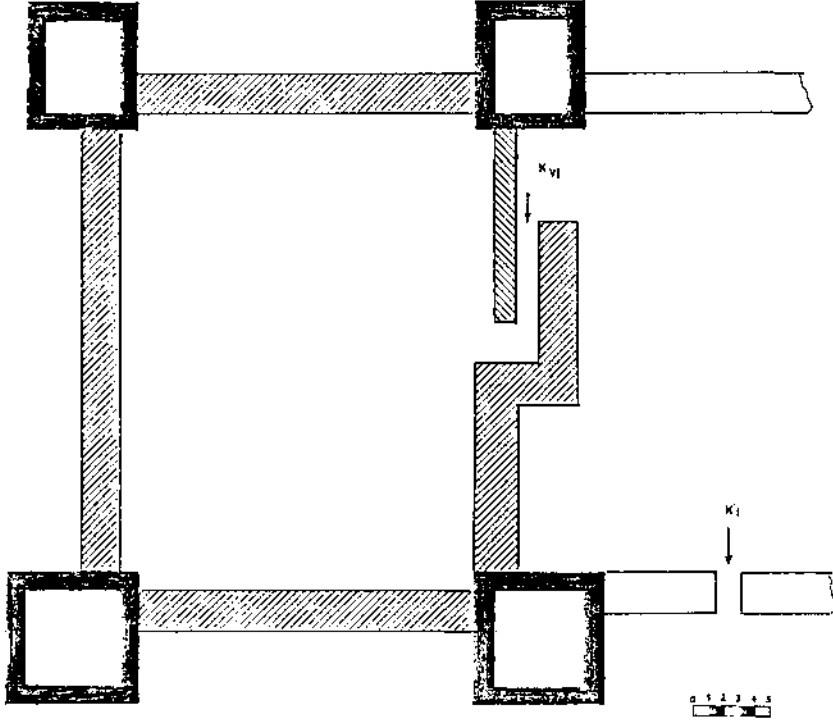
**Resim : 16 — Theangela doğu surlarından duvar örgü sistemini gösteren
bir örnek**

Resim : 17 — Theangela doğu surları, duvar örgü sistemini gösteren bir örnek

Resim : 18 — Theangela doğu suru, atkı taşı, iki duvar arası moloz taş dolgulu planlı sur duvarı

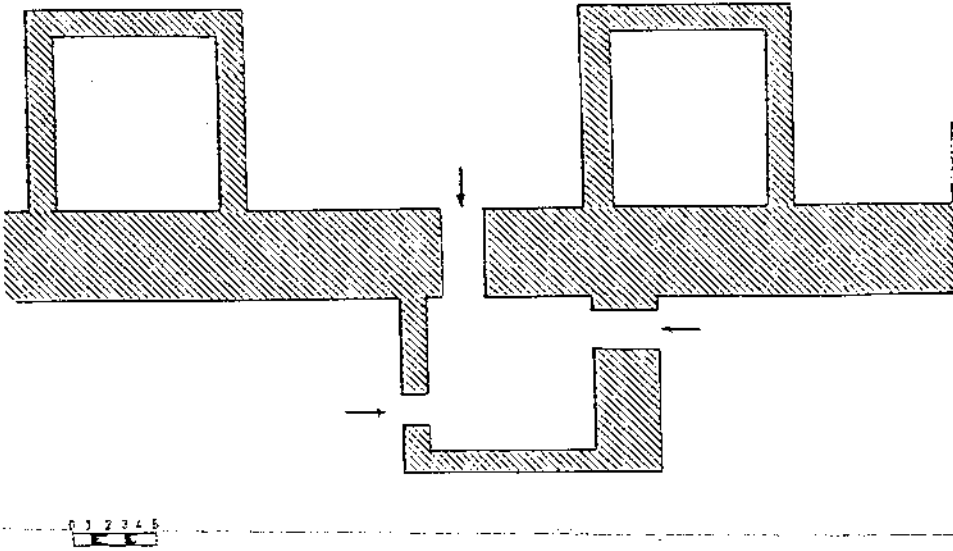

THEANGELA KALETEPSİ II SURLARI

Resim : 19 — Theangela kale tepesi surları

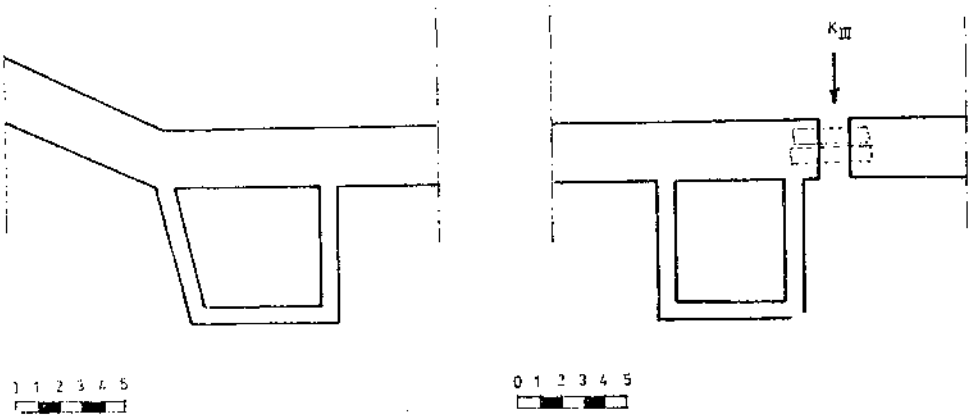

Resim : 20 — Theangela, güney suru kulelerinde taş örgü sistemi

THEANGELA K₃ K₄ kuleleri ve K_{II} kapısı

Resim : 21 — K₃, K₄ kuleleri ve K II kapısı

THEANGELA K₆ kulesi

THEANGELA K₈ kulesi ve K_{III} kapısı

Resim : 22 — K₆ ve K₈ kulesi ve K III kapısı

Resim : 23 — K₈ kulesi yanındaki K III kapısı

Resim : 24 — Diateikhisma duvarı örgü sistemini gösteren bir örnek

KÜÇÜK ASYA ROMA YOLLARI VE MİLTAŞLARI 1986

David H. FRENCH *

1986 Yılı Roma Yolları ve Miltaşları çalışması 18 Haziran'da Çorum'da başlamış ve 15 Ağustos'ta Kastamonu'da son bulmuştur. İzinin uzatılması ile sonbaharda yapılması planlanan çalışma ertelenmiştir.

Bu çalışmada Bay Yaşar Ünlü Bakanlık Temsilcisi olarak görev yapmıştır. Kendisine bu çalışma süresince göstermiş olduğu ilgi ve destek için çok teşekkür ederim.

Çorum, Amasya, Tokat, Yozgat, Sinop ve Kastamonu müzelerinden de çok yardım ve ilgi gördük. Bütün bunlar için bu müzelerin müdürlerine ve personellerine teşekkürlerimi sunarım.

19 ÇORUM İLİ

18 Haziran - 2 Temmuz tarihleri arasında Çorum İli bölgesinde yapmış olduğumuz çalışma çoğunlukla epigrafik malzeme aramakla geçti. Fakat aynı zamanda Sungurlu, Boğazkale, Alaca ve Mecitözü civarlarında da detaylı bir araştırma yaptık. Bu çalışmalar iki amaca yöneliktir: 1. Bilinen Roma Yolu boyunca, miltaşların sayısını çoğaltmak, 2. Amasya ve sınırları üzerinde yayınlanacak olan RECAM cildine dahil edilmek üzere günümüze kadar gelmiş olan yazıtları toplamak.

Bu bölgede yapılan çalışma sırasında yalnızca iki yeni miltası bulunmuştur. Bunlardan birincisi Mecitözü yakınlarında Kuzuören'de (Philippus Caesar ile Philippus, (?) MS 244), diğeri ise Boğazkale yakınlarında Yekbaş'ta bulunmuştur (İmparator adı kaybolmuştur).

Bölgede mezartaşlarına ise daha sık rastlanmaktadır. Çorum ovasında hemen her köyde en az bir veya iki örneğe rastlanır. Bunlardan bazıların üzerinde tarih vardır (Amasya tarihi ile) bulunmuş olan bir mezartaşı (Mecitözü yakınlarında Bayındır'da bulunmuştur) 201 yılında, Octavius ayında yazılmıştır. Bu ay ile ilgili ilk deliller Amasya tarihi takviminde gözükmüştür. Mecitözü yakınlarındaki Geyikhoca'da bulunan ve Hristiyanlara ait birkaç mezartaşının üzerinde çeşitli mesleklere ait not-

(*) Dr. David H. FRENCH, İngiliz Arkeoloji Enstitüsü Müdürü, Tahran Cad. 24 Kavaklıdere/ANKARA.

lara rastlamaktayız : terzi, doktor, noter gibi. Yine bir notere ait başka bir mezartaşı ise Ioanis adlı bir kişiden, Kilianou adlı bir köyün (*khoriou*) sorumlusu (*pragmateutes*) olarak bahsedilmektedir. Çorum Müzesi Sungurlu yakınlarında bulunmuş olan ve Hadrian'a ithaf edilmiş Latince bir yazıta sahiptir.

Bu çalışma sırasında tarih öncesine, Demir Çağa ve daha sonraki dönemlere ait birkaç yerleşim kayıtlara geçirilmiştir. Elvan Çelebi'den daha yukarıda bir tepe üzerinde bulunan kaleyi ve Sülüklü'de (Mecitözü yakınlarında) bir höyüğü bu yerleşimlere örnek olarak gösterebiliriz.

1986 yılı çalışmasında Roma Yoluna ait izlerin yanı sıra, Osmanlılara ait bir yolun izlerine de rastladık (bölgede Ceneviz yolu olarak adlandırılmaktadır). Bu yol Sinop'tan başlamakta, Boyabat ve Osmancık'tan geçerek Yozgat ve Kayseri yönüne doğru uzanmaktadır. Bu yol boyunca hanların bulunması lazımdır. Bu yıl Hacıhamza, Mislerovacığı ve Hacılarhanı'nda bunlardan üçüne rastlanmıştır. Geçmiş yıllarda ise diğerleri kayıtlara geçirilmişti. Örneğin : Mahmudiye'de ve Arapseyfi'te.

Çorum Müzesi'ne Harzadin, Demirşeyh, Cevheri ve Güngörmez'den miltaşları ve Köprüalanı'dan bir mezartaşı ve ithaf getirilmiştir.

05 AMASYA İLİ

Amasya ili sınırları içerisindeki çalışmamıza 3 Temmuz - 19 Temmuz tarihleri arasında devam ettik. Bu süre içinde iki günü ise Hazeranlar Konağı'na ait rehberin İngilizce tercümelerini yapmaya ayırdım.

Aşağıda isimleri belirtilen şu köylerden miltaşlarını kayıtlara geçirdik. Bağlıca ((1) Hadrianus, (2) Gordianus, III), Akyazı (Diocletianus ve meslektaşları), Ezinepazar (Constantius ve Maximianus) ve Toklucak ((1) Carus, (2) Constantinus).

Gordianus III'e ait bir miltaşı ve 1984 yılında kayıtlara geçirilmiş mezartaşı (III. Araştırma Sempozyumu 144 ve Fig. 9) Bağlıca'dan Amasya Müzesi'ne getirilmiştir.

Merkez olarak Amasya'da toplanmış yol sistemine ilave başka yollarda -özellikle doğuya doğru Niksar (Neocaesarea) ve Zile (Zela) yolları- açıklığa kavuşturulmaya çalışılmıştır. Daha sonra ise Osmancık'tan (Pimolisa) Vezirköprü'ye (Neoclaudiopolis'e) uzanan yol üzerinde çalışmalar yapılmıştır.

Antik yerleşimlerle ilgili en faydalı bilgiler, özellikle Roma Yolu sistemi ile ilgili olanlar, Amasya bölgesinde biraraya getirilmiştir. En başta bugünkü Yassıçal (eskiden Ebimi) yakınlarında bulunan Zeus

Stratios'a ait tapınak ve **temenos** vardır. Tapınak Niksar'a doğru uzanan Roma Yolunu yukarıdan görmektedir. Bu muntıkada yaklaşık yirmi yeni yazıt bulunmuştur. 1984'te de görülmüş olduğu gibi bu metinlerden her biri bölgeye göre bir köyün (veya bir köy grubunun) adını vermektedir; her bölge tapınak platformu etrafında bulunan **temenos** ta ayrı ayrı ter-tip edilmiştir. Bu metinlerde Strabo'da (C 561) bahsedilenden daha çok bölge ismi vardır.

Yine Amasya - Niksar yolu üzerinde Ballica'da (eskiden Darma, yö-rede Tırma şehri olarak biliniyor) ve Kumluca Anser Kale'de önemli He-lenistik, Roma ve Bizans dönemlerine ait yerleşimlerin yerlerini tespit ettik.

Kızılırmak (Halys)'tan Amasya (Amaseia) ve Samsun (Amisus) yönüne doğru uzanan yolun kenarında bulunan ve Koçköy'den (Merzifon yakınlarında) daha yukarıda olan Bulak Kale'yi ziyaret ettik. Tepe, aşın-mış iri kaya parçaları ve kireçli harçla gayet kabaca yapılmış bir koruma duvarı ile kuvvetlendirilmiştir. Bütün duvar boyunca belli aralıklarla ya-pılmış yuvarlak kuleler vardır. Burada daha erken döneme ait bir yerle-şim olmasına rağmen yerleşim büyük bir olasılıkla Geç Roma/Erken Bizans dönemine aittir.

Yayınlanması planlanan Amasya ili ve çevresi yazıtlarını kapsaya-cak RECAM cildi için birtakım yeni malzemeler topladık. Toplanan tüm bu yazıtlar mezartaşlarıdır.

60 TOKAT İLİ

Bu ildeki çalışma ise 20 Temmuz - 6 Ağustos tarihleri arasında ya-pılmıştır.

Birçok yeni miltaşı bulunmuştur: Bu miltaşları, Alayurt (Constan-tinus), Hatipli (Constantinus'la birlikte Delmatius'un da aralarında ol-duğu dört Caesars), Yağmurlu (Hadrianus) ve Boztepe, ((1) Trebonianus Gallus (2) Diocletianus ve meslektaşları (3) Constantinus) dedir.

Amasya - Niksar, Zile - Niksar, Niksar - Sivas (Sebasteia), Zile - Kay-seri (Caesarea), Zile - Amasya, Zile - Yozgat (Tavium), Yozgat - Suluova (Sebastopolis) yol sistemleri detaylı olarak incelenmiş ve tam bir doğru-lukla yerleri saptanmıştır.

Niksar'dan doğuya Nicopolis'e (Su şehri yakınlarında Pürk) doğru uzanan Roma Yolu Kelkit vadisinde değil (tahmin edildiği gibi) fakat kuzeye doğru uzanan dağlık arazide bulunmuştur. Burada Bereketli böl-gesinde, doğuya doğru uzanan bir yolun izleri kayıtlara geçirilmiştir. Bu yol çaldıran Yolu (Yavuz Sultan Selim'in) olarak bilinmektedir. Bir

zamanlar bu yol üzerinde dikili olan bir miltası Hatipli'de bulunmuştur. (Constantinus). Aşağı Baraklı'da bulunmuş iki miltası ile ilgili Jerpanion tarafından geçici olarak verilmiş delillerin, Hatipli (Bereketli yakınlarında) ve Karaağaç (Erbaa yakınlarında)'tan gelmiş olan iki yeni miltası tarafından doğrulanıyor olduklarını görüyor olmamız çok ilginçtir. Bütün bu taşlar üzerinde Constantinus kendisi ve 4 Caesar, Constantinus, Constantius, Constans ve Delmatius arasında bir ilişki kurmaktadır. Buna benzer bir Constantinian metinde Çay'da (Afyon yakınlarında) bulunmuştur (Eck ve Bear **Chiron** 6 : 301 no. 109 fakat Baraklı taşı paralel bir referans olarak gösterilmemiştir). Konuyla ilgili başka bir örneğe de (gayet yıpranmış bir durumdadır) Hüyük miltasında (Antalya yakınlarında) rastlanmaktadır (TAM 3.1. 942-944 fakat Eck ve Bear tarafından bahsedilmemiştir).

Epigrafik malzeme arasında iki kaydadeğer metin vardır : Birincisi Hacılar'dan (Zile yakınlarında) bulunmuş olan emekli bir askere (Legio V Macedonica) ait mezartası ve (Alayurt'ta bulunan) Galae topraklarında bulunan Saint ve Glorius First Martyr Stephen Kilisesi'nden getirilmiş olan sütun şeklinde bir sınır taşıdır. Bu taş İmparator Fl. Anastasius (MS 491-518), Piskopos John ve adları belirtilmemiş olan kont ve konsul zamanında dikilmiştir. Yine bir sınırdan bahseden başka bir metin, Yaylayolu yakınlarında (eskiden Bacul) bir kaya üzerinde bulunmuştur.

Bu kadar ilginç başka bir buluntu da Zile'nin kuzeyinde bulunan Yaylayolu'nda bulunmuştur. Bunlar Osmanlılara ait dört yol işaretidir; üzerlerindeki yazılar eski dilde yazılmış olmasına rağmen, uzaklıklar km olarak ölçülmüştür.

Roma Yolları çevresinde, birçok yerleşim ve yapı kayıtlara geçirilmiştir. Bunlardan birtanesi küçük bir Hellenistik yerleşim yeridir (yöre de kale olarak bilinmektedir), diğeri ise eski Geyre bugünkü Yoldere'de bulunan kayalara kazılmış bir tünel ve merdivenlerdir. Özellikle Tokat yakınlarındaki Görcük'te bulunan istihkam duvarları ile çevrili önemli bir Osmanlı dönemi yerleşimi olan Kız Kalesi ziyaret edilmiş ve etki-leyici Hellenistik Çağ'a ait tüneller ve merdivenler bulunmuştur. Geniş bir Hellenistik ve Roma yerleşim yeri de Buzköy'de Hamam olarak adlandırılan mevkide, bir diğeri ise Pınarbeyli'de Yerköprü mevkinde gözükmüş-tür.

66 YOZGAT İLİ

Yozgat ilinde 6-7 Ağustos'ta olmak üzere iki gün çalıştık.

Müzede bulunan ve Haydarbeyli'den (Tavium yakınlarında) getirilmiş olan bir miltasını kayıtlara geçirdik.

Zile'den Büyük Nefes'e giden yol kabaca incelenmiştir. Yol, Çekerek nehri boyunca Bazlamaç'a kadar devam etmekte ve sonra direk Alaca'ya doğru devam etmektedir. Yol üzerinde herhangi bir miltaşı bulunmamıştır. Bu yol üzerinde Hacıboz'da (hala ayakta duran) bir köprü, bir kale (Büyük Aköz yakınlarında) ve istihkam haline getirilmiş bir yerleşim (Bazlamaç yakınlarında Karatepe'de) mevcuttur.

57 SİNOP İLİ

Sinop ilindeki çalışma ise 8 - 11 Ağustos tarihleri arasında gerçekleştirilmiştir.

Çalışma Boyabat civarında yoğunlaştırılmış, yolun Boyabat ve Kızılrnak arasındaki bölümünün yerini tayin etmek için çalışmalar yapılmıştır. Bu çaba başarısızlıkla sonuçlanmış ancak Gökçebelen (eskiden Kalfat) yakınlarında yolun çok kısa bir düz kısmı bulunmuştur. Kızılrnak üzerindeki asıl kesişme noktası bulunamamıştır.

Bu yol üzerinde ne bir miltaşı ne de bir yazıt bulunmuştur.

Boyabat kalesinde incelemeler yapılmış, Demir Çağdan ve Hellenistik dönemlerden kırık çanak çömlek parçaları bulunmuştur. Birincisi Osmanlılardan önceki bir yerleşimin mevcudiyeti için delil olarak ortaya çıkmaktadır.

Boyabat'ın batısında Roma Yolu gayet belirgin ve iyi korunmuş durumdadır. Göksu vadisinin güneyinde bulunan Kovaçayır yakınlarında ki dağlar üzerinde istikameti güvenilir bir şekilde kayıtlara geçirilmiştir.

Herhangi bir miltaşı veya yazıt bulunamamıştır.

37 KASTAMONU İLİ

Bu ildeki çalışma 11 Ağustos'ta başlamış ve 15 Ağustos'ta sona ermiştir.

Sinop İli sınırları içerisindeki Kovaçayır yakınlarında keşfedilmiş olan Roma Yolu'nun devamı Kastamonu ile Taşköprü bölgesinde incelenmeye devam edilmiştir. Bu yerlerde yüzey gayet iyi korunmuş durumdadır.

Gökbelen Sarnıç mahallesinde bir miltaşı (üzerinde yazı yoktur) ve yine aynı mahallede Dikilitaş mevkiinde Koroba (?) köyünü adlandıran bir sınırtası bulunmuştur.

Taşköprü'den güneye doğru uzanan Roma Yolu'nu bulmak için sarfedilen çabalar karşılıksız kalmıştır. Bu nedenle Taşköprü (Pompeïopo-

lis) ve Çankırı (Gangra) arasındaki yolun - **Tabula Peutingeriana**'da bahsedildiği gibi - Kastamonu'dan güncye doğru uzandığını varsaymak gerekmektedir.

Bu çalışma sırasında aşağıda adları verilen köyleri ziyaret ettim :

19 ÇORUM

(Alaca) Çomar, Değirmendere, Eskiyaapar, Kalecikkaya, Perçem, Suludere.

(Çorum) Ayaz, Bozboğa, Böğrüoğlu, Burun, Çatak, Evcioortakışla, Evciiyenikışla, Hankozlusu, Karabayır, Karadona, Kınık, Kınıkdeliler, Köprüalan, Mislerovacığı, Serban, Tarhankozlusu, Tatar, Türkler.

(Mecitözü) Bayındır, Çitli, Elvançelesi, Figani, Geyikhoca, Güngörmez, Hisarkavak, Kozören, Sarıhasan, Sülüklü, Terken.

(Osmancık) Akören, Çampınar, Gökdere.

(Sungurlu) Ayağıbüyük, Demirşih, Gölpınar, Güloluk, Hacılarhanı, Mehmetbeyli, Yekbas.

05 AMASYA

(Amasya) Ağılönü, Aksalar, Akyazı, Bağlıca, Belmebük Mah., Çavuş, Çay Mah., Dağsaray Mah., Direkli, Ezinepınar, Gökdere, Gözlek, İbe Mah., Kaleboğazı, Kalecik, Kaleköy, Karakköprü, Karasenir, Kavakçayır, Kaya-başı, Kızılca, Musa, Saraycık, Toklucak, Yassıçal, Yenice.

(Göynücek) Ayvalıpınar, Başpınar, Çivi, Salamut Mah., Terzihamamı.

(Merzifon) Çampınar, Gümüşhane.

(Taşova) Akınoğlu, Ballica, Belevi, Devre, Dört Yol, Elmakırı, Esençay, Hacıbey, Kızgüldüren, Kumluca, Şahinler, Yerkozlu.

60 TOKAT

(Erbaa) Ayan, Bağpınar, Ballıbağ, Çalkara, Çamdibi, Değirmenli, Doğanıyurdu, Evyaba, Karaağaç, Karakaya, Pınarbeyli, Tepekışla, Üzümlü, Yoldere.

(Niksar) Abdalkolu, Buz, Kumbet.

(Reyadiye) Bereketli, Elmacı, Hatipli.

(Tokat) Akın, Akbelen, Aktepe, Bulak, Çamağzı, Çamlıbel, Gökdere, Gözova, İhsaniye, Karakaya, Kızıl, Ormanbeyli, Şen, Yağmurlu.

(Turhal) Bahçebaşı.

(Zile) Alayurt, Bayır, Belkaya, Boztepe, Büyük Karayünlü, Büyük Özlü, Ciyerbağ Mah., Çeltek, Çiçekpınar, Eskidağıcı, Fatih, Güngörmez, Hacılar, Karaşeyh, Kervansaray, Korucak, Kurşunlu, Küçük Karayünlü, Maşat, Reşadiye, Şeyhnusrettin, Taşkiran, Utük, Üčkaya, Üyük, Yaylayolu, Yeniköy, Yünlü.

66 YOZGAT

(Çekerek) Aydıncık, Bakırboğazı, Bazlamaç, Boğazkaya,

57 SİNOP

(Boyabat) Akbelen, Bahşaslı (Zeyve Mah.), Bahşaslı, Gökçebelen Mah., Kışla Mah., Kovaçayır, Saraydüzü, Yaylacılı, Yenikayalı.

37 KASTAMONU

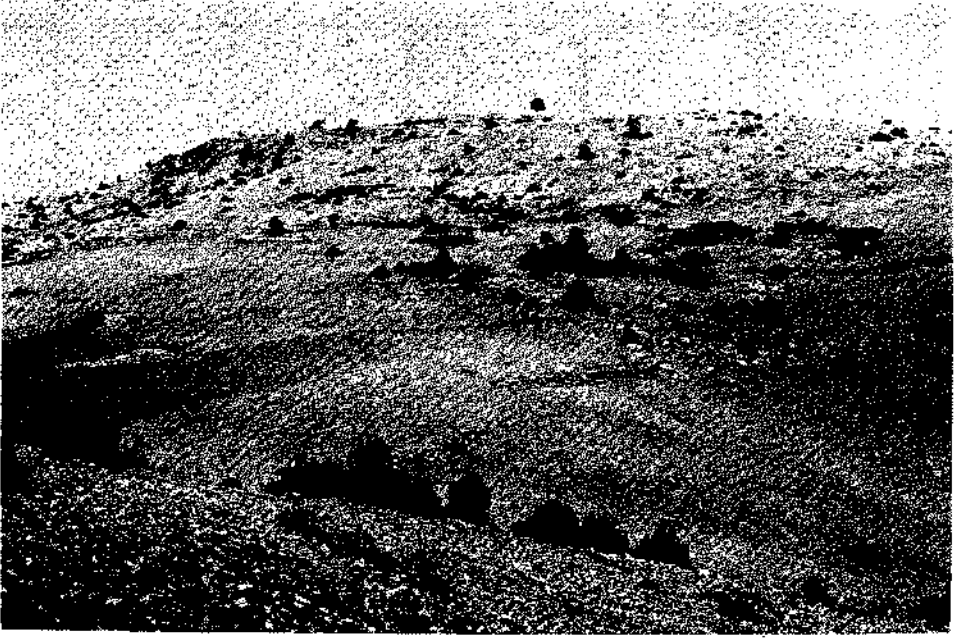
(Taşköprü) Çiftlik, Derebeysibey, Gökbelen (Sarınc Mah.), Hasanlı, Taşçılar.

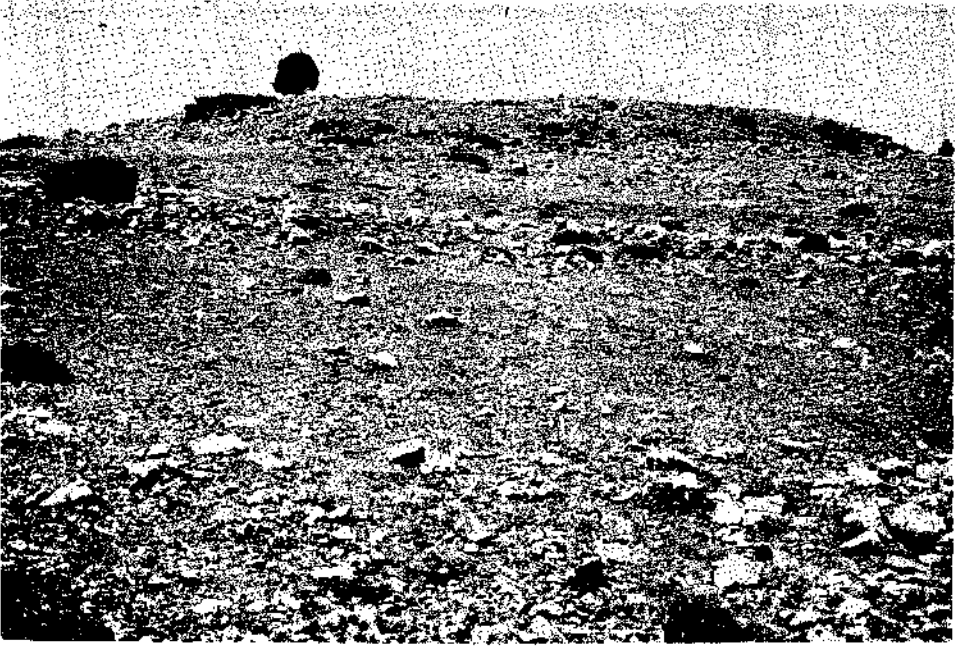
Resim : 1 — Çorum : Geyikhoca, yerleşimin kuzeyden görünüşü

Resim : 2 — Tokat : Hatıplı, köprü ve yol, doğudan görünüş

Resim : 3 — Amasya : Yassiçal, «Kale», kuzeybatıdan görünüş

Resim : 4 — Amasya : Yassiçal, «Kale», batıdan görünüş

Resim : 5 — Tokat : Görcük, «Kızkale», güneybatıdan görünüş

Resim : 6 — Tokat : Gümüşkışla, «Kale», doğudan görünüş

Resim : 7 — Tokat : Kervansaray, Roma yolu, kuzeyden görünüş

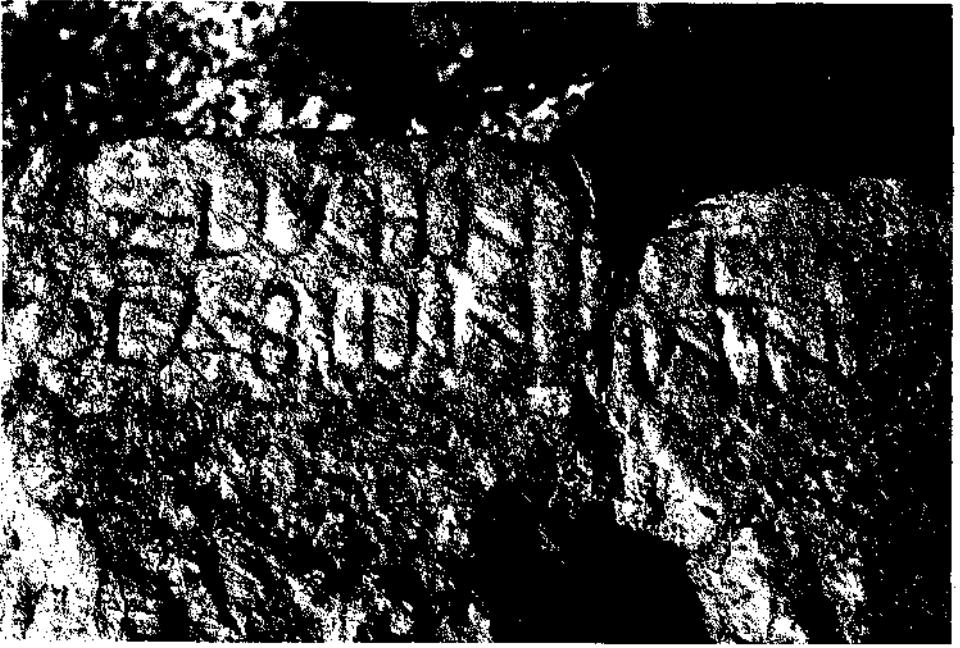
Resim : 8 — Tokat : Kervansaray, Roma yolu, güneyden görünüş.

Resim : 9 — Amasya: Yassıçal, «Kale», temel duvarı

Resim : 10 — Amasya : Yassıçal, «Kale», yazıt no. 09

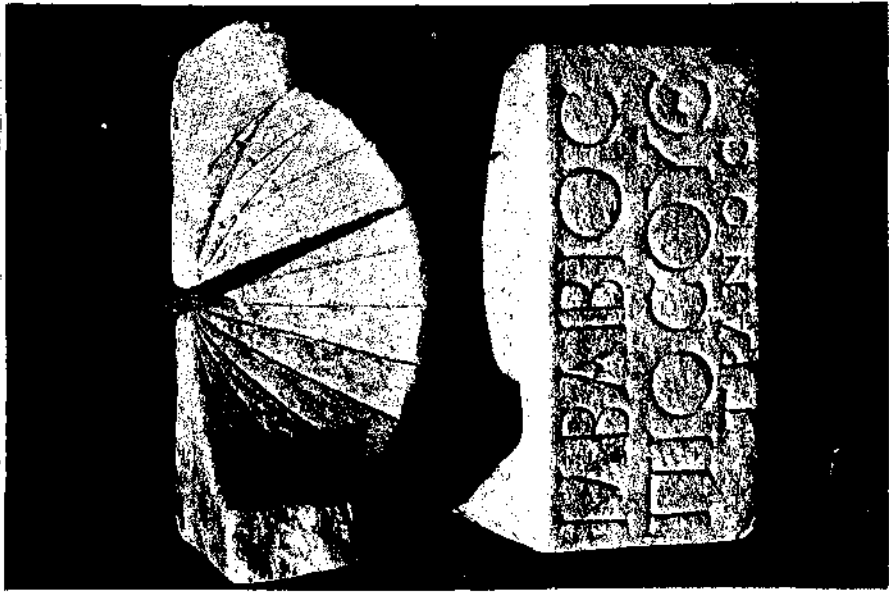
Resim : 11 — Amasya : Yassıçal, «Kale», yazıt no. 15

Resim : 12 — Tokat : Alayurt, yazıt

Resim : 13 — Tokat : Hacilar, yazıt

Resim : 14 — Çorum : Ayağı büyük güneş saati

BALBOURA SURVEY, 1986

John James COULTON *

The first full season of the Balboursa survey was conducted under the auspices of the British Institute of Archaeology at Ankara from 21 July to 30 August 1986. The team consisted of five members besides myself, with Mr. Mehmet Şener of the Elazığ Museum representing the Ministry of Culture and Tourism. It will be obvious from this report that I owe much to the hard work and enthusiasm of all team members, and also to the good-humoured help and cooperation of Mr. Şener. Our thanks are also due to the many local authorities who kindly furthered our work, especially Mr. Güven Güler, director of the Fethiye Museum, and to the Directorate General of Museums and Antiquities at Ankara for permission to undertake the survey. Finally I should like to take this opportunity to remember the help given to our project by my friend and colleague Mr. Alan Hall, who died so suddenly in December last year.

Balboursa is a small Greco-Roman city in the mountains of SW Anatolia. In the Hellenistic period it belonged to a tetrapolis led by its larger neighbour Kibyra (Göhlisar), but in 84 BC the tetrapolis was split up by the Roman general Murena, and Balboursa was assigned to Lycia. It was a member of the Lycian league throughout the Roman empire, and it survived as a city into the Byzantine period, until, at a still uncertain date, the site was completely abandoned. The aim of the survey programme is to investigate the physical development of the city of Balboursa and to relate its rise and decline to the history of settlement in the territory which supported it.

After the preliminary season in 1985 which established the limits of the city and the main phases in its development, the aim of the 1986 season was to begin the detailed survey of the city; our work concentrated on the preparation of a full topographical plan, the recording of all visible inscriptions, the study of selected buildings, and the examination of surface pottery in the city area.

The topographical survey, conducted by Dr. L. Bier of Brooklyn College, concentrated on the lower city, where the major monuments of

(*) Dr. John James COULTON, Ashmolean Museum OXFORD OX1 2 PH, ENGLAND.

the Roman period lie, and on the necropolis area to the east and north of it. His detailed plan (Fig. 1) shows a fairly consistent orientation of walls, except in the northeastern quarter, where the agora lies. The lower city was dominated by a main East-West street through its centre, which was paved at least in its eastern half. The buildings to the north were certainly Roman, including a small bath house, two exedras and a small temple of Nemesis to be discussed shortly; but the buildings to the south seem to belong to the Late Roman period, with much reuse of statue bases and other second-hand material, and it is not certain to which period the paved street belongs. The purpose of the buildings south of the street also remains uncertain, but the concentration of athletic statue bases in the area south of the bath house suggests that the palaestra originally lay there.

The line of the Late Roman fortification wall along the south side of the lower city was firmly established this year, and a number of additional towers were located, but no new evidence emerged for the date of the late walls. Further study of the walls of the upper city confirmed our previous conclusion that the well built inner circuit resulted from a Late Roman re-fortification of the city hill, and not from an early Hellenistic phase. A small group of undisturbed Hellenistic blocks at the SW corner of this circuit shows some early activity there, however. The east and south sides of the outer Hellenistic circuit continue to cause problems. It seems most probable that the eastern side followed the same line as the Late Roman east wall, but turned slightly eastward at the later southeast corner. The Hellenistic south wall could be followed a little way eastwards from its south west corner, but over the greater part of its length it has disappeared completely.

Another aspect of the topographical work was the investigation of the Roman water supply. A single terracotta pipeline could be traced intermittently along the north and east slopes of the hill south of the city, and it drew its water from a copious spring about 2 km south of the city. The water crossed the valley to the city hill on the Vespasianic aqueduct rediscovered in 1985, and at this point it ran in an open stone channel 0.20 m. wide and 0.15 m. deep. However, this was not Balbura's only water supply. Another pipeline drew water from springs to the southwest of the city, and entered the city at a higher level from the northwest. Two saddles on this route were crossed by substantial «aqueduct walls» without openings, one of which was about 72 m. long and up to 9.5 m. high. These walls, about 3.0 m. thick, were built of massive rubble masonry much cruder than the careful polygonal of the Vespasianic aqueduct, and so they raised the possibility that the upper water supply

was quite different in date, and so connected perhaps with the Hellenistic city or with the renewed importance of the city hill in the Late Roman period. However, where this pipeline crossed the Hellenistic west wall, the masonry of the wall appears to be a late repair, suggesting that the pipeline is not pre-Roman. On the other hand, the level of the pipeline is not high enough to serve the upper city of the Late Roman period, either. In fact the terracotta pipes of this upper water supply are of the same thick-walled type as those of the Vespasianic pipeline, and the rougher masonry of the «aqueduct walls» may be explained by the fact that they would seldom be seen, whereas the lower Vespasianic aqueduct spanned the main approach to the city hill.

Good progress was made by Mr. N. Milner on recording the city's inscriptions. All but a few of the thirty or so previously published texts were found, and improved readings of several of these were possible. In addition, some twenty new inscriptions were recorded, including an important Hellenistic text, which appears to consist largely of a long list of citizens of Balboura with their patronymics. It is noteworthy that only a few of the names are of Greek type; the vast majority are local names, some paralleled in Pisidia and Lycia, but many not previously recorded. This inscription was removed for safety's sake to the Fethiye Museum.

A series of inscriptions relating to the games established by Meleager the son of Castor also drew our particular attention. For, in addition to the published letter of Antoninus Pius approving their establishment, their name (Antoninia Meleagria) and their frequency are given by a new inscription on the architrave of an exedra, which was built by Meleager to celebrate the occasion. There are also 12 agonistic inscriptions (nearly half of them unpublished) honouring victors in the 1st, 4th, 6th, 7th, 9th and 11th celebrations. A problem is raised by the fact that the festival was approved in AD 158, yet the 9th celebration, which should have been only 32 years after the first, apparently occurred after the **Constitutio Antoniniana** of AD 211 or 212. It appears therefore that there was a gap of some 20 years between the approval of the festival and its first celebration, arranged by the founder's grandson, Thoantianus.

The relationship of architecture and inscriptions directed our attention to the group of small buildings just northeast of the central cross-road. The easternmost of these, the exedra of Meleager mentioned above, was a simple building with a free-standing facade of two columns between square pillars. An unusual feature is that above the Ionic architrave carrying the dedication in scriptio just mentioned, there was a curious «frieze» in the form of a Doric architrave and triglyph frieze (Fig. 2). The sides and rear of the exedra consisted simply of a low wall

behind a bench; the side walls were only about 0.22 m. thick, but the rear wall was over a metre thick, and was apparently intended to carry statue bases. Two tall statue bases also stood in front of the exedra. On one was the letter of Antoninus Pius authorising the games, and this base presumably carried a statue of that emperor. On the other, which had on its front face a badly worn honorific decree of the Lycian League, stood a statue of M. Aurelius, as an inscription on the side of the base indicates.

To the west of the exedra, the remains of a small temple of Nemesis and of a second exedra, were studied by Mr. A. Reyes; both buildings were donated to Balboura by a city slave (**demosios**) called Onesimos, and it is this fact which constitutes their chief interest. Little of the temple remains *in situ*, but it appears to have measured c. 5.5x4.5 m., with a cella and a prostyle porch. The substantial remains of a Doric entablature and pediment behind the temple form a facade about 8.5 m. wide, and so cannot belong to the temple of Nemesis. The more scanty remains of Ionic architecture on the site, which are appropriate in size, are not sufficient for a detailed reconstruction, but allow us to form some impression of the building.

The small exedra of Onesimos in the angle of the cross road had its front almost blocked by a tall statue base, which recorded his donation of statues of the People and Council of Balboura, together with his contributions to the city's corn supply. However, this base only carried one statue, so the representations of the People and Council probably stood above the large block which formed the back of the exedra; the statue on the tall base in front may therefore have represented Onesimos himself, set higher than his masters. It is in any case noteworthy that a city slave (there is no suggestion that he was a free servant) could afford even such small monuments, and could set them up at a focal point of the city, directly beside a monument built by a member of the local aristocracy.

On the other side of the valley to the east of the city, Mr. C. Hallett studied Balboura's only tomb building. Its architecture was quite simple. The exterior consisted of an arched porch carrying an Ionic entablature and pediment; the main storey consisted of a vaulted chamber facing west, with three niches for sarcophagi, and below that was a subsidiary chamber or **hyposorion** entered by a sliding door in the south side.

Two accidental but interesting finds should be mentioned here. Near the southwest corner of the Hellenistic fortifications a stone weight,

of uncertain purpose, was built into a late wall, and larger weight of the same type lies at the foot of the slope, close to the aqueduct. The second, more intelligible find was a terracotta spacer pin used in the wall heating of the bath building (Fig. 3). Clay pins about 25 cm. long were set in a regular series of holes in the heavy masonry wall, and the spool-shaped heads of these pins held skin of flat tiles at a distance of about 15 cm. from the wall proper (Fig. 4). These tiles were covered with coarse plaster and then by thin marble veneer, which formed the visible wall surface. Hot air from the hypocaust circulated in the space behind the tiles, so that the walls as well as the floor of the room were heated. This heating system, which takes the place of the better known systems of box flues (*tubuli*) and lugged tiles (*tegulae mammatae*), is widely attested in Roman Lycia by walls with regular arrays of holes about 10 or 12 cm. square. Similar pins have been recorded at Pergamon, Knossos in Crete, Kourion in Cyprus, and in several North African cities.

The investigation of surface pottery by Dr. J. Patterson found no prehistoric pottery on any part of the site. On the city hill, there was some black-glazed pottery of Hellenistic type, and this agrees with the evidence for a Hellenistic settlement provided by the fortifications. There is no indication of any pre-Hellenistic settlement, but a firm foundation date is not yet available. Occupation of the city hill continued through the Roman empire, as is shown by finds of various red-glazed and red-slipped wares, including *terra sigillata* types, but by then there was also occupation in the lower city area, extending to the north and south well beyond the area later enclosed by the lower city fortifications. A preliminary analysis suggests that this expansion onto the lower ground occurred at some stage during the first and second centuries AD, and so ran parallel to the development of the monumental civic centre in the lower city, of which the first datable stage is the provision of a running water supply under Vespasian. As we noted in 1985, the city clearly continued into the Byzantine period, but no date can yet be suggested for its abandonment.

We hope that a further season's work in summer of 1987 will not only allow us to complete the topographical plan of the city and the study of its inscriptions, but also to date more accurately the beginning, the expansion, and the desertion of Balbura.

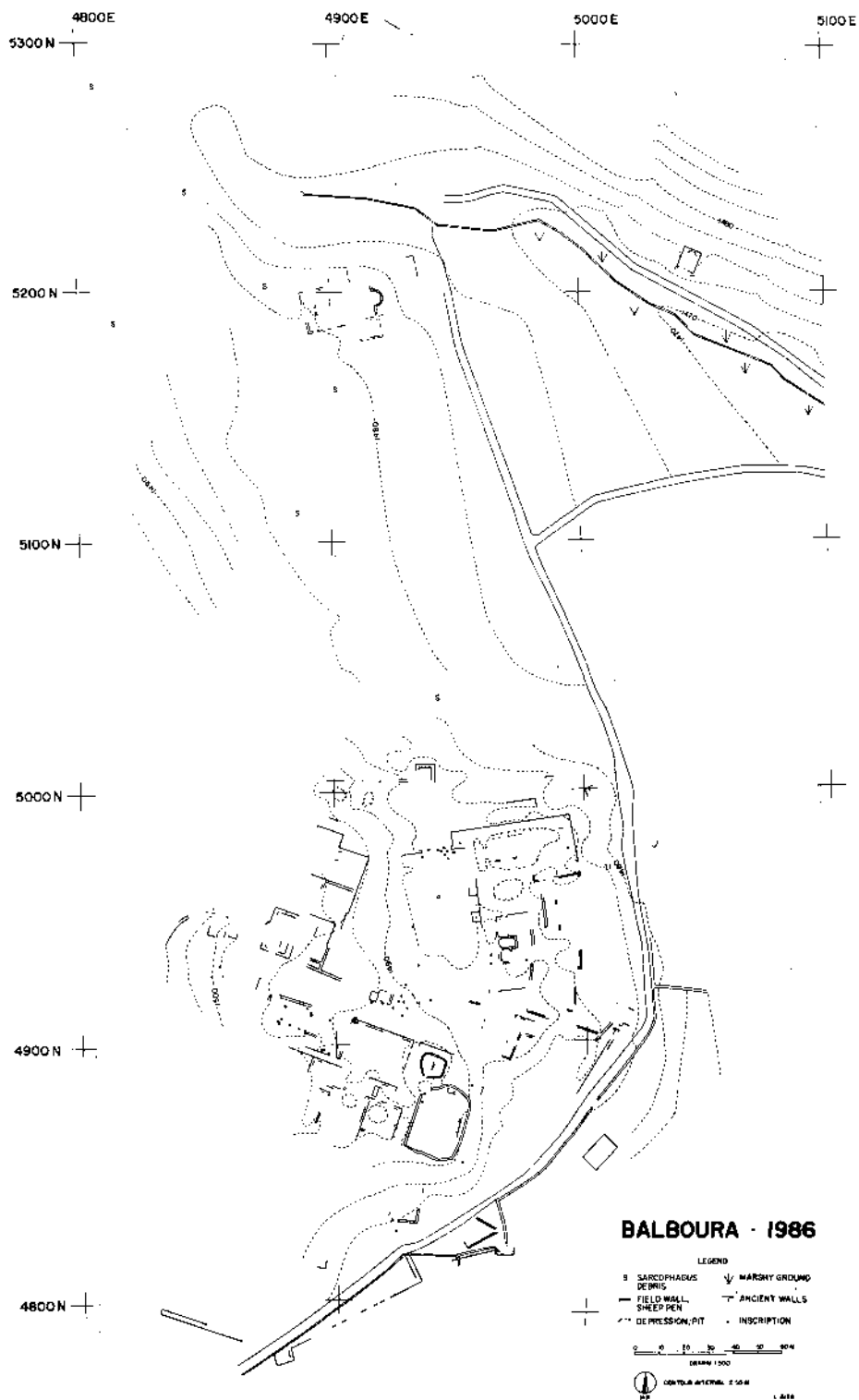

Fig. : 1 — Plan of the Lower city and eastern necropolis, 1986

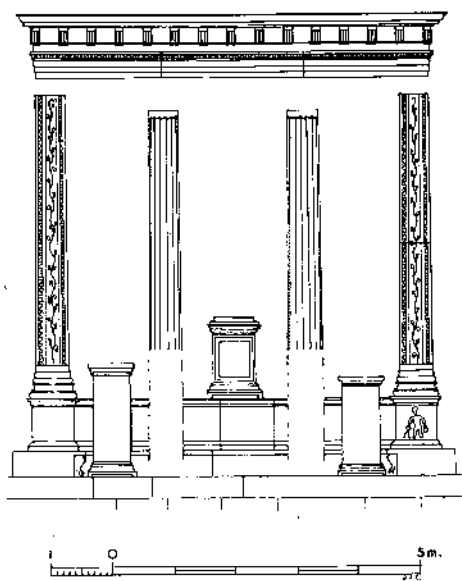

Fig. : 2 — Restored elevation of the Exedra of Meleager

Fig. : 3 — Terracotta spacer pin from the bath building

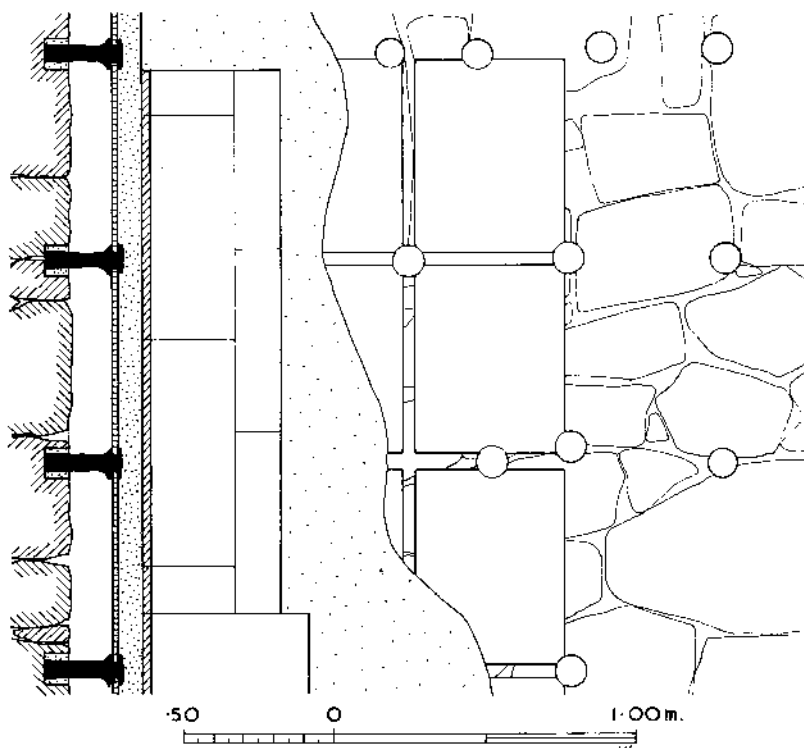

Fig. : 4 — Wall-heating system of the bath, using terracotta spacer pins.

1986 YILI TERMESSOS YÜZEY ARAŞTIRMALARI

Halûk ABBASOĞLU *

Termessos antik kenti, Antalya ilinin 34 km. kuzeybatısında, Batı Torosların ön sıralarını oluşturan Güllük veya Güldere (antik Solymos) dağı üzerinde yer almaktadır. Eski çağın önemli geçitlerinden biri olan Yenice boğazından güneybatıya doğru ayrılan bir dere (Güllüalan dere-si) vadisinin yukarı kısmında, deniz seviyesinden ortalama 1050 m. yükseklikte kurulu bulunan kentin coğrafi koordinatları, 37°, 01 N - 30° 32' E dur.

Antik kaynakların çoğunda bir Pisidia kenti olarak geçen Termessos'un kuruluşu ve tarihinin Hellenistik Çağa kadarki bölümü hakkında bugün için çok az şey bilinmektedir. İsmi içerdği -ss- suffixi, kentin iskân tarihinin M. Ö. III. bine kadar çıktığını göstermektedir. Gene filolojik belgeler, Termessos'un köken bakımından, Anadolu'nun en eski kavimlerinden birini meydana getiren Luwi'lere dayanan bir yerleşme yeri olduğuna işaret etmektedir. Yazıtlardan kentin baş tanrısı olduğu anlaşılan Zeus Solymeus'in Luwilerin en önemli tanrısı Tarhu(nt)'nun çok büyük olasılıkla Hellenleşmiş şekli olması, sözü edilen tanrının isminden türemiş bulunan Trokondas şahıs adına ve ayrıca Armasta, Nanelis, Sanda v. b. Luwi kökenli şahıs isimlerine Termessos yazıtlarında çok sık rastlanması, bunun açık birer kanıtıdır¹.

Antik yazarların verdikleri bilgilerden ve ayrıca yazıtların incelenmesinden, tarihi çağlarda kentin halkının Solymoslular adı verilen bir Pisidia kavmi olduğunu öğrenmekteyiz. Solymoslulardan ilk bahseden yazar, ünlü ozan Homeros'tur². Homeros'un İlias adlı destanında Lykialı kahraman Bellerophontes'in Solymoslularla savaştığından ve oğlu İsandros'un Solymoslularla çarpışırken savaş tanrısı Ares tarafından öldürüldüğünden söz edilmektedir. Tarihçi Herodotos da³ Lykialılarla ilgili

(*) Doç. Dr. Haluk ABBASOĞLU, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Klasik Arkeoloji Anabilim Dalı Öğretim Üyesi.

(1) Filolojik araştırma ve incelemeler yoluyla varılan bu sonuçların, ilerde yapılacak kazılardan elde edilmesi muhtemel arkeolojik belgelerle de desteklenerek, kentin en eski iskânı sorununun aydınlığa kavuşacağına inanıyoruz.

(2) Homeros, *İlias* VI, 155 - 210.

(3) Herodotos, I, 173.

bir pasajında, Sarpedon'un önderliğinde Girit'ten göçmen olarak Anadolu'ya gelen Termillerin, o zamanlar Solymosluların yaşadığı Milyas topraklarına yerleştiklerini belirtmektedir. İki yazarın verdikleri bu bilgilere göre, Lykialılar ile Solymoslular arasında nesiller boyu süren kanlı mücadelelerin cereyan etmiş olması muhtemeldir. Strabon'un⁴, Bellerophon'tes'in istihkâmının ve ayrıca oğlu Peisandros'un mezarının Termessos kentinin yakınında yer aldığını bildiren bir kaydı, söz konusu savaşların tarihî bir gerçek olduğunu ve en azından bir safhasının Termessos yakınlarında geçtiğini göstermesi bakımından önem taşımaktadır. Ancak, elimizde yeterli kaynak bulunmadığından, savaşların detayı ve Termessosluların bu olayda oynadıkları rol kesin olarak bilinmemektedir.

Termessos'un Phrygialılar ve Lydialılar dönemindeki durumu hakkında kesin bir bilgiye sahip bulunmamakla beraber, Herodotos ve Strabon'un açıklamalarından, kentin söz konusu dönemlerde bağımsız olduğu sonucunu çıkartmaktayız. Pers hâkimiyeti devrinde ise, şeklen Perslerin idaresi altında bulunmakla beraber, hürriyetlerini korumuş oldukları kabul edilebilir⁵.

Kentin isminin tarih sahnesinde ilk defa Makedonya kralı Büyük İskender'in Asya seferi dolayısıyla geçtiği görülmektedir. Arrianos'un⁶ bildirdiğine göre, İskender Pamphylia bölgesi şehirlerini itaat altına aldıktan sonra Phrygia'ya geçmek için dağlık Pisidia bölgesine doğru ilerlerken Yenice boğazında Termessosluların direnciyle karşılaşmıştır. Kral Termessos önlerinde bir askerî harekâta girişmekle beraber, kenti kısa sürede ele geçirmeyi imkânsız gördüğünden kuşatmadan vazgeçip, Sagalassos'a gitmek üzere yoluna devam etmiştir (M. Ö. 334).

Daha sonra, kentin adının İskender'in generallerinden Alketas'ın ölümüyle sonuçlanan olaya karıştığını görmekteyiz (M. Ö. 319). Tarihçi Diodoros⁷ bu olayı detaylı bir şekilde bize nakletmektedir.

1964 yılında ele geçen bir decretum (kararname) sayesinde, Termessos'un M. Ö. 281 - 280 yıllarında Ptolemaiosların egemenliği altında bulunduğunu öğreniyoruz.

(4) Strabon, XIII, 630.

(5) Kentin tarihi için bkz. R. Heberdey, «Termessos», *RE*, V. A/1, (1934), 732 - 778.; P. Vianello, «Termesso», *Encyclopædia Dell'Arte Antica Classica e Orientale* VII (1966), 719 - 721.; D. Magie, *Roman Rule in Asia Minor*, I - II, Princeton, 1950, 263 vd., 1136 vd.; G. Bean, *Kleinasien II*, Stuttgart, 1970, 109 - 127.; M. Öz-sait, *Hellenistik ve Roma Devrinde Pisidya Tarihi*, İstanbul 1985, 105 - 107.

(6) Arrianos, *Anabasis*, I, 27, 5.

(7) Diodoros, XVIII, 40 vd., Öz-sait, a.g.e., 1 vd.

1946 senesinde Lykia kentlerinden Araksa'da (Ören) bulunan diğer bir decretum ise, Termessos'un M. Ö. 200 yılları civarında Lykia Birliği şehirleri ile savaştığını belgelemektedir⁸.

Yaklaşık aynı dönemde Termessos'un, Kibyra (Göhlhisar) yakınında bir koloni kurduğunu görmekteyiz. Antik kaynaklarda Küçük Termessos (Termessus Minor) adı ile geçen bu koloninin, Termessos tarafından Kibyra kentine karşı bir ileri karakol vazifesini görmesi amacıyla kurulmuş olması muhtemeldir.

M. Ö. 189 yılı, kentin Romalılar ile ilk defa temasa gelmesi dolayısıyla önemlidir. Roma'nın 189 yılı konsülü Manlius Vulso, tarihe «Galat Seferi» adıyla geçen harekâtı sırasında Pisidia bölgesine doğru ilerlerken, Termessosluların komşu kent İsinde'yi (Yazır - Kışlar) kuşattığı haberini almıştır. Duruma müdahale eden konsül, kuşatmayı kaldırtmış ve Termessos'u 50 talanton gümüş karşılığında ittifakına kabul etmiştir. Böylece kentin, Roma'nın dostu ve müttefiki haline geldiğini, daha da önemlisi, bağımsızlığının tanınmış olduğunu görüyoruz⁹.

Termessos'da ele geçen bir decretumdan da, kentin aşağı yukarı aynı tarihlerde, diğer bir Pisidia kenti olan Adada (Karabavlu) ile bir dostluk ve ittifak andlaşması imzalamış, daha doğrusu, evvelce mevcut bir andlaşmayı yenilemiş olduğu anlaşılmaktadır. Söz konusu andlaşma, Termessos'un Hellenize olduğunu ve idarî bakımdan demokratik bir yapıya kavuştuğunu göstermesi dolayısıyla büyük önem taşımaktadır¹⁰.

Termessos ile Roma arasındaki ilişkilerin, M. Ö. 91 yılında yeniden düzenlenmiş olduğu anlaşılmaktadır. Bu düzenlemenin ne sebepten dolayı ve ne şekilde yapıldığı kesin olarak bilinmemekle beraber, Termessoslular ile Romalıların karşılıklı bazı haklar elde etmiş oldukları söylenebilir.

Kent, Romalılarla Pontos kralı Mithradates VI Eupator arasında cereyan eden Mithradates Savaşları'nda Romalıların tarafını tutmuş ve kralın komutanı Eumakhos tarafından hürriyetleri elinden alınmıştır. Ancak, Termessos'un M. Ö. 71 yılında çıkartılan bir kanunla bağımsızlığına yeniden kavuştuğunu görüyoruz. Lex Antonia¹¹ adı verilen bu kanunun Termessos tarihinde çok önemli bir yeri vardır. Çünkü, söz konusu kanuna göre kentin tam bağımsızlığı kabul ve tasdik ediliyor, Termessoslular Roma'nın dostu ve müttefiki sayılıyordu. Ayrıca genc bu ka-

(8) Bean, age, 112.

(9) Polybios, XXI, 35 vd.; Livius, XXXVIII, 15, 4.

(10) G. Cousin, «Termessos de Pisidie», BCH XXIII (1899), 280-303.

(11) Özsaıt, age, 72 vd.; R. Heberdey, RE V A/1 (1934), 750.

nuna göre, kente arazi mülkiyeti ve serbest tasarruf hakkı tanınarak, toprakları Birinci Mithradates Savaşı'ndan önceki durumuna getiriliyor ve Roma'nın garantisi altına alınıyordu. Bu kanunun Termessos açısından diğer bir önemi de, kente kendi kanunlarını yapma ve uygulama yetkisini vermiş olmasıdır.

Kentin tarihinin en parlak dönemini Roma İmparatorluk devrinde özellikle M. S. II. ve III. yüzyıllarda yaşamış olduğu anlaşılmaktadır. Bu çağlarda Roma yönetiminin bütün antik dünyada sağlamış olduğu sürekli barış (Pax Romana) ve otorite, güzel sanatların bütün dallarına ilgi duyan dirayetli imparatorların iş başına gelmesi, diğer Küçük Asya kentleri gibi Termessos'un da gelişmesine, kültür ve medeniyet yolunda büyük bir atılım yapmasına zemin hazırlamıştır.

M. S. III. yüzyılın başlarında imparator M. Aurelius Antoninus (Caracalla) tarafından çıkartılan Constitutio Antoniniana isimli kararname ile hiç şüphesiz diğer doğu kentleri gibi Termessos'u da çok yakından ilgilendiriyordu. Bu kararname ile imparator, sınıf ve ırk ayrımını ortadan kaldırarak, imparatorluk toprakları üzerinde yaşayan herkese Roma vatandaşlık hakkını tanımakta idi.

Roma imparatorluğunun M. S. III. yüzyılın ortalarından itibaren geçirmeğe başladığı sarsıntıya paralel olarak Termessos'ta da yüzyılın sonlarına doğru bir gerilemenin meydana geldiği görülmektedir. M. S. IV. yüzyıldan itibaren kentin artık önemini kaybetmeğe başladığı, V. yüzyıldan sonra da tarih sahnesinden tamamen silindiği anlaşılmaktadır.

Bizans döneminde Termessos'un bir piskoposu olmasına rağmen, kentte herhangi bir Bizans yerleşmesine şimdiye dek rastlanmamıştır. Termessos'un yerine şimdiki Evdirhan daha önem kazanmış ve bu bölgenin en önemli kenti olmuştur. Evdirhan'ın adının Termessos'un yönetiminde iken Anydros olması muhtemeldir. Burası Bizans döneminde Eudocias adını alır ve bir piskoposluk merkezi olur¹².

Termessos, gerek kalıntılarının zenginliği, gerekse yörenin doğal güzelliklerinin çekiciliğinden dolayı, XIX. yüzyıldan beri bir çok gezgin ve araştırmacı tarafından ziyaret edilmiş, üzerinde çeşitli araştırma ve incelemeler yapılmıştır.

(12) Bazı bilim adamları burasını Lagon olarak da lokalize ederler. Bkz. Bean, age, 105; G. Moretti, «Rovine di Lagon», *Annuario della R. Scuola Archeologica di Atene* III, (1916-1920), Bergamo, 1921, 135-141. Burada olduğundan bahsedilen 3 Hristiyanlık kilisesinin, bugün tamamen yıkıldığını yaptığımız araştırmalar sonunda tesbit etmiş bulunuyoruz. Kiliseler için bkz. H. Rott, *Kleinasiatische Denkmäler aus Pisidien, Pamphylien, Kappadokien und Lykien* Leipzig, 1908, 30.

1841 - 1842 yıllarında Lykia, Pisidia ve Pamphylia bölgelerinde inceleme gezileri yapan ve çeşitli keşifleriyle tanınan J. A. Schönborn, bir çok gezginin ismini kaynaklardan bildiği ancak yerini tesbit edemediği Termessos kentini ilk keşfedenlerdendir¹³.

1842 yılında Termessos'da araştırma ve incelemelerde bulunan öğretmen T. A. B. Spratt, doğa bilimci E. Forbes ile rahip E. Th. Daniel'den kurulu bir heyet, ören yerindeki mimarlık kalıntılarının ilk defa tanımını yapmış, bu arada kentin basit bir vaziyet plânını meydana getirmiştir¹⁴.

Anadolu'nun bu önemli antik kentini bilim dünyasına ilk defa detaylı bir şekilde tanıtanlar, Avusturyalı K. G. Lanckoronski başkanlığındaki heyettir. Ekibin arkeoloğu E. Petersen, ören yerindeki belli başlı kalıntıların tanımını yapmış, mimar G. Niemann ise, önemli kalıntıların çizimleriyle restitüsyon denemelerini meydana getirmiştir. Bu arada, yazıtların bir kısmı toplanmış ve eserlerinde topluca yayınlanmıştır¹⁵.

1889 yılında Termessos'ta epigrafya çalışmaları yapan G. Cousin, incelenen yazıtların sayısını arttırmış ve araştırma sonuçlarını bir makale halinde neşretmiştir¹⁶.

Anadolu'nun çeşitli antik bölge ve şehirleri üzerinde özellikle epigrafya alanında yaptığı araştırmalar ile tanınan R. Heberdey'in çalışmaları ise, Termessos araştırmalarının bir dönüm noktası sayılabilir¹⁷. 1899 yılında Viyana İlimler Akademisi tarafından görevlendirilen Heberdey, akademi adına şehir ve çevresinde muhtelif araştırmalar yapmıştır. Çalışmalarını 1902 yılında sürdüren Heberdey, toprak üstünde bulunan hemen hemen bütün yazıtları toplayarak, zengin bir repertorium oluşturmuştur. Topladığı yazıtları derinlemesine inceleyerek değerlendiren Heberdey, kentin her şeyi ile genel bir rekonstrüksiyonunu yapmış ve böylece Termessos araştırmaları için sağlam bir temel oluşturmuştur.

(13) A. Schönborn, *Beitraege zur Geographie Kleinasiens*, Posen, 1849. Schönborn'un Termessos'u keşfi ile bilgi ayrıca: C. Ritter, *Vergleichende Erdkunde des Halbinsellandes Kleinasien II*, Berlin, 1859, s. 769 ve n. 923.

(14) T. A. B. Spratt - E. Forbes, *Travels in Lycia Milyas and the Cibyratis I*, London, 1847, s. 233 vd.

(15) K. G. Lanckoronski, *Staedte Pamphylens und Pisidiens II: Pisidien*, Prag, Wien, Leipzig, 1892, 21 - 122.

(16) Cousin, 165 - 192; 280 - 303.

(17) R. Heberdey, «Gymnische und andere Agone in Termessos Psidia», *Anatolian Studies Presented to Sir W. M. Ramsey*, 1923, 195 - 206.; R. Heberdey, *Termessische Studien*, Wien-Leipzig, 1929.; R. Heberdey, «Zur Geschichte von Termessos maior in römischer Zeit», *Anz. Akad. der Wiss. in Wien*, 1931, 18-28.; R. Heberdey, «Termessos», *RE V A/1* (1934), 732-778.; R. Heberdey, *TAM III/1*, Vindobonae, 1941.

R. Heberdey'in çalışmalarından sonra, Termessos ile ilgili iki önemli araştırma yapılmış ve yayınlanmıştır. Biri G. Kleiner¹⁸, diğeri ise A. Pekridou'ya¹⁹ ait olan bu çalışmaların her ikisi de, ören yerindeki, Alketas'a izafe edilen mezarı konu almıştır.

Termessos'un diğeri bir özelliği de, yer aldığı sahanın arzettiği coğrafi koşullardır. Baştan başa ormanlarla kaplı olan Termessos şehri ve çevresi engebeli arazisinin ve bitki örtüsünün çeşitliliğinin yanı sıra oldukça canlı bir yaban hayatına da sahip bulunmaktadır. İşte gerek arkeolojik kalıntılarının zenginliği, gerekse doğal güzellikleri göz önünde tutularak, Termessos şehri ve çevresi 1970'li yılların başında, Orman Bakanlığı bünyesindeki Milli Parklar Genel Müdürlüğü tarafından millî park haline getirilerek koruma altına alınmıştır²⁰.

Bütün bu araştırma ve çalışmalara rağmen, Termessos'ta şimdiye dek, günümüzün arkeoloji anlayışı ve bilimsel çalışma yöntemleri ile geniş çapta bir yüzey araştırması yapılmamış, dolayısıyla kentin kalıntıları gereği gibi incelenip bilim dünyasına tanıtılmamıştır. Bu eksikliği göz önünde tutan İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Antalya Bölgesi Arkeoloji Araştırmaları Merkezi, ören yerinde geniş kapsamlı bir yüzey araştırması programı hazırlamıştır.

1986 yılında, Kültür ve Turizm Bakanlığı Eski Eserler ve Müzeler Genel Müdürlüğü'nün izni ile, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Antalya Bölgesi Arkeoloji Araştırmaları Merkezi adına, hazırlanan program çerçevesinde başlanan çalışmalar, 2/8/1986 - 24/8/1986 tarihleri arasında sürdürülmüştür²¹. Araştırma ekibi, başkanlığım altında, İstan-

(18) G. Kleiner, *Diodochen-Graeber*, Sitzungsber. wiss. Ges. Uni. Frankfurt/M 1, 1962, Nr. 3.

(19) A. Pekridou, *Das Alketas-Grab in Termessos*, *IstMitt.* Beiheft 32, Tübingen, 1986.

(20) Bkz. ABD Milli Parklar Dairesinin işbirliği ve Milletlerarası Kalkınma Dairesinin yardımıyla hazırlanan: *Termessus Millî Parkı*, T. C. Orman Bakanlığı, Orman Genel Müdürlüğü, Milli Parklar Dairesi yayını, 1970. Milli Park alanı içinde ayrıca Orman Genel Müdürlüğü tarafından, yaban hayatını korumak ve geliştirmek için Düzlerçamı mevkiinde Örnek Orman İşletmesi sahasında bir Yaban Hayatını Koruma ve Üretme Çiftliği kurulmuştur.

(21) Termessos'da ilk kez bir Türk arkeolojik araştırma ekibinin çalışması için gerekli izni veren başta Sayın Dr. N. Yardımcı ve mesai arkadaşları olmak üzere Kültür ve Turizm Bakanlığı, Eski Eserler ve Müzeler Genel Müdürlüğü'ne teşekkürü bir borç biliriz. 1986 yılı çalışmalarımız İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi'nin verdiği ödenekle gerçekleşmiştir. Bu imkânı sağlayan Edebiyat Fakültesi Dekanı Sayın Prof. Dr. S. Tonguç ve Yönetim Kuruluna şükranlarımızı sunarız. Araştırmalarımız ayrıca Türkiye Turing ve Otomobil Kurumu, Mobil Oil T. A. Ş. (R. Çetindağ), Komili A. Ş. (E. Kopa-

bul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi öğretim elemanlarından Dr. Güler Çelgin, İnci Delemen, A. Vedat Çelgin, öğrencilerden Ahmet Yaraş, Ergün Ahmetoğlu, Sumru Belger, Figen Dasıkoğlu, Hacı Zeyrek, Rahmi Ünal ve Mimar Sinan Üniversitesi Mimarlık Fakültesi öğrencilerinden Sevtap İn-sel'den oluşmuştur. Çalışmalarımıza Eski Eserler ve Müzeler Genel Mü-dürlüğü'nün temsilcisi olarak Efes Müzesi'nden Arkeolog Mustafa Bü-yükkolancı katılmıştır.

1986 yılı çalışmalarımız 4 ana bölümde toplanabilir :

1. Şehircilik ve kentin vaziyet plânı ile ilgili çalışmalar

(Resim : 1)

Şehircilik açısından Termessos, araziye bağlı kalınan bir şehirdir. Yani, arazinin tabii şekillerine uyulmuş, doğal düzlüklerden azamî ölçü-de yararlanılmış, yamaçlarda yer yer setleme usulüne başvurularak olu-şan teraslardan yararlanılmıştır. Çok eski bir şehir olmasına rağmen Termessos'un tam anlamı ile şehir niteliğine ancak Hellenistik devirde kavuştuğu anlaşılmaktadır. Kent, M. S. II. ve III. yüzyıllarda tarihinin en parlak dönemini yaşamıştır. Özellikle II. yüzyıl, bütün Pamphylia ve Pisidia şehirleri gibi, Termessos için de büyük bir şehircilik ve imar dev-ri olmuştur. Bu dönemde şehir genişliyerek surların dışına taşmış, eski devirlerin basit yapıları, yerlerini büyük, anıtsal taş binalara bırakmıştır.

Şehir, konumu dolayısıyla bir kartal yuvasını andırmaktadır. Ara-zinin savunmaya son derece elverişli bu durumu, şehri çepeçevre saran devamlı bir sur duvarının yapımını gerektirmemiş, Hellenistik Çağda sa-dece doğal tahkimatın zayıf olduğu noktalara kesik kesik surların, ya da sur parçalarının çekilmesi yeterli görülmüştür (Resim : 2). Ayrıca, şehrin kurulduğu vadinin kuzeydoğusu, Hellenistik devirde bir dış sur ile kapatılarak, doğal savunma açısından zayıf olan bu kesim takviye edilmiştir (Resim : 3, A 1 duvarı).

Arazinin topoğrafik durumu, şehre ancak 3 noktadan ulaşım imkân-ı sağlamaktadır. Bunlardan biri, şehrin ana yolu olup, kuzeydoğuda,

ran), Arkeolog B. Madra, E. Uran ve arkadaşları tarafından parasal açıdan veya malzeme yardımıyla desteklenmiştir. Çalışmamızın ilk yılında bize yar-dım sağlayan bu kurum, kuruluş ve şahıslara kalpten teşekkürlerimizi sun-arız. Orman Genel Müdürlüğü, Milli Parklar Daire Başkanlığı çalışmaları-mızla yakından ilgilenmiştir. Her türlü müşterek çalışmaya ve yardıma hazır olduklarını belirten Milli Parklar Dairesi yetkililerine ve özellikle meslek-daşımız Sayın S. Dilcimen'e, Antalya Orman İşletmesi Milli Parklar Müdürü Sayın Nizam Savaş'a ve Termessos Milli Parkı Şefi Sayın Ömer Başeski-oğlu'na teşekkürü zevkli bir görev sayarız.

Yenice Boğazı yönünden kente gelişi sağlıyordu. Yazıtlara göre «Kral Yolu» adı verilen bu uzun yolun, M. S. II. yüzyılın sonlarına doğru veya III. yüzyılda halkın maddî yardımları ile yaptırılmış olduğu anlaşılmaktadır²².

Şehre ulaşım olanağını sağlayan diğer iki yol, talî yollar durumundadır. Bunlardan birisi, batıda olup, E5 nekropolü içinden geçerek, Yenice Boğazından İsinda şehrine giden yola bağlanıyordu (Resim : 1, C3 caddesi). Diğeri ise, doğuda bulunmaktaydı ve E'' - E' nekropolleri arasından geçerek, Mecene Boğazı vasıtasıyla kentin, doğusu ve güneyi ile ilişkisini sağlıyordu (Resim : 1, C 2 caddesi).

Kentin içinde de iyi bir yol şebekesinin var olduğu anlaşılmaktadır. «Kral Yolu» adı verilen yol, şehrin içinde, yaklaşık aynı yönde uzanan bir caddeyi (C1 caddesi) meydana getiriyordu. Kenti baştan başa kateden bu cadde, ana cadde durumunda idi. Diğer bütün cadde ve sokaklar bu ana caddeye açılıyordu.

1986 yılı çalışmalarımızın önemli bir bölümü, kentin 1893 yılında Lanckoronski heyeti tarafından yapılmış olan vaziyet plânının (Resim : 1) kontrol edilmesi olmuştur. Bu çalışmalarımızın sonunda, kentin topografik plânının yeni ölçümlerle tekrar ele alınması gerektiği anlaşılmıştır.

2. Yüzeydeki kalıntıların tesbit, tescil ve belgeleme çalışmaları

Heyetimiz belli bir program ve sıra dahilinde kentin dinî ve sivil yapılarını teker teker inceleyerek, gerekli bilgileri toplamaya ve belgelemeye başlamıştır. Çalışmalarımız bu yıl özellikle tapınaklar ve gymnasion olarak nitelenen yapıda yoğunlaşmıştır²³.

Ele geçirilmiş olan yazıtlara dayanarak antik Termessos kentinde Yunan tanrı kültlerinin sayılarının oldukça fazla olduğu anlaşılmaktadır. Yine yazıtlardan, Termessos kenti baş tanrılarının Zeus Solymeus ile Artemis olduğunu bilmekteyiz. Ayrıca Demeter, Dionysos ve Hermes misterlerinin de varlığı tesbit edilmiş bulunmaktadır. Diğer taraftan, Ge Karpophoros, Zeus-Dione, Helios ve Termessos (?) kültlerinin ne zaman Termessos şehrinde taraftar kazanmış olduğu kesinlikle bilinme-

(22) Bu yolun en eski devirlerden beri kullanıldığı söylenebilir. Bugün ören yerine ulaşımı sağlayan toprak yol dahi, kabaca söz konusu yolu izlemektedir.

(23) Termessos tapınakları, heyetimizde Bakanlık temsilcisi olarak bulunan Arkeolog Mustafa Büyükkolancı tarafından hazırlanan «Adada kenti ve Tapınakları» konulu doktora tezi kapsamı içinde detaylı bir şekilde incelenecektir. Gymnasion yapısı ise, Araştırma Görevlisi Ahmet Yaraş'a yüksek lisans tez konusu olarak verilmiştir.

mektedir. Ele geçirilmiş belgelere göre, Termessos şehrinde tanrıça Artemis, Zeus Solymeus ve Zeus-Dione'ye ait kutsal alanlar ve tapınaklar mevcuttu. Ayrıca yine antik belgelerden anlaşıldığına göre Artemis, Ge Karpophoros, Eleuthera ve Zeus-Dione'nin de kült tasvirleri Termessos şehrini süslemekteydiler. Bu Yunan tanrı ve tanrıça kültürlerinin yanı sıra kentte Roma imparatorluk devrinde imparatorlar kültü de mevcuttu. Ayrıca, imparatorlar kültüründen başka Roma kültürünün varlığı da tesbit edilmiştir. Yalnız bu kült imparatorlar kültü ile birleştirilmemiş olup, özel rahiplere sahipti.

Tapınaklar, agoranın batısında, güneyinde ve bilhassa güneydoğusunda birbirlerine çok yakın mesafelerde birarada yer almaktadır (Resim : 1, N harfi ile gösterilen yapılar). Agoranın güneydoğusundakiler teraslar üzerinde inşa edilmiştir (Resim : 4-5). Kentte şimdiye dek kesin olarak 7 tane tapınak tesbit edilmiştir. Bunlardan yalnız bir tanesi (N7 tapınağı), agora civarında toplu olarak bulunanlardan ayrı bir yerde, şehrin surlarının dışında, bugünkü otoparkın yakınındaki düzlük alanda yer almaktadır. Bu tapınağın önüne daha sonra, kitabesine göre imparator Hadrian'a ithaf edilen bir propylon binası inşa edilmiştir (Resim : 6).

Çeşitli plân ve düzenlerde inşa edilen bu tapınaklardan bazılarının hangi tanrıya adandıkları saptanmış, bazılarının ise kesin olarak tespit edilememiştir. Örneğin, kentin baş tanrısı Zeus Solymeus'in tapınağı kesin olarak saptanamamıştır. Bununla beraber, N1 - N3 tapınakları arasındaki yıkıntıların bulunduğu yerde olabileceği fikrini, bu alanda bulunan ve Zeus Solymeus'ten bahseden yazıtlar kuvvetlendirmektedir²⁴. Yıkıntılar arasında yapının plânını tesbit etmek mümkün olamamaktadır²⁵.

Heyetimiz tapınaklardan başka çalışmalarını, özellikle zengin cephe mimarisi ile dikkati çeken ve gymnasion olarak nitelendirilen «H» yapısında yoğunlaştırmıştır²⁶. Bu yapı, Roma devrinde şehir kuzey ve kuzeydoğudaki küçük düzlüklere yayıldığı zaman, surların dışına, agoraya oranla daha alçak bir seviyede inşa edilmiştir. Oldukça iyi korunagelmış olan bu yapı, Termessos'un olduğu kadar, bütün Küçük Asya'nın dikkati çeken Roma devri yapılarından biridir (Resim : 7-8).

(24) Petersen Zeus Solymeus'in tapınağının N1 - N3 tapınakları arasında olabileceğini ileri sürmüştür, bu teklif Heberdey tarafından da desteklenmiştir.

(25) Kentte bulunan diğer yazıtlardan, şehirde başka tapınakların da bulunduğu anlaşılmaktadır. Ancak bunları şimdilik lokalize etmek mümkün değildir.

(26) Lanckoronski, age, lev. XVI.

3. Epigrafiya çalışmaları

Epigrafiya çalışmalarından, ören yerinde yüzeyde bulunan, yayınlanmış veya yayınlanmamış bütün yazıtların toplanması, kontrolü ve değerlendirilmesi amaçlanmıştır. Gymnasion «H» yapısındaki plân çalışmalarına paralel olarak, epigrafiya araştırmaları da bu yapıda yoğunlaştırılmıştır. Söz konusu yapının dışında, daha önceki araştırmalarda görülmediği anlaşılan yeni bir yazıt saptanmıştır (Resim : 9). Ekibimizin epigrafi Dr. Güler Çelgin bu yazıtın, Tiberius Claudius Agrippinus'un oğlu olan ve erkekler için yapılan güreş müsabakasında ödül kazanmış bulunan Tiberius Claudius Agrippa için dikilmiş bir onur yazıtı olduğunu tesbit etmiştir. Yazıtta sözü edilen müsabakanın Sebasteios Solymeios Agonu'nda yer alan bir yarışma olduğu bilinmektedir. Yazıt M. S. II. yüzyılın sonu III. yüzyılın başlarına tarihlenmektedir²⁷.

4. Nekropol çalışmaları

Termessosluların başlangıçtan itibaren, ölümlerini ekseriyetle surların içine gömdükleri (intramuralis) tahmin edilebilir. Zira, Roma imparatorluk devrinde dahi Termessos'da ölümlerin büyük çoğunlukla şehir surlarının içine gömüldüğü anlaşılmaktadır. Antik devirde nekropol alanlarının şehirlerin genellikle dışında yer aldığı göz önünde tutulursa, Termessos'da rastladığımız bu ayrıcalıklı durumun arazinin topografik yapısından kaynaklandığı kuşkusuzdur. Ancak Roma devrinde şehir surların dışına taşmış, dolayısıyla nekropoller surların dışına da yayılmıştır. Bilhassa önemli bir nekropol alanı olan E 1 buna örnek olarak verilebilir.

Termessos'da kentin iskân alanı ile nekropol alanları birbirlerine göre çok iyi ayarlanmıştır. Öyle ki, bu sahalar esas itibariyle birbirlerinden mümkün olduğu kadar ayrı tutulmuş, fakat aynı zamanda da birlikte ahenkli bir bütün oluşturarak, antik devrin şehirçiliğinin başarılı bir uygulamasını vermiştir. Şehri çevreleyen tepelerin hemen hemen her tarafına yayılmış olan nekropollerini incelemek için Petersen, bunları mahalli bölgelere ayırarak E 1 den E 10'a kadar numaralamıştır.

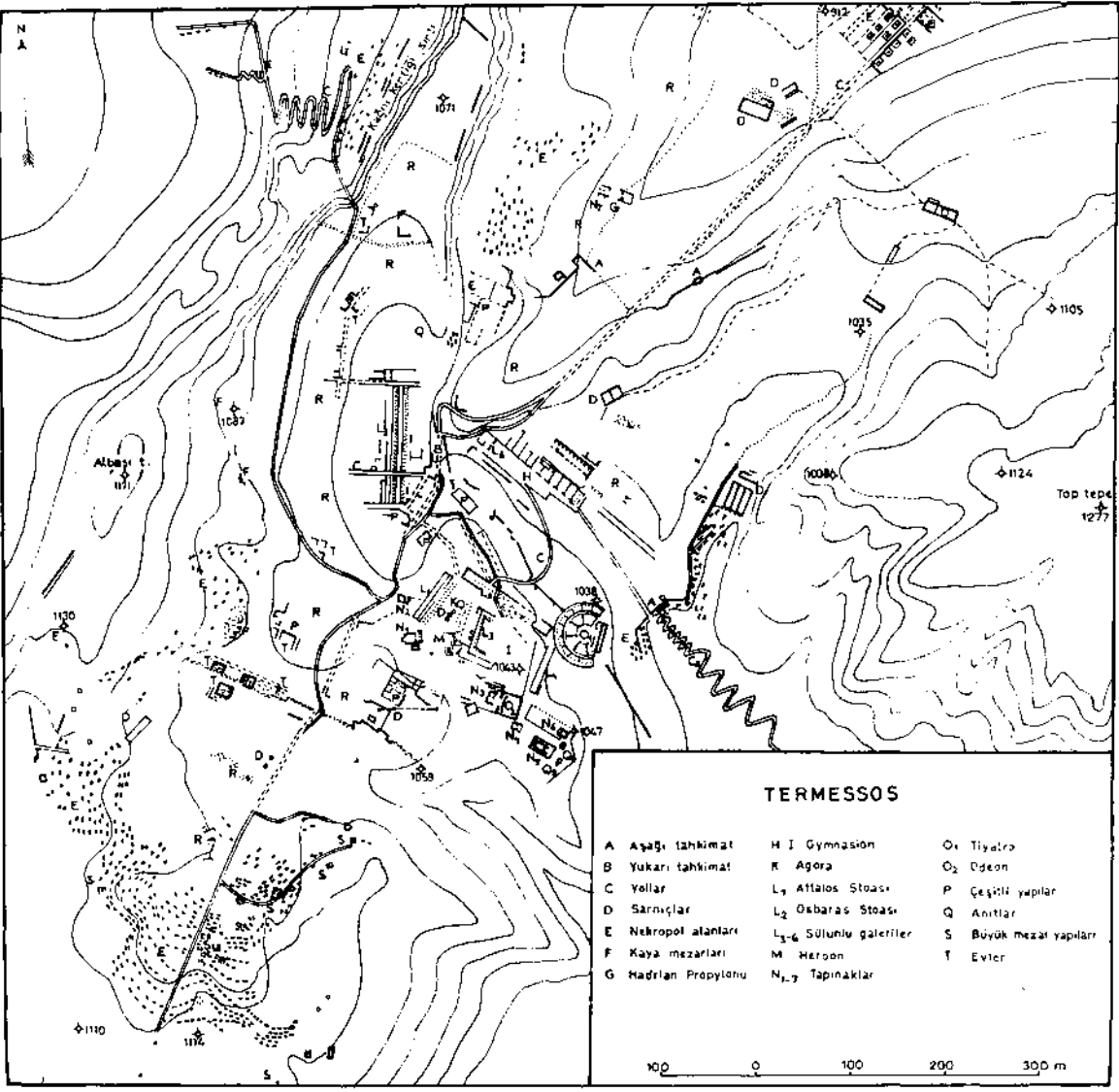
Ekibimiz elemanlarından Araştırma Görevlisi A. Vedat Çelgin, Termessos nekropollerini konusunda bir doktora tezi hazırlamaktadır²⁸. Ken-

(27) Bu yazıt ve diğerleri üzerindeki çalışmalarını sürdüren Dr. G. Çelgin'e, verdiği bu bilgilerden dolayı teşekkür ederim.

(28) A. Vedat Çelgin bu tez için, Termessos'ta 1977-1981 yılları arasında çetin şartlar altında, yoğun arazi çalışmaları yaparak malzemeyi toplamış ve büyük ölçüde değerlendirmiştir. Bu yılki araştırmalarımız sırasında kendisi mezarlar üzerindeki çalışmalarının son kontrollerini yapmıştır.

disinin araştırmaları sonucunda, bu geniş nekropol alanlarında çok sayıda değişik mezar tiplerine rastlanmıştır. Bunlar arasında, nl Alketas'ın mezarından (Resim : 10) başka, Hellenistik ağa tarihlenen Lykia tipi kaya mezarları (Resim : 11) ve Arcosolium tipi kaya mezarlarını başta sayabiliriz. Ayrıca, stnlu ve stnsuz aediculalardan oluşan çeşitli tipte mezar yapıları bulunmaktadır. Muhakkak ki, Termessos nekropol-lerindeki hüküm mezar tipini lhitler oluşturmaktadır (Resim : 12). Bunlar yerli kireç taşından yapılmış olup, çok çeşitli tipte ve 3000'den fazla sayıdadır. Kentte ayrıca bunların yanısıra ostothekler (Resim : 13) ve basit çukur mezarlar da vardır.

Termessos şehri, gerek eşki eser kalıntılarının zenginliği, gerekse tabiat ve insan elinin yüzyıllar boyu yaptığı tahribata rağmen günümüze kadar oldukça iyi bir durumda gelebilmiş sayılı ren yerlerinden biri olması dolayısıyla büyük bir önem taşımaktadır. Bunun yanısıra, kurulduğu mevkiin coğrafi özellikleri bakımından da Termessos şehri ve çevresi ülkemizin en ilgi çekici yörelerinden birini teşkil etmektedir. Bütün bu hususları göz önünde tutup, Termessos'un doğa güzelliğini bozmayan bir plân uygulayarak, çalışmalarımıza gelecek yıllar devam etmek arzundayız.

Besim : 1 — Kent planı

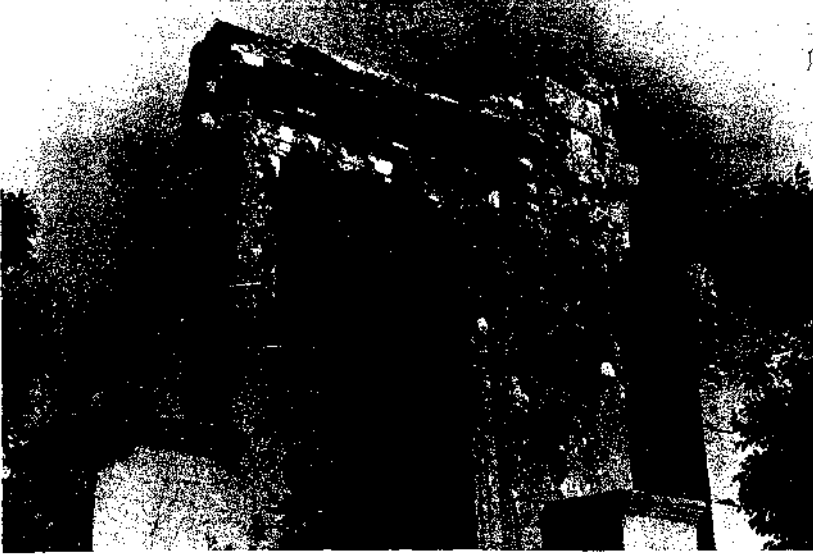
Resim : 2 — Kentin güneybatısından sur parçası

Resim : 3 — Aşğı tahkimat (A suru)

Resim : 4 — N 3 tapınağı, cepheden

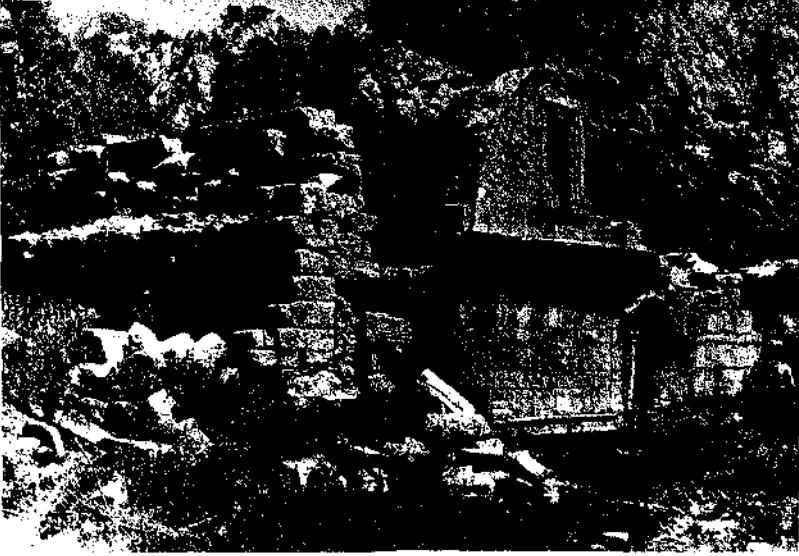
Resim : 5 — N 4 (Artemis) tapınağı, cepheden

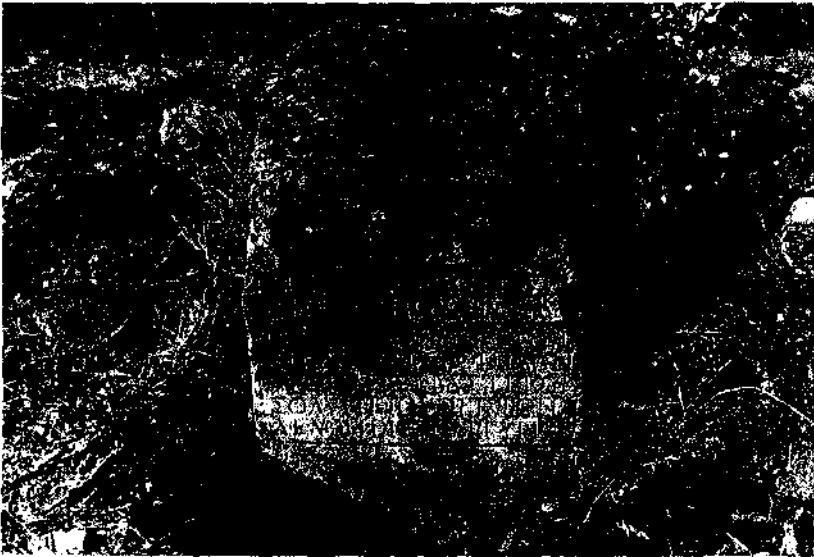
Resim : 6 — N 7 tapınağı (Hadrianus) propylonu

Resim : 7 — Aşağı gymnasion (H yapısı), batıdan genel görünüm

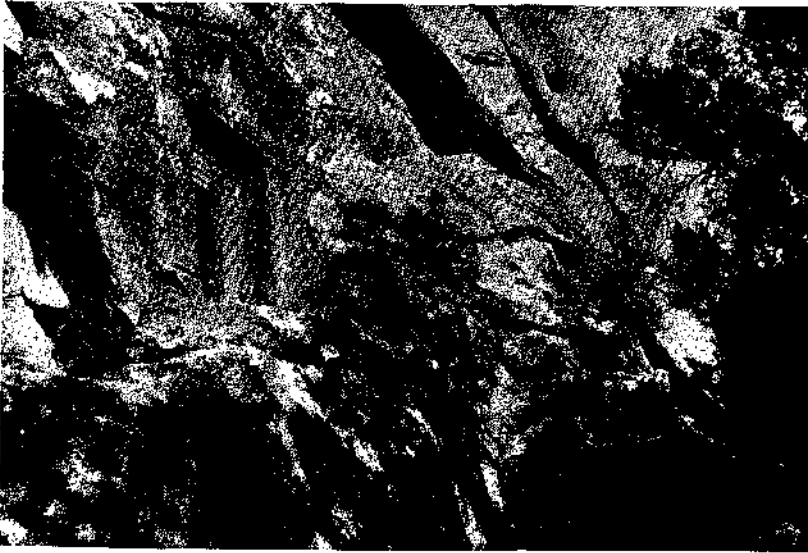
Resim : 8 — Aşağı gymnaslon (H yapısı), güneybatıdan cephe detayı

Resim : 9 — Aşağı gymnaslon (H yapısı), yazıt

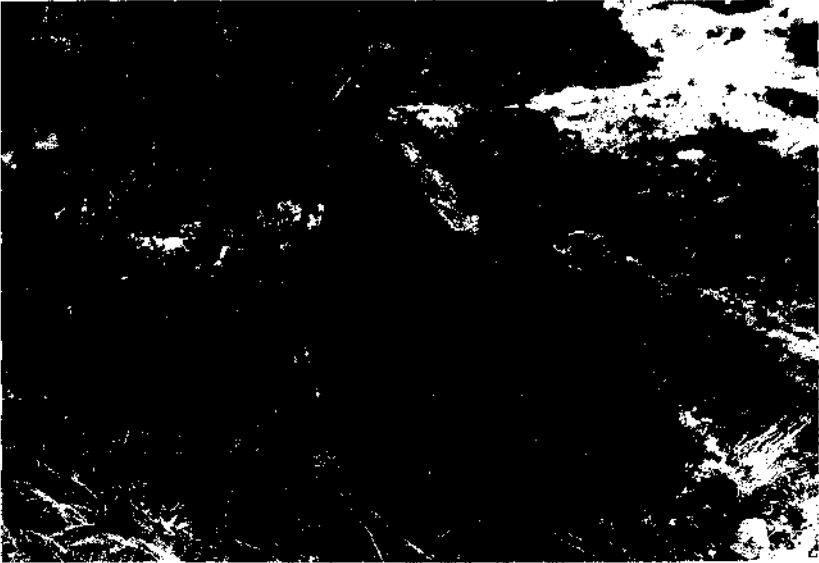
Resim : 10 — Alketas mezarı, detay

Resim : 11 — Likya tipi kaya mezarı

Resim : 12 — E 9 nekropolünden aedicula içinde lahit

Resim : 13 — Hellenistik Çağ'a ait bir ostothek (E 2 nekropolü)

SAGALASSUS 1986

Marc WAELEKENS *
Stephen MITCHELL

The survey at Sagalassus in Pisidia, started last year under the direction of Dr. Stephen Mitchell¹, was resumed on 2 July and continued until 24 July 1986. The work was funded by the British Academy. The British Institute of Archaeology at Ankara, the Roman Society, the Cra-ven Committee of Oxford University and The National Fund for Scientific Research (Belgium). The participants were Dr. Stephen Mitchell, director of the team, Dr. Marc Waelkens, Dr. Gregory Horsley, Mr. Robin Fursdon (chief surveyor), Roger Bruton, Mark Critchley, Helen Thackray (student surveyors), Roger and Miranda McKearney. Our excellent representative to whom we all are much indebted for help of every kind, was Bay Lütfi Önel of the Konya Museums. We are grateful to many Turkish officials without whom nothing would have been possible: Dr. Nurettin Yardımcı, the Director General of Antiquities and Museums in the Turkish Ministry of Culture, and Bay Mustafa Karahan in his department; Selçuk Başer and Ali Harmankaya of Burdur Archaeological Museum; the Kaymakam of Ağlasun, Ekrem Yaman; the staff of the Emniyet Müdürlüğü in Burdur, and the personnel of the Jandarma headquarters in Ağlasun, all of whom gave encouragement and support. The well-being of the group at Ağlasun was sustained by the excellent cooking of Hüseyin Kantekin in the town's only restaurant.

Despite the fact that Sagalassus, the metropolis of Pisidia, was already visited by Paul Lucas in 1706 and by several other travellers during the eighteenth and nineteenth centuries², it was first surveyed thoroughly in 1884 and 1885 by an Austrian team led by Count K. Lanckoronski³.

(*) Doç. Dr. Marc WAELEKENS Department of Archaeology Katholieke Universiteit Leuven Blijde inkomststraat 21, 3000 Leuven BELÇİKA.

Dr. Stephen MITCHELL, 39 Sketty Road, Uplands Swansea, İNGİLTERE.

(1) See S. Mitchell, Cremna and Sagalassus Survey 1985, IV. Araştırma Sonuçları Toplantısı, Ankara 1986 (in print).

(2) For a list of those travellers, see: R. Fleischer, *Forschungen in Sagalassos* 1972 and 1974, *IstMitt* 29, 1979, 277-278; id., *Der hellenistische Fries von Sagalassos in Pisidien*, *Antike Welt* 12, 1981, 9-10.

(3) K. Lanckoronski, *Städte Pamphyliens und Pisidiens. II. Pisidien*, Wien-Prag-Leipzig 1892, 127-172.

This team produced a site plan and more detailed studies of some of the major buildings. The site plan, however, was published at a very small scale and, as the 1986 survey showed, many monuments, especially those relating to the earlier history of the city were omitted. Only a few individual buildings, notably several churches⁴ and the theatre⁵, were examined later. In 1972 and 1974 an Austrian team led by R. Fleischer carried out two seasons of survey, concentrating on a Hellenistic «heroon» in the northern part of the city⁶. The main result was the discovery of four frieze blocks, now kept in the fire station at Ağlasun, together with the four that had already been described by Lanckoronski. In 1985 the current survey team spent three days on the site, making detailed notes on two smaller buildings, notably a late-Hellenistic fountain house and a Julio-Claudian archway, both omitted on Lanckoronski's city plan.

During 1986 the surveyors, using a theodolite and an electromagnetic measuring device, produced a plan of the city centre at 1 : 1000. More detailed work was done on the upper agora, an irregular trapezoidal square, probably going back to the Hellenistic period, but embellished considerably during the Empire (Figs : 1-2). A detailed plan of it was completed, showing its well-preserved pavement, the outlines of the buildings lining it, and a series of honorific monuments of Imperial date decorating its centre. The north east and both south corners of the agora were occupied by arched gateways. On the southern side there was a small monument of Julio-Claudian date which must have been one of the first Roman buildings of the city. Four columns set on pedestals bearing honorific inscriptions added later, supported a canopy whose square, concave roof crowned an entablature with an interior tendril frieze; it may have housed an honorific statue of a member of the Imperial house. On the north side a terrace wall, more than ten metres high, but now almost entirely buried, supported a porticoed hall of Imperial date overlooking the agora. On its north side there was a colonnade set upon a series of pedestals engaged in a series of steps, lining a street, which seems to have led to the Hellenistic monument studied by R. Fleischer.

This building as well as the nearby Doric temple, the bouleuterion overlooking the western side of the upper agora, and several other structures, was partly demolished to provide the material for the late-Roman

(4) H. Rott, *Kleinasiatische Denkmäler*, Leipzig 1908, 14ff.; F. W. Deichmann, *Die Spolien in der spätantiken Architektur*, München 1975, 36ff. Abb. 12ff.

(5) D. De Bernardi Ferrero, *Teatri Classici in Asia Minore II*, Roma 1969, 37-58.

(6) See R. Fleischer, *Forschungen in Sagalassos 1972 und 1974*, *IstMitt* 29, 1979, 273-307; id., *Der hellenistische Fries von Sagalassos in Pisidien*, *Antike Welt* 72, 1981, 3-16.

city wall. This reuse of the material often makes the attribution of individual blocks to a specific building extremely difficult.

The position of Fleischer's «heroon», in an area occupied by other public and religious buildings, can best be compared with that of a small-mid-second-century B. C. pseudomonopteros, situated near one of the temples in the centre of the Pisidian city of Termessus Major⁷. This seems to rule out the possibility that it was a real tomb. Therefore it is more likely that the building was either a cenotaph or a commemorative monument set up by or for a ruler or a prominent citizen. Just like the monument at Termessus, it was raised on a solid base, whose plain lower section, topped by a cornice, supported a platform of 6.07 x 5.20 metres, made from three steps below a socle moulding⁸. This socle almost certainly supported the frieze with the dancing girls studied and published by R. Fleischer⁹. Its position can be compared to the frieze below the cornice which runs round the top edge of the base of the Nereid monument at Xanthos¹⁰, which in my opinion clearly served as a model for our building. The Sagalassus frieze apparently supported a distyle in antis naiskos built in the Corinthian order, at least if a Corinthian capital, now in the fire station at Ağlasun (Fig: 4), may be associated with it¹¹. The workmanship of this capital, whose expressive acanthus leaves seem to reflect the tradition of the capitals from the Olympieion at Athens (175-164 B.C.)¹² rather than the stiffness of contemporary Asiatic capitals¹³, is of the highest quality. Its proportions as well as the shape of the acanthus leaves, all touching the bottom of the calathus, bear testimony

-
- (7) See G. Niemann in Lanckoronski, *op. cit.* (note 3), 46, 105-107 fig. 68, pl. XVII; on the city plan of Termessus: Q1. For a recent discussion of the monument, its date and function, see F. Seiler, *Die griechische Tholos*, Mainz 1986, 138, 140 note 575, 145-147, figs. 62, 63, 67.
- (8) See R. Fleischer, *Forschungen in Sagalassos 1972 und 1974*, *IstMitt* 29, 1979, 282-283, figs. 1-2; *id.*, *Der hellenistische Fries von Sagalassos in Pisidien*, *Antike Welt* 12, 1981, 10-12, figs. 11, 12, 18.
- (9) R. Fleischer, *Der hellenistische Fries von Sagalassos in Pisidien*, *Antike Welt* 12, 1981, figs. 9-10, 13-17. Compare also his remarks on the reconstruction of the monument in *IstMitt* 29, 1979, 281-292.
- (10) J. Charbonneaux - R. Martin - F. Villard, *Classical Greek Art 480-330 B. C.*, London 1972, figs. 98-99.
- (11) Ch. Leon, *Die Bauornamentik des Trajansforum*, Wien-Köln-Graz 1971, 158 pl. 56.4 (there wrongly located in the Antalya Museum).
- (12) J. Travlos, *Pictorial Dictionary of Ancient Athens*, London 1971, 408-409 pls. 527-528.
- (13) For instance the capitals of the propylon of the bouleuterion at Miletus (175-164 B. C.): Y. Boysal, *Die korinthischen Kapitelle der hellenistischen Zeit Anatoliens*, *Anatolia* 2, 1957, 128-129 pl. XVI a-b.

to its middle Hellenistic date. Its helices touching the abacus plate as well as the flower motif covering it, place it in the second century B.C., where it can be situated between the capitals from the Milesian bouleuterion (see note 13), and those from the late second-century Hekateion at Lagina¹⁴. As a result our capital should be dated to the second half, and most probably even to the third quarter of the second century B.C., which corresponds exactly with the date proposed by Fleischer for the frieze¹⁵. A closely related Corinthian half capital, which has been connected with our building¹⁶, is considerably smaller (Fig: 5). Together with a second fragment¹⁷ it should be associated with a series of half-columns attached to small piers, which belonged to the upper storey of the nearby bouleuterion, rather than to the «heroon». In fact the small size of this building rules out the presence of the number of supports of this kind which can be established from the actual fragments still lying round about. Moreover the fragments built into the late Roman wall indicate that the heroon had plain walls with slightly projecting corner pilasters on three sides, and an Ionic door between the antae at the front. These walls were made of smooth blocks with fine drafted margins, carved in a nearly dolomitic, yellowish to pinkish limestone¹⁸. Several fragments of the entablature, including architraves, a dentiled cornice, three blocks of a fine tendril frieze (Fig: 6), which betrays the influence of the lively Pergamene tendril decoration¹⁹, as well as a number of fragments of a «tiled», gabled marble roof, are also preserved. A statue of a lion²⁰ may

(14) Boysal, *op. cit.* (note 13), 129-130 pl. XVI c-d.

(15) R. Fleischer, *Forschungen in Sagalassos 1972 und 1974*, *IstMitt* 29, 1979, 292-293.

(16) R. Fleischer, *Forschungen in Sagalassos 1972 und 1974*, *IstMitt* 29, 1979, 285 pl. 77.1-2; *id.*, *Der hellenistische Fries von Sagalassos in Pisidien*, *Antike Welt* 12, 1981, 15 fig. 20. The Attic half-base, illustrated *ibidem* 16 fig. 19 may have belonged to the same building, but did not support the half-column carrying our capital, which was visible on all four sides.

(17) Now buried in front of the Doric temple to the southwest of our heroon.

(18) The material used for the building is limestone, not marble as has been stated by R. Fleischer, *op. cit.* (note 15) 281, 286.

(19) See for instance the tendrils on the Hephaistion mosaic from the palace of Eumenes the Second at Pergamon: B. Kawerau-Th. Wiegand, *Die Paläste der Hochburg* (AvP V 1) Berlin 1930, 63f. Texttaf. 29ff; I. Kriseleit, *Antike Mosaiken*, Aus den Beständen der Antikensammlung im Pergamonmuseum, Staatliche Museen zu Berlin Hauptstadt der D.D.R., 1985, 63-65. The same lively style also occurs on the tendrils of the Hellenistic monument at Termessus in Pisidia: G. Niemann in Lanckoronski, *op. cit.* (note 3) 105 fig. 68. On the date of these tendrils, see Seiler, *op. cit.* (note 7) 140 note 575.

(20) R. Fleischer, *Der hellenistische Fries von Sagalassos in Pisidien*, *Antike Welt* 12, 1981, 7 fig. 8.

either have crowned this roof or stood between the front columns. The Sagalassus monument, probably built in the third quarter of the second century B.C., must have stood at least twelve metres higher than the bouleuterion and its courtyard, which were situated immediately to the south.

The remains of a large building on a steep slope overlooking the west side of the upper agora (Figs : 1, 3), can be identified as this bouleuterion. After its destruction by an earthquake it seems to have been re-modeled, and later partly dismantled to provide material for the late Roman fortification. Its ruined state explains why it has received no attention from earlier visitors to the site. The exterior of the building was almost square and its dimensions (ca. 22 x 21 metres) can be compared with those of the second - century B.C. council chamber at Priene (20.25 x 21.06 metres)²¹. Just as there, it was partly sunk into a natural hill slope, which supported its seats on the west side. The building belongs to the older type of square or rectangular council chambers, with rows of stone seats rising parallel to the walls on three sides, best known from the Priene example and very popular in second - century B.C. Asia Minor²². In contrast to Priene, where the middle block of benches rises higher than those at the sides, to the extent of six additional tiers, the two blocks of benches along the sides of the building at Sagalassus rose higher than the middle ones by two rows. The remains of eight rows can still be seen on the west side, and six on the south, but at least five additional rows must be buried below. As can be gathered from a preserved block, the auditorium was equipped with small stairs leading upwards through the benches. On the north side the auditorium must have been bounded by two oblique (?) inner walls, separating it from the front wall by a corridor, which received light through a large unframed opening in the northern extremity of the east wall. In the north wall three doors between gridded windows, whose frames suggest a late Hellenistic date²³, led to the interior. This axial arrangement of the front wall also may exclude

(21) Th. Wiegand - H. Schrader, Priene, Berlin 1904, 219ff.; M. Schede, Die Ruinen von Priene, Berlin 1934, 34ff.

(22) See on the type: K. Tuchelt, Buleuterion und Ara Augusti, *IstMitt* 25, 1975, 102 - 104 fig. 3; A. Machatschek - M. Schwarz, *Bauforschungen in Selge*, Wien 1981, 51 - 52 notes 330, 342.

(23) Their frames can best be compared with those of the «Temple of Vesta» at Tivoli: J. Prestel, *Zehn Bücher über Architektur des Marcus Vitruvius Pollio*. IV. und V. Buch, Strassburg 1912 pl. XXX, IV - V.

an earlier date²⁴. As a result the council chamber was not directly accessible from the agora, but like many other Hellenistic examples, was situated at a short distance from and parallel to it²⁵. Its situation on a terrace overlooking the upper agora can best be compared with that of the bouleuterion at Heraclea on the Latmos (see note 25).

Externally, at least on the south, east and north, the building had two storeys, another common feature of the Hellenistic council houses²⁶, divided by a moulded ledge. The west wall was mostly rock-cut, and its built upper section was almost certainly plain. On the south and east sides the lower storey of the walls was treated like a plain podium, made of rusticated masonry with drafted margins. Its plain surface was only interrupted near the north corner of the east wall by the large opening in the corridor separating the auditorium from the front wall. This wall, which was at least partly rebuilt at a later date, consisted of smooth stones with incised outer margins, a treatment similar to that found on the late Hellenistic bouleuterion at Termessus²⁷. As in many Hellenistic council chambers of Asia Minor, the upper storey of the outer wall was treated differently on each of the three visible sides²⁸. The south side thus contained gridded windows with Doric frames. A series of fluted half-columns attached to small rectangular piers with Attic bases on all four sides (Fig. : 7) almost certainly belonged to the corresponding section of the east wall, the only one visible from the agora. These half-columns were topped by the fine Corinthian half-capitals mentioned above (Fig. 5), while the piers, decorated with plain rosettes on two sides, had a simple upper moulding. Even if the acanthus leafs of these capitals may be slightly later than those of the closely related Corinthian capital, which we would like to ascribe to the «heroon», they were certainly the work of the same team of craftsmen. One of the pier fragments is decorated with the late Hellenistic relief of Athena with a naked prisoner (Figs. 7-8),

(24) Compare the remarks of K. Tuchelt, *op. cit.* (note 22), 95.

(25) For instance Miletus, Notion and Heracleia on the Latmos: Tuchelt, *op. cit.* (note 22) 100-101. Especially Heracleia with its bouleuterion situated on a terrace rising nearly seven metres above the agora, offers a nice parallel: R. Martin, *Recherches sur l'agora grecque. Etudes d'histoire et d'architecture urbaines*, Paris 1951, 516 fig. 73.

(26) See Tuchelt, *op. cit.* (note 22), 109-114.

(27) See E. Akurgal, *Civilisations et sites antiques de Turquie de l'époque préhistorique jusqu'à la fin de l'Empire romain* (8000 av. J. - C. - 395 ap. J. - C.) pl. 95a. The same treatment occurs on several other buildings in the upper part of Sagalassus.

(28) See on this matter: Tuchelt, *op. cit.* (note 22), 110-111.

already published by Lanckoronski²⁹. There are also traces of a grid barrier between some of the piers. Other half columns seem to have had smooth shafts. These details suggest that the upper part of the east wall contained one or more loggia-like openings with half columns attached to piers as internal supports. They can be compared with the windows in the bouleuterion at Pisidian Selge and especially with the loggia in the so-called «customs-house» of the same city, both buildings of the second century B.C.³⁰. The piers most certainly faced the outside, the Corinthian half-columns the inside of the building. The wall sections between these openings apparently were divided by corresponding small pilasters on the outside, backed by smooth engaged half-columns on the inside. The arrangement of pilasters probably continued along the north wall, while half-columns may be assumed for all inner walls, except at the corners where they were replaced by pilasters.

As on the south side, the north wall contained windows of normal size in its upper section. On the north and east sides shields were carved near the top of the blank exterior intercolumniations. On the front some of these shields seem to have been replaced by weaponry, including a leather cuirass and a helmet. The alternation of shields and windows on two sides of the building reflects a similar arrangement on the council chambers of Miletus, Heraclea and Stratonicea³¹. The exterior pilasters and piers supported a Doric entablature decorated with a wreath in every other metope. An Ionic cornice with a row of dentils below the sima probably crowned this frieze. The use of Ionic features in the Doric order was common in the second-century B.C. architecture of Asia Minor³². Inside the building there must have been a landing, situated at the level of the top of the seats on the eastern side, from where one could look out over the upper agora through the loggia or loggias.

As at Miletus and Heraclea³³ a walled courtyard extended in front of the building. Several fragments of engaged, mostly unfluted half-column pilasters, projecting nearly fifty centimetres from the walls, and a

(29) Lanckoronski, op. cit. (note 3) 136 fig. 105.

(30) See Machatschek-Schwarz, op. cit. (note 22) 49-53, 85-88, pl. V, XVI.

(31) See Tuchelt, op. cit. (note 22) 111-112 fig. 7; R. Naumann - F. Naumann, *Der Rundbau in Aezani mit dem Preisedikt des Diokletian und das Gebäude mit dem Edikt in Stratonikeia* (IsMitt Beih. 10), Tübingen 1973, 78 fig. 20 (I do not agree with the date of the building proposed by the authors; the real date is much earlier).

(32) See on this matter: J. J. Coulton, *The architectural development of the Greek stoa*, Oxford 1976, 71-72. One of the best examples is the Milesian bouleuterion with its egg-and-dart Doric capitals and its dentils.

(33) Tuchelt, op. cit. (note 22) 114-115.

series of heart-shaped piers, crowned by Corinthian half-capitals (Fig. 9) appear to have decorated the enclosure wall and its re-entrant angles. They perhaps replaced a real portico for which there was not enough space in the courtyard. The capitals are related to those of the bouleuterion itself, but the treatment of their acanthus leaves is a little later. The council chamber thus probably belongs in the late third or fourth quarter of the second century B. C., while the courtyard wall dates to the end of that century or the beginning of the next one. A large irregular terrace, about forty metres wide, on the west side of the bouleuterion, was occupied by a sanctuary, marked as Temple R on Lanckoronski's plan (Fig : 1). Its northern boundary is unclear; the western and eastern edges were partly built, and partly rock-cut. Towards the south the terrace was contained by a slightly sloping wall with five buttresses, built from irregular masonry, which is still visible to a height of nearly six metres (Fig : 11). A monumental flight of steps, now almost completely buried or destroyed, nearly twelve metres wide, between the third and the fourth buttresses, led to a street below. It offered an axial access to the temple, which in a typical Hellenistic way, was placed asymmetrically on the east side of the terrace. The whole arrangement is a bit reminiscent of the planning of the sanctuary of Athena at Lindos³⁴. The temple itself, measuring about 12.80 x 8.60 metres, stood on a terrace platform nearly twenty metres wide, with an uncertain number of steps on at least three sides. It was raised on a low podium (Fig : 10) with an additional stairway at the front, standing on the top of this platform. At the front, the total number of steps, including those of the terrace and the podium, must have been ten. Parallels for the Imperial temples with a podium arrangement can be found in the religious architecture of Pergamum during the third and second century B. C.³⁵. Due to the history of Sagalassus in the second century B. C., the presence of our podium temple should be attributed to Pergamene rather than to Roman influences. This unidentified Doric temple which faced south, was distyle in antis, with Doric pilasters at four corners. Its two short walls have fallen outwards, but the long sides still stand to the height of the architrave (Fig : 12). Several blocks of the exterior triglyph and metope frieze lie round about. They

(34) See J. J. Pollitt, *Art in the Hellenistic Age*, Cambridge 1986, 232 fig. 245.

(35) See A. Conze - P. Schazmann, *Mamurt - Kalesh. Ein Tempel der Göttermutter unweit Pergamon* (JdI Erg. - H. 9), Berlin 1911, 17 pls. 4-6; J. Schrammen, *Der grosse Altar. Der obere Markt* (AvP III. 1), Berlin 1896 198-118; R. Bohn, *Die Theater - Terrasse* (AvP IV), Berlin 1896, 41-68 pls. XXV-XLIII; P. Schazmann, *Das Gymnasion. Der Tempelbezirk der Hera Basileia* (AvP VI), Berlin 1923, 40-43 fig. 17; 102-107 Beibl. 6.

were rather uncommonly³⁶ backed on the inside by a frieze which was variously plain or decorated with armour and weapons (Fig : 13), in a different context a rather common motif in Pisidian and Pamphylian architecture. The walls consist of alternate courses of two markedly different heights, becoming smaller towards the top. The lower courses consist of a single row of stretchers, while the taller courses contain separate face and rear blocks, leaving a small space between them, a technique promoted particularly by Pergamene architects. Despite the use of the Doric order there was an intrusion of Ionic elements, characteristic of middle and late Hellenistic architecture. In fact the doorway had an Ionic frame, whose soffit with curved ends on the lintel seems to rule out the earlier date.³⁷ The sanctuary should probably be dated in the late Hellenistic period.

At present it looks as if the Hellenistic city centre of Sagalassus was located upon the higher slopes of the site, whereas most civic and religious monuments of Imperial age, moved downwards on the lower terraces.

The scale of urban development in this part of Sagalassus during the second and first centuries B.C. as well as the high quality of the sculpture (for instance the friezes of the «heroon») and architectural ornament associated with the buildings, show that late Hellenistic Pisidia was not a backward district. The Corinthian capitals and half-capitals mentioned above are even among the nicest examples we know at all from Hellenistic Anatolia, despite the use of an inferior material, such as limestone, even if it is of excellent quality. Pisidia thus seems to have played an active part in the architectural history of contemporary Asia Minor. To achieve this it must have either attracted craftsmen and architects from elsewhere or else have formed a strong tradition of its own. In the first case, these artists almost certainly came from Pergamum or the Pergamene dominions.

The prosperity of the city of Sagalassus and its emerging role in the art history of the Hellenistic and the Imperial periods is also reflected by numerous other remains on the site, which we hope to study in future seasons.

(36) The only good parallel is the interior frieze in the Massae temple, there however combined with an Ionic interior order. For other combinations of a frieze and the Doric order, see R. Demangel, *Place de la frise continue d'entablement dans les temples grecs*, BCH 59, 1935, 1-6.

(37) Compare the remarks of M. Wegner, *Soffiten aus Ephesos und Asia Minor*, ÖJh 52, 1978-80, 93.

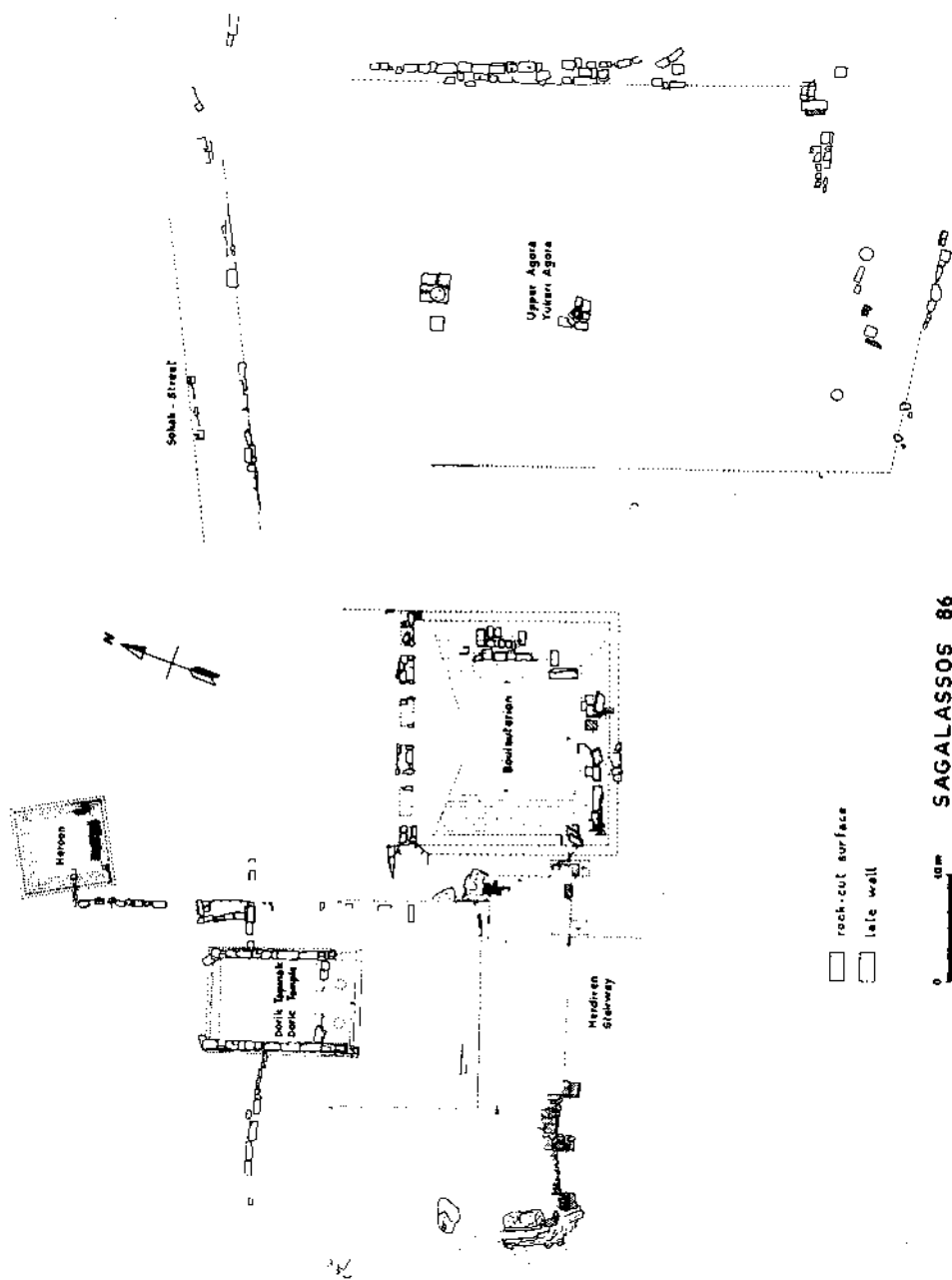

Fig. 1 — General map of the surveyed area in 1986

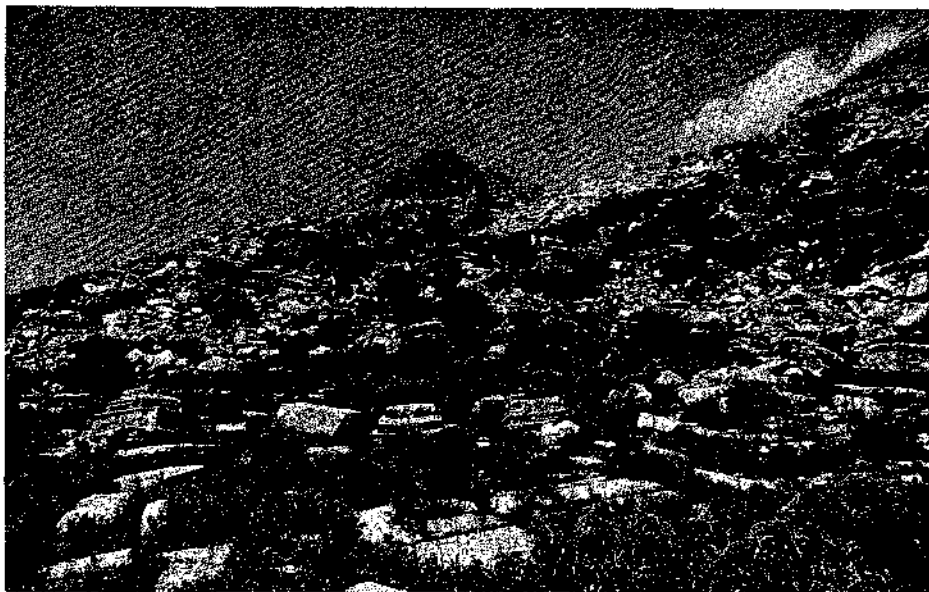

Fig. : 2 — The upper agora, seen from the north

Fig. : 3 — The «bouleuterion», seen from the north west

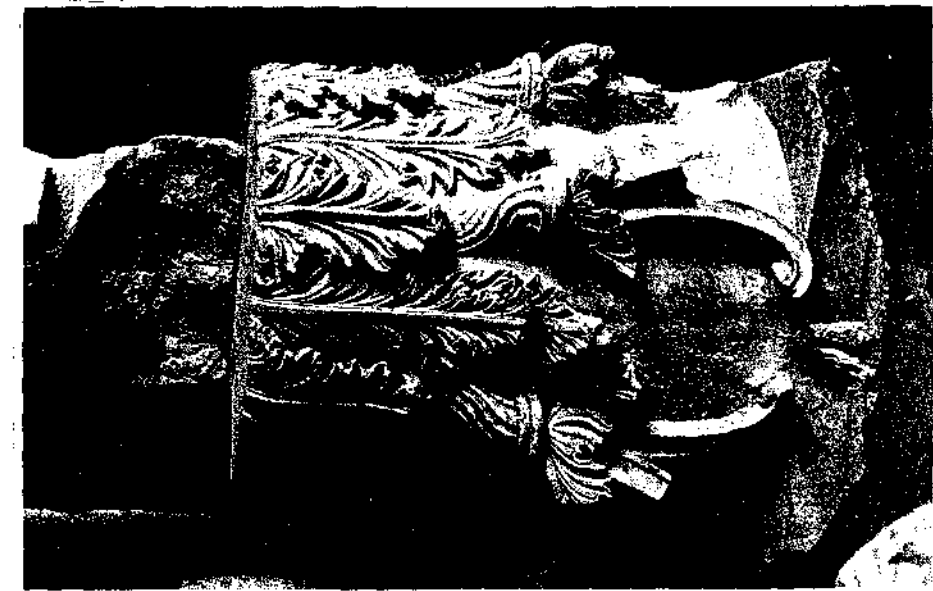

Fig. : 4 --- Corinthian capital, belonging to the «heroon».

Fig. : 5 — Corinthian half-capital, belonging to the «bouleuterion».

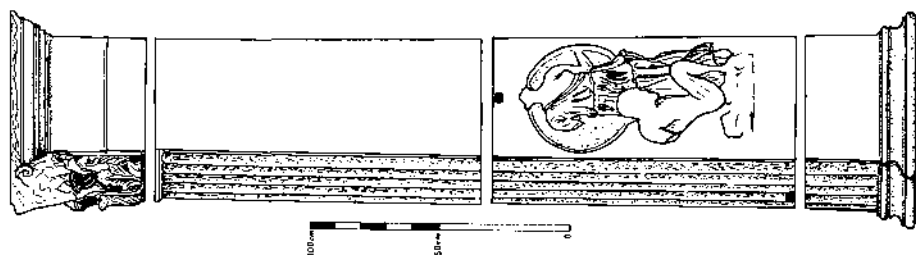

Fig. : 7 — Restored half-column-pier of the loggia in the east wall of the «bouleutérion».

0 10cm 20cm

Fig. : 8 — Fragments of the «heroon's» tendril frieze

Fig. : 9 --- Corinthian half capital, belonging to the «bouleuterions» courtyard

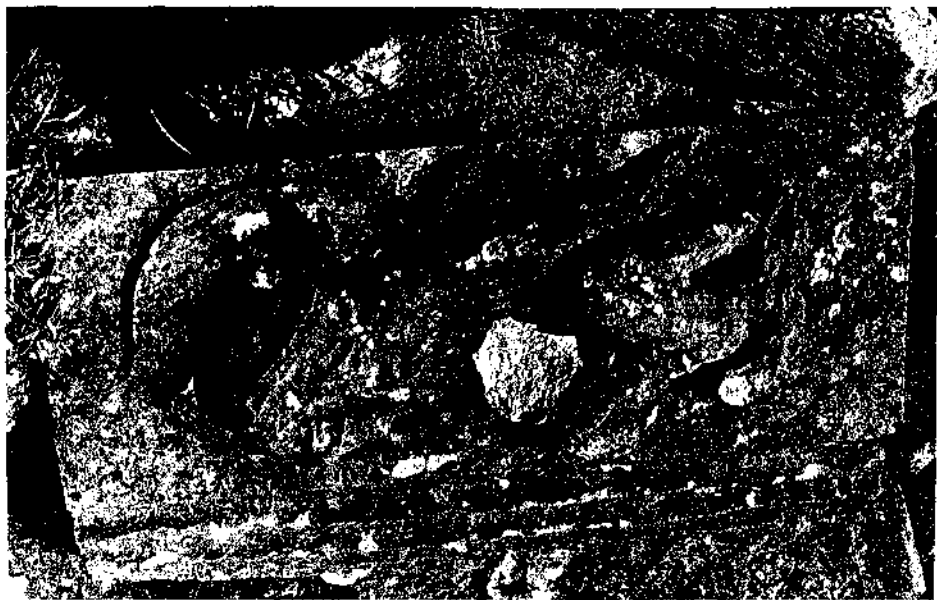

Fig: 8 - Relief on one of the half-column-piers of the «bouleuterion».

Fig. : 10 — Podium of the Doric temple

Fig. : 11 — South terrace wall of the Doric sanctuary

Fig. : 12 — One of the long walls of the Doric temple

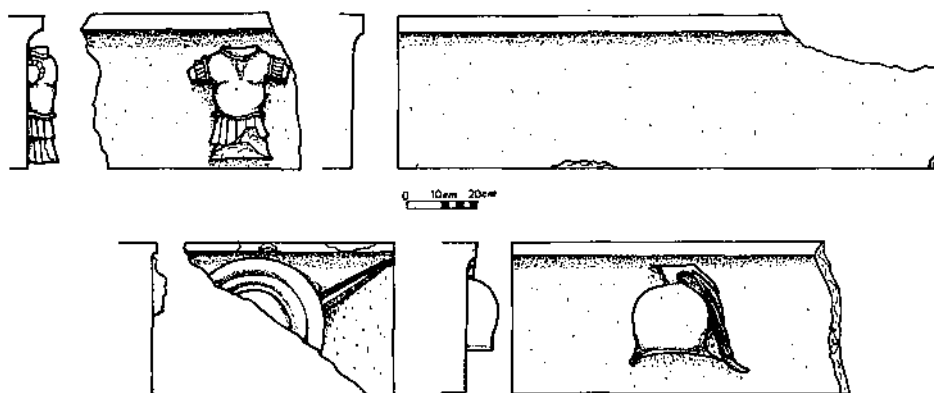

Fig. : 13 — Inner frieze of the Doric temple

1986 YILI İZMİR VE MANİSA İLLERİ YÜZEY ARAŞTIRMASI¹

Recep MERİÇ *

1986 yılında Prehistorik araştırmalara devam edilmiş, D. French'in Manisa - Akhisar bölgesinde saptadığı höyüklerle Alaşehir, Kula, Sardis Mermere Gölü, Menemen, İzmir, Cumaovası, Torbalı, Ödemiş ve Kuşadası çevrelerinde keşfedilmiş höyükler de eklenerek, B. Anadolu Prehistorik yerleşim tarihçesi aydınlatılmaya çalışılmıştır (Plan : 1). Bu höyüklerin büyük çoğunluğunun, en yoğun şekilde Erken Bronz Çağda iskan gördüğü, incelenen 61 merkezin malzemesinden anlaşılmaktadır. Bunlardan en az 15 inde, daha erken olan Kumtepe Ib ve yaklaşık 25 merkezde de M. Ö. 2. bin malzemesi ele geçmiştir. Höyüklerin bir kısmının Kolonizasyon Çağında, özellikle Geç Geometrik Dönemden itibaren yeniden iskan görmesine karşın, Aiol ve Ion kolonistlerin kendilerine bazı yeni yerleşim yerleri de seçtikleri anlaşılmaktadır (Aiolis'te Neonteichos, Temnos; Ionia'da ise Erythrai, Airai gibi).

1986 yılına ait diğer incelemelere aşağıdaki yörelerde devam edilmiş, Ionia, Aiolis ve Lydia araştırmalarına imkânlar ölçüsünde yenilikler kazandırılmaya çalışılmıştır.

MANİSA İLİ

Merkez : Keçili köyü batısında, kayaya oyulmuş iki adet niş görülmüş, nişlerin bulunduğu kayalığın kuzeydoğusundaki Karşıyaka tepesi üzerinde Geç Hellenistik ve Roma çağlarına ait küçük bir yerleşim saptanmıştır.

Alaşehir : Azıtepe köyü yamaçlarında, devşirme Roma mimari malzemesiyle yapılmış Bizans dönemi bir kilise yapısı bulunmaktadır. Bu yapıdan çıkmış bazı mimari elemanlar (Resim : 1) ve geç dönem yazıt

(*) Doç. Dr. Recep MERİÇ, Dokuz Eylül Üniversitesi, Mühendislik Mimarlık Fakültesi, Bornova/İZMİR.

(1) Araştırmalar sırasında değerli yardımlarını esirgemeyen Manisa Müzesi Müdürü H. Dedeoğlu, Bakanlık temsilcisi M. Tümer Öğ. Gör. Y. Mirm. Y. Üstüngel, Ar. Gör. E. Akyüz, Ark. S. Baç ve Har. Y. Müh. S. Yapıcı'ya teşekkür etmeyi bir borç bilirim.

parçaları (Resim : 2) Manisa Müzesi Müdürü H. Dedeoğlu ile birlikte incelenmiştir.

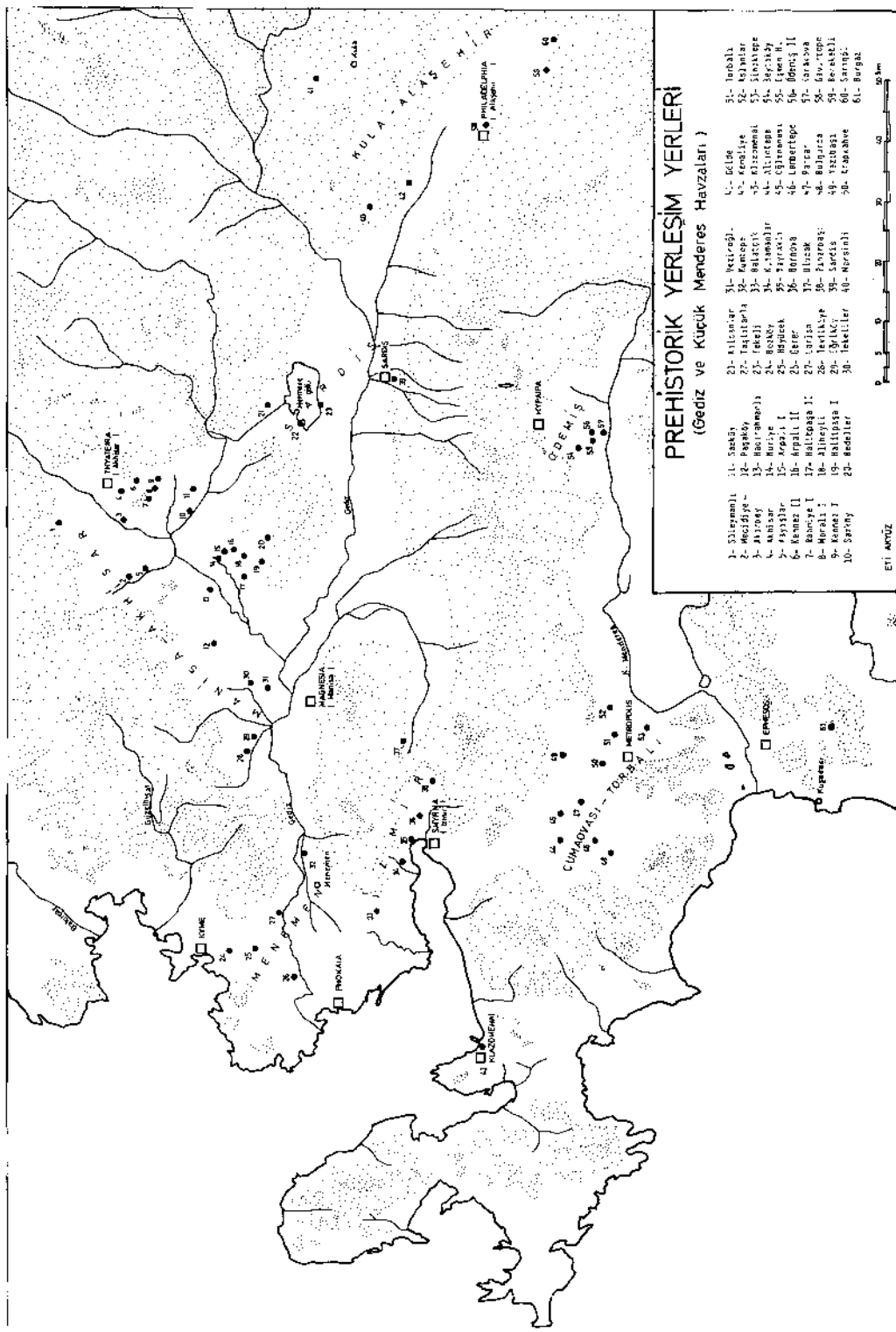
Sarıgöl : Çavuşlar köyünde, imparator Traian ve adı bilinmeyen bir katoikia (antik köy) a ithaf edilmiş bir şeref yazıtı, aynı köyün kuzeybatı taraflarında da bazı tümülüslerin varlığı ortaya çıkarılmıştır. Bu arada Sarıgöl'de Salih Yapıcı tarafından özenle düzenlenmiş koleksiyona ait eserler, Sarıgöl ve çevresinin tarih ve arkeolojisini daha iyi anlamamıza yardımcı olmaktadır. Bu eserler arasında, Sarıgöl'de bulunduğu söylenen tek kulplu testicik (Resim : 3), Zıyanlar köyünden muhtemelen Geç Hellenistik Döneme ait bir mezar steli (Resim : 5), bazı mezar buluntuları, yazıtlar ve bir de mezar altarı (Resim : 6) bulunmaktadır.

İZMİR İLİ

İzmir : Bornova-Anadolu Lisesi höyüğünün güney tarafında, bir kanal çalışması sırasında ortaya çıkan andezitten yapılmış, 0.90 m. yüksekliğinde muhtemelen Arkaik Çağa ait bir Phallos tesbit edilmiştir (Resim : 7). Işıkkent'te Hellenistik döneme ait bir stel parçası (Resim : 10), ayrıca Balatçık köyünde de küçük bir yerleşim bulunmuştur. Balatçık seramik malzemesinin çoğunluğunu gri monokrom ve boyalı Arkaik Çağ malzemesi oluşturmaktadır (Resim : 4). Görece köyünün kuzeybatısındaki Karakaçan kayası kalesinin güney eteklerinde Arkaik Çağa ait, muhtemelen mezar yazıtı olarak kullanılmış 1.30 m. yüksekliğinde bustrophedon stilde bir yazıt ele geçmiştir (Resim : 9). Oğlananası köyünün batısındaki Kilise tepenin Prehistorik bir yerleşme yeri olduğu saptanmıştır. Bu yerleşimde çok sayıda Kumtepe I b tipinde Geç Kalkolitik seramik parçaları bulunmuştur.

Torbalı : Pancar köyü yakınındaki, Gurbet Tepe karşısında Kaynak mevkiinde, az yerleşim görmüş Prehistorik bir höyük incelenmiştir.

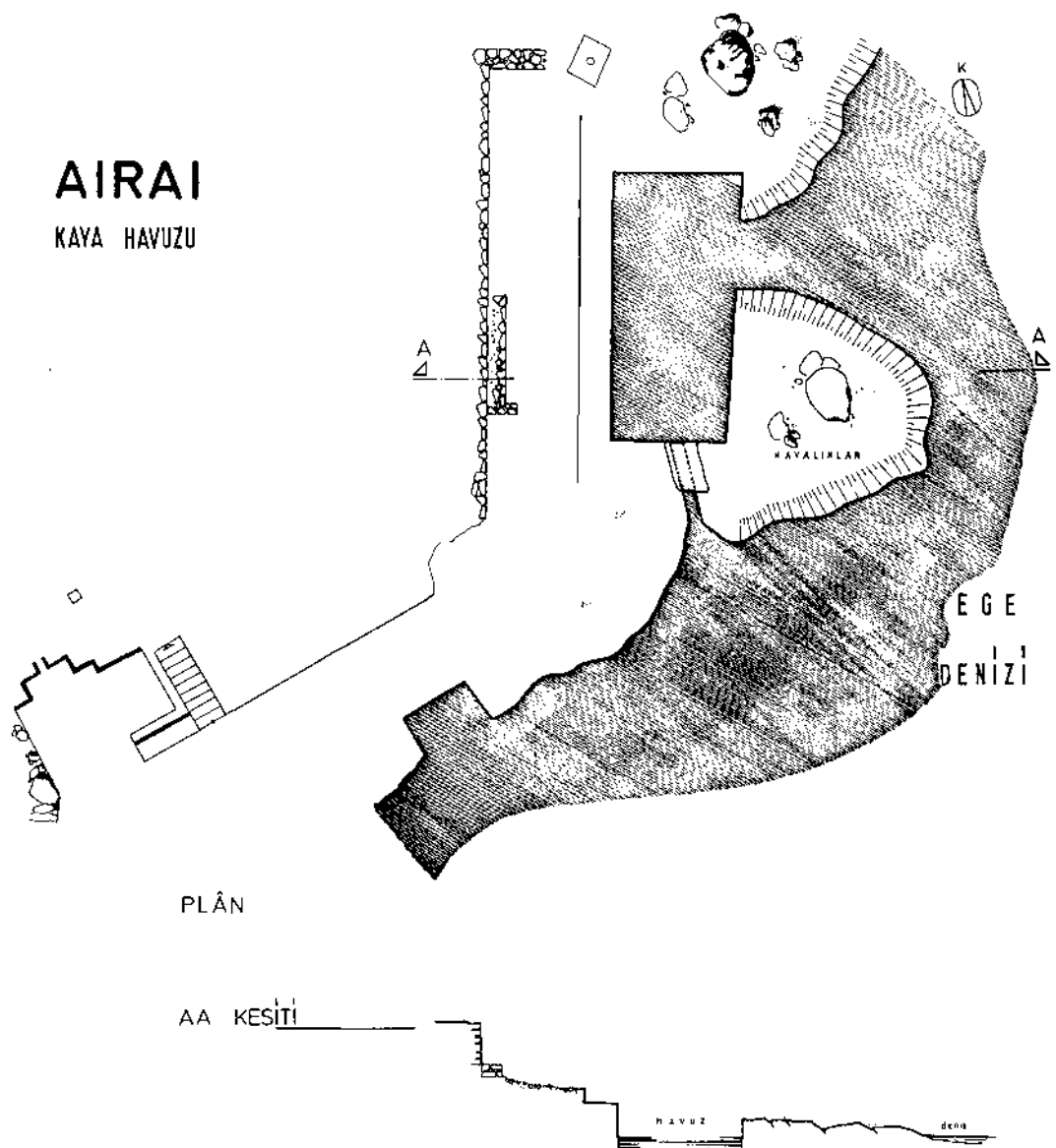
Urla : Antik Airai kentinin 2 km kadar kuzey-doğusundaki kıyıda, deniz kenarındaki kayaya oyularak yapılmış bir havuz ünitesi tesbit edilmiştir (Plan : 2). Deniz suyu, denize açılan bir kanalla havuza dolmaktadır. Havuzun çevresindeki kayalıklar düzletilmiştir (Resim : 8). Teos çevresindeki bu tür kaya havuzlarından Pausanias (VII. 5, 11) da bahsetmektedir.

Plan : 1 — B. Anadolu Prehistorik yerleşim yerleri

AIRAI

KAYA HAVUZU

PLÂN

AA KESİTİ

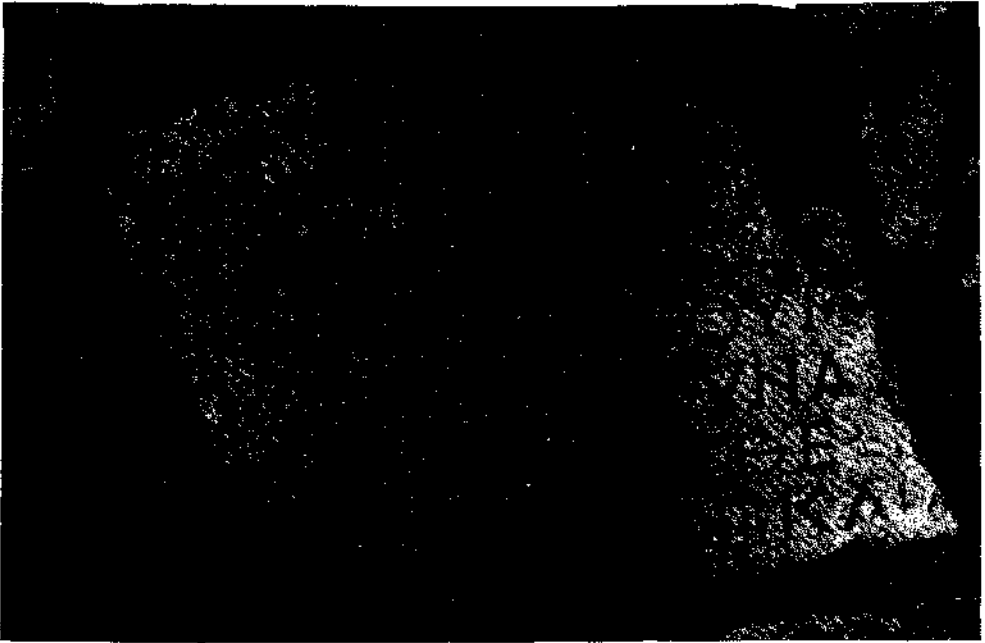
0 1 2 3 4 5 m

ÇİZİMİ - S. ÖZTÜRK ÇİZİMİ - S. ÖZTÜRK

Plan : 2 — Airai, kaya havuzu

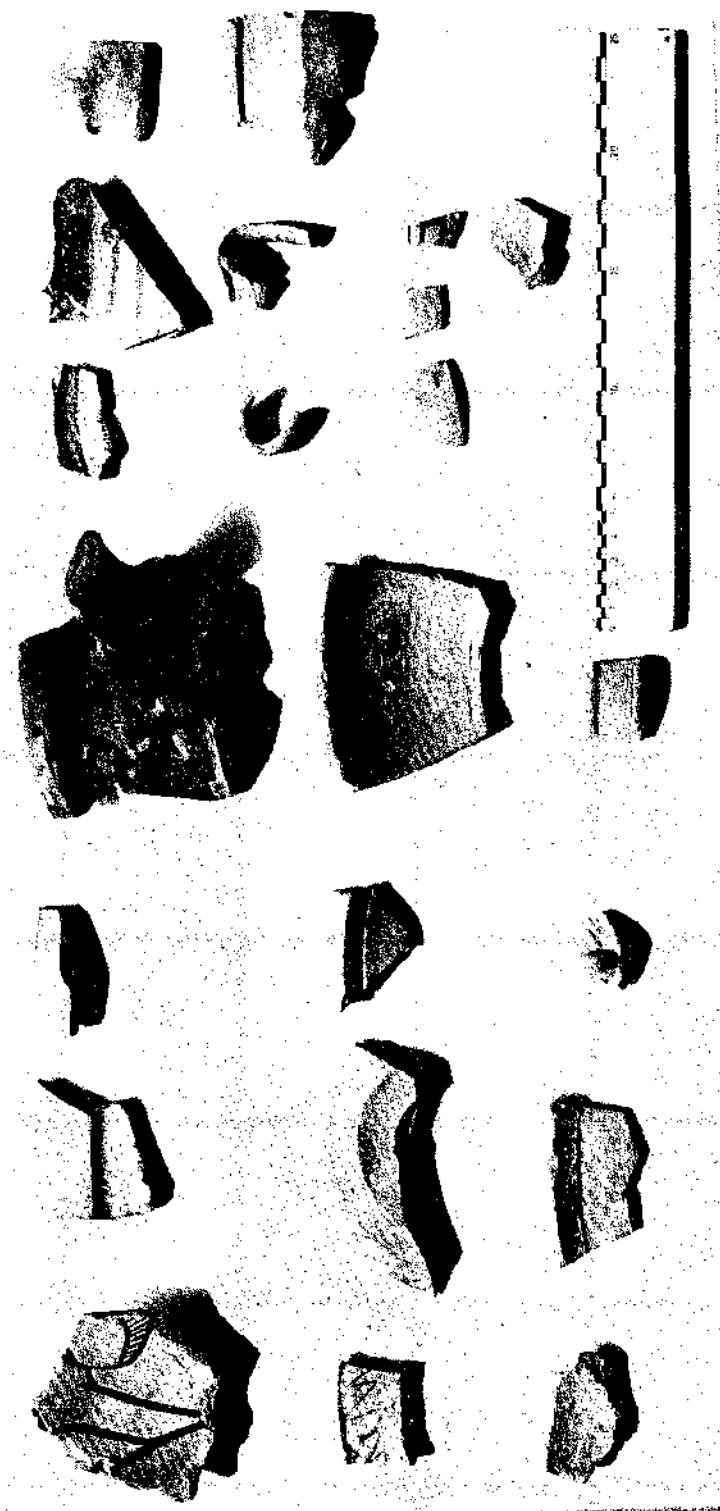
Resim : 1 — Azıtepe, Roma Dönemi sütun başlığı

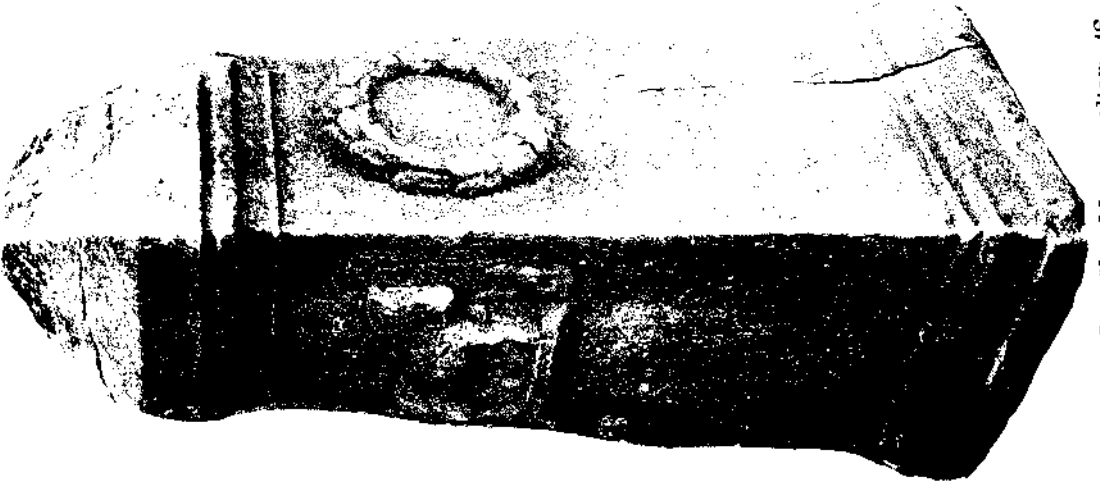
Resim : 2 — Azıtepe, duvarda kullanılmış yazıt

Resim : 3 — Sarıgöl gaga ağızlı testcik (S. Yapıcı Kol.)

Resim : 4 — Balatlık, seramik buluntular

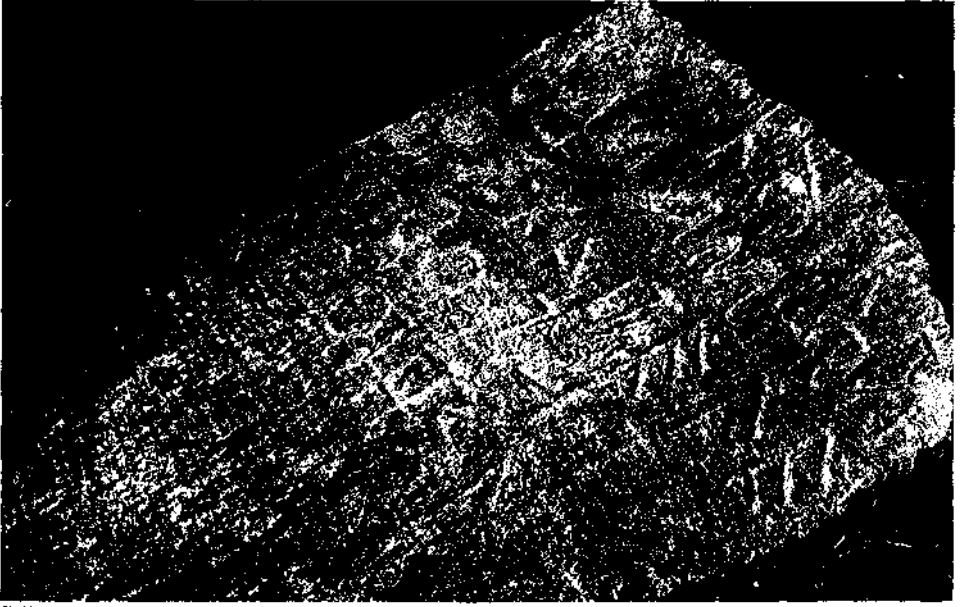
Resim : 6 — Sarıgöl. Mezar altarı (S.

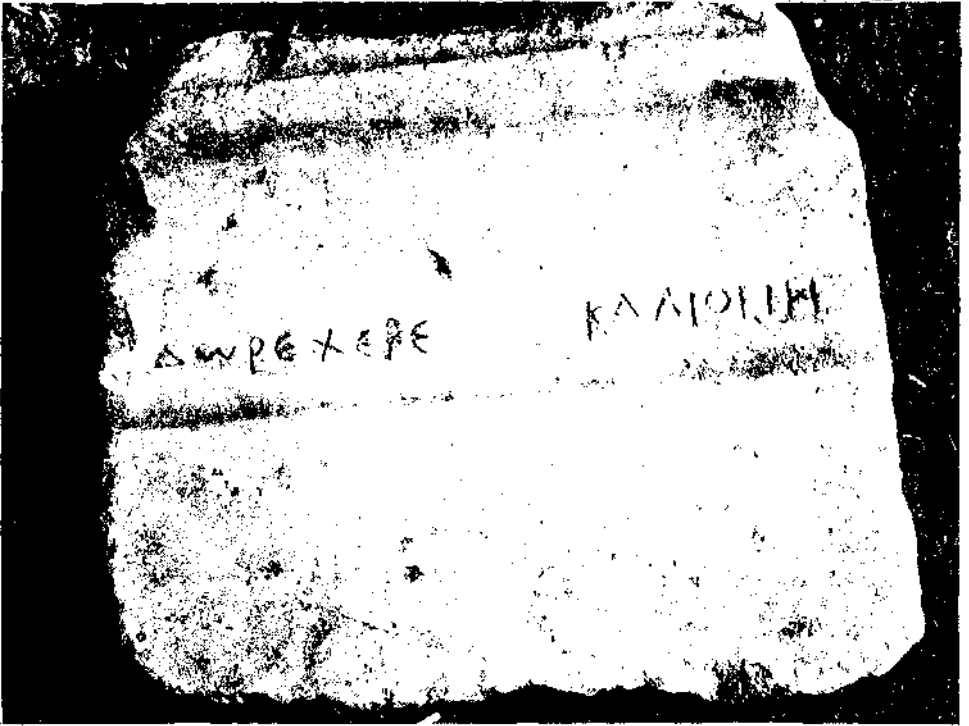
Resim : 7 — Bornova. Phallos

Resim : 8 — Airal. Kaya havuzu

Resim : 9 — Görece. Arkaik yazıt

Resim : 10 — Işıkkent. Yazıtlı stel parçası

CREMNA ARAŞTIRMALARI

Stephen MITCHELL*

Pisidia yöresinde sürdürölmüş olan Cremna ve Sagalassus araştırması 2 Temmuz - 12 Ağustos 1986 tarihleri arasında gerçekleştirilmiştir. Çalışma British Academy, Klasik Devir Roma Çalışmaları Derneğı, Oxford Üniversitesi Craven Komitesi ve Ankara İngiliz Arkeoloji Enstitüsü tarafından finanse edilmiştir. Çalışmaya Dr. Stephen Mitchell, Dr. Marc Waelkens, Dr. Greg Horsley, Dr. Edwin Owens, Robin Fursdon (baş ölçüm araştırmacısı), Roger Bruton, Mark Critchley, Helen Thackray (öğrenci araştırmacılar), Roger ve Miranda Mc Kearney katılmışlardır. Bakanlık temsilcisi ise Konya Müzesinden Bay Lütfi Önel'dir. Değerli temsilcimiz Lütfi Önel'e bize her konuda gösterdiği yardımlar için teşekkür borçluyuz. Bu çalışmanın gerçekleşmesini sağlayan, bizi teşvik eden ve destekleyen Eski Eserler ve Müzeler Genel Müdürü Nurettin Yardımcı'ya, Kazılar Şubesi Müdürü Mustafa Karahan'a, Burdur Arkeoloji Müzesi'nden Bay Selçuk Başer ve Ali Harmankaya'ya, Ağlasun ve Bucak Kaymakamları Ekrem Yaman ve F. Revzi Sadi'ye, Burdur Emniyet Müdürlüğü personeline, Ağlasun ve Bucak Jandarma Karakolları personellerine teşekkürlerimizi sunarız. Ahçı Hüseyin Kantekin'e de Ağlasun'da bizim için yapmış olduğı güzel yemekler için teşekkür ederiz. Cremna'da ise Çamlık Köyü sakinleri ve muhtarları İbrahim Baş'ın göstermiş oldukları misafirperverliğe minnettarız.

Pisidia'nın başşehri olan Sagalassus yerleşim bölgesi, ilk olarak 1880 yıllarında, K. Lanckoronski başkanlığında Avusturyalılardan oluşan bir ekip tarafından başarılı bir şekilde incelenmiştir. Bu çalışma sırasında belli başlı binalar üzerinde çalışılmış ve yerleşimin planı çıkarılmıştır. Fakat bu plan çok küçük ölçekte yayınlanmıştır. 1986 yılı çalışmasının sonucundan anlaşılacağı üzere özellikle erken çağlara ait birçok anıt plan dışında bırakılmıştır.

1986 yılı çalışmasında araştırmacılar teodolit (yatay ve düzey açıları ölçmeye mahsus yer ölçümü aleti) ve elektromanyetik bir ölçme aleti yardımı ile yerleşim merkezinin 1 : 1000 ölçeğinde bir planını çıkarmışlardır. Yukarı agorada ise büyük olasılıkla Hellenistik çağlara kadar uza-

(*) Dr. Stephen MITCHELL, 39 Sketty Road, Uplands Swansea, İNGİLTERE.

nan fakat İmparatorluk Devri sırasında oldukça süslenmiş, simetrik olmayan trapezoidal bir karede çalışmalar sürdürülmüştür. Buraya ait gayet iyi korunmuş taş döşeli yolun, bu yolu belirleyen binaların ve yerleşimin merkezini süsleyen ve İmparatorluk döneminde şeref payesi olarak kişilere verilmiş bir seri anıtın detaylı planları yapılmıştır. Agora yakınlardaki birtakım yapılar da dikkatle araştırılmışlardır. Bu yapılar arasında, büyük olasılıkla M.Ö. 2. yüzyıl sonları veya 1. yüzyıl başlarına tarihlendirilmesi gereken Dorik stilde yapılmış bir tapınak ve ibadethane vardır.

M.Ö. 1. ve 2. yüzyıllarda Sagalassus'ta görülen gelişme hızı, heykel ve mimari süslemelerdeki yüksek kalite Geç Hellenistik çağda Pisidia'nın hiç de geri bir bölge olmadığını göstermektedir. Diğer tarafta Sagalassus, Küçük Asya'nın mimari tarihinde aktif bir rol oynamıştır. Bu başarı ya başka bölgelerden mimar ve sanatçıların bölgeye çekilmesi ya da bölgeye has kuvvetli bir mimari gelenek yaratılarak elde edilmiştir. Sagalassus şehrinin refahını, Hellenistik ve İmparatorluk dönemleri Sanat Tarihlerini gösteren kalıntıları gelecek sezon çalışmayı planlıyoruz (Sagalassus için Marc Waelkens'in raporuna bakılacak).

1985 yılı Cremna Çalışması sırasında Adnan Şakar ve Macit Akça tarafından yerleşimin 1 : 1000 ölçekte topografik bir haritası yapılmıştır, elimizde M. S. 3. yüzyıla ait sütunlu yola ve bitişik yollara ve mahalli evlere komşu büyük alana ait daha detaylı planlar da vardır.

1986 yılı çalışmasını 4 ana başlık altında toplayabiliriz.

a) Topografik araştırma : Ölçümlerle ilgilenen ekibin ilk işi geçen yıl hazırlanan haritayı kontrol etmek ve yeni ekler yapmak olmuştur. Geçen süre zarfında ölçüm noktalarından bir kısmı belirsiz hale gelmiş veya kaybolmuştur, bir diğer kısmının ise, başka yapıların ve detayların plana dahil edilebilmesi için, eklenmesi lazımdır. Bu nedenle yerleşimin özellikle batı ucunda ölçüm çalışmalarına devam edilmiştir. Ancak bu çalışma sonucunda yeni noktaların yerleşim planına tam bir doğruluk ve güvenle eklenmesi mümkün olacaktır.

b) Genel Yapılar : Nymphaeum'un batısında bulunan İon tarzında yapılmış küçük ibadethane - 1985 yılında kısaca kayıtlara geçirilmişti. Dr. Marc Waelkens tarafından detaylı olarak incelenmiştir. Buraya ait en çarpıcı özellik kabartma hayvan motiflerini ve bir durumda da kumaşa sarınmış bir insan büstünü çevreleyen boğa başları ve çelenklerden oluşmuş frizdir. Bu frizin Septimus Severus zamanına ait olduğu sanılmaktadır. Efrizin üzerinde bulunan süsleme Perge'de bulunan Severan yapılarından birinin üzerinde bulunan süslemelerle benzerlikler göstermek-

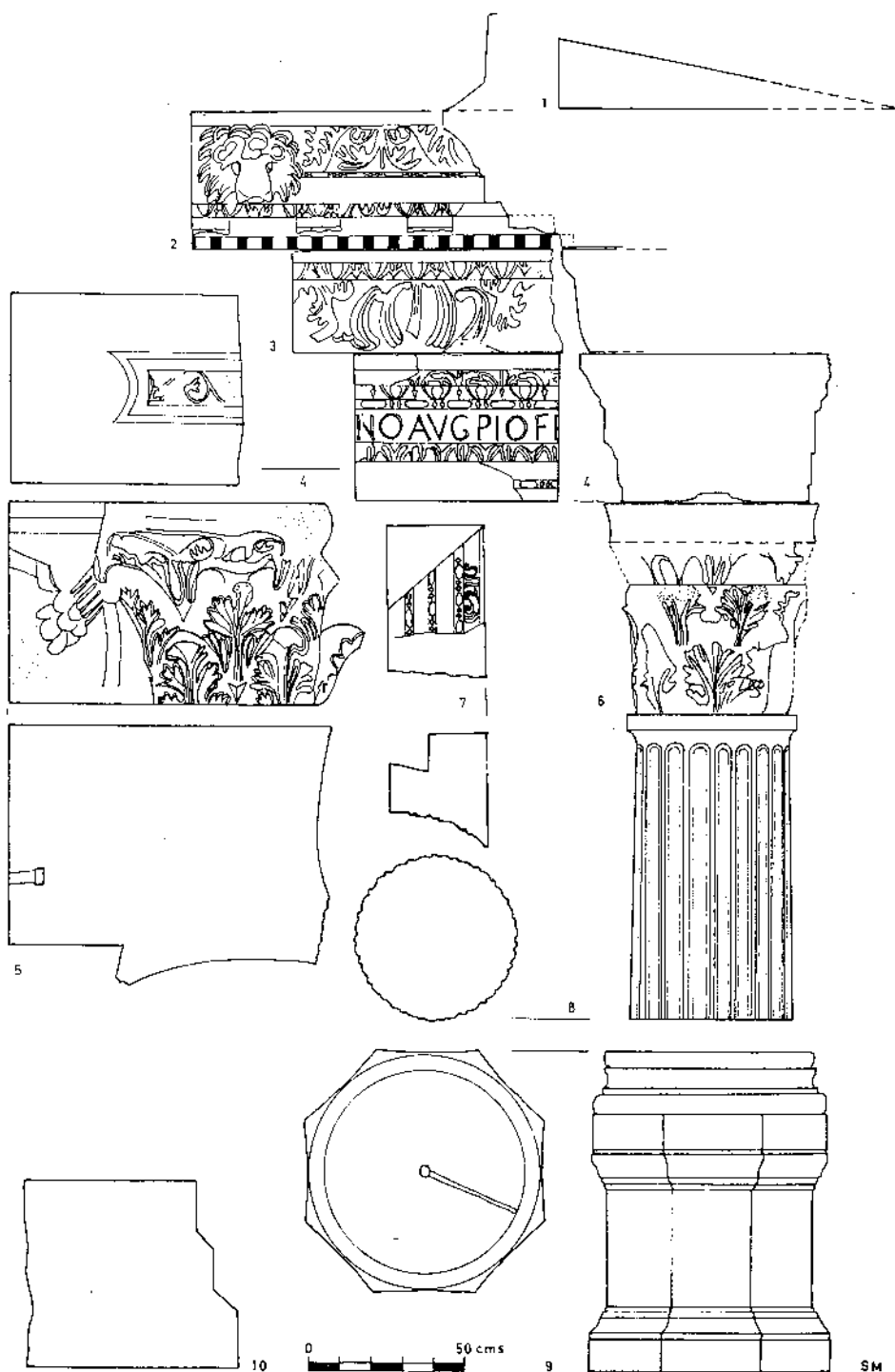
tedir. Bu da Pamfilya şehirleri ve Cremna arasında bulunan yakın benzerliklere bir başka örnek teşkil eder. Çalışmalarımızı, Hadrian dönemine ait forumdan ve Longus Bazilikasından güneydoğuya doğru Pi şeklindeki Dorik Agora'ya kadar uzanan vadide bulunan genel binalar üzerinde yoğunlaştırdık (cf. MH Ballance, PBSR 26 (1958) 167-75). Yapılar çok yıkık olmasına rağmen, yapıların yerleşim şeklini çıkarmayı başardık (Resim : 1). (II. yy. ait Roma tapınağının mimari parçalarını gösteriyor). Hernekadar konu üzerinde daha fazla çalışmak gerekiyorsa da, Geç Hellenistik Çağ ve M.S. 3. yüzyıl ortaları arasındaki şehrsel gelişmesi anlaşıl-maya başlanmıştır.

c) **Yöreye ait evler :** 1985 yılında İonik mabed ve nymphaeum'un batısında, sütunlu yolun kuzeyinde bulunan şehrin yerleşim bölgesinin önemli bir kısmının planlarını çıkarmıştık. Bu yıl ise bu yerleşim bölgesini batıdan çeviren ve şehir duvarlarına kadar uzanan alan ile yerleşimin kuzeybatı köşesinde çalışmalar yaptık. Hernekadar bu bölge daha az korunmuş durumda ise de, burada da yerleşime ait genel özellikler görülmektedir. Fakat burada daha çok sayıda su sarnıçlarına rastlanmaktadır. Bunun da nedeni buradaki evlerin merkezi su dağıtım yerine uzak ol-masından kaynaklanmaktadır. Yerleşimin en geniş tek evinin sıra sütun-larla çevrelenmiş güzel bir avlusu vardır. Sütunlar arasında bir merdi-vene ait küçük direkler ve sütun kaideleri vardır. Sütun kaidelerinden bu avlunun heykellerle veya başka bir şekilde süslenmiş olduğu anlaşılmak-tadır. Avlunun dört kenarında bulunan odalar ve neredeyse tüm bir **insula** yı kaplayan ev, Cremna'nın belirlenmiş olan en geniş evidir.

d) **İstihkam duvarları ve M. S. 278 Kuşatması :** Bu sezonun en dra-matik buluşu, Zosimus tarafından «Historia I, 63-4» te anlatılan Cremna kuşatması ile ilgilidir. M.S. 270 yıllarında, İmparator Probus zamanında, şehir Lydius adlı bir İsaurian eşkiya tarafından işgal edilmiştir. Lydius'un kuvvetleri uzun süren bir kuşatmadan sonra, Roma ordusuna teslim ol-muşlardır. Şimdiye kadar süregelen topografik çalışmalar sırasında ilk defa Robin Fursdon, 2 sıra halinde kaba taşlardan yapılmış olan duvar kalıntılarını farketmiştir (Resim : 2). Bu duvarlardan ilkinin üzerinde birçok kule vardır. Bu kuleler, batıya baysırın tepesine ve şehir duvarları-nın herhangi bir istilada en kolay yıkılabilecek kısımlarına dönük olarak inşaa edilmiştir. Bunlar şüphesiz ki şehri kuşatma altına almış olan Roma kuvvetlerince yapılmıştır ve şehri dışarıya kapamaya yöneliktir. Bu şe-kilde saldırıda bulunanlar emniyet altına alınmış olduğu gibi, top ateşi ve şiddetli saldırıları başlatmak için emin bir yer elde edilmiştir. Şehir duvarlarının içinde ve dışında ok ve mızrak parçaları ve çapı 42 cm. den büyük masif taştan yapılmış toplar bulunmuştur (Resim : 3). Bulunan ok ve mızraklar arasında biri eksiksizdir. Roma kuvvetlerince birinci duva-

rın önüne, Cremna'nın batısında bulunan duvarın kuzeyinde bulunan 3. kulenin karşısında ve vadiyi tamamen abluka altına alacak şekilde, 140 metre uzunluğunda ve 23 metre yüksekliğinde bir kuşatma tepeciği inşaa edilmiştir (Resim : 4). Büyük bir ihtimalle son hücum buradan yapılmıştır. Şehrin bütün batı duvarları boyunca ve özellikle bu noktada, çok önemli derecede yıpranma ve acele ile yapılmış onarım izleri vardır.

Yukarıda bahsedilen bu askeri işlerin tesbit edilmesi ve tarihlendirilmesi, M.S. 278 yılında İmparator Probus'e adanmış olan bir ithaf ile doğrulanmıştır. Bu taş Cremna'nın batı kapısına uzanan Roma Yolunun kenarında bulunan 2. duvarın en sonundaki kuşatma birliklerine ait karargahta bulunmaktadır. Sonuç olarak Zosimus tarafından anlatılan Cremna kuşatması, Roma İmparatorluk dönemine ait kuşatmalar içinde arkeolojik belgelerle en iyi şekilde anlatılan kuşatma olmuştur. 1987 yılı çalışmasının başlıca amaçlarından biri ise yeni bulunmuş yerlerin harita üzerinde kesin olarak işaretlenmesi ve 1 : 1000 ölçekli şehir planına dahil edilmesidir.

Resim : 1

Resim : 2

Resim : 3

Resim : 4

STRATONİKEİA ŞEHİR KAPISI YONTU BULUNTULARI

Ramazan ÖZGAN *

Karya'da Seleukoslar tarafından yaklaşık İ.Ö. 270 yılları civarında kurulan Stratonikeia kentinde 1977 yılından itibaren Prof. Dr. Yusuf Boysal başkanlığında bilimsel arkeolojik araştırmalar yapılmaktadır. Heyet üyesi olarak çalıştığım bu kazılarda ortaya çıkartılan yontuculuk yapıtlarını sadece araştırma ve yayımlama izni vermekle değil, her türlü yardım ve bilgi desteğinde bulunan sayın hocama huzurlarınızda içtenlikle teşekkürlerimi arz etmek istiyorum.

1978 - 1982 yılları arasında kazısı yürütülen ve halen çevresi¹ tamamen açılmamış olan kentin kuzeyindeki çift giriş - çıkışlı şehir kapısı ortasında mevcut olan çeşme veya nymphaeumun içinde bir çok yontu ve yontu parçası gün ışığına çıkartılmıştır. Bu yapıtlar gerek tipolojik, gerek ikonografik ve gerekse kronolojik ve kalite açısından bir birlik, bütünlük göstermemektedirler.

Yontulara geçmeden önce, yontuların bulunduğu şehir kapısı hakkında çok kısa bir özet vermek istiyoruz.

Yapılan araştırmalara göre şehir surları, gösterdiği duvar tekniği açısından Hellenistik döneme ait olmalıdırlar. Belki de şehrin kuruluş tarihi ile aynıdır. Buna karşın yine yürütülen mülhaza ve araştırmalara göre şehir kapısının Erken Antoninler döneminden olduğu kesinlik kazanmıştır. Bu husus özellikle mimari süslemelerinin stili yanında, tarihi bir nedenle de kesin olarak desteklenmiş olmaktadır. Şehir kapısı

(*) Doç. Dr. Ramazan ÖZGAN, Selçuk Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji ve Sanat Tarihi Bölümü, KONYA.

(1) Stratonikeia kazıları hakkında: Y. Boysal, Kazı Sonuçları Toplantısı II 1981, s. 127-131; III 1981, s. 69-72; IV 1983, s. 193-197; VII 1986, s. 519-522; S. Ü. Fen-Edebiyat Fak. Edebiyat Dergisi Sayı 2, 1983, s. 123-134.; S. Ü. Fen-Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji-Sanat Tarihi Bölümü Araştırma Görevlisi Haluk Aşkın, şehir kapısının mimarisini ve restitüsyonunu Yüksek Lisans tezi olarak hazırlamaktadır. Bizim ele aldığımız yontuculuk yapıtları burada bir ön çalışma olarak düşünülmüştür. Bu yontular daha sonra Stratonikeia kenti yontularıyla birlikte daha geniş ve ayrıntılı olarak yayımlanacaktır. Burada incelenen yapıtların ilk üçü bugün Bodrum Müzesi'nde, diğer ikisi de Stratonikeia Kazı Evi'nde korunmaya alınmışlardır.

çevresinde ele geçen bir yazıtta, kentin İ.S. 139 yılında kuvvetli bir depremle tahrip olduğu ifade edilmektedir. Bu nedenle de yeni şehir kapısının yapımına olasılıkla bu depremden sonra başlanıldığı ve İ.S. 139 yılı bu yapı ve buluntuları için bir terminus post quem kabul edilmesi gereken önemli bir husus olmaktadır.

Kazı neticelerine göre, gerek şehir kapıları ve gerekse ortada yer alan nymphaeum aynı temeller üzerine yapıldığından, bu büyük yapı kompleksinin birlikte planlanıp yapıldığı ve tamamlandığı kabul edilmelidir. Çeşitli yontularla süslenmiş olan bu görkemli yapı, daha doğrusu şehir kapısı ve nymphaeum, şüphesiz dönemin siyasal ve politik durumuna göre, askeri ve savunma amacı için değil, daha çok kentin zenginliğine mütenasip, gösteriş için planlanmış olmalıdır. Bunu, bu yapı kompleksinin görkemli bir caddeyle bağlanması da açıkça göstermektedir.

Burada yürütülen kazılarda ortaya çıkartılan ve büyük olasılıkla nymphaeumdaki bir su sistemi değişikliğini ve yenilenmesini finanse eden karı - kocaya ait olan iki portre büst, içerdikleri stil özelliklerinden dolayı yapı kompleksinin ilk planlaması ile ilgili olmamalıdır. Yapılan stil ve ikonografik araştırmalar neticesi bu iki portre büstün İ.S. 5. yüzyılın ortalarına ait oldukları saptanmış ve 5. yüzyıl kronolojisi içerisinde ayrıntılı olarak İstanbuler Mitteilungen 35, 1985'de yayımlanmıştır.

Bunların dışında, aşağıda göreceğimiz yapıtlar, aynı yerde ortaya çıkartılmışlardır.

1 — MUZA TORSOSU (Resim : 1)

İki parçadan oluşan yapıtın üst kısmı 1978 kazı sezonunda, nymphaeumda, alt kısmı ise 1982 de nymphaeumun ön kısmında bulunmuş olup, her iki parçada tam olarak kırık izlerine göre birleşmektedir. Beyaz ve büyük kristalli mermerden olan yapıtın tamamı plinthesi ile birlikte 105 cm, genişliği 46 cm, derinliği ise 28 cm. dir.

Yontunun başı ve her iki kolu da ne yazık ki bulunamamıştır. Belki çevrede yapılacak kazılarla ileride bulunmaları olasıdır. Ayrıca sol yanda tutulan ve bir destek üzerindeki lyranın sağ kısmı ile desteğin gövdesi de eksiktir. Yine sol omuz üzerinde olması gereken saç buklesi de kırık ve yoktur. Bunların dışında yapıt üzerinde çarpma nedeniyle oluşan küçük tahripler mevcuttur. Ayrıca, özellikle alt parçada kuvvetli kireçlenme oluşmuştur.

Tam cepliden betimlenmiş bir kadına ait olan yontuda, sol ayak küçük ve alçak bir kaya üzerine yerleştirilmiştir. Sol el büyük olasılık-

la lyraya dayandırılmış, sağ kol ise vücut yanına aşağıya indirilmiş olmalıdır.

Kadının giymiş olduğu khiton sağ omuzdan aşağı kaymış ve böylece sağ göğüs kısmı çıplak bırakılmıştır.

Khiton üzerinde kalça ve bacakları örten bir manto kumaşı görülmektedir.

Gövdenin üst kısmı hafif olarak soluna döndürülmüş, fakat bu dönme pek başarılı gösterilememiştir. Khiton kıvrımları oldukça yüzey-sel ve keskin hatlı işlenmiş ve khiton gövdeye yapışık olarak betimlenmiştir. Buna karşın manto kıvrımları, matkap ile daha derin kanallar şeklinde belirtilmiş, fakat burada da keskin hatlar ve yüzeysellik hakimdir. Kalça üzerinden sol omuza doğru çekilen mantonun kenarları ağır kıvrımlı olarak lyra arkasından aşağıya indirilmiştir.

Sağ omuz ve arkada görülen saç betimlemelerinden, uzun bir saçlı olan muzanın saçı, sırtında toplanıp at kuyruğu biçimi verilmiştir.

Yapıtın genel görünümünde ince uzun bir vücut işlenirken, uzuvlar oldukça derin verilmiştir. Fakat çok sathi ve yüzeysel bir betimleme özelliği göstermektedir.

Atribut - simge olarak, sol yanında alt ve üst kısımları profil bir destek üzerinde kaplumbağa kabuğundan yapılmış bir lyra taşımaktadır. Özellikle Roma dönemi Muza lahitlerinde görülen figürlerle karşılaştırıldığında ve kaplumbağa lyrası ile bu yapıtımızda Musa Terpsichora betimlenmiş olmalıdır².

2 — KADIN TORSOSU (Resim : 2)

Bu parça da 1978 yılı kazı kampanyasında nymphaeumda bulunmuştur. Beyaz, büyük kristalli mermerden yapılmış olan parçanın tamamı 96 cm. olup, plinthe yüksekliği 6 cm. dir.

Boyun kısmında görülen dübel demir çividen de anlaşılacağı gibi ayrı olarak yapılmış olan baş bulunamamıştır. Sağ kol kemer seviyesinden biraz aşağısında eksik olup, dübel deliğinden de anlaşılacağı gibi bu da ayrı olarak yapılmış ve birleştirilmiştir. Ayrıca sağ ayak ve etrafındaki giysi parçası da plinthe kısmı ile birlikte kırılmış ve eksiktir.

Küçük zedelenmeler ve kireçlenme dışında torsomuz oldukça iyi korunmuştur. Terpsichora yontusunda olduğu gibi, bunun da arkası özensiz ve kaba işlenmiştir.

(2) M. Wegner, Die Musensarkophage (1966) s. 94 vd., 112 vd., 118, levh. 9, 11, 12 vd.

Normal ölçülerin altında ve cepheden betimlenmiş bir kadın yontusu olan eserde, gövde ağırlığı sağ bacak üzerine verilmiş, sol bacak ise hafif dizden kırılarak sol ayak hafif yana yerleştirilmiştir. Yarım kollu bir khiton ve onun üzerine bir manto giymiş olan kadının khitonu göğüslerin hemen altından bir kemerle bağlanmıştır. Kalça ve bacakların üst kısmını örten mantonun bir kısmı sol omuz ve kol üzerine atılmıştır.

Sağ kol gövdeden ayrılmış, büyük bir ihtimalle öne doğru uzatılmış ve hatta elinde herhangi bir eşya tutuyor olmalıdır. Sol kol ise manto altında dirsekten bükülmüş, sol el açık parmaklarıyla kalça üzerine konulmuştur.

Vücuda neredeyse yapışmış gibi belirtilen khitonun kıvrımları oldukça yüzeysel ve keskin hatlı olarak betimlenmiştir. Üst gövdedeki khiton kıvrımlarının aksine, alt kısımda, bacak ve ayaklar arasında kıvrımlar biraz daha derin ve hareketli olarak verilmiştir.

Manto kumaşı daha ağır olarak ele alınmış, bu kumaşa uyacak biçimde kıvrımlar da daha derin ve daha kalın olarak belirtilmiştir. Bu özelliklere rağmen, bilhassa kalça üzerindeki kumaş tutamı çok basit, hareketsiz ve şematik kıvrımlarla ifade edilmiştir. Aynı özellikler manto kumaşının diğer kıvrımlarında da, adeta satır üzerine bastırılarak oluşturulmuş çukurluklar halinde, hareket, elastikiyet ve canlılıktan uzak özellikte görünmektedir. Aynı basit, katı ve hareketsiz betimleme, oldukça büyük olarak ele alınan sol el ve parmaklarında da gözlenmektedir.

Bu torso ile kimin betimlendiği bilinmemekle birlikte, Terpsichora gibi bunun da bir muza yontusu olabileceği büyük ihtimaldir. Bunun için her iki yapının aşağı yukarı aynı ölçülerde oluşu, aynı mermerden yapılmışları ve aynı yerde bulunmuş olmaları dışında, aşağıda göstereceğimiz gibi, aynı yıllarda da yapılmış olmaları bu kanıyı doğurmaktadır. Bu kabul edildiği takdirde yontunun düşünülen Polyhymnia veya sağ elde tuttuğu simgesi Tibiae ile Muza Euterpe olması gerekmektedir.

3 — APOLLON YONTUSU (Resim : 3-5)

Yontu 1979 yılı kazı çalışmaları sırasında nymphaeumda parçalar halinde ele geçmiş ve birbirine uyan kısımları eklenmiştir. Beyaz ve iri taneli mermerden yapılmış olan yontunun tamamının yüksekliği 109 cm. genişliği ise 37 cm. dir.

Yontuya ait olan baş, aynı yerde 1982 yılında, sol kol ile bacaklara ve kitaraya ait parçalarla birlikte bulunmuştur. Tamamlanan sağ kolun elindeki atribüt da ne yazık ki bulunamamış, sadece dübel çivisi

korunabilmiştir. Sağ elin parmakları tahrip görmüştür. Sol kolun omuza bağlandığı yer, bulunan üç parçanın birleştirilmesi ile tamamlanabilmiştir. Sol omuzda bir desteğe ait kırık izi görülmektedir. Benzer destek kalıntılarından iki tane sağ bacak üzerinde, bir tane de sol bacak kenarında görülmektedir.

Sağ bacak diz kapağının biraz üzerinden, sol bacak ise diz kapağı seviyesinden kırılmıştır. Yalnız yapıta ait sol diz kapağı ve alt kısmına ait parçalar bulunmuş ve bunların kırıkları birbirlerine uymaktadır. Yaptırda göğüs hizasındaki horizontal bir yaralanma dışında, hemen hemen bütün satıhta çok sayıda gözenek biçiminde delikler mevcuttur ki bu tahripler olasılıkla kuvvetli bir hararet neticesi olmalıdır. Yontunun her tarafı aynı özen ve ihtimamla yapılmıştır.

Sağ kalçanın sol kalçaya oranla biraz daha fazla dışa taşırılması yontunun sağ bacak üzerinde durduğunu göstermektedir. Sol bacak yana açılmış ve ayak yana yerleştirilmiş olmalıdır. Gövdenin üst kısmı hafif sağına döndürülmüştür. Sağ kol gövdeden ayrılarak aşağıya indirilmiş ve elde bir şey tutmaktadır. Sağ bacak ve bilekdeki destek izlerinden, sağ kolun gövdeye bir destekle bağlandığı açıkça görülmektedir. Sol kol ise ele geçen parçadan da anlaşılacağı gibi, dirsekten kıvrılıp, büyük olasılıkla parçaları bulunmuş olan kitharayı taşımaktadır.

Yontumuza ait olan baş oldukça iyi korunmuştur. Sadece burun kökü ve sol yanak üzerinde yeni olan zedelenmeler vardır. Yalnız eski olan ve gövdedeki yaralanmaya benzer izler, delikler halinde sağ kulak ile ağızın sağ kenarı arasında izlenmektedir. Başın yüzü hariç bütün satıhında kuvvetli bir kireçlenme vardır. Bu, yontunun arka kısmında da aynen görülmektedir.

Yüz oval biçimli, yüze oranla gözler, ağız ve burun küçük görünümündedir. Göz kapakları oldukça geniş yapılmış ve sivri demir ucuyla orbitalden ayırt edilmişlerdir. Gözler dar ve uzun işlenmiş, göz pınarları matkapla nokta halinde belirtilmiştir. Göz bebekleri ile iris, açık olarak dairevi çizgilerle göz akından ayırt edilmiş ve belirtilmiştir.

Görüldüğü kadarı ile saç alnın ortasından ayrılmış ve yanlara uzun bukleler şeklinde taranmıştır. Yanlara taranan saç bukleleri kulakların üzerinden basit çizgilerle geçirilmiş, kulakların sadece memeleri görülmektedir. Arkada bağlanan saç tutamı iki tane kalın bukle halinde ve her iki yanda göğüsler üzerine kadar uzatılmış ve bu kalın bukleler boyun kenarlarından bariz olarak ayırt edilmişlerdir. Baş, sarmaşık yapraklarından oluşan bir çelenkle süslenmiş olup, bu çelenk bir bant ile tutulmaktadır. Bu bant alnın üst kısmında daha belirgin verilmiştir.

Tanıdığımız bu yontuyla olasılıkla uzun saç bukleleri ve sarmaşık çelengiyle tanrı Apollon'un betimlendiği düşünülmektedir. Sol elde Apollon şüphesiz kitharasını tutmaktadır. Bunlara rağmen bu adlandırmadan pek emin değiliz. Çünkü, torso ile birlikte ne yazık ki çok kötü olarak ele geçen bir hayvan başı vardır. Bu başın bir pantere mi yoksa bir aslan grifonuna mı ait olduğu saptanamamıştır. Şayet panter ise yontumuzun Dionysos da olabileceği akla gelmektedir.

Bu şüphelere rağmen, yontunun Apollon olabileceği daha büyük şansa sahiptir. Çünkü, buluntu yeri, ölçüleri ve mermerin cinsi, biraz evvel gördüğümüz Muza yontularıyla aynı olduğundan, Apollon'un da Muza'larla birlikte bir grup oluşturduğu hemen akla gelmektedir.

Yontunun adlandırılması gibi, diğer yontulara oranla tarihlenmesi de problemli görülmektedir. Aslında diğer yontularla bir grup teşkil ediyorsa, hepsinin aynı yıllarda yapılmış olmaları gerekmektedir. Her şeye rağmen gözbebeği ile irisin plastik olarak belirtilmesi ve göz akından ayırt edilmesi, Apollon yontusunun Geç Hadrian - Erken Antoninler döneminde yapılmış olduğunu işaret eder. Özellikle gözlerin yapılışı ile yine Stratonikeia kökenli olan ve bugün İzmir Müzesi'nde sergilenen privat portre ile karşılaştırıldığında Apollon'un da privat portre gibi Antoninler döneminden olduğu açıkça görülmektedir.

4 — ATHENA YONTUSU (Resim : 6)

1978 yılı kazı kampanyasında nymphaeumda bulunmuştur. Önceki yapıtlar gibi bu da aynı mermerden yapılmış olup, tamamı 2 m. ye yaklaşmaktadır.

Yapıt diz kapakları üzerinden düzgün bir hatla kırılarak ikiye bölünmüştür. Baş, boynu ile birlikte eksiktir. Aynı şekilde ayaklar ve kollar da bulunamamıştır. Ayrı olarak yapılmış olan baş ve kollar dübel-lerle gövdeye yerleştirilmişlerdir. Sol kol altında, yaklaşık kalça hizasında görülen ve giysi içine oyulmuş olan dübel delikleri büyük bir ihtimalle kalkanın taşınması için olmalıdır. Ayrıca göğüsler arasında Aegis ortasında ayrı olarak yapılan ve yerleştirilen Gorgo başı da bulunamamıştır. Aynı husus sağ ayak için de geçerlidir.

Yapıtın arka yüzü işlenmemiş, kaba bırakılmıştır. Yapıtımızda normal ölçüler üzerinde Tanrıça Athena betimlenmiştir. Tanrıça, göğüsler altında bir kemerle sıkıştırılmış uzun apodygmalı ve aegisli bir peplos giymiştir. Gövde sağ bacak tarafından taşınmakta, sol bacak ise hafif dizden kırılarak sol ayak dengeli olarak hafif yana yerleştirilmiştir. Sol bacağın yan tarafındaki dübel deliğiyle tanrıçanın sol eliyle kalkanını

taşıdığı kabul edilmelidir. Çünkü bu kolun ve kalkanın da parçaları yontu ile birlikte ele geçmiştir.

Ağır ve kalın peplos kumaşı altında, sol bacağın büyük bir kısmı konturları ile birlikte gösterilmiştir. Peplos kıvrımları, yapının ölçülerine uyacak biçimde oldukça kuvvetli ve özellikle kemer üzerine taşarak aşağıya sarkık biçimde verilmiştir. Apoptygmanın kenarları oldukça kalın, ağır ve katı özellikte belirtilmiştir. Aynı ağır ve sarkık kıvrımlar, gövdenin sağ yan tarafındaki peplosun kenarlarında da bariz olarak tekrar edilmiştir. Bacaklar arasındaki kıvrımlar da yine aynı karakterde ve matkapla yaratılan derin kanallar şeklinde görülmektedir.

Sağ elinde mızrağı, sol elinde taşıdığı kalkanı ile Tanrıça Athena'nın tipoloji açısından orijinalini veya tam bir repliğini saptamak oldukça problemlidir. Tanınmış Athena tiplerine ayrıcalıklar göstermesinden, bizim Athena yontusunun da mutlaka sadık bir kopya olması şüpheli görüldüğü gibi, kopya olması da zorunlu değildir³.

5 — KADIN YONTUSU (Resim : 7)

1978 yılında bir önceki Athena yontusu gibi aynı yerde bulunmuş olup, aynı mermerden yapılmış ve oldukça sağlam olarak günümüze değin gelebilmiştir. Yontunun yüksekliği 148 cm. dir.

Boyun ile birlikte ayrı olarak yapılmış olan başı bulunamamıştır. Yine ayrı olarak yapılan ve dübelle birleştirilmiş olan sağ el de eksiktir. Yontunun alt kısmında ayak uçlarıyla birlikte giysi kıvrımları da kırılmış ve eksiktir.

Yontumuzla Pudicitia tipinde bir kadın betimlenmiştir ki, bunda sağ kol manto kumaşına sarılmış ve sağ el çeneye götürülürken sol kol dirsekten bükülerek karın üzerine yerleştirilmiştir. Sağ ayak üzerinde durmakta, sol bacak ise dizden hafif bükülerek yana açılmıştır. Böylece sağ kalça da bu duruşa uyum sağlayacak biçimde dışa taşırılmıştır.

Kadın, yerlere değin uzanan bir khiton ve onun üzerine de bütün gövdeyi saran bir manto giymiştir. Mantonun alt kenarı diz hizasına kadar inmektedir. Mantonun bir ucu da sol bileğe dolandıktan sonra artan kısmı üst üste katlı ve zik zak kıvrımlarla karından diz hizasına kadar indirilmiştir. Mantonun diğer bir kenarı da aynı biçimde yontunun sol alt yanında gösterilmiştir.

(3) Benzerleri için bkz.: R. Kabus-Jahn, *Antike Plastik* 11, 1972, 95 vd. Res. 11; J. İnan, *Roman Sculpture in Side* (1975) 53 vd. Nr. 13, Levh. 24; *Altertümer von Pergamon* VII, 2, 291, Nr. 380.

Biraz evvel söylediğimiz gibi, yontumuz, karakteristik duruşu ve kolların pozisyonu ile özellikle Geç Hellenistik dönemde çok sık görülen ve oldukça yaygın bir moda olan Pudicitia tipini canlandırmaktadır⁴. Aynı dönemin modasını içeren bir diğer önemli husus da, yontunun çok sıkı bir biçimde mantoya sarılması ve bu nedenle de vücut hatlarının giysi altından net olarak gösterilmesidir.

Bu önemli özelliklere rağmen, yapıtımızın içerdiği stil, bu döneme tarihlemeye izin vermemektedir. Zira yapıtın tamamında bir yüzey-sellik hakim olup, derinlik istenilen şekilde verilememiş, daha ziyade bir relief görünümü arzemektedir. Yapıtın genelinde cansızlık, kuvvetli bir hareketsizlik ve donukluk hakimdir.

Giysi kıvrımları Geç Hellenistik Dönem giysi kıvrımlarını anımsatıyorsa da, burada hareketsiz, kuru ve gereğinden çok yersiz keskin kenarlı, sicim şeklinde kıvrımlar verilmiştir. Bu tür gerçeğe uymayan betimlemeler, oldukça uzun ve kalın ele alınan sol kolda ve sol el parmaklarında da görülür. Bacak ve ayaklar arasındaki khiton kıvrımları da yine çok kuru, hareketsiz ve şematik işlenmişlerdir.

Saydığımız bu önemli stil özelliklerinden dolayı bu yontu büyük olasılıkla İ.Ö. 2. yüzyıla ait bir yontunun daha geç bir kopyası olabileceği gibi, aynı özelliklerden dolayı nymphaeumda bulunan ve biraz evvel tanıdığımız yapıtlardan da açıkça anlaşılmaktadır.

Yontuya ait ve bulunamamış olan başın da bir portre olabileceği ihtimali vardır.

Netice olarak Pudicitia tipindeki son yontunun dışındaki diğer dört yapıt ki bunlardan kesin olarak üç tanesi, Nr. 1-3, gösterildiği gibi aynı anda yapılarak, Apollon ve Muza'lerden oluşan bir grup meydana getirilmiştir. Aynı yerde bulunmalarının dışında, yukarıda da belirttiğimiz gibi, aynı mermerden, yaklaşık aynı ölçülerde ve aynı konu içinde yapılmış olmalarından da bu üç yontunun birlikte planlanıp yapıldıkları kabul edilmelidir. Bu saptamayı kesinleştiren önemli bir özellik de şüphesiz bu yapıtların stil özellikleridir. Apollon ve Muza yontuları aynı biçimde, biraz ince uzun ele alınmış gövdeleriyle çok yüzeysel, kuru ve hareketsiz verilmiş giysi kıvrımları ile aynı özelliklerde betimlenmişlerdir. Muza'larda khiton heyecansız ve hareketsiz olarak vücuda yapışmış gibi verilmiş, aynı kumaş kıvrımları aşağıda dik, katı ve mitalık bir görünüm kazanmışlardır. Aynı biçimde hareketsiz ve kuru kıvrımlar, mantos kumaşında da izlenebilmektedir.

(4) G. Kleiner, *Tanagrafiguren*, 160 vd.; A. Linfert, *Kunstzentren hellenistischer Zeit* (1976) res. 351-52, 370-71, 375 vd. Daha eski literatürle birlikte.

Sıraladığımız bu stil özellikleri, değişik görünümü ve kolosal ölçüsüne rağmen, Athena yontusunda da mevcuttur. Aynı kuru ve hareketsiz kıvrımlar, tanrıçanın bacakları arasında da tekrar edilmiştir. Bunda da giysi katı, şematik ve cansız - hareketsizdir. Bu özelliklerden dolayı, Athena'nın da Apollon - Muzalar grubuna ait olması büyük olasıdır. Diğerlerine oranla, daha büyük ölçülerde betimlenmiş olmasıyla da tanrıçanın şehir kapısında, kentin koruyucusu olarak önemli bir yeri olması gerekir.

Aynı yılda ve büyük olasılıkla şehir kapısının yontuculuk süslemeleri ve zenginliği için birlikte planlanıp tamamlandığını düşündüğümüz bu yontu grubunun şehir kapısı ile, yani yaklaşık İ. S. 2. yüzyıl ortalarında yapılmış olması gerekmektedir.

Milet'de Faustina hamamının C salonunda bulunan, oturan Muza⁵ ile bunun repliği olan Kassel'deki⁶ yontularda da aynı biçimde katı, hareketsiz kıvrımları ve bilhassa geniş alanlı manto kıvrımlarını bulmak mümkündür. Aynı dönemin stil özelliklerini içeren ve bizim yontulara büyük benzerlikler gösteren diğer yapıtlar ise Efes kökenli Viyana'daki Part Anıtı Frizleri⁷ ile Ostia kökenli Yaşlı Faustina yontusu ve yine aynı yıllara ait bir diğer kabartmadır⁸.

Görüldüğü gibi bu tarihleme aynı zamanda şehir kapısının yapılış tarihi olmakta ve yontularımızın da şehir kapısını süslemeleri için yapıldığı kesinlik kazanmaktadır.

Aynı yerde bulunmuş olan Pudicitia tipindeki kadın yontusu da şüphesiz bu mimari kompleksin süslemesi için kullanılmıştır. İleride başka bir yerde ayrıntılı olarak işleyeceğimiz bu yontu, şüphesiz daha önceleri yapılmış olup, şehir kapısı için ikinci bir kullanım olarak ve belki de yeni bir portre ilavesiyle değerlendirilmiş olmalıdır.

(5) K. A. Neugebauer - Th. Wiegand, *Milet* 1,9 (1928) 108 vd., Nr. 11, Levh. 31.

(6) P. Gercke, *Funde aus der Antike. Katalog der Sammlung Paul Dierichs. Kassel* (1981) Nr. 81, 172 vd.

(7) F. Eichler, *Partherdenkmal von Ephesos. 2. Beiheft Öjh.* 49, 1971, 102 vd., Res. 5, 12, 16.

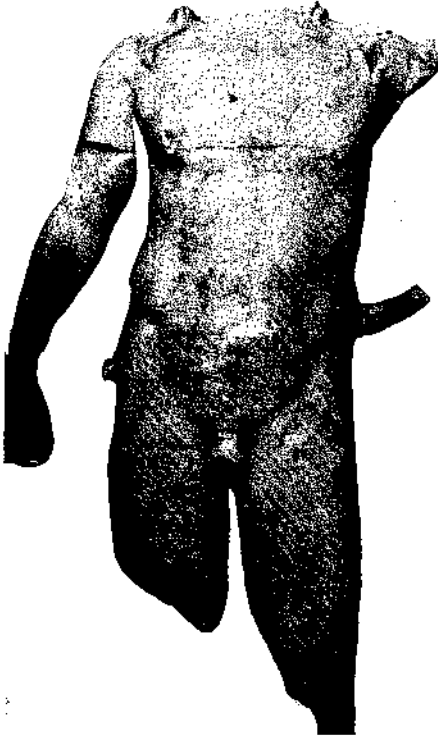
(8) R. Calza, *Scavi di Ostia VI. Ritratti* (1984) 91, 99 vd., Nr. 145, 162, Levh. 88, 95 - 96.

Resim : 1 — Muza torsosu

Resim : 2 — Muza torsosu

Resim : 3 - Apollon torsosu

Resim : 4 — Apollon başı

Resim : 5 — Apollon'un kithara parçası

Resim : 6 — Athena torsosu

Resim : 7 — Kadın torsosu

1986 YILI SUALTI ARAŞTIRMALARI

Cemal PULAK *

Sualtı Arkeolojisi Enstitüsü'nün (INA) 1986 sezonu sualtı araştırmaları 1 - 30 Eylül tarihleri arasında yapılmıştır. Çalışmalara Cemal Pulak (Başkan), Donald Frey, Tufan Turanlı, Murat Tilev, Robin Piercy ve David Perlman katılmışlardır. Kültür ve Turizm Bakanlığı temsilciliğini Bodrum Sualtı Arkeoloji Müzesi asistanı Aşkın Canbazoglu yapmıştır.

Kaş açıklarında kazısına devam edilen Geç Tunç Devri gemisi üzerindeki çalışmaların tamamlanmasından hemen sonra başlayan araştırmalarda, eski ihbarların yanısıra, yeni edindiğimiz batık raporlarının da değerlendirilmesi sonucu iki yeni batık tesbit edilmiştir (Resim : 1).

Dalyan, Bozburun Batığı

1983 kışında Bodrum'lu süngerci Ahmet Güntaş, kesin konumunu tam olarak hatırlayamamakla beraber, Dalyan kumsalının güneyindeki Bozburun civarında 35 metre derinlikte yığın halinde «yuvarlak testiler» gördüğünü bildirmişti. 1984 ve 1985 araştırmalarında batığın tespiti için girişimlerde bulunulmuş, ancak beklenen sonuç alınamamıştı.

Ahmet Güntaş'ın 1986 Mayıs'ında batığa tekrar rastlaması sonucunda, evvelce araştırdığımız konumun batıda ve burna çok yakın olduğu, batığın ise daha doğuda kaldığı anlaşılmıştı. 1986 araştırmasında, eldeki yeni verilerin doğrultusunda batığın aranmasına tekrar başlandı ve yarım günlük bir çalışmadan sonra batık 36 metre derinlikte tespit edildi. Yapılan inceleme dalışlarında batıktaki amphoraların tamamının dipteki kumluk zemine oldukça dik eğimle inen kayaların üzerinde bulunduğu saptandı. 25 metreden 36 metre derinliğe kadar genişçe bir alana yayılmış toplam 18 kadar sağlam ve kırık amphoradan (Resim : 2) büyük bir kısmının 36 metre derinlikteki kum sınırının hemen üstündeki kayalara kaynamış olduğu görüldü; kayalığın dibindeki kumun içinde gömülü başka malzemenin bulunup bulunmadığı ise tespit edilemedi.

Çok değişik tipte olan bu amphoraların bilinen tek benzeri, yine Sualtı Arkeolojisi Enstitüsü'nün 1984 sualtı araştırmaları sırasında Dat-

(*) Cemal PULAK, Sualtı Arkeoloji Enstitüsü P. K. 41 BODRUM.

ça'nın Divan Burnu civarında bulunmuştur (env. no. 84/6 B : Resim : 3; boy 55 cm.)¹. Düz tabanı sayesinde rahatça ayakta durabilen bu geniş hacimli amphoranın şekli, gövde üzerindeki silik yiv ve setleri ile dar ve basık ağzı, Bizans dönemi sonlarının özelliklerini göstermekte, gövde yanında bulunan kulak biçimindeki kulpları ise Suriye - Filistin bölgesinin daha eski bir geleneğini hatırlatmaktadır. Geç Bizans amphoraları konusundaki bilginizin yetersiz olmasının yanı sıra, benzer malzemenin bulunmamasından, Bozburun ve Divan Burnu batıklarının tarihlenmede zorluk çekmekteyiz. Bu nedenle her iki batığı da şimdilik 12. - 15. yüzyıllar arasına koymakla yetineceğiz².

Bozburun batığındaki malzemenin azlığı, kalıntıların Divan Burnu batığında olduğu gibi ufak bir tekneye ait olabileceği görüşünü kuvvetlendirmektedir. Su altında alınan ölçüler, bu amphoraların Divan Burnu amphoraları ile aynı boyda, bir kısmının da onlardan biraz daha iri olduklarını göstermiştir. Amphoraların aynı tipte oluşu, her iki teknenin aynı zamanlarda battığını belirttiği gibi, batıktan örnek malzeme çıkarma gereksinimini ortadan kaldırmıştır.

1983 - 1985 araştırmalarında yerleri tespit edilemeyen üç ayrı batık, yeni verilerin elde edilmesi nedeniyle tekrar araştırma programına alındı, ancak bütün uğraşlarımıza rağmen yerleri yine tesbit edilemedi. Bu batıklar sırasıyla : Bitez (Bodrum), Dipburnu (Kuşadası) ve Bayrak Adası (Kuşadası) batıklarıdır. Özellikle Dipburnu batığının tespiti için büyük çaba harcamamıza rağmen çalışmalarımız sonuçsuz kaldı. Dipburnu çevresindeki deniz suyunun bulanıklığı bu bölgede randımanlı araştırma yapılmasını büyük ölçüde zorlaştırmaktadır.

Bayrak Adası (Kuşadası) çevresinde yapılan dalışlar sırasında bulunan bazı amphora parçaları etüdlük malzeme olarak toplanmış, ayrıca üç adet taş çapa da çıkarılarak Bodrum Sualtı Arkeolojisi Müzesi'ne getirilmiştir.

İskandil Burnu, Helenistik Devri Batığı

Datça Yarımadası'nın batı ucundaki İskandil Burnu'nda, 1981 yılında tespit ettiğimiz M.S. 7. yüzyıl batığının çevresinde yapılan incelemelerde, burnun tam ucunda bir takım saçılmış malzemeye rastlamıştık. Bu malzemenin arasında Erken Hellenistik Devri'ne ait bazı amphora,

(1) C. Pulak, «1984 Yılı Aydın, Muğla ve Antalya İlleri Sualtı Araştırmaları», III Araştırma Sonuçları Toplantısı (Ankara 1985) 41-42, 45 resim 7.

(2) T. O. Alpözen bu amphorayı M. Ö. 5. yüzyılın sonuna ait Sakız yapısı olarak tanıtmaktadır («Bodrum Müzesi Ticari Amphoraları», *Türk Arkeoloji Dergisi* XXII-2 (1975) 7, 19 Levha 2, şekil 2, 24 Levha 1A, resim 2.)

kiremit ve kraterlerin de bulunması, çevrede bu devre ait bir geminin battığını belirtmekteydi. Sözkonusu batık İskandil Burnu'na çarpıp yara aldıktan sonra yükünü kısmen denize döküp bilinmeyen bir yerde batmış olmalıydı.

Batığı bulabilmek için döküntünün çevresi geçmiş senelerde defalarca aranmış, kırk metre derinlikteki kumluk zemine çok dik bir açıyla uzanan kayaların üzeri ve kumluk zeminin 55 - 60 metre derinliğe kadar olan bölümünde yapmış olduğumuz incelemeler sonuçsuz kalmıştı.

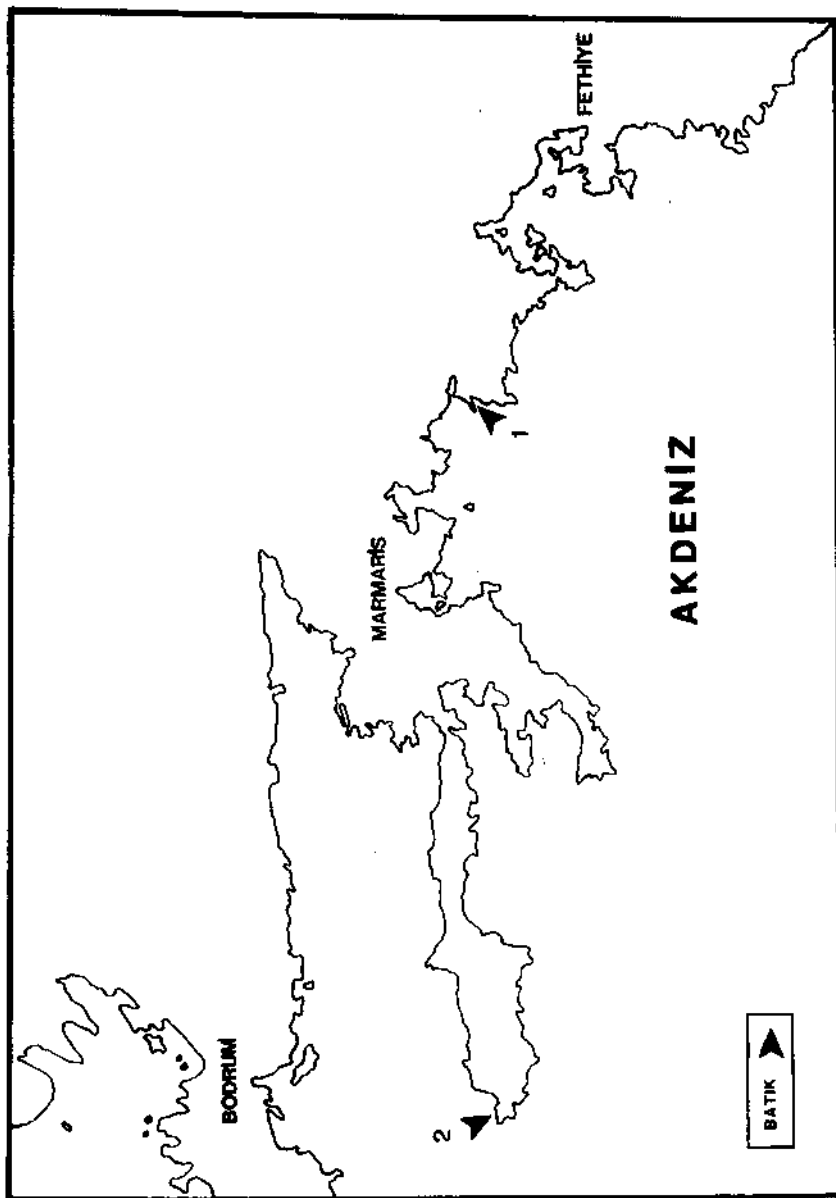
Bu seneki araştırmanın burnun doğu kısmında yoğunlaşmasıyla, 33 metre derinlikte düz ve kapama kiremitlerinden oluşan ufakça bir yığın bulunmuştur. Kiremitler, kumluk zemine uzanan kayaların hemen dibindeki kumluğun içindedir; kumun içine gömülmüş diğer kalıntıların bulunması da olasıdır. Kiremit kümesinin kayalara yakın olan kısmında bulunan iki ayrı tipteki amphora (env. no. 86 H 3 : Resim : 4; boy 85 cm., ve env. no. 86 H 4 : Resim : 5; boy 47 cm.), bir testi, bir kase ve bir skyphos ile kiremit yığınının alınan bir düz kiremit (stroter env. no. 86 H 6 : Resim : 6; boy 65 cm.; en 57 cm.; kalınlık 6.5 cm.) ve yığının doğusundaki ikinci ufak bir kümeden alınan bir kapama kiremidi (kalypter env. no. 86 H 2 : Resim : 7; boy 50 cm.; en 15 cm.; yükseklik 9 cm.) çıkarılarak étüdlük malzeme olarak Bodrum Sualtı Arkeoloji Müzesi'ne teslim edilmiştir. Kiremitler ile testi ve kase dışındaki diğer bütün parçalar kırık ve eksiktir. Batıkta başka amphoranın bulunmamasını, yükün gemi batmadan evvel kısmen dökülerek etrafa dağıldığı veya kiremit yüklü bir gemide yalnız birkaç amphoranın kendi ihtiyaçları için bulundurulduğu şeklinde açıklamak mümkündür. Her zaman göz önünde bulundurulması gereken diğer bir açıklama da batıktaki sağlam amphoraların zamanla süngerciler tarafından çıkarılarak götürülmesidir. Çevrede hemen hiçbir amphora parçasına rastlanmaması son olasılığı zayıflatmaktadır.

Batıktan çıkarılan iki amphoradan ancak 86 H 3 envanter numaralı amphora için şimdilik bir yorum yapabilmekteyiz. Bodrum Müzesi'ne süngerciler tarafından getirilen ve sözü geçen amphoramıza çok benzeyen bir amphora, büyük bir olasılıkla bu batıktan çıkarılmıştır. Her ne kadar malzememizin petrografik incelenmesi yapılmadıysa da, amphoramızın 1984 araştırmasında Marmara denizinde bulunduğumuz bir batıktaki amphoralar ile aynı yapıda olduğunu söyleyebiliriz³. Yakın bir zamana kadar bu gruba dahil edilen malzeme, gemi pruvası motifli mü-

(3) C. Pulak, «1984 Marmara Sualtı Araştırmaları», III. Araştırma Sonuçları Toplantısı (Ankara 1985) 47 - 51.

hürler ile damgalanmış kulplar ve tutamak kısmı eksik olan mühürsüz tek bir amphoradan oluşmaktaydı⁴. Marmara Denizi'nden çıkardığımız (env. no. 84 M/1 G : Resim : 8; boy 81 cm.) ve bu grubun yayınlanmış tek sağlam örneğini oluşturan amphoradan artık tipin tam profilini öğrenmiş bulunmaktayız⁵. Grace'in Sisam Adası'na mal ettiği bu grup⁶, daha sonra Börker tarafından Knidos yapısı olarak tanımlanmıştır⁷. Gerçekten de Empereur, Datça yarımadasının doğusunda yeni bulunan bir çömlek fırını molozunda «gemi pruvası» mühürlü kulplara rastladığını bildirmektedir⁸. İskandil Burnu amphorasının mühürsüz olması, söz konusu amphoranın «gemi pruvası» serisinden olduğunu kanıtlamamızı zorlaştırmaktadır. Yakında yapmayı tasarladığımız nötron aktivasyon analizlerinin bu sorunu halledeceğini ve amphoraların Knidos keramiği ile olan ilişkisini açıkça belirteceğini ümit etmekteyiz. Kesin olmamakla beraber bu amphoralar genel olarak M.Ö. 4. yüzyılın sonu ile M.Ö. 3. yüzyılın başlarına tarihlenmektedir⁹.

-
- (4) Gemi pruvası serisinden mühürler için bakınız, V. R. Grace, «Samian Amphoras», *Hesperia* 40 (1971) 82-85.
 - (5) C. Pulak (supra n. 3) 59 resim 2; env. no. 84M/1G.
 - (6) Grace (supra n. 4) 82-83.
 - (7) C. Börker, «Die Herkunft der Schiffsbug-Stempel», *Recherches sur les Amphores Grecques*, J. - Y. Empereur ve Y. Garlan, eds. *Bulletin de Correspondance Hellénique* supplement XIII (Paris 1986) 473-78.
 - (8) Jean - Yves Empereur'a bu bilgi için teşekkür ederim.
 - (9) Bu seriden olan amphoraların tarihlendirilmesi için bakınız, Grace (supra n. 4) 83-87 ve Börker (supra n. 7) 473, 475.

1986 sezonu Sualtı Araştırmalarında bulunan batıklar:

- 1) Bozburun Bizans Devri (?) Batığı
- 2) İskandil Burnu Hellenistik Devri Batığı

Resim : 1

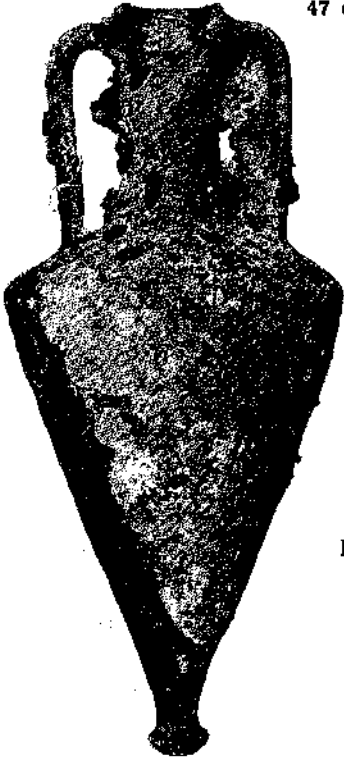

Resim : 2 — Bozburun Bizans batığında 36 metre derinlikteki kayalara kaynamış amphoralar

Resim : 3 — Bozburun batığındaki amp. horaların benzeri olan ve 1984 araştırmasında Datça Divan Burnu batığından çıkarılan amphora (Env. No. 84/6 A). Boy 55 cm.

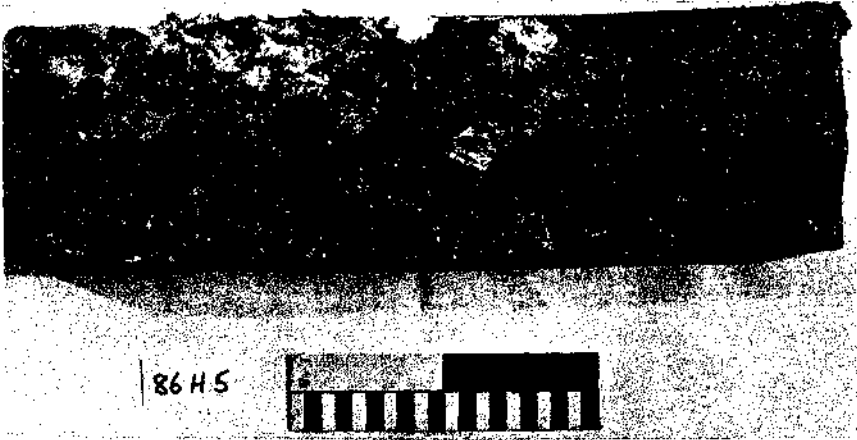
Resim : 4 — İskandil Burnu Hellenistik Devri batığından çıkarılan 86 H4 numaralı amphora. Boy 47 cm.

Resim : 5 — İskandil Burnu Hellenistik Devri batığından çıkarılan 86 H3 numaralı amphora. Boy 85 cm.

Resim : 6 — İskandil Burnu Hellenistik Devri batığından çıkarılan düz kiromit (Env. No. 86 H6). Boy 65 cm.

Resim : 7 — İskandil Burnu Hellenistik Devri batığından çıkarılan kapama kiromit (Env. No. 86 H5) Boy 50 cm.

Resim : 8 — İskandil Burnu Hellenistik Devri batığındaki 86 H, numaralı amphoranın Marmara Denizi'ndeki bir batıktan çıkan benzeri (Env. No. 84 M/1G) Boy 81 cm.

STRASBOURG SOSYAL BİLİMLER ÜNİVERSİTESİ'NİN BATI LİKYA BÖLGESİNDE YAPMIŞ OLDUĞU ARKEOLOJİK VE EPİGRAFIK ÇALIŞMA RAPORU

Edmund FRÉZOULS*

Strasbourg Üniversitesi'nin arkeoloji ve epigrafi ekibi, çalışmalarına başladığı 1984 senesindeki gibi Profesör Edmond Frézouls başkanlığında, mimar Daniel Longepierre, Milli Araştırma Merkezinden Sylvie Dardaine, Marie-José Morant ve halen doktorasını hazırlamakta olan öğretmen Claude Morant'dan oluşmaktaydı.

Ekibimiz Ağustos 1986 da Sidyma ve Kadyanda antik şehirlerinde, 1984 senesinde başlatmış olduğu çalışmalarına devam etmiştir. Heyetimiz çalışmalarını bu sene de Türkiye Cumhuriyeti Eski Eserler ve Müzeler Genel Müdürlüğü'nün vermiş olduğu çalışma müsaadesi ile devam ettirmiştir. Ayrıca Genel Müdürlüğün göstermiş olduğu kolaylıklar sayesinde ekibimiz çalışmalarını tam bir rahatlık içinde yerine getirebilmiştir. Bunun dışında ekibimize komiser olarak katılan Burdur Müzesi'nden Sayın Bahadır Berkaya'ya heyetimize karşı göstermiş olduğu nezaketten ve çalışmalarımızı kolaylaştırmak için sarfettiği çabalar için teşekkürlerimizi sunmayı bir borç biliriz.

Sidyma'da çalışmalar bu sene de 1984 de olduğu gibi, Aşağı Şehir topografisi, yazıtlar ve mezar anıtları üzerinde olmuştur.

Oturma merkezindeki kalıntıların rölövelerine devam edildi; şimdiye kadar kaydedilmiş olan fakat rölövesi yapılmamış mezar anıtları daha derinlenmesine incelenmiştir. 1984 senesinde bulunan yazıtların tercümeleme devam edilip, henüz yayınlanmamış yeni metinler tamamlandı ve böylece iki kampanyada bulunmuş olan yeni tekstlerin sayısı dokuza çıkarıldı. Bunun haricinde çalışmalarımızın neticesi olarak TAM'da yayınlanan bazı metinlerin yön değiştirmesi mümkün olabilecek. Dokuz yeni metinden biri İmparator Claudius'a ithaf edilmiş bir parçadır. İmparator kültü ve stoa ithafı ile alakalı olmalıdır. Diğer bir yazıt sadece bir isim taşımaktadır, Sosikrates. Yazıtların çoğunluğu mezar taşıdır. Bunlardan biri yuvarlak bir sunak taşı üzerindedir. Demetrios oğlu, Alexan-

(*) Prof. Edmund FRÉZOULS, Université des Sciences Humaines de Strasbourg 20 rue des Mimosas 67084 Strasbourg/FRANSA.

dros hatırasına, Stephanos, Lalla Euphrosyne ve Thala; Markos'un kızı merhumun karısı tarafından. Bir başka sunak dokuz filozof grubu tarafından adak edilmiştir.

Başka, uzun bir yazıt ta mezar anıtına ait olmaktadır. Bugünkü kalıntıları ile bu anıtın kısmen de olsa rölövesi çıkarılması mümkündür. Bu yazıttan anlaşılacağı gibi anıtın kurucusu, Tlepoemos oğlu Trophimos üst katı şahsına, eşine, çocuklarına ve eşinin anne ve babasına ayırmıştır. Alt kat ise Trophimos Threptoi ve çocukları ile onun müsaade edeceği kişiler için ayrılmıştır. Diğer her türlü kullanma şekli yasak edilmiş olup, aksi takdirde belli bir cezanın Artemis Tapınağına verilmesi gerektiği belirtilmektedir.

Diğer yazıtlar ya çoğunlukla silinmiş veya tahrip edilmiştir. Yine bunlardan biri mezar anıtı olup değişik birkaç kahramana adanmıştır. Başka bir tanesi, bugün silinmiş durumda olmakla beraber, bir kadına aittir. Tlepoemos'un kızı olup Sidyma ve ismi silinmiş başka bir şehrin vatandaşlığına sahiptir. Üçüncü bir yazıt yine bir kadın içindir ve babası tarafından yaptırılmıştır.

Mezar anıtlarının mimarisine ilişkin olarak yapılan yeni araştırmalar, bilhassa şehrin doğu girişinin etrafındaki kayalık bölgedeki oyma mezarlarla, şehirdeki tek direk üzerindeki mezar üzerine yöneltmiştir. Antik yol seviyesindeki mezar anıtlarının yazıtları **TAM** yazarlarınca bir araya getirilmiştir. Bunun yanı sıra şehir girişi üzerinde de çalışılmış, girişin çok meyilli bir arazide oluşu herhangi bir taşıtın girişine imkan vermediği, kayalıkların kesilerek belli bir düzene sokulduğu ve bazı yerlerde basamak şekli verildiği tesbit edilmiştir. Şehrin kuzeybatı tarafında kıyı ile Sidyma arasındaki irtibat incelenmiştir. Bugün kaldırım taşlı yoldan hiçbir kalıntıya rastlanmamaktadır.

Ama eski yolun büyük bir ihtimalle bugünkü yolu takip ettiği tahmin edilebilir. Yol antik şehirden birkaç km. sonra ufak bir tepeyi geçerek Cragos'tan denize doğru iner. Sidyma deniz arası 6 km. civarında olabilir ama deniz kıyısında hiçbir liman kalıntısına rastlanmaması Sidyma'nın ana bağlantısının denizle olmayıp, Xanthos vadisi ile olabileceği tezini sağlamlaştırmaktadır.

1984 senesi çalışmalarımız esnasında vakit yetersizliğinden dolayı üzerinde tam olarak duramadığımız en önemli problem akropol idi. Bu yüzden bu sene çalışmalarımızda bu sektör üzerinde ağırlık verilmiştir.

Akropolün alt kısmını çeviren surların arkasından itibaren ve birkaç mezar anıtının tesbit edildiği bölgeden başlayarak arazinin meyilli yükselmektedir. Akropol tepesi yakınlarına kadar, kayada yontulmuş basa-

maklardan başka bir kalıntı olmayan bu bölge, ilk terasa kadar böyle kabaca bir üçgen biçiminde ve meyili koruyarak, akropolün tepesini oluşturan yüksek falezin aşağısında kalarak, devam etmektedir. Bu teras doğuda içi dolu iki burç, güneyde bir tane dolu burcu olan bir duvarla korunmaktadır. İlk iki burcun arasında bırakılan bir geçit terasa girişi sağlamaktadır. Bu terasın kenarı takip edilirse diğer bir savunma duvarı ile karşılaşmaktadır. Bu duvardaki ufak bir girişten üst platforma geçilmektedir. Bu platform da aşağı yukarı üçgen şeklinde olup kuzey-doğu bölümünde kayalarla tabii bir savunma sistemine sahiptir. Güneybatı kesimi ise düzensiz bir örme sistemine sahip duvarla korunmaktadır. Ama batı kesimi görkemli bir surla çevrili olup, ikinci bir duvarla desteklenmiştir. Bazı yerlerde sur yüksekliği yedi metreyi geçmektedir. Surun alt kısımlarının bazı yerleri poligonal şekilde örülmüş üst kesimleri ise moloz taşlardan oluşturulmuştur. Bu surun güney kesiminde iki dar kapı bulunmaktadır. Biri ortada diğeri kuzey taraftadır. Arazinin yüksek meyiline rağmen akropol bu kesiminde giriş ve çıkışa daha elverişlidir. Üçüncü ve son terasın giriş kesimi kesin tespit edilememiştir. Çok az kalıntıya raslanır. Bazı duvar kalıntıları ile üç kuyu göze batmaktadır. Zeminde az miktarda seramik ile Roma Devri'nden kalması mümkün olan işlenmiş mermer plaka parçalarına raslanır. Bu verilerde, akropolde, en eski çağlardan itibaren bir oturma merkezi oluşturulduğu anlaşılmaktadır. Bundan dolayıdır ki akropolü şehirden ayıran surlar şehre dönüktür veya bir başka deyimle surların gelişmesi şehrin geliştiği alana doğru olmuştur. Açıklanması gereken bir noktada, akropolün eteklerinde bulunan surun akropole dönük olacağı yerde, neden düz hat şeklinde gelişmesidir. Burada belki tamamen bitmemiş bir proje ile karşı karşıya olabiliriz.

Ama her halükarda akropole en tabii şekilde ulaşma imkanı Sidyma vadisindedir. Bu da bayırlık üzerine yapılmış merdivenlerden anlaşılmaktadır. Ayrıca Sidyma düzlüğü Xanthos ovasına geçmek için mecburi bir istikamettir. Gayet tabii güvenlik şartları elverdiği müddetçe, halk yaşam bakımından emniyetli fakat pek rahat olmayan akropolden Sidyma vadisine inmektedir. Hangi tarihte akropolün kesin olarak terk edildiği alt surların tam olarak tarihlenmesine bağlıdır. Ama şurası muhakkakki aşağı şehire yerleşmeden sonra yapılmıştır. Bu şehrin kalıntıları çoğunlukla Roma Devri'nden oluşmaktadır. Surlar ise Hellenistik Devir olabilir.

Kadyanda 1984 yılı çalışmaları bilhassa şehir topografisi üzerine olmuştur. Merkezi mahalle, hamam, stadyum, tapınaklar, agora ve tiyatro olmak üzere. Son üç kısım üzerinde bu sene tamamlayıcı topografya çalışmaları yapılmıştır. Özellikle tapınak blokları arasında, hamam girişinde ve stadyum civarındaki bloklar incelenmiştir. Stadyum olarak adlan-

dırılan yerin, incelemelerimiz ilerledikçe, stadyum olarak kabul edilme-
mesi gerektiğini kabul ettik. Bu alanın ne boyutları ne de oturulacak yer-
lerin yapısı bir stadyum için geçerlidir. Buranın daha çok bir avönü ya-
hut ta geniş bir alan olması mümkündür. Biraz farklı olmakla beraber
buna benzer bir alanı Phaselis'te küçük limanla, güneydeki büyük liman
arasında görmekteyiz.

1986 senesi çalışmalarımızda ekibimiz bilhassa nekropol ve surlar
üzerinde durmuş, şehir sokaklarının organizasyonu çalışmalarını devam
ettirmiş ve 1984 çalışmalarında toplanan yazıtların kontrolü yapılmıştır.

Ana nekropol, şehrin güneybatı kesiminden ve agora istikametin-
den gelip, şehir kapısını geçerek dışarı çıkan yolun alt kısmındaki arazi-
de oluşmuştur. İlk mezarlar surların hemen altında bulunan sarp ya-
maçlar üzerindedir. Daha sonra arazi düzleşmekte ve bir teras oluşturu-
lmaktadır. Tiyatro istikametine doğru ana nekropolün kuzeydoğu kesi-
minde de birkaç mezara rastlanmaktadır. 150 kadar saydığımız mezar-
lar, sur ile bu terasın ucuna kadar uzanan aşağı yukarı 250 m. uzunluğun-
daki arazi üzerindedirler. Surların altındaki mezarlar düz bir çizgi halin-
de yapılmışlardır. Teras kısmında mezarlar yön değiştirirler ve bir ana
yol etrafında düzenlenmişlerdir. Mezarlar genellikle tek bir odadan iba-
ret olup düz veya tonozlu tavanları vardır. Bunların arasında bir kaç
tane önemli, hatta tam bir abide özelliği gösteren mezar da bulunmaktadır.
Bunlardan biri de terasın tam ucunda olanıdır. Diğer mezarlarda
kalker taş kullanırken burada mermer kullanılmıştır. Sütün parça ve baş-
lıkları son derece kaliteli bir çalışmanın örneğidir.

Surlar bazı yerlerde yıkılmış olarak güneybatı, güney, batı ve kuzey-
batıda görülmektedirler. Kuzey ve doğu kesiminde bugün hiçbir kalıntı
tespit edilememiştir. Buna karşılık şehrin kuzeydoğu köşesinin 100 m.
kuzeydoğusunda poligonal şekilde örülmüş duvar parçalarına rastlanır.
Bunlar büyük bir ihtimalle savunma için yapılmış bir duvar kalıntıları-
dır.

Agora seviyesinde poligonal yapımlı bir duvar, dış cephesinde siklo-
peyen tipinde ikinci bir duvarla desteklenmiştir. Bu duvar bir ara boş-
luktan sonra güneye doğru döner, üzerinde kötü korunmuş bir kapı ka-
lıntısı vardır. Daha arkada kuzeyde uzun düz bir duvar pencerelerle de-
linmiş olarak batıda agoranın hemen yanında olan geniş kare platforma
ulaşır. Bu platformun güney kesiminden birbirine 20 m. aralıkla iki sur
üçgenimsi bir alanı çevirirler, meyili çok olan bu araziye tiyatro yerleş-
tirilmiştir. İç surlar kesik çizgili bir yapı gösterirler.

Şehir içi sokaklarının tesbiti ilerlemektedir. Şehir organizasyonu
ortogonal değil, poligonal plan üzerinde düzenlenmiştir. Ayrıca plan dü-

zenlenmesi bir takım değişikliklere uğramıştır. Yön değişimine sık rastlanır. Sokakların genişlikleri de farklıdır.

Güney, güneybatı nekropole doğru açılan kapıdan, geniş bir cadde agoraya doğru gider ama agoraya varmadan bölünür.

Ana cadde kuzeye doğru yönelir ve her ikisi de agoraya dik olan bir sokakla kesişirler. Bu sokağın güneybatı kısmından agoraya bir giriş vardır. Bu giriş cadde boyunca uzanan bir ve ikinci bina arasındadır.

Agoranın güneybatı köşesinden başlayan sokak üçgen biçimindeki bir meydanın yanından geçerek sur yanındaki kare platformun kuzey cephesini takip eder. Bu platformun ana giriş kapısını teşkil eden çift kapılı merdiven de bu sokağa açılır. Yine agoranın güneydoğu köşesinden meyilli bir şekilde başlayan başka bir sokak kuzeydoğu yönünde uzanan bir sokak tarafından dikine kesilir. Meyilli sokağın devamı olan kuzey, kuzeydoğu kesimi hamamın doğusunda stadyum diye adlandırılan alanın yanındaki boş bir alana varmaktadır. Bu alana varmadan birkaç metre evvel bu sokak stadyum denilen alana paralel bir şekilde uzanan ve tamamen güney cephesinden geçerek bu binaya giriş teşkil eden bir sokak ile kesişmektedir. Bu sokakla agora arasında, agoranın kuzeydoğu uzun kenarının batısına yakın bir yerden hafif bir meyil yaparak geçen bir sokak tesbit edilmiştir. Bu sokağın hemen yakınında dikdörtgen planlı iki önemli bina kalıntısı bulunmaktadır.

Kuzey mahallede, sarnıçlar üzerine oturtulmuş meydan boyunca, sokak denilebilecek kalıntıların tesbiti mümkündür. Bu kesimde kuzey-güney yönündeki birkaç sokak, stadyum denilen alanın kuzey-doğu kesimine varan düz olmayan bir sokak tarafından kesilmektedirler. Sarnıçlar üzerine oturtulmuş meydanın kuzey kısmındaki yol düzenlenmesinin anlaşılması oldukça güçtür. Bu sektörde aşağı yukarı otuza otuz metre boyutundaki bir alan bazı kesimlerde gayet yüksek bir şekilde korunmakta olan bir duvarla çevrilidir. Doğu ve batı kesiminde giriş yerleri bulunmaktadır. İçeride güney cephesine dayalı, tonozlarla örtülü üç bölüm vardır. Bu yapının yönü diğer büyük binaların yönlerinden farklıdır.

Kadyanda şehrinde daha evvel araştırma yapmış **TAM** yazarları eliyeye yakın yazıt bulmuşlardır. 1984-86 yılı çalışmalarımızda ekibimiz otuza yakın yeni yazıt tesbit etmiştir. Bazıları çok az okunur vaziyette korunmuşlardır. Çoğunluk ölen kişiler onuruna yazılmış tekstlerdir. Değişik şekilde düzenlenmiş bu yazıtlarda sık sık kahraman veya heroon kelimesi kullanılmaktadır. Bazen merhum tek olarak yazılmıştır; Karpos Pankratou heros, to herôon Aur (eliou) Alexandrou veya merhumun adına

mezarı adayının ismi ilave edilmiştir, Diogenes Rhodope için hatıra olarak, bazılarında aile isimleri göze çarpmaktadır.

Ailios Phainas ve Ailia Arsasis çocukları Dositheos'un ismini kazıtıyorlar. Babasının adına Zosimos tarafından yaptırılan mezar. Onesimos ve Tychmone kendileri çocukları ve gelinleri adına bir **mnemeion** yaptırıyorlar. İsmi okunmayan bir kadın kendisi, kocası ve çocukları için bir mezar yaptırıyor. Bunların haricinde birçok yazıt bu mezarların başkaları tarafından kullanılmasının yasak olduğunu belirtmektedir. Aksi takdirde suçluların cezalandırılacağı ve cezaların **demos** veya **polis** e ödeneceği ilave edilmiştir.

Diğer yazıt tipleri arasında az da olsa tek bir isim taşıyan yazıtlara raslanır. Bir blok üzerinde **Phanias Dositheou**, ismi, **chêra** ve **agroï** kelimeleri ile ve **eis aei chronon** kelimesi bir adakla ilgili olarak geçmektedir. Yazıtların çoğunluğu sivil hayat ve dini konular üzerindedir (**theoi?**). **Sebastoi** bir metinde bulunur, ikinci bir metinde Serapis ismi görülür; üçüncü bir tekste Artemis, Nymphes'ler, Dionizos, Helios, Serapis ve Demeter isimleri okunur. Onursal metinlerin, belediye görevlilerinden bahsettiği anlaşılır. **Lykiôn ethnos** gençlik ve ihtiyarlıktan bahseden bir metinde, bir şahıs **septométrêsas**, **prytaneusas**, **tami (eusas)** olarak nitelendirmektedir. Bir başka kalıntı **boulê** ve **demos** tarafından verilen şereflerden söz eder. Diğer bir yazıtta Likya **Koinon**'un büyüklerinden, **Dositheos**'un, **Kadyanda** ve **Telmessos** şehirlerinin çift vatandaşlığını taşıyan kızı ile, yine çifte vatandaşlığı olan, ama bu sefer Roma ve **Kadyanda** şehirlerinin, **Iulia Memmê** adına sunulmuştur. Yazıt **Kadyanda boluê** ve **dêmos**'u tarafından onurlanarak onu **progonôn endoxên** ilan eder.

Sidyra ve Kadyanda araştırmaları yukarıda gördüğümüz gibi topografi, şehircilik, toplum yaşantısı ve yöresel kanunlar, din ve cenaze törenleri gelenekleri üzerinde bilgilerimizi arttırmak bakımından oldukça önemlidirler. Toplamış olduğumuz bu zengin bilgi kaynakları yakın bir tarihte basılmak üzere, ilk seri araştırmaları oluşturacaklardır.

İZMİR ARKEOLOJİ MÜZESİ'NDEKİ TAŞTAN YAPILMIŞ MASA AYAKLARI

Mükerrem (Usman) ANABOLU *

Karyatid'in hakikîsi, sütun veya ayak (paye) görevini gördüğü sırada üzerindeki ağırlığı kendisi taşıyanıdır. Sütun veya ayak (paye)'ın dışa bakan yüzeyinde, kabartma olarak yapılmış olan karyatid de vardır. Bu, üzerindeki ağırlığı kendisi taşımayıp onu taşıyan sütunu veya ayak (paye) 'ı destekler. Nitekim Vitruvius'un sözünü etmekte olduğu karyatid türü de budur¹.

Dış yüzeyinde kabartma olarak yapılmış hayvan protomu veya insan figürü içeren taştan yapılmış masa ayakları da, bir tür karyatid'dirler. İzmir Arkeoloji Müzesi'nde, bunlardan 40 tane kadar vardır.

Bunlar kırık ve noksan olmadıkları zaman, 0.75 m. ilâ 0.90 m. yüksekliğindedirler. Tümü de, Roma İmparatorluk Çağı'na tarihlendirilebilirler. Çoğunlukla mermerden yapılmış olduklarından, beyazdırlar. Aralarında siyah renkli bir taş (1250 Env. No. lu Parça) ile kırmızı renkli bir taş (956 Env. No. lu Parça) türünden yapılmış olanları vardır.

Üst yüzeyleri, çoğunlukla düz olup zıvana deliği içerirler. Bunların yanında, içeriye doğru girik olan üst yüzeylileri de vardır. 3306 Env. No. lu parça ile 6195 Env. No. lu parça, bunlardandır.

Bunlardan 13 tanesi, yukarı kısmında bir arslan başı içerir. Arslan başlarının çoğu, görkemli bir yeleye malik olan erkek arslan başlarıdır (Resim : 1-5). Özellikle 541 Env. No. lu parça, güzel bir işçilik gösterir. Hayvanın yelesi, alnının üzerinde bir bukle yapmıştır. Dişleri bile görünmektedir (Resim : 1-3). 615 Env. No. lu parçada, gözlerin renkli kısımlarının konturları ile matkap ile oyulmuş oldukları saptanan göz bebekleri belirtilmişlerdir (Resim : 6). Dişi arslan tasvirleri de vardır (Resim : 7-8). 688 Env. No. lu parçanın alt kısmı, yaprak motifi ile bezenmiştir (Resim : 8). Bu, imparator Hadrianus zamanı (M. S. 117-132) nın özelliklerinden biridir.

(*) Prof. Dr. Mükerrem (Usman) ANADOLU, Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji ve Sanat Tarihi Bölümü, Klasik Arkeoloji Anabilim Dalı Başkanı, Bornova/İZMİR.

(1) Vitruvius, *De architectura*, I, 1, 5.

Arslanların ön ayakları, birer ayak durumuna sokulmuşlardır. (Resim : 5). 541 Env. No. lu masa ayağının masanın üst yüzeyini taşıyabilmesi için yapılmış olan arka yüzeyi, iyi kalmıştır (Resim : 3). 1001 Env. No. lu parçanın arkasında da, böyle bir çıkıntı vardır, 3592 Env. No. lu masa ayağının arka yüzeyi de iyi kalmıştır (Resim : 10).

541 Env. No. lu parça Bodrum'dan, 542 Env. No. lu parça İzmir'den, 615 Env. No. lu parça Bergama'dan, 1001 Env. No. lu parça Rhodos'tan, 1296 Env. No. lu parça Milet'ten, 3756 Env. No. lu parça ise Panionion (Kuşçuburnu) dan getirilmiştir. 4815 Env. No. lu masa ayağının Smyrna (İzmir) agorasında bulunmuş olduğu, müze kayıtlarından anlaşılmaktadır. Diğerlerinin bulunuş yerleri, belli değildir. 615 Env. No. lu parçanın M. S. II. yüzyılın ortalarından daha eskiye ait olmadığı, kesindir (Resim : 6). Zira matkap, bu tarihten önce heykeltraşlıkta pek kullanılmazdı.

Bayındır'dan gelmiş olan 5848 Env. No. lu parça, arslan başlı olduğu halde kanatlıdır (Resim : 9). Sfenks olması gerekir.

Milet'ten gelmiş olan 1250 Env. No. lu masa ayağı, keçi başlıdır (Resim : 11). Düz olan üst yüzeyinde, zıvana deliği içerir.

Aliğa'dan gelmiş olan 956 Env. No. lu parça da, Roma İmparatorluk Çağı'ndan önce pek görülmeyen tavus kuşu², ele alınmıştır. Kuşun göğsüne bitleştirilmiş olan gagası, kırıktır. Tuğu ise, iyi kalmıştır (Resim : 12). O da arslan ve sfenks protomları gibi, arslan ayaklı olarak gösterilmiştir. Yaprak motifinden de anlaşıldığı üzere, Hadrianus zamanının eseri.

702 Env. No. lu masa ayağı ile 1203 Env. No. lu masa ayağında, taşıyıcı olarak yunus balığı motifi kullanılmıştır. Bu sonuncusunda, balığın sırtında oturmakta olan erkek çocuğunun elleri ile bacakları da izlenirler (Resim : 13). İşçilik, son derece güzeldir.

Bergama'dan gelmiş olan 620 Env. No. lu parça, Milet'ten gelmiş olan 627 Env. No. lu parça, 663 Env. No. lu parça, 1252 Env. No. lu parça, 1256 Env. No. lu parça, 1259 Env. No. lu parça, Bodrum'dan gelmiş olan 3586 Env. No. lu parça ile bulunuş yerleri belli olmayan 1262 ve 3308 envanter numaralı parçalardaki figürler, erkek figürleridir (Resim : 14 - 17).

3586 Env. No. lu parçadaki figürün, kendisini tanrı Apollon ile bir tutma cür'etini gösterdiğinden derisinin yüzülmesi cezasına çarptırılmış olan Marsyas olduğu kolayca anlaşılmaktadır. Bunun, Milet Müzesi'nden alınıp Aydın Müzesi'ne nakledilmiş olan bir benzeri de vardır.

(2) M. (Usman) Anabolu, Batı Anadolu'da Bulunmuş Olan Yayınlanmamış Tavus Kuşu Motifli Mimarlık Elemanları, *Türk Arkeoloji Dergisi*, c. XXVII (1988), s. 101 - 112.

6195 Env. No. lu parçadaki erkek figürünün, başka bir taş blokundan yapılmış olup ona takılmış olan başı ile sağ kolu noksandır (Resim : 15). Bu, bir barbar figürü olmalıdır. Ben, bunun Afyon Müzesi'nde ve Attis görünümünde olan bir benzeri (Env. No. su 1897 olan eser) ne rastladım. 627 Env. No. lu parça da bir barbar figürüdür. Lâkin çok daha geç bir çağ (M. S. IV. yüzyıl)'a aittir (Resim : 16). Daha büyük boyutlu karyatid'ler arasında böyle barbar figürleri görülür³. 663 Env. No. lu parçadaki figür, başsız, kolsuz ve bacaksızdır. Çıplak olup güzel bir işçilik gösterir (Resim : 17). Bir Yunan orijinalinin Roma İmparatorluk Çağı'nda yapılmış bir kopyası olabilir. 1000 ve 1017 envanter numaralı parçalardaki figürler, birer herme'dirler. Özellikle Milas'ın Mersenet ilçesinden gelmiş olan ikincisi, güzel bir işçilik gösterir (Resim : 18).

1252, 1256, 1257, 1259, 1262 ve 3308 envanter numaralı parçalar, birer baştan ibarettirler. Bunlardan 1257 Env. No. lu baş, sarmaşık çelerinden de anlaşılacağı üzere tanrı Dionysos'dur (Resim : 19). 620 Env. No. lu parçadaki sakallı ve bıyıklı olan baş (Herakles) güçlüdür (Resim : 14). Diğerleri hem iyi bir işçilik göstermezler, hem de fazla tahrip olmuşlardır.

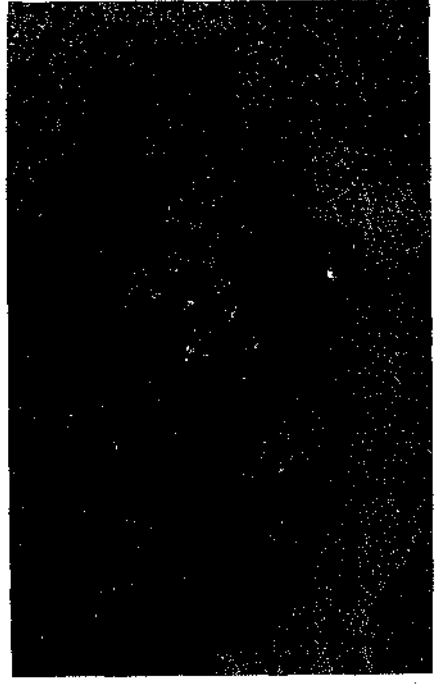
Milet'ten gelmiş olan 1260 Env. No. lu parça ile 3306 ve 3309 envanter numaralı parçalar, kadın figürlerine aittirler. İşçiliklerinde, özen görülmez, 3306 Env. No. lu parça, bunların en iyisi ise de yüzünde zedelenmiş olan kısımlar vardır (Resim : 19).

Bunlara ek olarak, yuvarlak bir masanın ayaklar kısmı olduğu anlaşılan mermer bir parça (Env. No. su 40 olan eser) vardır ki birinci sınıf bir eserdir. Bunun üst yüzeyinde, masanın yatay olan üst yüzeyinin çıkıntısının oturabilmesi için hazırlanmış olan daire şeklinde bir oyuk vardır (Resim : 20-22). Silindir biçiminde olan üst kısmın yan tarafı, palmet ve kıvrık dal (rinceau) motiflerinden oluşan bir frizle bezenmiştir. Ayak kısmının ortasında, bir sütun yer alır. Ayakların dışa bakan yüzeyinin üst tarafında, birer rozet yer alır. Ayakların alt kısımları, arslan ayağı şeklindedirler. Ayakların yan yüzeylerinde de, kıvrık dal (rinceau) motifi vardır. Ayaklar arasındaki eğimli yüzeyler, birer maske ile bezenmişlerdir. Palmetler ve kıvrık dal (rinceau) motifleri, çok canlıdır. İşçilik, özen gösterir, kanımca eser Roma İmparatorluk Çağı'nın başlarında yapılmıştır.

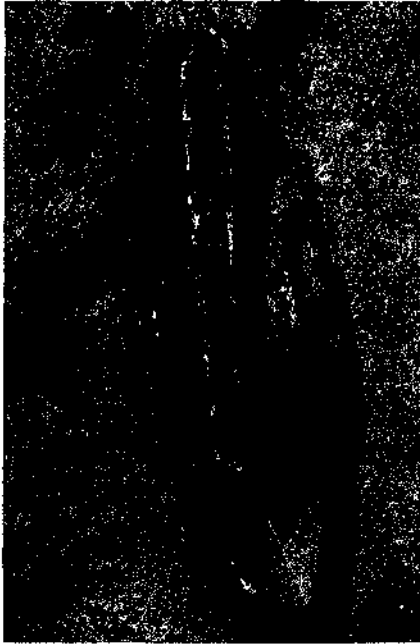
(3) Korinthos Müzesi'ndeki iki ayak (payel), ilk akla gelen örneklerdir. Bunlar, F. P. Johnson, *Corinth*, c. IX (1931), s. 101 vd. ve C. C. Vermeule, *Roman Art in Greece and in Asia Minor*, s. 83 vd. da ele alınmışlardır. E. M. Schmidt, *Geschichte der Karyatide*, s. 132, lev. XXXIV/1, 2 ve Lev. XXXI/1, 2'de resimleri ile verilmişlerdir. Sonuncu kitabın 218. sahifesindeki not 823 de, onlarla ilişkilidir.

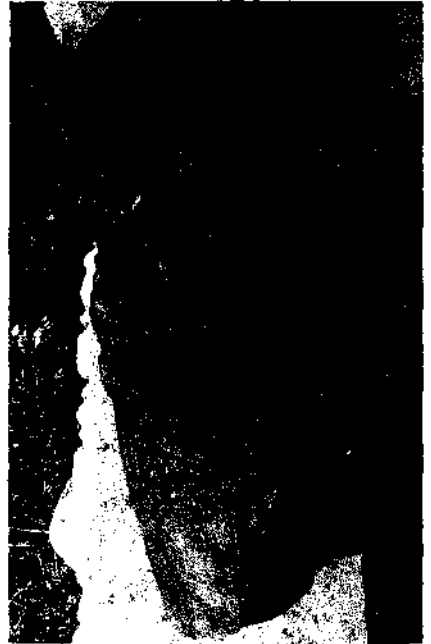
Resim : 1 — 541 Env. No.lu masa
ayağı

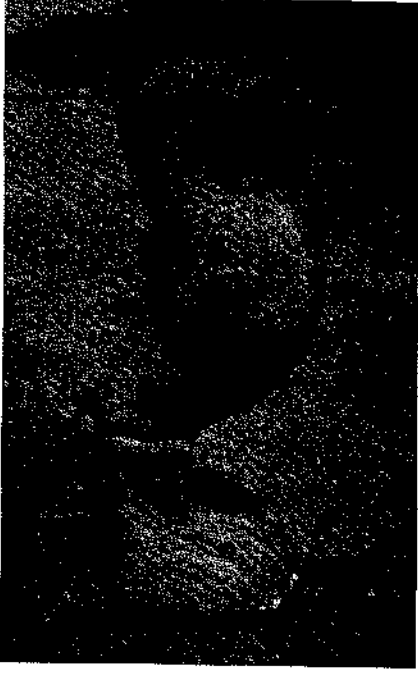
Resim : 2 — 541 Env. No.lu masa
ayağı

Resim : 3 — 541 Env. No.lu masa
ayağı

Resim : 4 — 3592 Env. No.lu masa
ayağı

Resim : 5 — 1001 Env. No. lu masa
ayağı

Resim : 6 — 615 Env. No. lu masa
ayağı

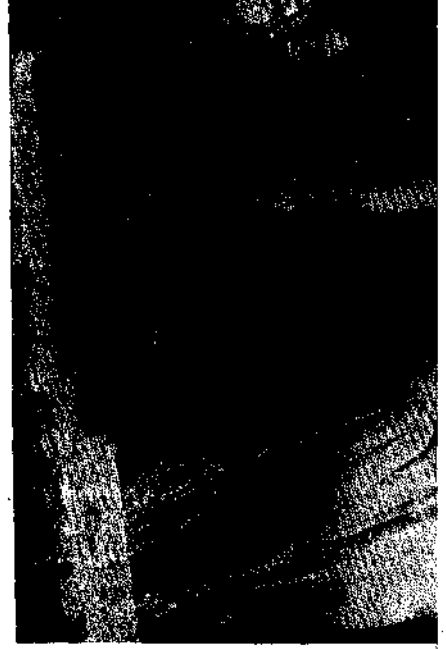
Resim : 7 — 5904 Env. No. lu masa
ayağı

Resim : 8 — 688 Env. No. lu masa
ayağı, İzmirden

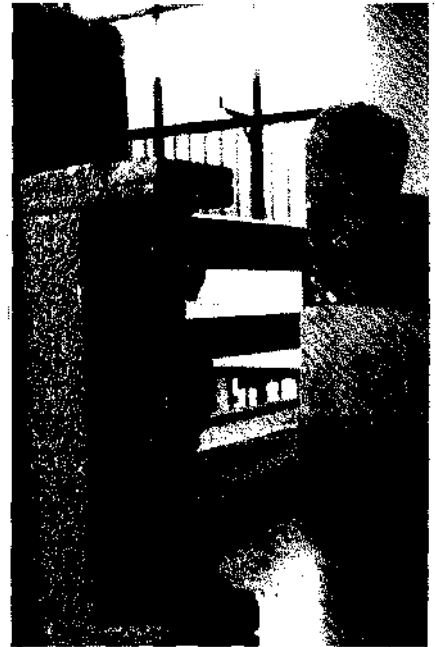
Resim : 9 — 5848 Env. No.lu masa
ayağı, Bayındır'dan.

Resim : 10 — 3592 Env. No.lu masa
ayağı

Resim : 11 — 1250 Env. No.lu masa
ayağı, Miletos'tan

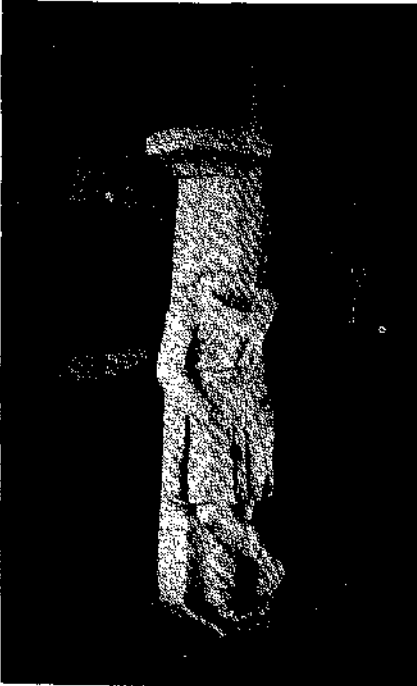
Resim : 12 — 958 Env. No.lu masa
ayağı, Aliğa'dan.

Resim : 13 — 1203 Env. No.lu masa
ayağı

Resim : 14 — 620 Env. No.lu masa
ayağı, Bergama'dan.

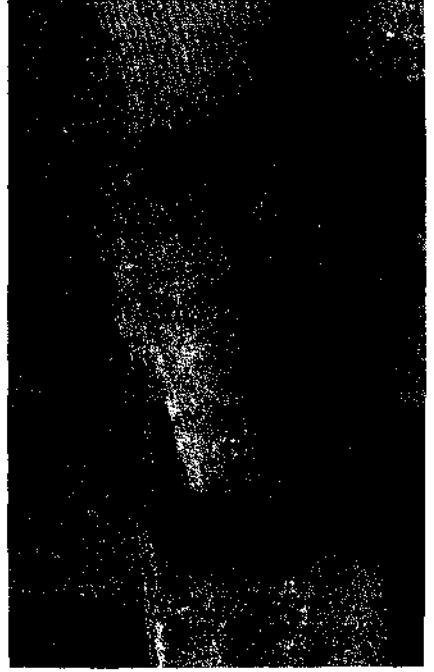
Resim : 15 — 6195 Env. No.lu masa
ayağı

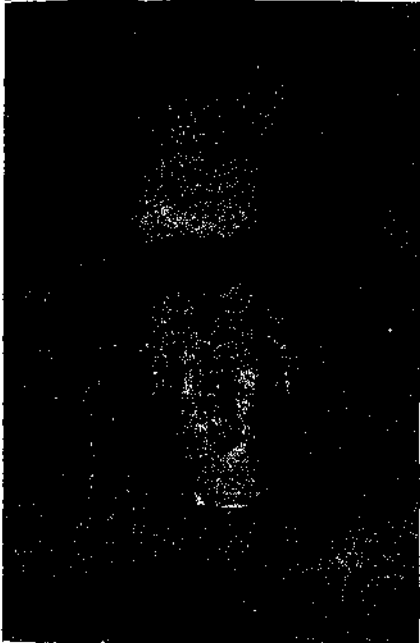
Resim : 16 — 627 Env. No.lu masa
ayağı, Miletos'tan.

Resim : 17 — 663 Env. No.lu masa
ayağı

Resim : 18 — 1017 Env. No.lu masa
ayağı, Milas'ın Mer-
senet köyünden.

Resim : 19 — 1257 Env. No.lu masa
ayağı
300

Resim : 20 — 40 Env. No.lu masa
ayağı

Resim : 21 — 40 Env. No.lu masa
ayağı

Resim : 22 — 40 Env. No.lu masa
ayağı

IONIA VE DATÇA YARIMADASI ARKEOLOJİK YÜZEY ARAŞTIRMALARI, 1985 - 1986

Numan TUNA *

1985 ve 1986 yılları çalışma sezonlarında Ionia ve Datça Yarımadasında olmak üzere iki bölgede ayrı projeler kapsamındaki arkeolojik yüzey araştırmaları Eski Eserler ve Müzeler Genel Müdürlüğü'nün izin ve katkılarıyla sürdürülmüştür. Ayrıca, 1985 yılında Datça Yarımadası Projesi, 1986 yılında ise Ionia Projeleri için Türk - Amerikan İlmi Araştırmalar Derneği'nden maddi destek sağlanmıştır. 1986 yılında sadece Datça Projesinin çanak - çömlek atölyelerinin incelenmesine Fransız Dışişleri Bakanlığı ve CNRS'in Antik Amphoralar Servisi RCP 830 tarafından parasal katkı sağlanmıştır. Araştırma projelerimize maddi ve manevi destek sağlayan bu kuruluşlara burada teşekkürü bir borç bilirim.

1985 yılı Ionia Bölgesi yüzey araştırmaları Torbalı ve Urla İlçeleri kapsamında sınırlı kalmıştır. 1986 yılında ise daha çok Seferihisar, Urla, Çeşme ve Foça ilçelerinde yapılan ekstansif yüzey araştırmaları ile yeni arkeolojik merkezler belgelenmiştir.

Datça Yarımadası yüzey araştırmaları projesinde ise, seçilen alanlarda belgeleme ve yüzey toplama çalışmalarına devam edilmiştir. 1985 yılında yapılan araştırmalar¹ yarımadaının batısı, kıstak bölgesi ve Emecik köyü yakınları olmak üzere üç alt bölgede yürütülmüştür. 1986 yılında, daha önce seçilen alanlarda yöntemli yüzey toplama teknikleri uygulanmıştır. Kiliseyanı ve Tekir'deki çanak - çömlek atölyeleri Türk ve Fransız araştırmacıları arasında yapılan bilimsel işbirliğine göre çalışılmıştır².

(*) Yard. Doç. Dr. Numan Tuna, Dokuz Eylül Üniversitesi, Mühendislik Mimarlık Fakültesi Şehir ve Bölge Planlama Bölümü Şehitler Cad. 12. Alsancak/İZMİR.

(1) Araştırma ekibi Dr. Numan Tuna Başkanlığında, Bakanlık Temsilcisi Samsun Müzesi'nden Metin Türktüzün, Dokuz Eylül Üniversitesinden uzman fotoğrafçı Yaşar Karabağ, Sualtı Uzmanı Yüksel Eğdemir, Topoğraf Ali Aktaş'tan oluşmuştur.

(2) Her iki araştırma projesinde de Bakanlık Temsilcisi olarak Denizli Müzesi'nden Hüseyin Baysal katılmıştır. Datça Yarımadasındaki çalışmalara Ege Üniversitesi'nden Em. Harita Albay Hayati Balkan ve Arkeolog Gül Necioğlu ile Ali Aktaş, Kadir Berrak, Luc Hersont, İbrahim Uzunoğlu, Ramazan Akkuş isimli öğrenciler katılmışlardır.

Bu işbölümüne göre, araştırma başkanı Dr. Numan Tuna yüzey toplama yöntemi, arkeolojik yüzey malzemelerinin dağılımı ve sit alanlarının topoğrafyası, Atina'daki Fransız Arkeoloji Okulu'ndan Jean-Yves Empereur amphora mühürleri, Lyon Keramik laboratuvarından (C. N. R. S.) Prof. Maurice Picon proton-elektromanyometre ile araştırmalar ve kil analizleri, İstanbul Anadolu Bilimleri Enstitüsü'nden Dr. Dominique Kassab Hellenistik kalıpları kâseler ve Ege Üniversitesi'nden Ersin Doğer ise günlük ve diğer çanak - çömlek türlerinin incelenmesini yükümlenmişlerdir.

İonia projesinde öncelikle bölge analiz birimlerinden R5 ve R6 alanlarındaki saptama ve belgeleme çalışmalarının bitirilmesine ağırlık verildi (Plan : 1). Bu kesimde yeni buluntu alanlarından biri olarak Kuşçuburnu tren istasyonunun 750 m. batısında, demiryolu kenarında Geç Antik Çağ'a ait bir iskan merkezi saptanmıştır. Yüzey buluntularının 150x100 m. lik bir alana yayılan bu merkezin kültür dolgusu kalınlığının 1.5 metre kadar olduğu görülmüştür. Bu yerleşmenin doğusunda, Deştirvan tepenin batı yamacından geçip güneye, Metropolis'e kadar uzanan Roma Çağı su yolu kalıntıları izlenmektedir. Eski Nohut bataklığının suyunu boşaltan kanal üzerinde antik su yolunun kemer ayakları korunmuş durumdadır.

Birkaç yüz metre güneyde, 4.5 metre genişliğinde taş döşemeli Roma Çağı karayolunun güneydoğuya uzanan sıra dağın yamacı boyunca antik Metropolis'e doğru devam ettiği izlenmiştir. Daha yüksek bir kotta ise, aynı yöne doğru antik su yolu da devam etmektedir. İzlemiş olduğumuz bu antik karayolunun Seydiköy, Metropolis, Belevi ve en son olarak Ahmetli köyü yakınlarında Kabacakırı mevkiinde bulunan miltaşları ile daha önceki araştırmacılarca ortaya çıkarılan Ephesos-Smyrna antik yolunun devamı olduğu düşünülebilir³. Burada, Çiftlik mevkiinde Roma karayolunun hemen kenarında stylobat sırasının anakaya üzerindeki yatak izlerinden görülebilen 8x15 m. boyutlarında bir antik yapıya rastlanılmıştır.

1985 - 86 sezonu çalışmalarında bölgenin Tunç Çağı iskânı hakkında bildiklerimizi yenileyen merkezler ortaya çıkarılmış ve gözden geçirilmiştir. Bunlardan Arapkahve Höyüğü (R6/3) bölgenin bilinen tarih-öncesi merkezlerinden biridir⁴. Arapkahve Höyüğü adını aldığı çayın hemen batı kenarında konumlanmıştır (Plan : 2). Höyüğün profili kuzeydoğuya doğru dikleşmektedir. Zirvedeki platform 40 m.x40 m. boyut-

(3) Bu yol ile ilgili olarak bk.: D. Magie, *Roman Rule in Asia Minor* (1950), sh. 795 dipnot 19. Kabacakırı miltaşı için Efes Müzesi 3606 envanter no ile kayıtlı eser (R. Meriç, *Metropolis in Ionien*, sh. 5, dipnot 19).

(4) R. Meriç, *Metropolis in Ionien*, Verlag A. Hein (1982), sh. 40 - 41.

larındadır. Burada dolgu kalınlığı 9 metreye varmaktadır. Höyük yerleşmesi kuzeydoğu - güneybatı yönünde 60x150 metrelik bir alana yayılmaktadır. Yüzey malzemeleri içinde M. Ö. erken III. bine ait Truva I parçeleri, Erken Tunç Çağı mallarına bollukla rastlanılmaktadır. Yüzey malzemelerinden höyüğün M. Ö. erken III. binden, Orta Tunç, Son Tunç ve Erken Demir çağları boyunca sürekli iskân edildiği anlaşılmaktadır. M. Ö. II. bine ait tipik gri Minyas örnekleri de ele geçmiştir.

İkinci tarihöncesi buluntu alanı Çiftlik mevkiindeki Roma suyu kemer ayaklarının 1.5 km. güneyinde yer alan Toptepe'dir (R6/2). Batısındaki Arapkahve dağının yamacında, diğer höyük gibi Arapkahve çayı kenarına konumlanmıştır. 25 m. çapında küçük bir höyük görünümündeyse de; günümüzde üzeri bağcılık için teraslandığından, küçültülmüş ve tahrip edilmiş bir höyük olduğu anlaşılmaktadır (Resim : 1). Dolgu kalınlığı 6 metre kadardır. Tahrip edilmeden önce, güneybatıya doğru Kağnikesik Tepe'ye doğru bir profile sahip olduğu anlaşılan bu höyük yaklaşık 1 hektarlık bir alana yayılmış olmalıdır.

Torbalı'nın 3 km. güneybatısında Çevik Çayı kenarında, akarsu sekisi üzerinde Orta ve Son Tunç Çağı'nda iskan edilmiş bir merkez saptanmıştır. Modern tarım teraslamalarıyla kültür dolgusunun tahrip edildiği bu merkezin yaklaşık 1.8 hektarlık bir yerleşme büyüklüğüne sahip olabileceği belirlenmiştir. Toplanan yüzey malzemeleri arasında gri seramik türleri ilginç bulunmuştur (Resim : 2).

Torbalı'nın doğusunda önemli bir merkez olduğu izlenimini veren Arslanlar Höyüğü üzerinde de çalışılmıştır⁵. Bu höyük ise yaklaşık 3.5 hektarlık bir alana yayılmaktadır. Burada 5-6 metrelik kültür dolgusu kalınlığı gözlenmiştir. Höyüğün zirvesinde 70x50 metrelik bir düzlük bulunmaktadır. Bu düzlük üzerinde sadece Roma ve Ortaçağ seramiğine rastlanırken, eteklerde Geç Kalkolitik'ten itibaren, Tunç ve Demir çağları boyunca sürekli iskân edildiğini kanıtlayan malzeme çeşitliliği görülür (Resim : 3).

R6 araştırma karesinde çalışılan bir başka merkez Sinek-tepe (R6/5) olmuştur⁶. Buluntu alanı Torbalı, Çaybaşı mevkiinin 1.5 km. güneydoğusunda, Torbalı - Selçuk demiryolunun 150 m. batısında yer alır. Eski Cellat gölü (antik Stagnum Pegaseum) kıyısında, günümüz ova düzeyinden 6 metre yüksekliğinde mika - şist yapıda anakaya üzerinde bulunan bu merkezin 2.44 hektar büyüklüğe sahip olduğu gözlenmiştir (Resim : 4). Zirvesi güneydoğuda bulunan anakaya kitlesi kaçak kazılarla yüzeye çıkmıştır. Bu kesimde kültür katları kalınlığının yaklaşık 3 metre

(5) Karşılaştırma için bk.: y.a.g.e., sh. 42.

(6) Karşılaştırma için bk.: y.a.g.e., sh. 42 - 43.

olduğu görülmüştür. Bu merkezin M. Ö. erken I. bin başından geç antik çağlara kadar sürekli iskân edildiği yüzey buluntularından anlaşılmıştır.

3 km. daha batıda, Kabacakırı mevkiinde Roma Çağı'na ait bir iskân alanı daha saptanmıştır. Yüzey buluntularının sürülmüş tarla parselleri üzerinde 1.5 hektarlık bir alana yayıldığı saptanmıştır.

D. S. İ. tarafından Tahtalı Barajı yapımı başladığından, su havzası içinde kalacak alanı bir kez daha tarandı. Bu alan içinde Zeytintepe (R5/20), Sakızlıtepe (R5/21), Döşemetepe (R5/22), Lembertepe (R5/23), Kilisetepe (R5/24) gibi antik iskân alanları saptandı.

1985-86 sezonlarında, Değirmendere köyünün güneyindeki potansiyel alanların araştırılmasına devam edilmiştir. Çile köyünün 1 km. batısında kalan makilik yamacın teraslarında küçük bir buluntu alanı (R5/17) saptanmıştır. Bu noktada Hellenistik döneme tarihlenen Artemis Klaria'ya ait yeni bir mermer adak yazıtı belgelenmiştir.

Ahmetbeyli köyünün ilkokul bahçesinde İzmir Müzesi denetiminde yapılan define sondajı sonucu ortaya çıkan mimari parçalar arasında bulunan zeytinyağ pres taşları (Resim : 5) ve bunlara ilişkin Erken Bizans Çağı yazıt parçası Geç Antik Çağ'da bu köyün bulunduğu alanın küçük bir iskan merkezi olduğunu göstermektedir. Ahmetbeyli köyünün 800 metre güneyinde yol kenarında anakayanın işlenmesiyle yapılmış inhumation tipi mezarlar bu yerleşme ile ilgili olmalıdır.

Yeniköy girişinde ve Çile köyü çevresinde ise karayoluna yakın bölümlerde tümölüsler incelenmiş ve belgelenmiştir.

Schuchhardt tarafından geçen yüzyıl sonunda Kolophon-Notion çevresinde saptanan 7 küçük kaleden⁷ ikisinin planları bu mevsim çalışmaları içinde rölöve-krokileri çizilmiştir. Çile köyünün 2 km. doğusundaki Üçdereler Kalesi (R5/18) Gölova'dan gelen derin bir akarsu vadisinin Ahmetbeyli-Çile vadi tabanına açıldığı noktada sarp bir tepe üzerinde yer alır. Kale güneydoğu yönünde kalın dolgu dikdörtgen örgülü Hellenistik Çağ duvarları ile iyi korunmuştur (Plan : 3). Kuzeyde yer alan rampalı giriş ve duvarlar harçlı duvar tekniğinde geç döneme aittir. Kalenin içinde, üst terasta büyük bir sarnıç bulunmaktadır.

Gölova köyünün 1.5 km. doğusunda Ephesos'a hakim bir noktada bulunan savunma kulesi kalıntısı bölgedeki Hellenistik savunma zincirinin bir halkası olmalıydı. Kuleye yalancı kemerli bir kapı ile doğrudan girilmektedir (Plan : 4). Kulenin duvarları düzensiz dikdörtgen örgülü, çıkıntı yüzü bir teknikte yapılmıştır (Resim : 6).

(7) W. Schuchhardt, «Kolophon, Notion, Claros», *Ath. Mitt.* (1886), sh. 432-433.

Gaziemir yakınlarında Sarnıç köyü sınırları içinde kalan Hanımın Çiftliği mevkiinde İzmir Müzesi'ne satın alma yolu ile ulaşmış Roma Çağı kabartma mermer levhaların geldiği buluntu alanında (P5/4) kısa süreli yüzey araştırmaları yapılmıştır. Burada antik yüzey buluntuları Mazılılarla mevkiinde bir sırt üzerinde 2 hektarlık bir alana yayılmaktadır.

1986 yılı sezonunda Urla ve Seferihisar ilçelerinde ekstansif yüzey araştırmalarına başlandı : Tümbek Alanı (R4/5), Hereke (R4/6), Çukurtepe (R4/7), Yarentepe (R4/4), Tepecik (R4/8), Üçtaşlar (P3/1) gibi antik merkezler saptandı ve belgelendi. Bunlardan Yarentepe Urla ovasını güneyde Sığacık körfezine bağlayan geçit üzerinde, deniz kıyısını ve güney Urla ovasını kontrol eden tahkimath bir merkez durumundadır. Hellenistik öncesi duvar tekniğinde çevre duvarı 1.5 hektarlık bir iskân alanını belirlemektedir. Plato niteliğinde, güneye az eğimli bu alanın antik teras duvarları ile bölümlendirildiği görülmüştür. En üst terasta önemli bir kamu yapısına ait olabilecek anakaya ile bütünleştirilmiş stylobat sırasına ve kapı eşiğine ait yerel kalker malzemeden taş bloklar bulunmaktadır (Resim : 7). Yüzey buluntularına göre, bu merkezin Arkaik ve Klasik çağlarda iskan edilmiş olduğu anlaşılmıştır (Resim : 8).

1985-86 yılı çalışma sezonunda güney Urla kıyıları da taranmıştır. R3 araştırma karesinde bulunan en önemli merkez Demircili köyünün kıyısında bulunan antik Aerae yerleşmesidir⁸. Geçen yüzyıl sonlarında ilk kez Weber tarafından araştırılmış⁹ bu merkez tipik bir yarımada yerleşmesidir. 1984 yılından itibaren çalışma olanağı bulduğumuz Aerae yerleşmesinde, araştırmalara 1985 yılı sezonunda da devam edilmiş; iki çalışma sezonunda buluntu alanında yüzey toplamaları yapılmış ve klinometre, pusula ve çelik metre yardımıyla yarımada üzerinde yer alan kalıntıların basit bir röleve-planı çıkarılmıştır (Plan : 5). 1986 yılında ise, yerleşmenin teodolit ile ayrıntılı bir topoğrafik planı hazırlanmış; yarımada üzerinde yer alan tüm duvar, teras ve kalıntılar işlenmiştir (Plan : 6). Saptadığımız buluntuların röleve-planı hava fotoğraflarının yardımıyla değerlendirilmiştir¹⁰.

80 metre genişliğinde dar bir kıstak ile anakaraya bağlanan küçük yarımadanın deniz seviyesinden en yüksek noktası 22.16 metredir. Yarımada 400x350 metre boyutlarındadır. Küçük yarımada zirveyi oluşturan platformdan güneye doğru % 12-10 eğimle denize dalışlı bir profile

(8) Thukydides VIII 19.20; Strabon XIV 644.

(9) G. Weber, «Zur Topographie der Ionischen Küste», *Ath. Mitt.* (1904).

(10) Karşılaştırma için bk.: R. Meriç, «1985 Yılı İzmir ve Manisa İlleri Yüzey Araştırması», *IV. Araştırma Sonuçları Toplantısı* (1987), sh. 303-308.

sahiptir. Yarımada'nın yer yapısını oluşturan kalker tabakalar aynı şekilde güneye dalışlı yatık bir profile sahiptir. Zirvede kalker bloklar yüzeyde görülür; burada kalker tabakalar dik bir inişle küçük yarımada'nın anakaraya karşı doğal savunma duvarını oluşturur. Kıstak bölgesi kıyı sürüntü hareketleri ile dolgulanmış bir kumsaldır. Deniz seviyesinden yaklaşık 1-2 metre yüksekliktedir.

Yarımada üzeri seyrek zeytinliktir. Yer yer yoğunlaşan maki - çalı örtüsü ise, yarımada'nın sığ toprak tabakasını erozyona karşı korur. Yarımada üzerindeki toprak dolgusu olarak, genellikle 10 santimlik hümmüs toprak örtüsünden sonra, arkeolojik dolgu 1.5-2 metre kalınlıktadır. Bu dolgunun altında steril toprak tabakası çok sığdır: 10-20 cm. Lodos'un etkisiyle kıyı kenarının deniz seviyesine yakın bölümlerinde arkeolojik dolgular erozyona uğramıştır. Burada yüzey malzemesi olarak özellikle M. Ö. 5 ve 4. yüzyıllara ait mallara bollukla rastlanılmaktadır. Daha erken döneme ait mallar, zirvenin bulunduğu platform üzerinde, kaçak kazılarla açılmış çukurların dolgu malzemesi arasında ve kuzeydoğu savunma duvarı dolgusunun döküntüleri arasında rastlanmaktadır.

Küçük yarımada doğal olarak iki limana sahiptir. Ancak, Lodos'a karşı daha korunaklı hale getirilen antik deniz duvarı izlerine bakılırsa, daha çok batıdaki liman kullanılmış olmalıdır.

Yüzey buluntularına göre, yarımada üzerinde antik iskân 7.4 hektarlık bir alana yayılmaktadır. Bu alanda ortalama hektar başına 200 kişilik bir yoğunluk varsayımıyla, 7.4 ha.x200 k/ha. - 1480 kişinin yerleşebileceği ortaya çıkmaktadır.

Yarımada üzerinde yer alan antik yerleşmenin savunma duvarları ile çevrildiği saptanmıştır (Plan : 6). Anakara yönünden gelebilecek saldırılar daha önemli görüldüğünden, kuzeydeki savunma duvarları ve dolgular daha kalın inşa edilmiştir. Burada savunma duvarı kalınlığı 3.25 m. saptanmıştır. Bu duvarlar çok az çıkıntılı yüzölçümlü, kareye yakın düzgün dikdörtgen örgü tekniğindedir. Lodos limanını kıyından çeviren savunma duvarının batı kesimi daha erken döneme ait olmalıdır: Bu duvarlar, düzensiz dikdörtgen ve çokgen kenarlı, düz yüzeyli teknikte yapılmış duvarlardır. Daha batıda düz yüzeyli, dikdörtgen karışık örgülü duvarlar bulunur (Resim : 9). Yarımadayı çevreleyen savunma duvarı özellikle güneydoğu kıyısında anakayada açılmış yatak izleri ile kolayca izlenmektedir (Resim : 10). Buradaki yataklara oturan taş blok kalıntıları 70-90 cm. kalınlığındadır.

Yarımada üzerindeki antik kalıntılar, özellikle zirve çevresindeki bölümü kaçak kazılar ve inşaat malzemesi alımı nedeniyle çok tahrip ol-

muştur. Zirvede rastladığımız düzenli dikdörtgen örgülü düz yüzeyli tek-
nikte, titiz bir işçilikte yapılmış duvar parçalarının belirlediği mekanlar
konut kullanımından çok, yerleşmenin kamu kullanışları ile ilgili olma-
lıdır.

Antik yerleşme dokusu güneye doğru eğimli arazinin teraslandırıl-
ması ile düzenlenmiş ortogonal bir yapıya sahiptir. Ancak, tam anlamıyla
bir ızgara plan görülmez. Zirvenin bulunduğu platformun batısında iki
yanında evlere ait oda mekanların belirlediği bir sokak saptanmıştır.
Buradaki E3 mekanı duvarları anakayadan oyularak elde edilmiştir. Zir-
vede özellikle hemen kuzeyde bulunan kayalık dik yar kenarı üzerinde
bazı antik yapılara ait duvar köşe izlerine rastlanmaktadır.

Antik duvar ve kapı eşiği izlerinin yoğunlaştığı kesimler incelen-
rek yerleşmenin ev tipleri hakkında bilgi edinilmeye çalışılmıştır. E5, E6,
E7 ve E8 gibi büyük evlerin röleve - planı çıkarılmıştır. Yerleşmenin su
sorunu her evde özel kuyu veya sarnıç yapımı ile çözülmüş olduğu (E5
teki sarnıç) görülmüştür. Ayrıca, daha büyük kamusal su sarnıçlarına da
rastlanılmıştır (P1 deki sarnıç).

Toplanan yüzey buluntuları içinde geometrik çanak - çömlek ör-
nekleri ilgiye değer (Resim : 11). Arkaik Çağ malzemesi kuşlu Ionia kâ-
seleri gibi bezemeli olanlar kadar, daha basit bantlı çanak - çömlek par-
çalarına da rastlanılmıştır. Toplanan malzeme arasında çok az sayıda
Attika malı bulunmakta, buna karşılık Klasik Çağ'ın yerli çanak-çöm-
lek oranı yüksektir. Burada rastlanan bir diğer ilginç buluntu gu-
rubu da Klasik Çağ mangal parçalarıdır (Resim : 12). Yerleşmenin gü-
neydoğu eteklerinde demir atölyelerine ait olabilecek çok sayıda fırın
artığına rastlanılmıştır. M. Ö. IV. yüzyıldan sonra yarımada yerleşmesi-
nin terkedildiği yüzey buluntularından anlaşılmaktadır. Yüzeyden bul-
duğumuz az sayıda Roma Çağı terra-siciliata örnekleri, yarımada'nın bir
bölümünde yer alan Roma villası ile ilgilidir.

Küçük yarımada'nın kıstak bölgesi ile birleştiği alan 1970'li yılların
başında kaçak kazılarla tahrip edilmiştir. Burada yaptığımız inceleme-
lerde bu kesimin yoğun olarak nekropolis kullanımında olduğu anlaşılmı-
ştır. Burada yapılan yüzey toplamalarında Klazomenae tipli lahitlere
ait profil örnekleri ele geçmiştir.

Yapılan araştırmalarda yarımada'nın kuzeyinde kalan sırtların da
nekropolis alanı olduğu anlaşılmıştır. Yüzeyde Klazomenae tipli lahitle-
le beraber, anakaya içine oyulmuş inhumation tip mezar açmalarına
rastlanılmıştır. Çevrede az sayıda tümülüs mezar bulunmaktadır.

Demircili limanının kuzeydoğusunda bulunan doğal liman kıyısında antik çağa ait bir banliyö yerleşmesi bulunmaktadır. Kıyı boyunca, güneye eğimli yamaca yerleşmiş bu iskan alanı yüzey buluntularına göre, Arkaik Dönem'den Bizans Dönemi'ne kadar sürekli iskan görmüştür. Anakayanın işlenmesiyle yapılmış çiftlik anayapısı bir çok bölmeden oluşmakta, bazı bölmelerin tabanı mozaik ile kaplıdır (Plan : 7). Anakayadan oyulmuş merdivenli batı mekanı çiftlik kompleksinin işliklerinden biri olmalıdır. Doğuda yer alan bağımsız birimler ayrı birer konut olmalıydılar. Çiftlik yapısının hemen doğusundaki terasta insitu olmayan bir zeytinyağı presisi bulunmaktadır. Bu terası doğuda sınırlayan havuz, deniz ile bağlantılı kanallara sahiptir; özel olarak anakayadan oyulmuştur (Resim : 13). Deniz ile bağlantılı bu mekan antik çağdan bir çok örneğini bildiğimiz türden bir balık havuzudur.

Denizden 18 mil batıda, Sarpdere limanı olarak bilinen mevkiide Hellenistik döneme tarihlediğimiz bir yapı kalıntısına rastlanılmıştır. Eski deniz haritalarında Cılga Tapınağı olarak isimlendirilen kalıntıları bulmak amacıyla yaptığımız araştırma sırasında rastladığımız bu yapı liman girişini kontrol eden, yörenin az sayıda su kaynaklarından birine sahip konumda antik bir çiftlik yapısı (kule-pirgos) olmalıdır (Plan : 8).

Daha batıda, Çeşme kasabası yakınlarını kapsayan P2 araştırma karesinde, Kalemburnu (P2/1) ve Dalyaanköy çevreleri incelendi (Plan : 9). Kalemburnu üzerinde bulunan Erken Hellenistik yerleşmede tarla parselleri ayrımında yüzey toplaması yapıldı. Altinyunus tatil köyünün kuzeyinde bulunan tepe ve kuzeybatısında bulunan teraslarda görülen yüzey buluntularına göre, bu merkezin 5 hektarlık bir büyüklüğe ulaşmış olabileceği söylenebilir (Plan : 10). 1985 yılında İzmir Müzesi'nin yaptığı sondajlara bakılırsa, burada önemli bir Arkaik Çağ iskan merkezi bulunuyordu : Güneybatıya eğimli teraslardaki konutlara ait duvarlar (Resim : 14), tepede bir tapınağa ait olması düşünülen temenos duvarı (Resim : 15) gibi örnekler mimarlık düzeyi hakkında fikir vermektedir. Yüzeyden toplanan çanak-çömlek Geometrik Çağ'dan Geç Klasik Dönem'e kadar kesintisiz bir seri içinde tarihlenebilen zengin malzeme türleri göstermektedir (Resim : 16).

04 çalışma karesi içinde sadece belgelenmesinde acil olan iki merkez : Üçtepeler mevkiindeki antik Leukae olarak bilinen sit alanı ile antik Phokaia merkezindeki çanak-çömlek atölyelerinin yer aldığı alanlar (04/1) incelendi (Plan : 11).

İzmir - Tuzla İşletmesinin kuzeybatısında Üçtepeler mevkiinde bulunan antik Leukae kent kalıntıları 1980'li yılların başından beri taş

ocakları işletmesi tarafından buldozerlerle tahrip edilmektedir. Bu nedenle, Leukae sit alanı çalışma programımızda öncelik kazandı.

Sit alanında (04/2) belirleyebildiğimiz bazı yapı ve duvar izleri klinometre, pusula ve çelik metre yardımıyla 1/5000 ölçekli topoğrafik haritaya işlendi¹¹. Yerleşme Lodostepe'nin doğusundaki bölümde, kuzeybatıya eğimli bir sırt üzerinde antik liman kıyısına kadar bir alanı kaplamaktaydı (Resim : 17). Yerleşmeyi çeviren savunma duvarlarından bir bölüm tepenin doğu kenarında görülmüştür. Ancak, duvar örgüsünün tek sırası insitu durumunu korumuştur. Buradaki savunma duvarı kalınlığı 2.30 metredir. Çıkıntılı yüzölçümü, yamuk dikdörtgen taş örgü tekniğinde yapılmıştır. Arkeolojik dolguların tahrip olmadığı bölümlerdeki kesitlere bakılırsa, kültür dolgusu tepe zirve noktasına yakın bölümlerde 1.5 m., hemen kuzeybatıdaki dolgularda ise 2 metreyi geçmektedir (Resim : 18).

Sit alanı üzerinde yapılan yüzey toplamalarından çok sayıda Geç Klasik ve Hellenistik çanak-çömlek örnekleri toplanmıştır. Toplanan çanak-çömlek arasında özellikle M. Ö. IV. yüzyıl siyah firnisli küçük kâseler, batı yamacı stilinde Hellenistik tabaklar ilgiye değer (Resim : 19). Ayrıca, çok sayıda bu dönemlere ait kaba mutfak kapları ve amphora parçaları ele geçmiştir.

Aynı durumda olan bir başka sit alanı (04/1) Eski Foça'nın doğusundan geçen çevre yolu üzerinde bulunan çanak-çömlek atölyeleri üzerinde de çalışma olanağı bulundu. Buradaki atölyelerin M. S. III. ile VII. yüzyıl arasında sürekli üretim yapan bir merkez olduğu belirlendi. Çok geniş bir alana yayılan atölyelere ait arkeolojik döküntüler bölgelere ayrılarak, her bir alandan ayrı toplama yapıldı (Plan : 12). Yüzey buluntularına göre, B2 bölgesinde bulunan yamaç erken çağlara ait (geometrik, arkaik) iskân alanı olarak atölye alanlarından ayrı tanımlanmıştır. A ve B1 bölgesinde terrakota heykelcikler görülmekle beraber, burada daha çok Çandarlı olarak bilinen M. S. IV. yüzyıl mallarına ait kültür dolguları yoğunluk gösterir. C ve D bölgesi ise günlük kapların ve cürufaların dolguları ile kaplıdır.

Datça Yarımadası'nda 1985 yılı sezonunda yapılan araştırmalar yarımada'nın batısı, kıstak bölgesi ve Emecik köyü yakınları olmak üzere üç alt bölgede yürütülmüştür (Plan : 13). İlk aşamada, Datça Yarımadası'nın batısında yer alan X6 karesi kapsamında Kumyer Kalesi (X6/2)

(11) Karşılaştırma için bk.: K. Lehmann-Hartleben, *Die Antiken Hafenanlagen des Mittelmeers*, Scientia Verlag Aalen (1963), sh. 102-103.

ve çevresinde çalışmalar yapılmıştır¹². Kumyer Kalesi, adını aldığı Kumyer köyünün kuzeybatısında denizden 222 metre yüksekte, çift zirveli Belentepe üzerine kurulmuştur. Kale, köyün içinde ve yakın çevresinde yoğunlaşan antik yerleşmenin bir parçası, Akropolis durumundadır.

Savunma duvarları çift tepeli zirve ve arasındaki alandan güneydoğuya az eğimle teraslanmış dar bir alanı (2.1 hektar) çevirmektedir (Plan : 14 ve 15). Kalenin esas girişi güneydoğudaki kapı ile dir. Giriş kapısı 2.30 m. genişliğinde, iki küçük kule ile takviyeli dir. Kule çıkıntıları 2.40x2.40 m. boyutlarındadır (Resim : 20).

Kale savunma duvarları yapı tekniği itibariyle, yatay biçimde sıralı ve ön yüzleri köşelendirilmiş blokları ile çokgen tarzda dir. Kule ve kapı girişlerinde çıkıntılı yüz tekniği belirgindir (Resim : 21). Duvarlar yapım tekniği itibariyle en erken M. Ö. IV. yüzyıldan önce yapılmamış olması gerekir¹³.

Kalenin Kumyer köyüne bakan doğu duvarlarında görülen testere tarzı bindirme tekniği açık bir şekilde izlenmektedir (Resim : 22). Daha yüksek olan kuzeydoğu tepesi, yamaçtaki diğer güçlü savunma duvarları ile kalenin en iyi savunulmuş alanını oluşturur (Resim : 23). Bu küçük tepe geç devir yapıları ile kaplı olduğu görülmektedir. Kalenin sadece bu bölümü Bizans döneminde kullanılmış olmalıdır. Bizans Çağı'na ait sarnıcın termos sistemi ilginçtir (Resim : 24). Kuzeydoğu tepesinin hemen güneydoğusunda küçük bir kapı saptanmıştır. Bu kapının 20 m. batısında iyi korunmuş büyük bir antik sarnıç-kuyu bulunmaktadır.

X6 karesinde antik Knidos yolunun saptanmasına çalışılmıştır. Antik yolun Betçe düzlüklerini günümüze göre oldukça düz bir güzergah ile kat ettiği görülmüştür. Küçük akarsu yatakları dar köprüler ile geçilmiştir. Bunlardan Çeşmeköy'e yakın olan köprü oldukça iyi korunmuş duvar örgüsü ile dikkat çekmektedir¹⁴.

Datça Yarımadası'nın X7 ve W7 karelerinde önceki yıllarda ele alınmamış veya bitirilememiş konular üzerinde çalışılmıştır. 1984 yılı çalışma sezonunda Burgaz mevkiindeki antik limanlarda yapılan ölçümlere, 1985 yılı sezonunda devam edilmiştir. L2 limanı deniz duvarının deniz seviyesine göre kotlanması bitirilmiş (Plan : 16 ve 17); L3 ve L4 limanlarının ölçümleri poligon ağına bağlanmıştır (Plan : 18). Daha önce

(12) Kumyer Kalesi ile ilgili araştırmalar için bk.: Cook-Bean, BSA (1952), sh. 192; A. Maiuri, *Annuario* IV - V, sh. 397.

(13) Y.a.g.m., sh. 397.

(14) Antik köprü ile ilgili değerlendirmeler için bk.: Cook-bean, a.g.m., sh. 180, dipnot 39.

Geç Antik Çağ'a ait bir liman olarak bildiğimiz L4 limanı dolgusunda ve çökmüş deniz duvarı bölmelerinde M. Ö .V. yüzyıl ve öncesine ait çanak-çömlek buluntularının bolluğu kayda değer bulunmuştur.

Üçüncü çalışma alt bölgesi olarak Emecik köyü yakınlarındaki Sarıliman kıyısının 600 m. kuzeyinde, hemen güneyinden Datça-Marmaris karayolunun geçtiği büyük bir yapı kalıntı grubu üzerinde çalışılmıştır. 70x100 m. gibi büyük bir alana yayılan bu kalıntılar güneye doğru eğimli arazide üç teras halinde düzenlenmiş olduğu anlaşılmaktadır (Plan : 19 ve 20). En güneydeki teras duvarlarının dış yüzü üzerinde yer alan Arkaik stilde kazılmış şekil ve figürler daha önce de bir çok araştırmacının ilgisini çekmiştir¹⁵ (Resim : 25 ve 26).

Yapı kompleksinin karayoluna bakan güney cephesi ince-uzun düzensiz kalker bloklardan örülüdür; 70 m. uzunluğundadır. Temenos alanının en iyi korunmuş çevre duvarı bu bölümdür (Resim : 27 ve 28). Alana batıdaki bir rampadan, yandan girilmekteydi. Bu teras duvarın doğu ve batı köşelerinden kuzeye, yamaçlara çıkan çevre duvarları dik-dörtgen bir alanı çevirmektedir. En güneydeki teras 20 m. genişliğindedir. Bu alan stoa halinde düzenlenmiş olmalıydı. Yüzeyde, dağınık durumda konglomera malzemeden yapılmış stucco kaplı dorik sütun tamburları saptanmıştır. En üst teras üzerinde büyük bir yapıya ait olabilecek dolgu alanı gözlenmektedir. Bu alanda kaçak kazılarla ortaya çıkarılmış kireçtaşı malzemeden dorik sütun tamburları (Resim : 29), bazı mimari elemanlara ait parçalar belgelenmiştir.

Datça Yarımadası'nda, 1986 yılı sezonunda ise Reşadiye ve Yazıköv' de bulunan iki merkezde yöntemli yüzey araştırmaları yapılmıştır. Reşadiye/Kiliseyanı (X7/6) mevkiinde yer alan çalışma alanı (Plan : 21) doğu Ege'de bulunan en önemli çanak-çömlek üretim merkezi olması nedeniyle¹⁶, araştırma için özel bir proje geliştirildi. Projenin yürütülmesi için Türk-Fransız bilimsel işbirliğinde geniş bir uzmanlar grubundan yararlanıldı. İşbölümü, yukarıda giriş bölümünde verdiğimiz gibi yapılmıştır.

1986 yılı sezonunda başlatılan Reşadiye amphora atölyelerinin başlıca üç hedefi vardı :

- i) Yaklaşık 1 km² lik bir alana yayılan Reşadiye/Kiliseyanı sit alanında bulunduğunu tahmin ettiğimiz çok sayıda seramik

(15) Y.a.g.m., sh.173; A. Maiuri, a.g.m., sh. 404ff.

(16) N. Tuna, *IV. Kazı Sonuçları Topl.* (1983), sh. 357ff; N. Tuna, *III. Araştırma Sonuçları Topl.* (1986), sh. 217; J. - Y. Empereur ve M. Picon, *BCH Suppl. XIII* (1986), sh. 115ff.

imalatçısının yüzeydeki yayılım alanlarını incelemek ve bu alanların topoğrafik haritasını hazırlamak.

- ii) Yüzeydeki seramiğin ayrıntılı bir şekilde dağılım haritalarını çizip, imalat alanlarını kesin olarak saptayabilmek için çalışma alanını yüzey toplamasına kolaylık getirecek ve bilgisayarda işlenebilmek amacıyla standard birimlere bölmek.
- iii) Ayrıntılı yüzey araştırmalarından sonra yapılabilecek sondaj ve kazı çalışmalarına hazırlık olmak üzere fırınların yerlerini belirlemek için proton-elektromanyometre ile ölçümler yapmak.

Sit alanı üzerinde yüzey malzemesinin yoğunlaştığı alanlar ayrıntılı yüzey malzemesi toplamak üzere 5 m.x5 m. lik birim alanlara bölündü. Sit alanının geometrik orta noktası sıfır noktası (Datum) kabul edilerek, toplama yapılacak kareler gerçek kuzey-güney doğrultusuna göre yönlendirildi (Plan : 22). Karelerin kodlanması sıfır noktasına olan uzaklık ve yönler göre yapıldı. Ayrıntılı yüzey toplaması yapılan karelenmiş alanlar 6250 m² olup, sit alanının 1/160 ını kapsamaktadır. Bu nedenle yüzey araştırması farklı iki yoğunlukta yapıldı : Karelere ayrılmış bölgeler detaylı ve sistemli olarak araştırılırken, geri kalan kültür dolgularının yer aldığı alanlarda ise daha genel bir değerlendirme ile yetinildi.

Sit alanında karelere göre ayrıntılı çalışma dört alt bölgede gerçekleştirilmiştir. Bu alanlarda keramik malzemenin toplanması sistematik bir şekilde yapıldı. Önemli sayılıp, sistematik olarak ele alınan malzeme şunlardır : Ağız parçaları, kulp üst ve altları, kaideler, amp-hora ayakları ve günlük seramik; ayrıca ince seramiğe ait tüm parçalar, kiremit, tuğla ve özellikle fırın tuğlaları da sistematik olarak toplanmıştır.

Sit alanının güneydoğusunda, yeni yolun yaptığı tahribat ile ortaya çıkan boukranion simgeli yuvarlak mühürleri ile tanınan Damokrates isimli imalatçı ve haleflerine ait atölye artıklarına ait dolgular¹⁷ bulunmaktadır (Plan : 23). Yıkama ve pişirme artıklarından oluşan tepeler buldozerler tarafından küçültülmüş durumdaydı. Burada buldozerlerin açtığı kesitlerden malzemeler tabakalar itibarıyla toplandı : En alt tabakalarda Phourarchos'lar dönemine tarihlenen mühürlere rastlanırken, en üst tabakalarda M. Ö. geç I. yüzyıla ait örnekler bulunmuştur.

(17) Damokrates için bk.: V. Grace, *Délos*, sh. 327, E66; yüzey buluntuları için bk.: N. Tuna (1988), sh. 217.

30 metre doğuda, bir başka atölyenin varlığına işaret eden arı simgeli mühürlerin yoğunluk kazandığı bir bölge saptanmıştır¹⁸ (Resim : 30). Yolun hemen güneyinde, Damokrates'in atölyesine bitişik geniş bir alanda yüzey malzemelerine bollukla rastlanılmaktadır. Özellikle, kerkykeion, kalp, gemici çapası, kürek, çift balta, altar, Herakles asası, üç çatallı zıpkın gibi simgeleri kullanan imalatçıların¹⁹ bu bölgede etkinlik göstermiş oldukları anlaşılmaktadır (Resim : 31).

300 metre doğuya doğru, yolun kuzeyinde kalan 2000 m² lik üçüncü alanda özellikle çok pişmiş çanak-çömlek parçalarına yüzeyde çok sayıda rastlanılmaktadır (Plan : 24). Burada ayrı atölyelere ait olabilecek üç yayvan tepecik bulunmaktadır. Güneydoğu kesiminde M. S. I. yüzyıla ait amphora (Dressel 4 ve Knidos tipi) ve günlük seramik imal edildiği, güneybatı tarafında ise daha eskiye dayanan atölyelerin varlığı anlaşılmaktadır. M. Ö. IV. yüzyıl sonu mantar ağızlı amphoralar, daha geç olan gemi pruva gurubundan mühürlü amphoralara bu bölümde sık rastlanılmaktadır (Resim : 32). Ayrıca bu alanda, tip 4 olarak belirlediğimiz M. Ö. II. yüzyıl amphoralarının, geçici bilgisayar sonuçlarına göre yoğunlaşmalar gösterdiği izlenmektedir.

200 metre daha doğuda, yolun kuzeyinde dördüncü bir alan, bu kez daha yüksekçe bir tepecik halinde seçilmektedir (Plan : 25). Bu küçük tepedikdörtgen çerçeveli boukranion simgeli amphora mühürleri ile tanınmaktadır (Resim : 33). Burası M. Ö. III. yüzyıl ikinci yarısına ait proto-Knidos mühürlerle beraber, M. Ö. II. yüzyıl ikinci yarısına kadar devam eden altı nesil imalatçının (Astragalos, Mormis, Skirtos ve diğerleri...) görüldüğü malzeme vermektedir.

1986 yılında hazırlanan topoğrafik haritadan görüldüğü gibi, üzerinde ayrıntılı toplama yapılan yoğun yüzey malzemesinin görüldüğü alanlar ve Hızırşah köyüne uzanan yolun üzerinden geçtiği yükseltiler dizisi sit alanının omurgasını oluşturur. Kültür dolguları yol boyunca 100-150 metrelik genişlikte uzanmaktadır. Bu dolgular kuzeydeki dere yatağına yakın bir sınırdan sona erer. Güneydeki dere yatağına doğru ise bu alan eski caminin çeşmesinden başlayan bir tarla yoluna kadar uzanır. Doğuda kültür dolguları Datça - Marmaris yoluna 60 metre kadar daha batıda çevreleyen bir yolun yüksekliğinde biter.

Bu sınırlar içinde en eski imalat dönemine ait atölyeler güneydeki dere yatağı yakınlarında bulunmuştur. Burada, M. Ö. 6. - 7. yüzyıllara ait

(18) Apollonios ve sonra Epiphanes adında bir çeyrek yüzyıldan fazla yaşamış iki üreticiye ait atölye: Empereur-Picon, a.g.m., sh. 120.

(19) 35 yıl boyunca çalışan ilk ikisi en azından 6 eponym ile beraber görülen Hippolokhos, Theodosios ve Demetrios adındaki üreticilerin atölyesi. Y.a.g.m., sh. 120.

amphora parçalarına rastlanılmaktadır. Bu parçalarda ağızlar badem şeklinde ve kulplar M. Ö. IV. yüzyılda olduğundan daha kalındır. M. Ö. IV. yüzyıl mantar ağızlı amphoraların gelişimi ikinci bölgede, K tarlasında ve eski kilisenin güneydoğu tarafında ve kuzeydeki dere yatağı yakınında izlenmektedir. Bu kulplardan bazılarının üst kısımları mühür taşımaktadır. Mühürler **Α, ΘΑ, ΞΙ, ΙΟΥ** harflerinden veya monogramından (3 kez) ve okunamayan 4 tane daha harften (toplam 10 tane) oluşmaktadır (Resim : 34). Şimdiye kadar Rhodos kökenli olduğu düşünülen bu tür mühürlerin²⁰ buradaki atölyelerde üretildiğine kanıt olabilecek sayıda bulunması çalışma ekibimizin mühür uzmanı Sn. Jean-Yves Empereur tarafından ilgi çekici bulunmuştur.

İkinci çalışma alanı yarımada'nın batı ucu olmuştur (Plan : 13). Antik Knidos kentinin yer aldığı Tekir mevkiinin doğusunda uzanan nekropolis alanı boyunca saptanan dört atölye alanından sadece ikisi üzerinde çalışma olanağı bulunmuştur. Çalışma yöntemi olarak, seçilen alanda kazı ve sondajlar yapılması yerine önce alanın topoğrafik planının hazırlanması ve alanda yüzey malzemesinin dağılım oranlarını bilimsel olarak saptamak amacıyla yöntemli bir yüzey toplaması tercih edildi.

Böylece, yüzeyde yapılan tarımsal faaliyet ve erozyon nedeniyle yeterince malzemenin yüzeyde temsil edildiği bir dağılımdan örneklemle ile burada üretildiği varsayılan malzemenin tiplendirilmesi ve diğer bulunan alanlarındaki tipler ile karşılaştırmalar yaparak, Doğu Akdeniz'deki antik çanak-çömlek ticareti ile ilgili bilgilerimize katkıda bulunmak istedik.

Çalışma alanı olarak seçilen İmamınburnu mevki Tekir'e 3 km. uzaklıkta, tepesi düzlük olan bir burnun batı ve doğu yamaçlarının yüksek kısımlarında yer almaktadır (Plan : 26). Burada bulunan atölyeler a 2 olarak kodlanmıştır. İkinci atölye alanı ile ilgili atık malzemelerden oluşan yüzey döküntüleri İmamınburnu'ndan 100 metre kadar batıda küçük bir kuru sel yatağının kuzeyindeki yamaçta görülmektedir. a 1 olarak isimlendirdiğimiz bu atölye alanının batısında bir dizi temenos tipi Hellenistik mezar yapıları yükselmektedir²¹.

Harita çalışmaları, a 1 atölyesinin batısındaki temenos mezarları dek uzanan yamaçlardan a 2 atölyesinin kuzeydoğu yamaçlarına kadar ulaşan taraçaları kapsayacak şekilde geniş tutulmuştur. Tipolojisi çıkarılmak üzere toplanan malzeme a 2 atölye alanında yöntemli olarak toplanmıştır. Bu amaçla, burnun erozyona uğramamış bölgeleri kapsayan

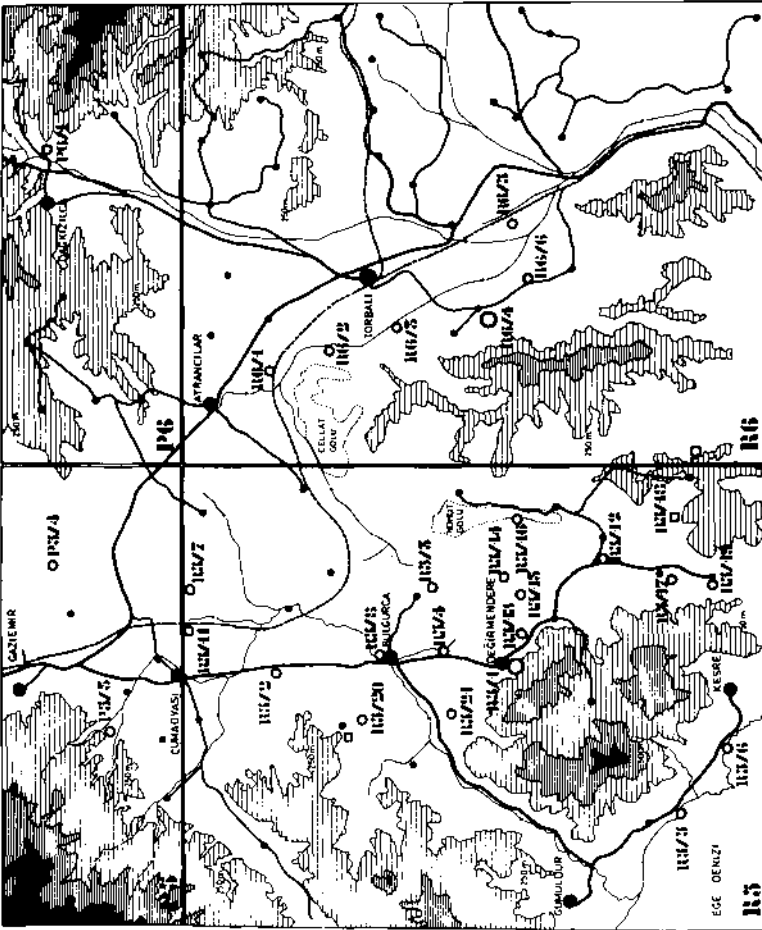
(20) Y. Calvet, *Salamine de Chypre III* (1972), sh. 19-20, no. 18-23.

(21) Bu atölye ile ilgili olarak bk.: N. Tuna, *II. Araştırma Sonuçları Topl.* (1984), sh., 31-34.

eşik çizgisine kadar uzanan bir alanı karelere (5m.x5m.) bölerek, içindeki materyel toplanmıştır. Böylece, kuzeydoğuda 21, kuzeybatıda 10 ve güneybatıda 20 kareden gelen malzemelerin sıklık dağılımları incelenmek üzere kodlanmıştır (Plan : 27 ve Resim : 35).

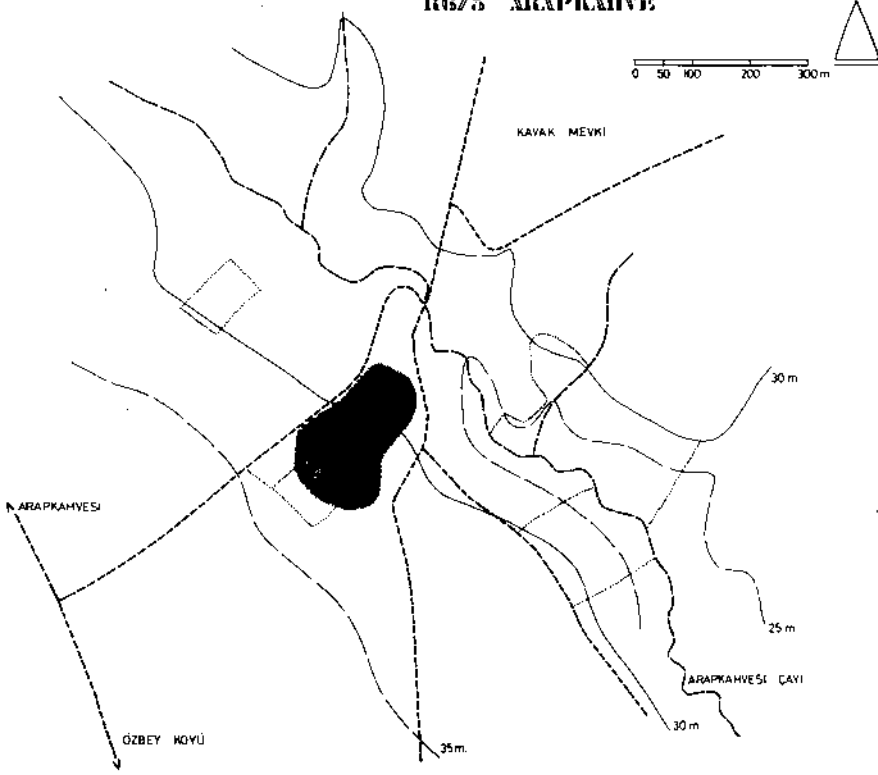
Atölye a 1 küçük bir alanda yoğunlaştığından, burada sayısal bir analiz için yöntemli toplamaya gerek görülmemiştir. Sadece, tipoloji çalışması için örnek toplanmıştır. Yapılan yüzey toplamaları sonucunda, fırınların değişik dönemlerdeki üretimini içeren bilgileri verecek fırın elemanları ile çanak-çömlek parçalarının dağılım haritaları bilgisayar yardımıyla çizilecektir.

Toplama işindeki temel ilkeler şunlardı : amphoralar için ağız kenarları, kulp üstleri (mühürlü, mühürsüz), kulp altları ve kaidelerin toplanması. Günlük seramik için ise, kulpların gövde kısımları üzerinde dekor bulunan kap parçaları (özellikle kalıpişi mallarda) ya da biçimi açıklayıcı parçaların toplanması. Ayrıca, kalıpişi kâselere ait tüm kalıplar toplanmıştır (Resim : 36).

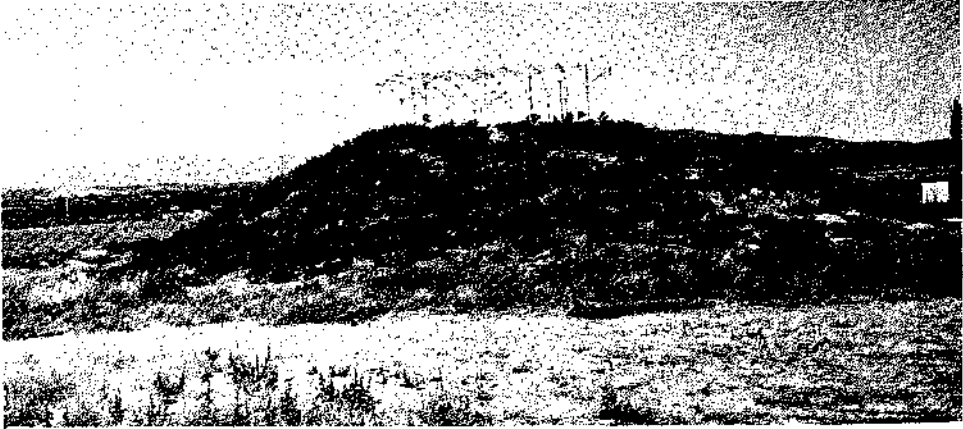

Plan : 1

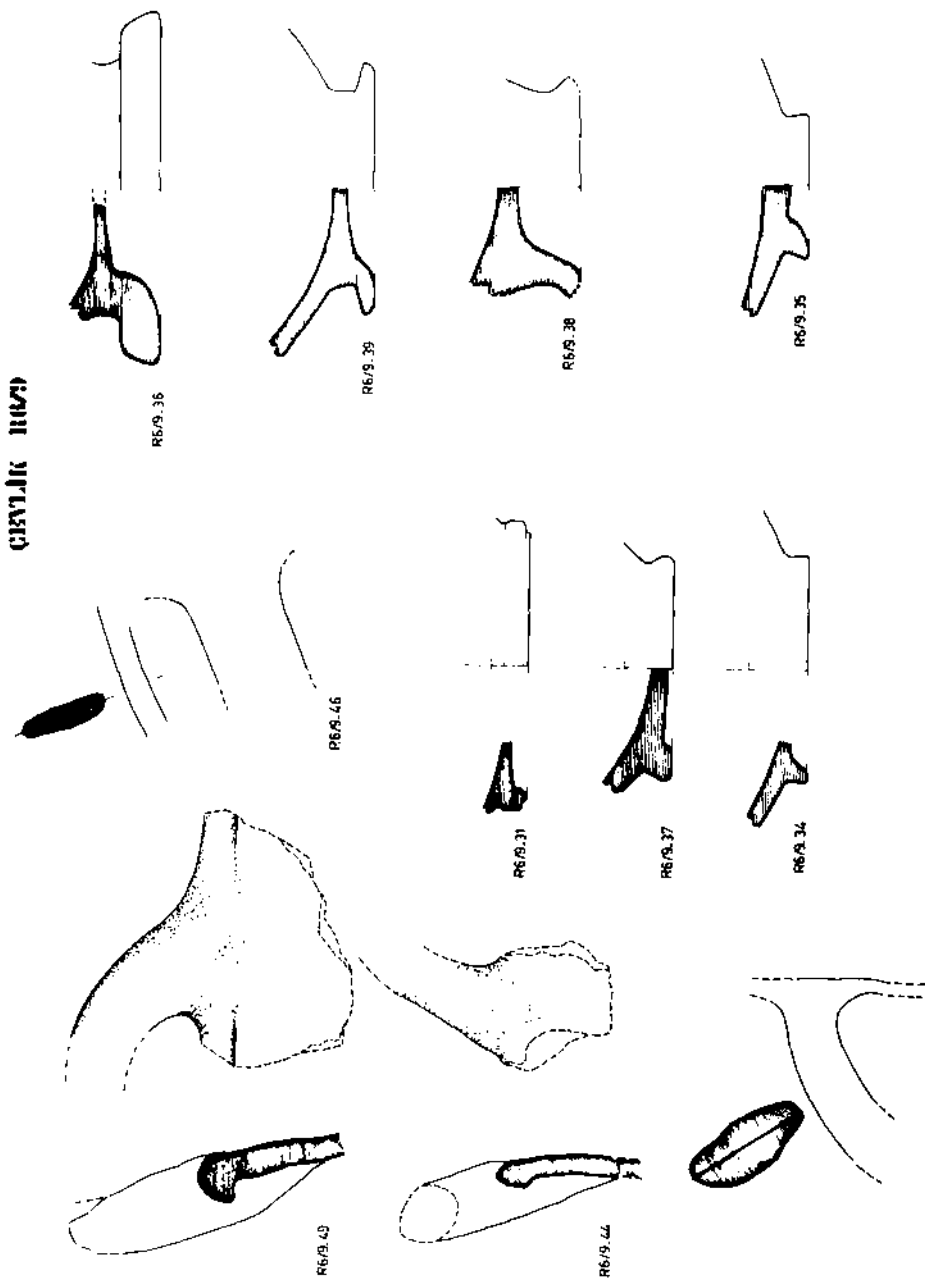
R6/5 ARAPKAYI

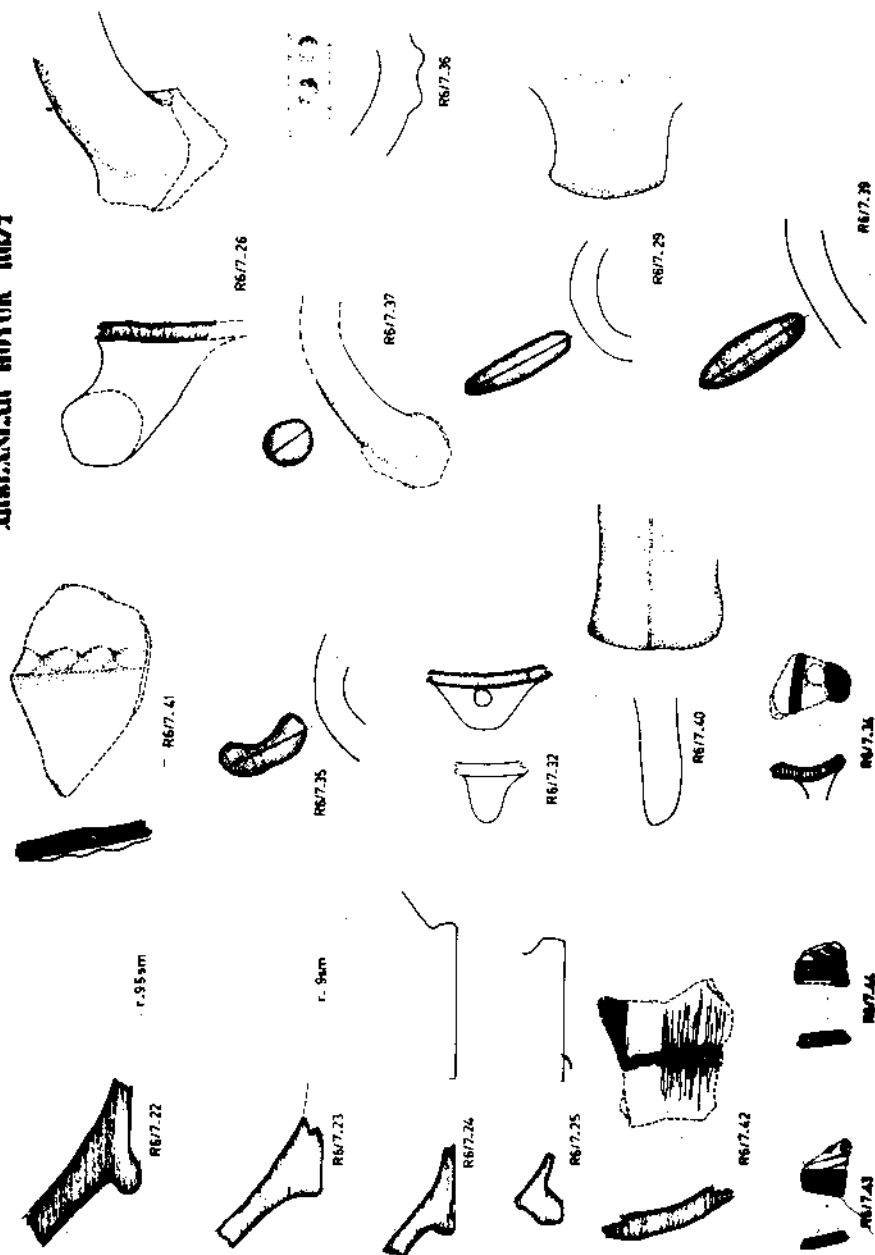

Plan : 2

Resim : 1

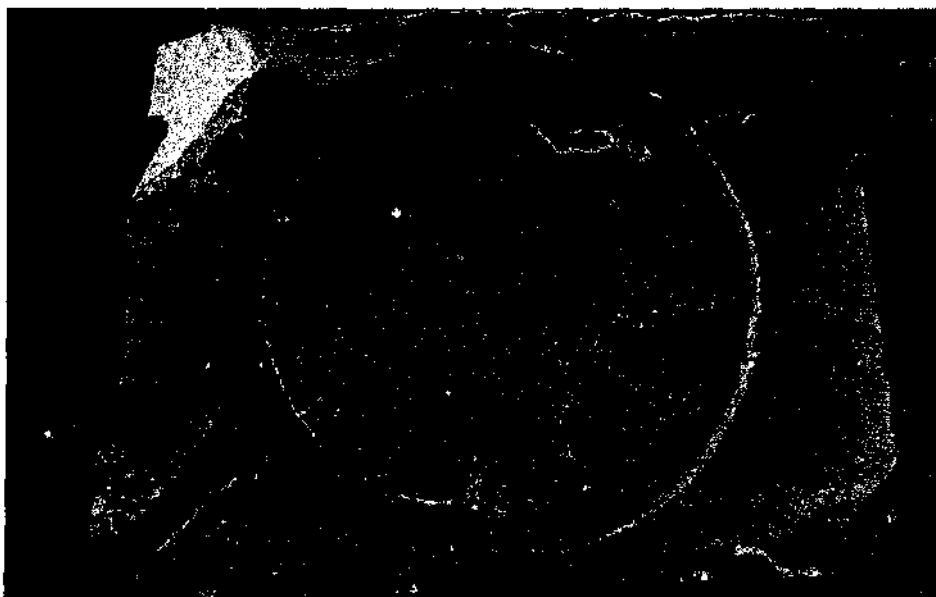

Resim : 3

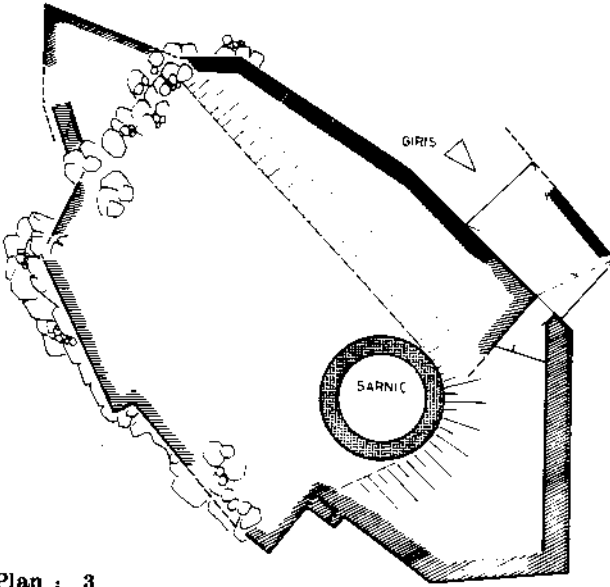

Resim : 4

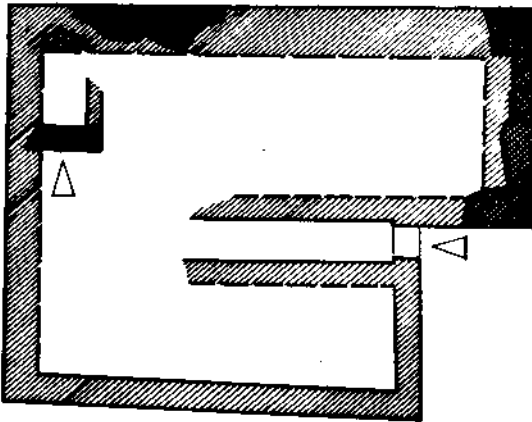
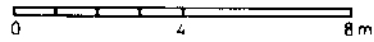
Resim : 5

ÇİLE / ÜÇDİREKLİ KALESİ

Plan : 3

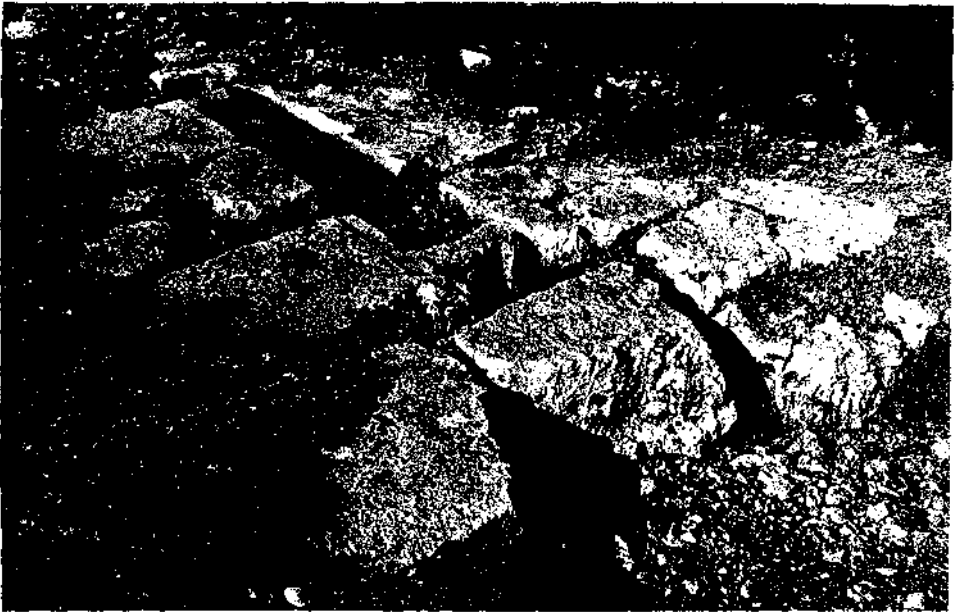
GÖLÜOVA / KALE

Plan : 4

Resim : 6

Resim : 7

R4/4.41

R4/4.54

R4/4.49

R4/4.48

R4/4.53

R4/4.51

R4/4.52

R4/4.46

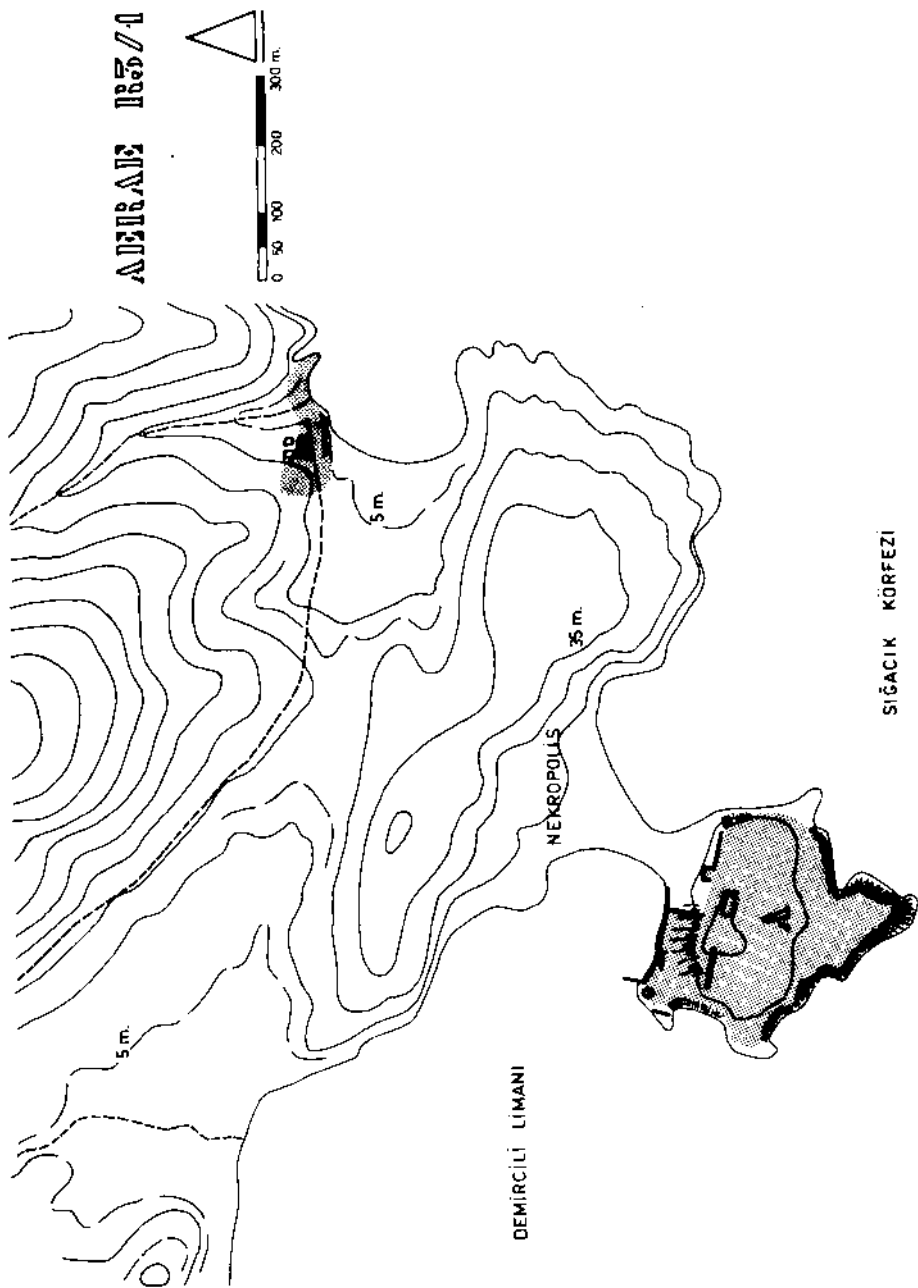

R4/4.44

R4/4.45

Resim : 8

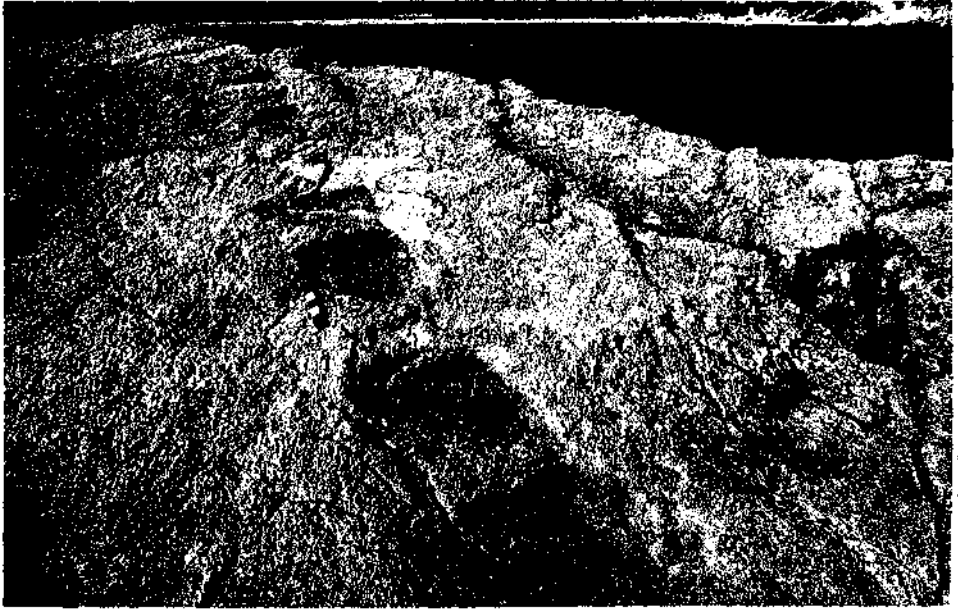

S I Ğ A C I K K Ö R F E Z İ

Resim : 9

Resim : 10

AERIAL R3/1

R3/1.14Y

R3/1.16Y

R3/1.33Y

R3/1.12Y

R3/1.32Y

R3/1.38Y

R3/1.3Y

R3/1.36Y

R3/1.34Y

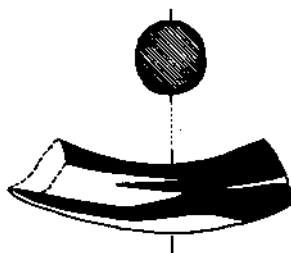
R3/1.37Y

R3/1.23Y

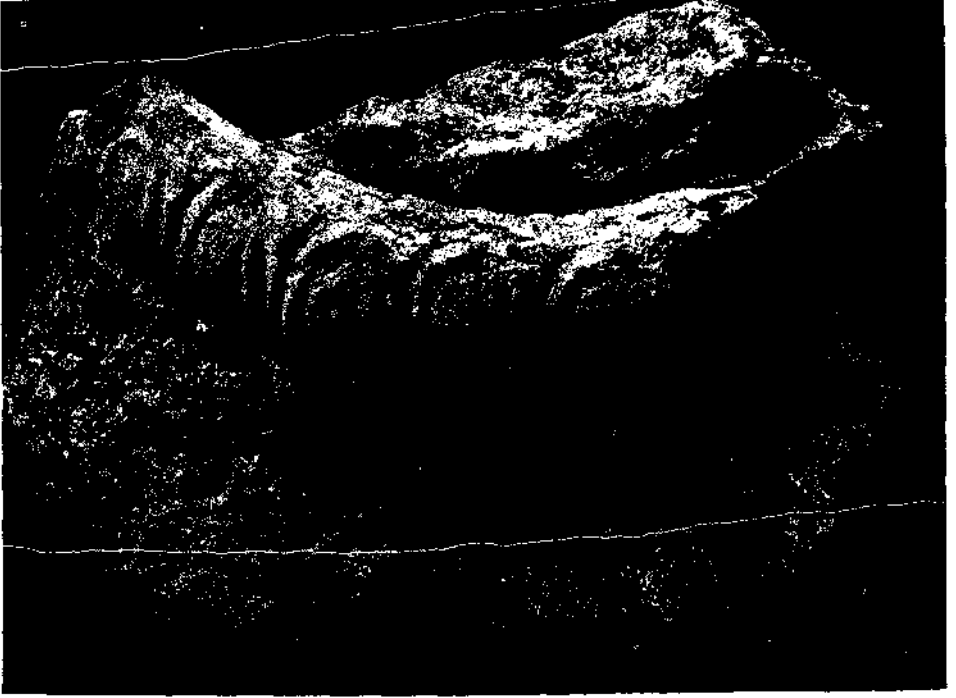
R3/1.41Y

R3/1.2Y

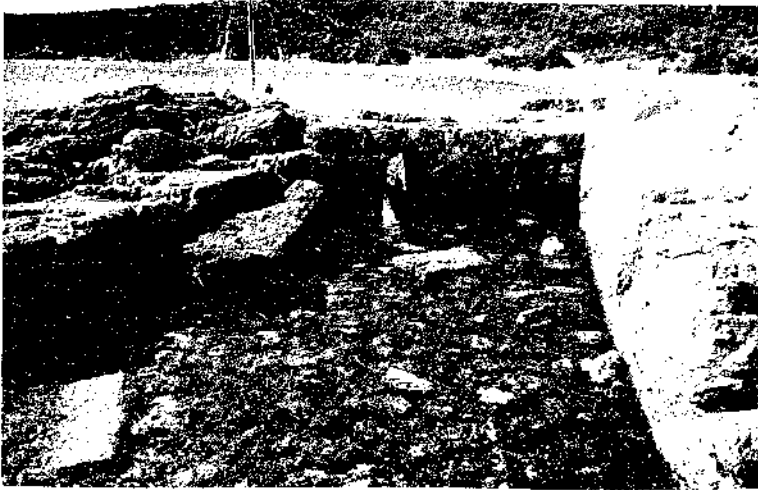
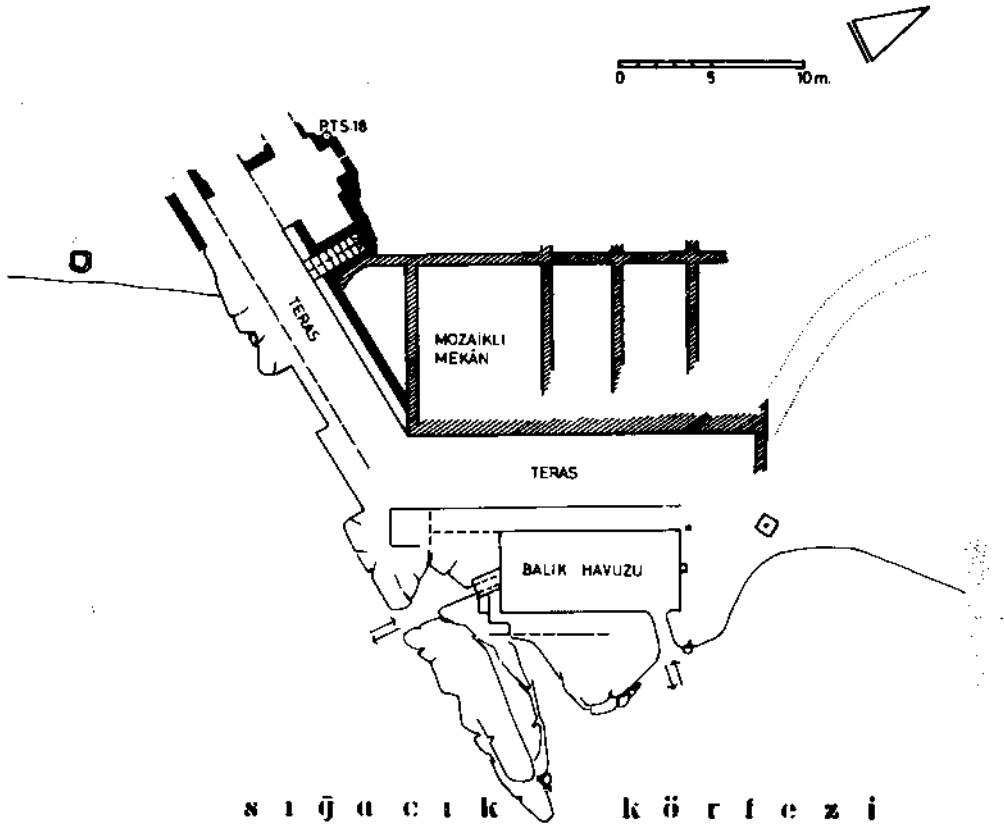

R3/1.1Y

Resim : 12

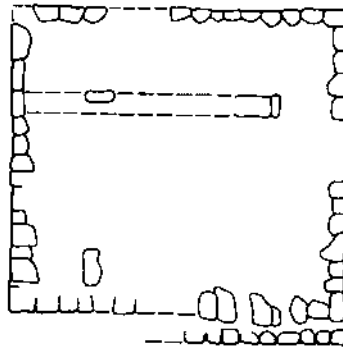
ERBEKİVİ / DEMİRCİLİ LİMANI DOĞUSU

Resim : 13

SARPDERE / PIRGOS

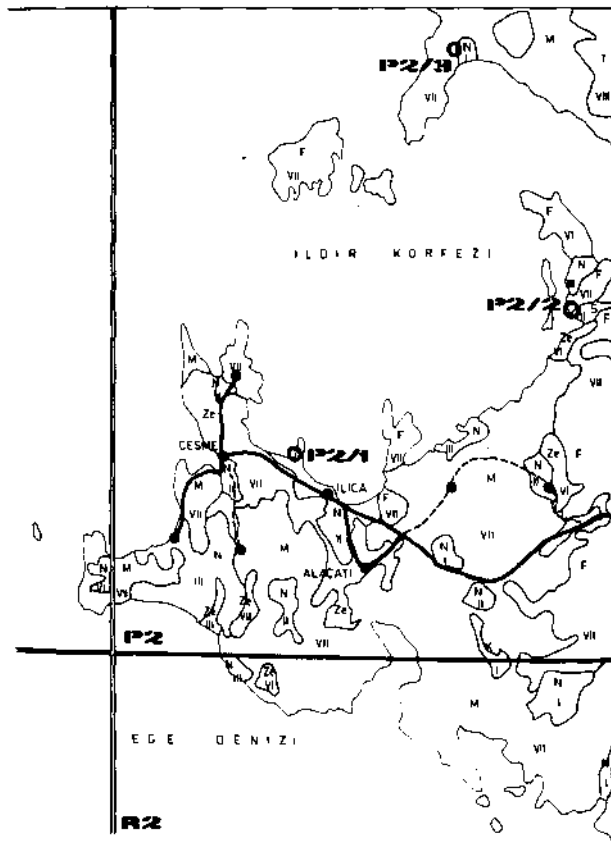
0 1 2 3 4 5 6 7m

Plan : 8

IONIA ARKASTORALARI 1986

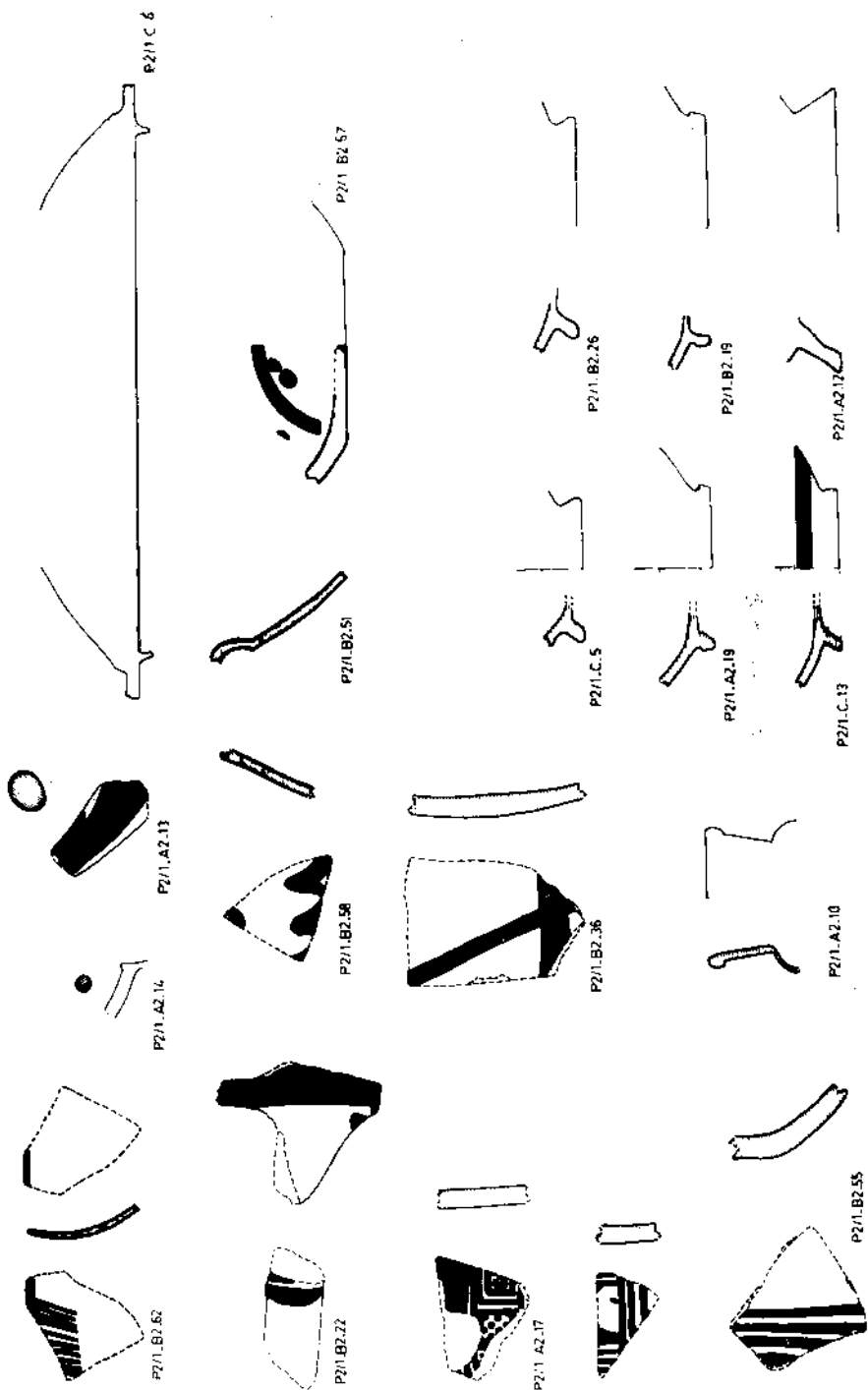
0 1 2 3 4 5 6m

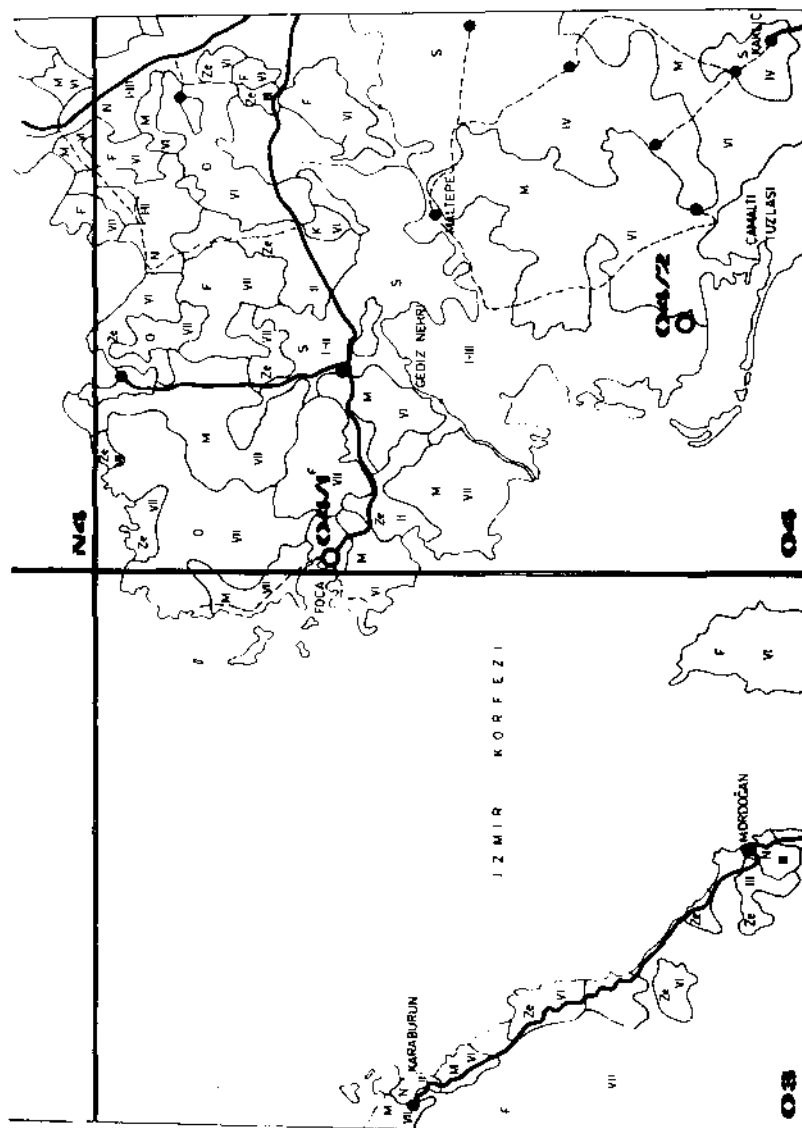
Plan : 9

Resim : 15

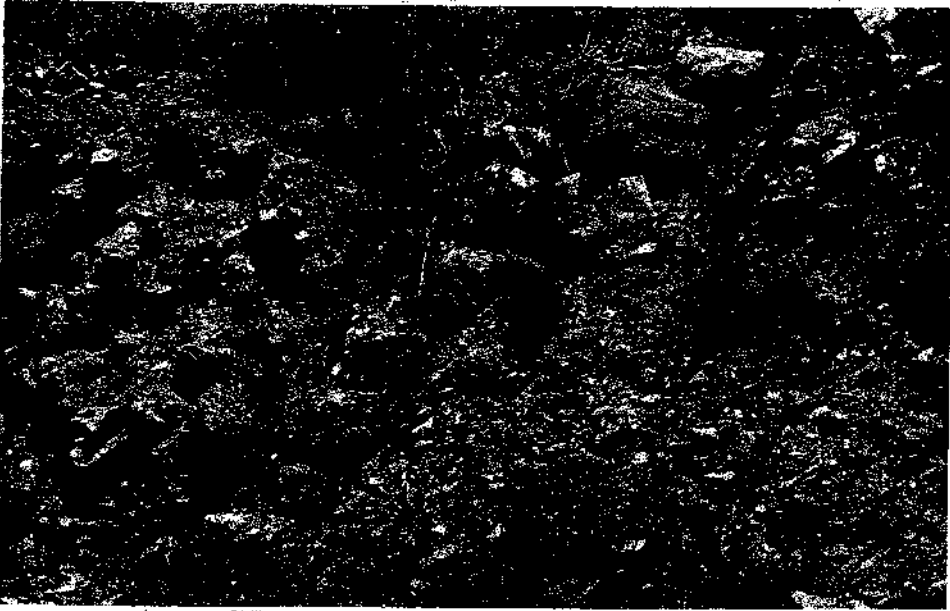
CONNA ARASTIRMA LAR 1993

Plan : II

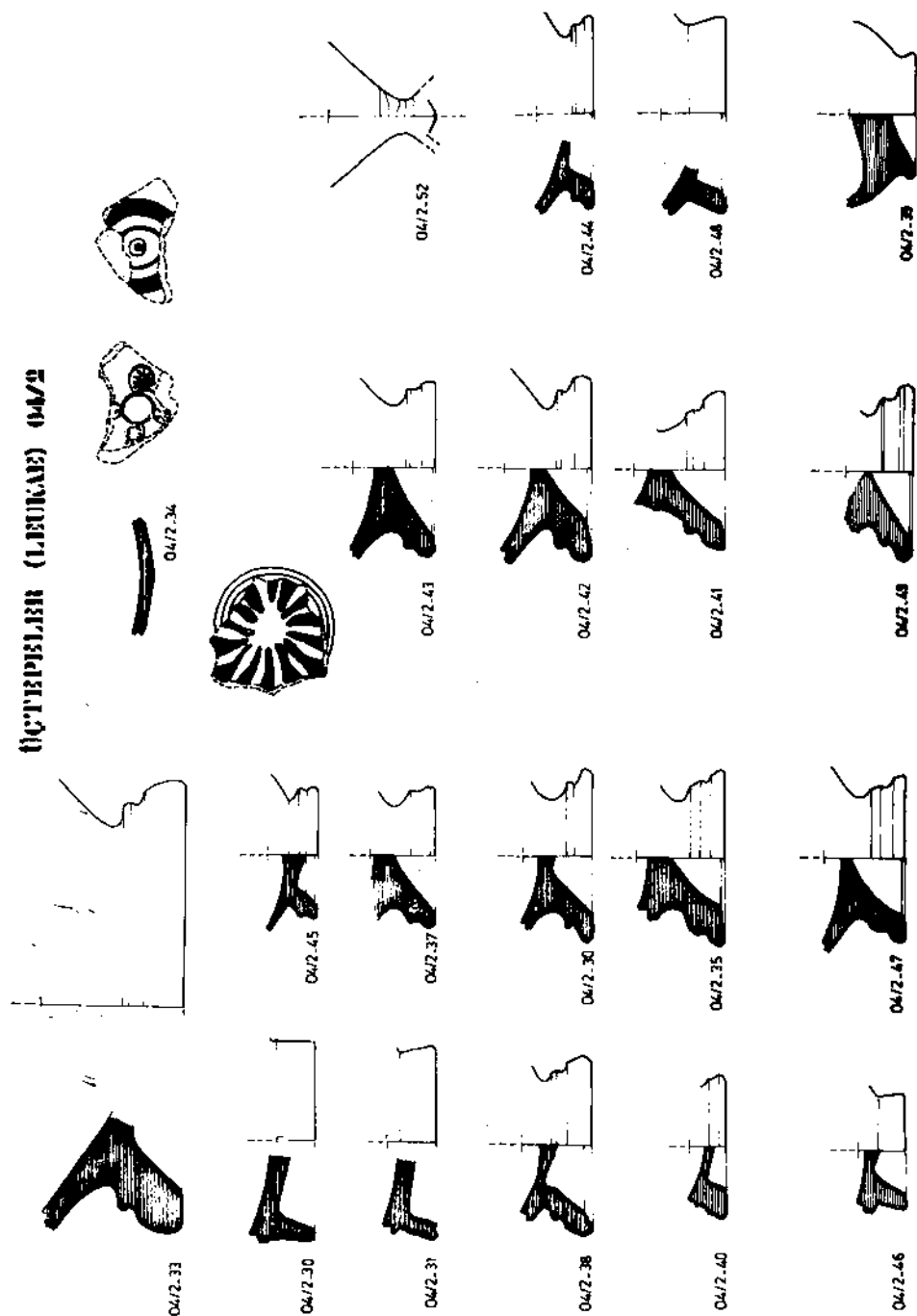

Resim : 17

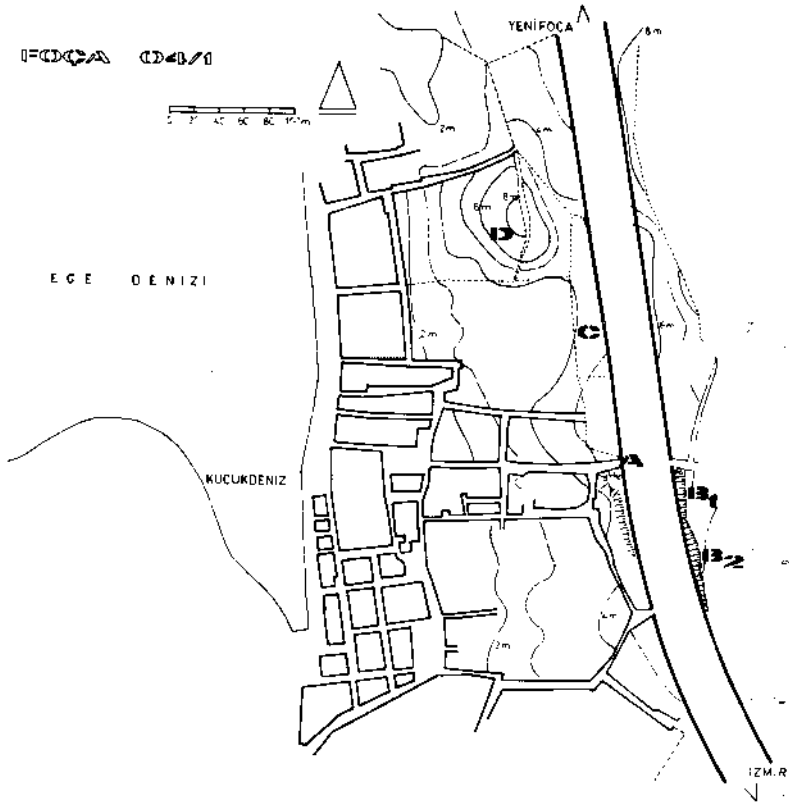
Resim : 18

OCTEPERLER (LEUCAE) 04/2

Resim : 19

IESB060 IFODQA CD40/1

Plan : 12

Resim : 20

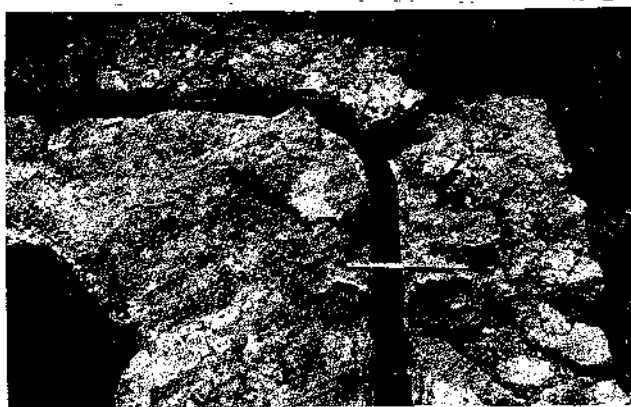
Resim : 21

Resim : 22

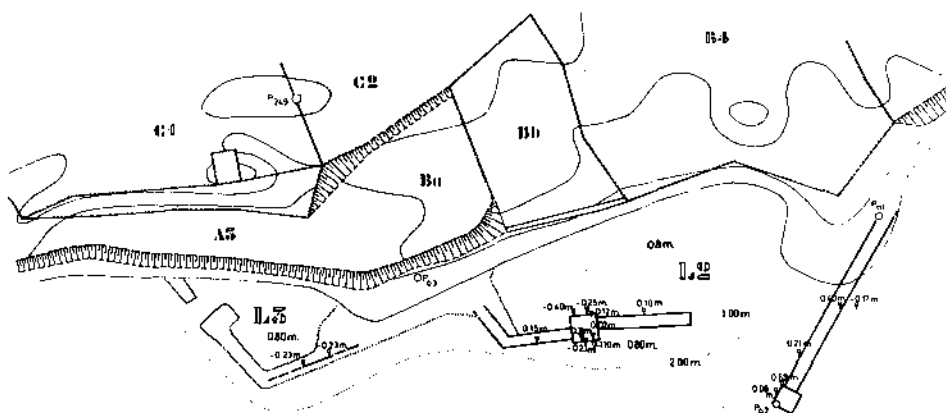
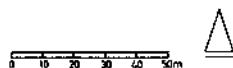

Resim : 23

Resim : 24

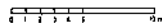
BUDEGAZ 1.2-1.3 dimensions

Plan : 16

c o n c l u s i o n

BURGAS
1.2 kilometru

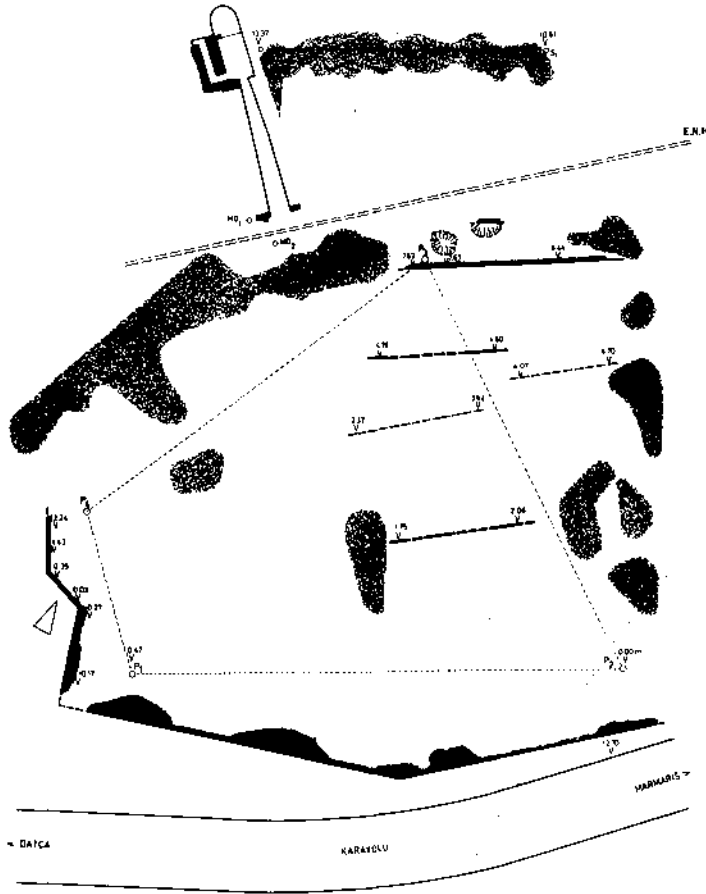
Plan : 17

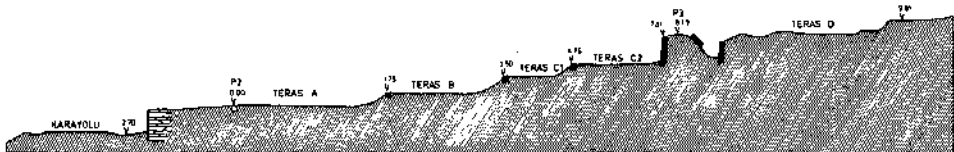
■ ■ ■ ■ ■

X:5/1 EMEÇİK / TEMENOS ALANI

0 5 10 15 20m

Plan : 19

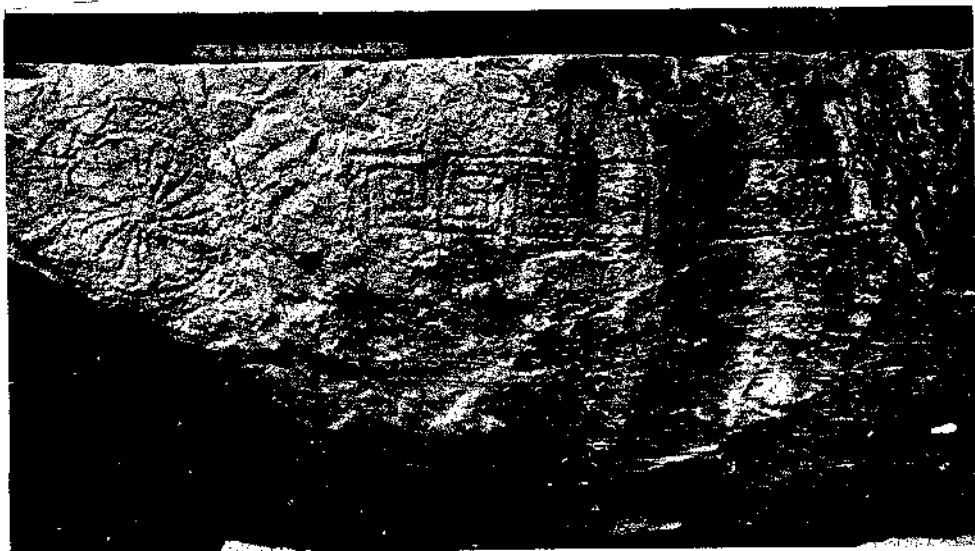

EMEÇİK / TEMENOS ALANI

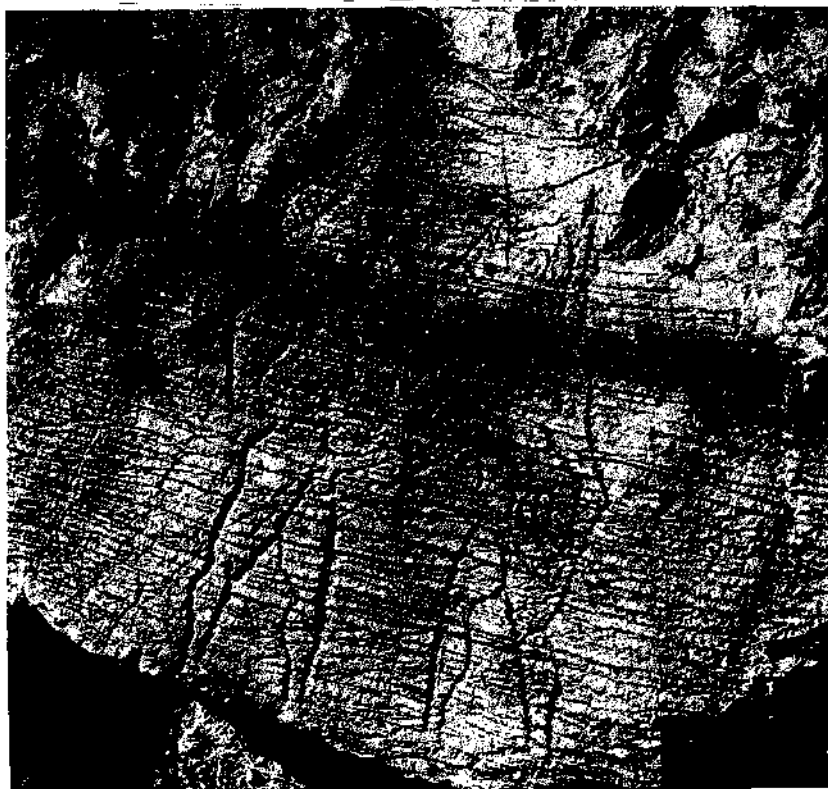
Kuzey-güney kesiti / batıya bakış

0 5 10 15m

Plan : 20

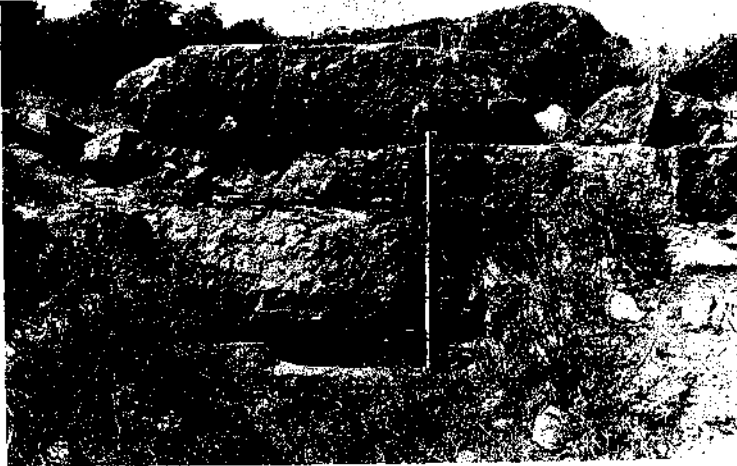
Resim : 25

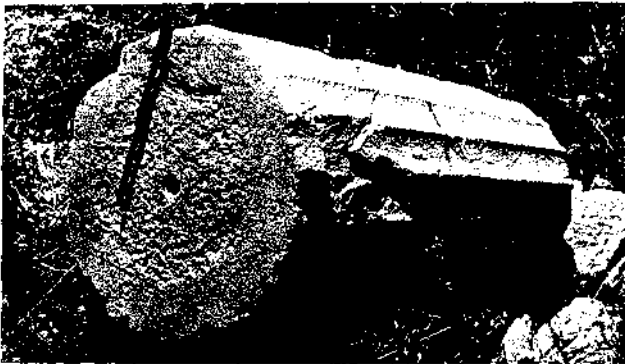
Resim : 26

Resim : 27

Resim : 28

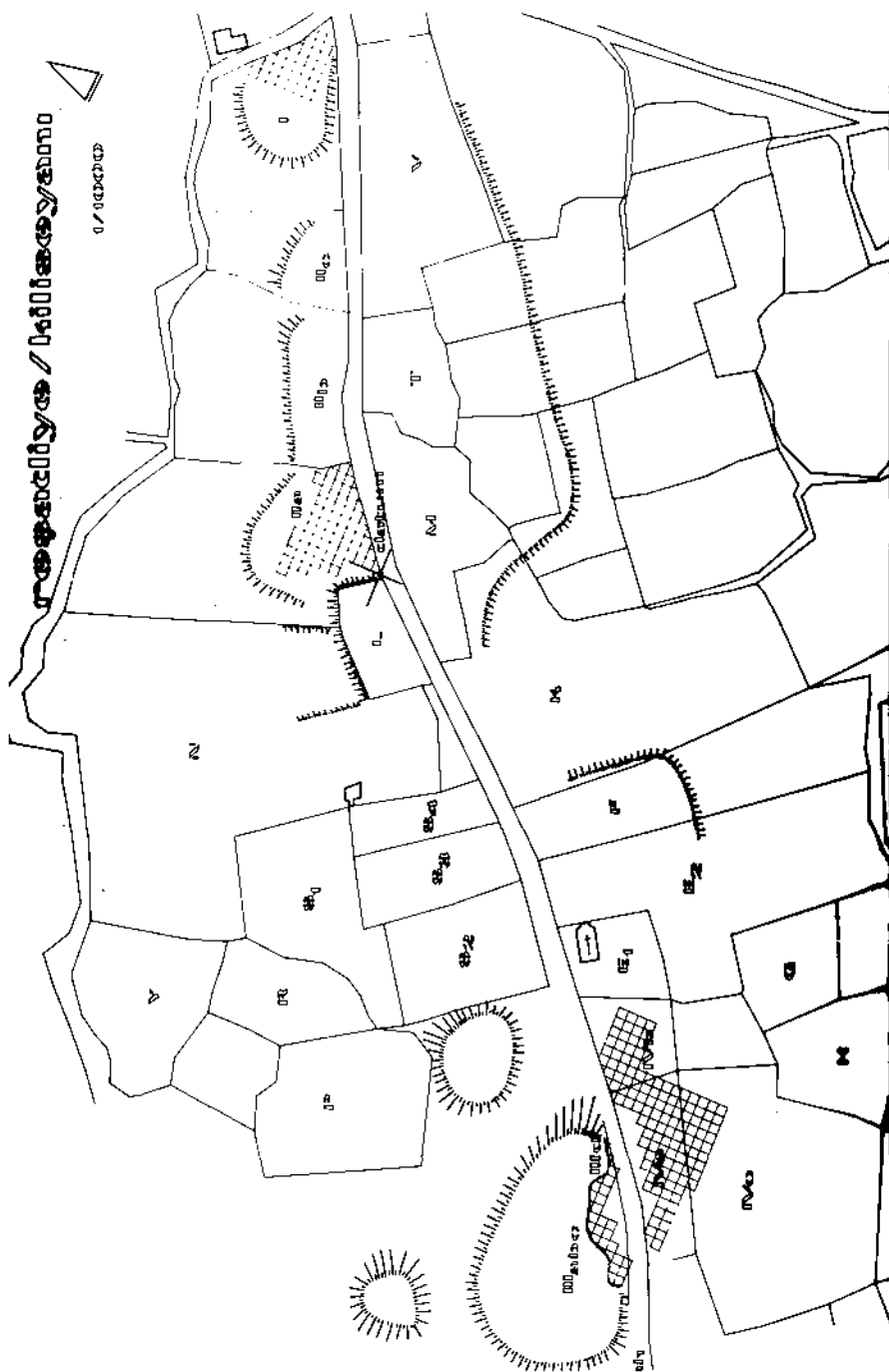

Resim : 29

A detailed topographic map of a region, likely in Hungary, showing the Körös and Körösi areas. The map features contour lines indicating elevation. A scale bar is located in the bottom right corner. Sampling points are marked with circles and labeled as follows:

- W7/1, W7/2, W7/3, W7/4, W7/5, W7/6, W7/7, W7/8, W7/9, W7/10, W7/11, W7/12, W7/13, W7/14, W7/15, W7/16, W7/17, W7/18, W7/19
- X7/1, X7/2, X7/3, X7/4, X7/5, X7/6, X7/7, X7/8, X7/9, X7/10, X7/11, X7/12, X7/13, X7/14, X7/15, X7/16, X7/17, X7/18, X7/19
- X8/1, X8/2, X8/3

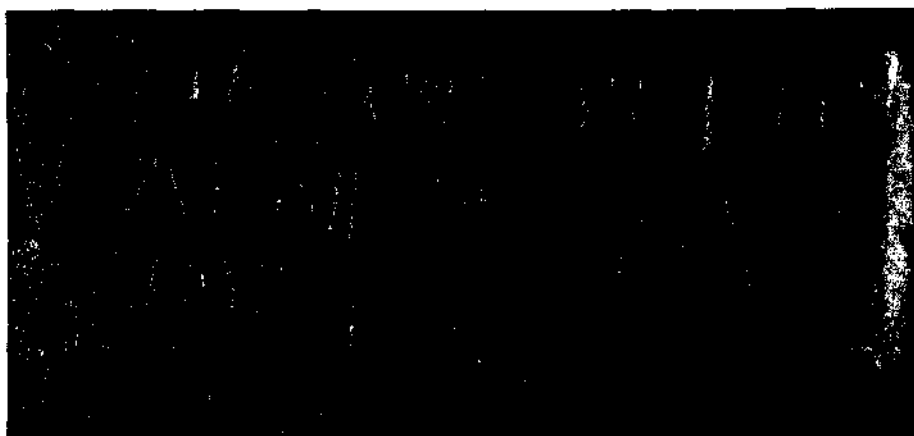
The map also shows a network of roads and a railway line. The labels 'körös' and 'körösi' are visible on the map.

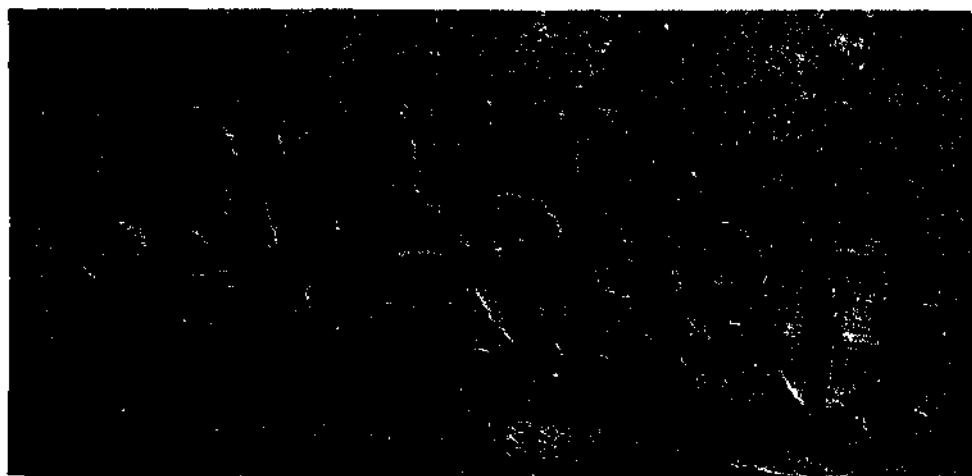
Plan : 22

1:5,7,12,13,14,15,16,17,18,19,20,21,22,23,24,25,26,27,28,29,30,31,32,33,34,35,36,37,38,39,40,41,42,43,44,45,46,47,48,49,50,51,52,53,54,55,56,57,58,59,60,61,62,63,64,65,66,67,68,69,70,71,72,73,74,75,76,77,78,79,80,81,82,83,84,85,86,87,88,89,90,91,92,93,94,95,96,97,98,99,100,101,102,103,104,105,106,107,108,109,110,111,112,113,114,115,116,117,118,119,120,121,122,123,124,125,126,127,128,129,130,131,132,133,134,135,136,137,138,139,140,141,142,143,144,145,146,147,148,149,150,151,152,153,154,155,156,157,158,159,160,161,162,163,164,165,166,167,168,169,170,171,172,173,174,175,176,177,178,179,180,181,182,183,184,185,186,187,188,189,190,191,192,193,194,195,196,197,198,199,200,201,202,203,204,205,206,207,208,209,210,211,212,213,214,215,216,217,218,219,220,221,222,223,224,225,226,227,228,229,230,231,232,233,234,235,236,237,238,239,240,241,242,243,244,245,246,247,248,249,250,251,252,253,254,255,256,257,258,259,260,261,262,263,264,265,266,267,268,269,270,271,272,273,274,275,276,277,278,279,280,281,282,283,284,285,286,287,288,289,290,291,292,293,294,295,296,297,298,299,300,301,302,303,304,305,306,307,308,309,310,311,312,313,314,315,316,317,318,319,320,321,322,323,324,325,326,327,328,329,330,331,332,333,334,335,336,337,338,339,340,341,342,343,344,345,346,347,348,349,350,351,352,353,354,355,356,357,358,359,360,361,362,363,364,365,366,367,368,369,370,371,372,373,374,375,376,377,378,379,380,381,382,383,384,385,386,387,388,389,390,391,392,393,394,395,396,397,398,399,400,401,402,403,404,405,406,407,408,409,410,411,412,413,414,415,416,417,418,419,420,421,422,423,424,425,426,427,428,429,430,431,432,433,434,435,436,437,438,439,440,441,442,443,444,445,446,447,448,449,450,451,452,453,454,455,456,457,458,459,460,461,462,463,464,465,466,467,468,469,470,471,472,473,474,475,476,477,478,479,480,481,482,483,484,485,486,487,488,489,490,491,492,493,494,495,496,497,498,499,500,501,502,503,504,505,506,507,508,509,510,511,512,513,514,515,516,517,518,519,520,521,522,523,524,525,526,527,528,529,530,531,532,533,534,535,536,537,538,539,540,541,542,543,544,545,546,547,548,549,550,551,552,553,554,555,556,557,558,559,560,561,562,563,564,565,566,567,568,569,570,571,572,573,574,575,576,577,578,579,580,581,582,583,584,585,586,587,588,589,590,591,592,593,594,595,596,597,598,599,600,601,602,603,604,605,606,607,608,609,610,611,612,613,614,615,616,617,618,619,620,621,622,623,624,625,626,627,628,629,630,631,632,633,634,635,636,637,638,639,640,641,642,643,644,645,646,647,648,649,650,651,652,653,654,655,656,657,658,659,660,661,662,663,664,665,666,667,668,669,670,671,672,673,674,675,676,677,678,679,680,681,682,683,684,685,686,687,688,689,690,691,692,693,694,695,696,697,698,699,700,701,702,703,704,705,706,707,708,709,710,711,712,713,714,715,716,717,718,719,720,721,722,723,724,725,726,727,728,729,730,731,732,733,734,735,736,737,738,739,740,741,742,743,744,745,746,747,748,749,750,751,752,753,754,755,756,757,758,759,760,761,762,763,764,765,766,767,768,769,770,771,772,773,774,775,776,777,778,779,780,781,782,783,784,785,786,787,788,789,790,791,792,793,794,795,796,797,798,799,800,801,802,803,804,805,806,807,808,809,810,811,812,813,814,815,816,817,818,819,820,821,822,823,824,825,826,827,828,829,830,831,832,833,834,835,836,837,838,839,840,841,842,843,844,845,846,847,848,849,850,851,852,853,854,855,856,857,858,859,860,861,862,863,864,865,866,867,868,869,870,871,872,873,874,875,876,877,878,879,880,881,882,883,884,885,886,887,888,889,890,891,892,893,894,895,896,897,898,899,900,901,902,903,904,905,906,907,908,909,910,911,912,913,914,915,916,917,918,919,920,921,922,923,924,925,926,927,928,929,930,931,932,933,934,935,936,937,938,939,940,941,942,943,944,945,946,947,948,949,950,951,952,953,954,955,956,957,958,959,960,961,962,963,964,965,966,967,968,969,970,971,972,973,974,975,976,977,978,979,980,981,982,983,984,985,986,987,988,989,990,991,992,993,994,995,996,997,998,999,1000,1001,1002,1003,1004,1005,1006,1007,1008,1009,1010,1011,1012,1013,1014,1015,1016,1017,1018,1019,1020,1021,1022,1023,1024,1025,1026,1027,1028,1029,1030,1031,1032,1033,1034,1035,1036,1037,1038,1039,1040,1041,1042,1043,1044

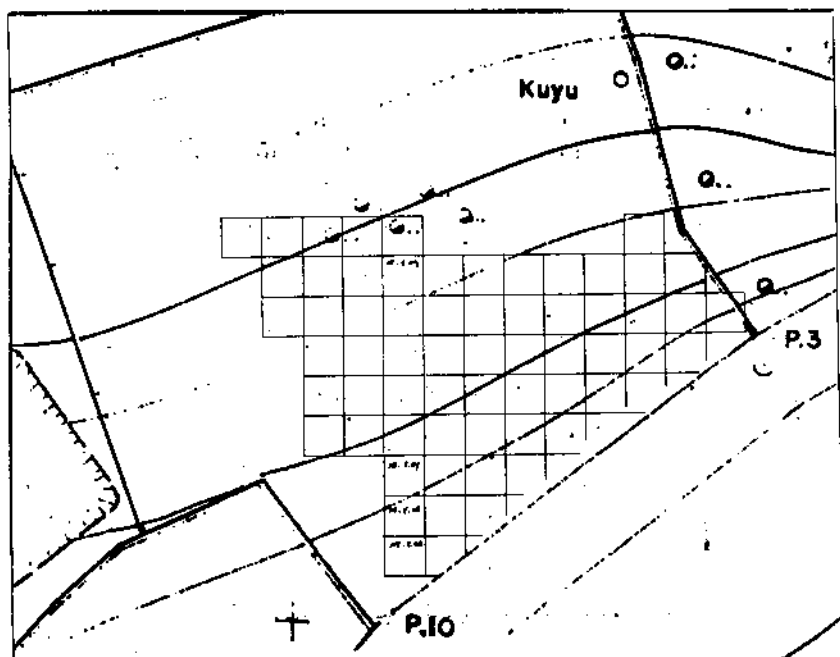

Resim : 30

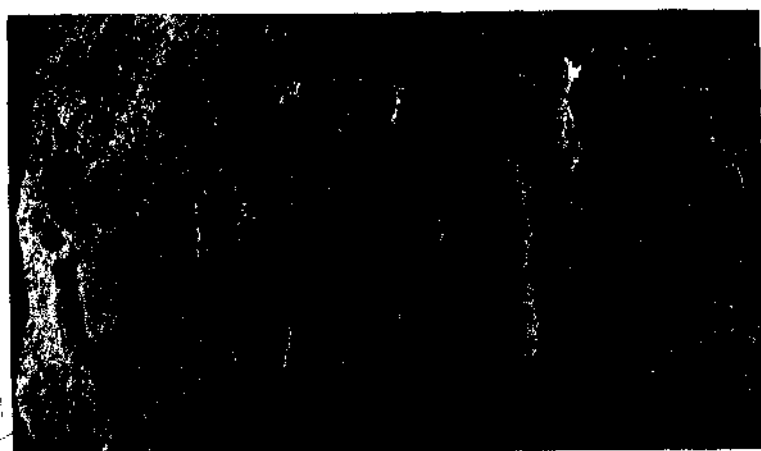
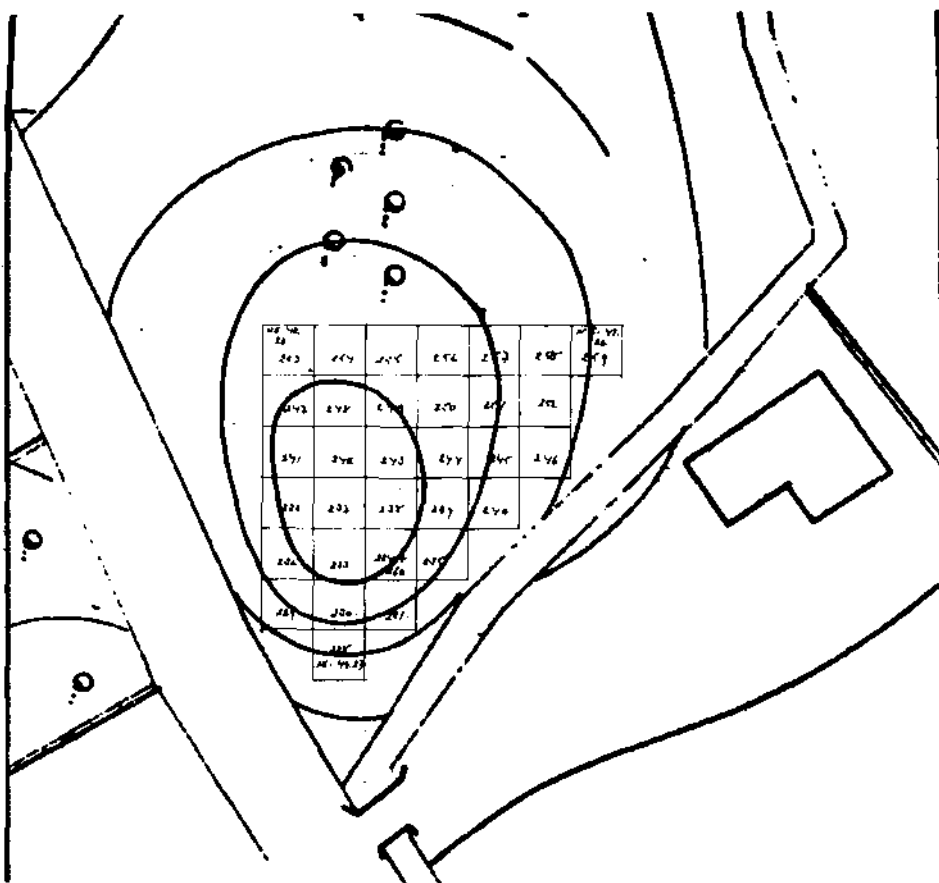
Resim : 31

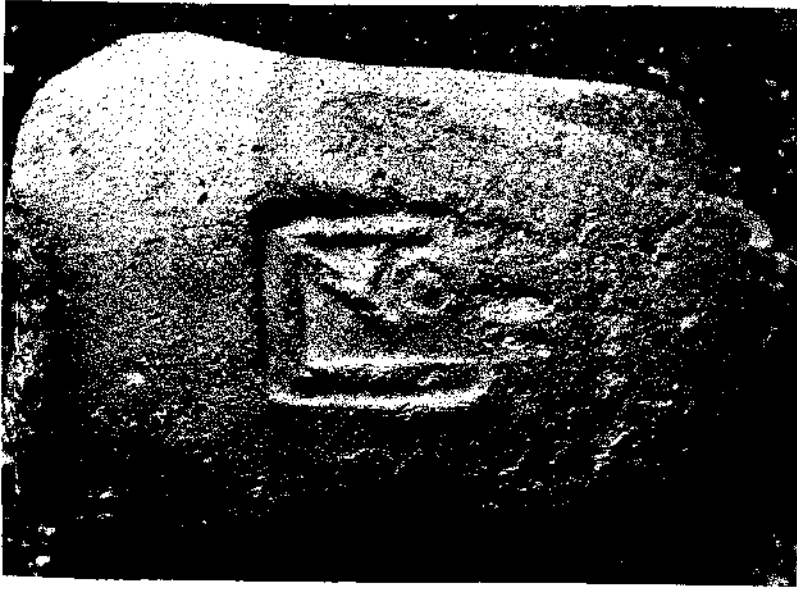
Plan : 24

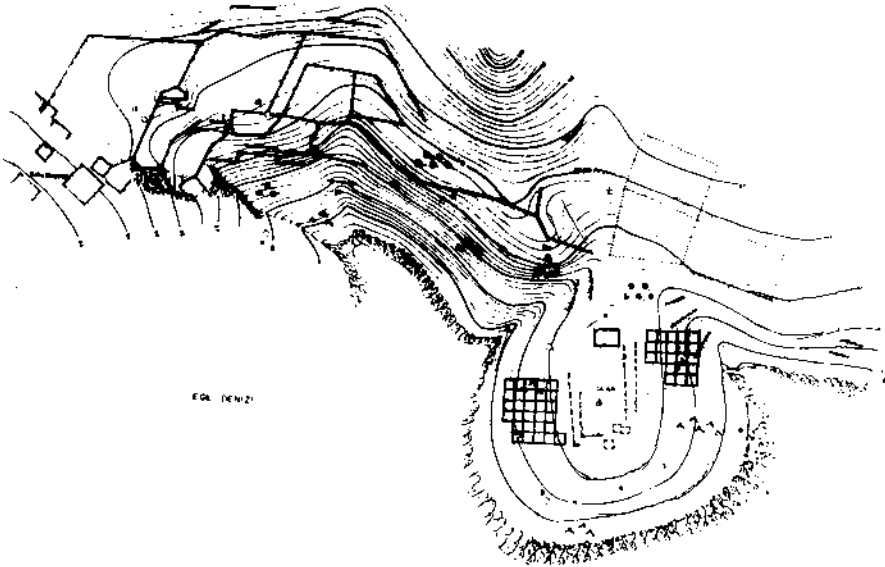
Reclm : 32

Resim : 33

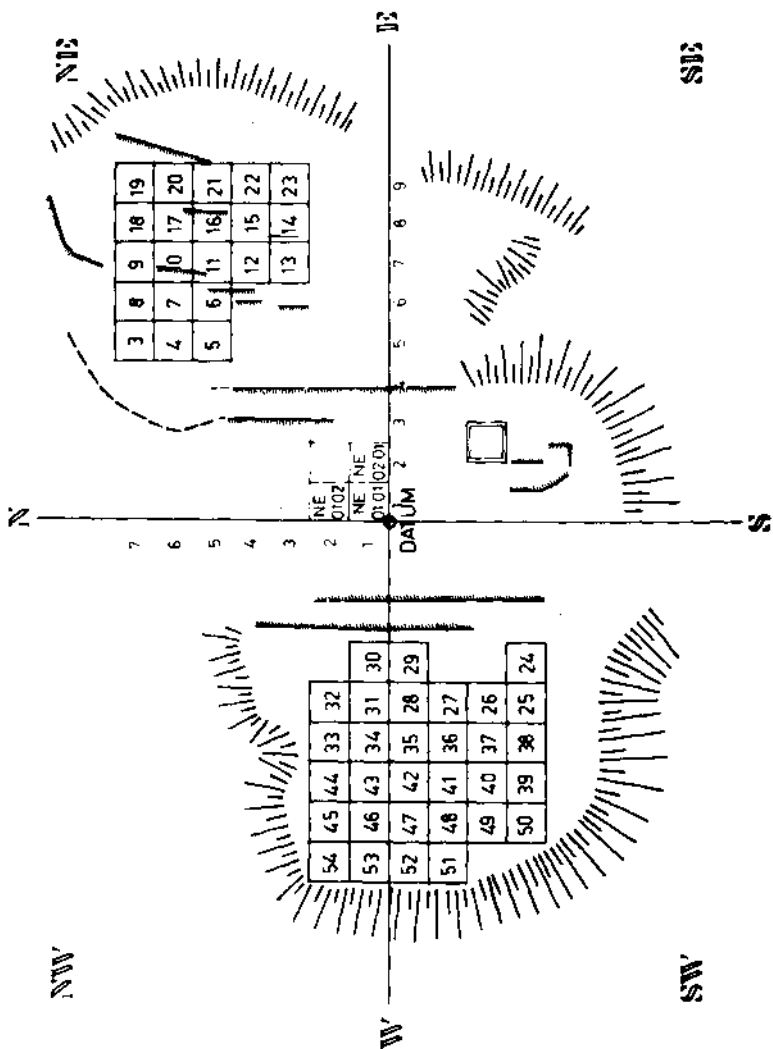
Resim : 34

Plan : 26

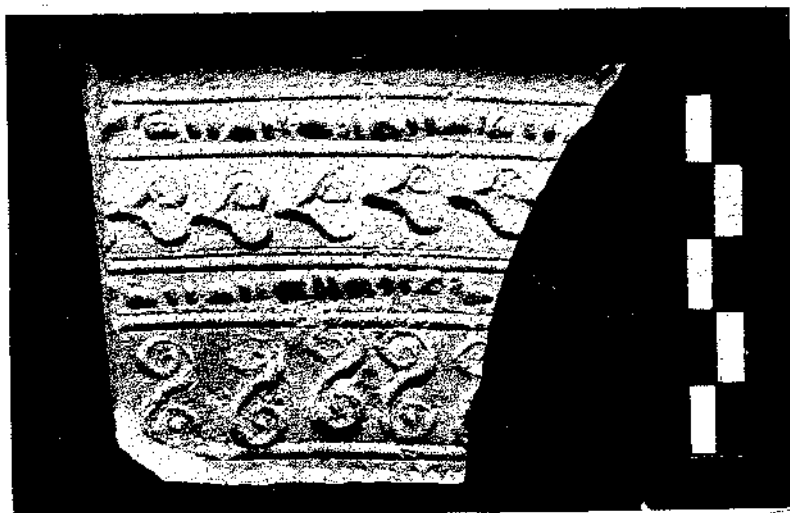
ပုံစံအရပ်ရပ် အနေအထား

အရပ်အရပ်အနေအထား ပုံစံအရပ်ရပ် အနေအထား ပုံစံအရပ်ရပ်

Resim : 35

Resim : 36

TWO IONIC BUILDINGS IN HALICARNASSUS

Poul PEDERSEN *

For some years the work of the Danish Halicarnassus excavations has mainly been concentrated on the preparation of the Maussoleion-reports. The second volume appeared last year and was written by Kristian Jeppesen and Anthony Luttrell¹. Jeppesen is now continuing his studies of the architectural fragments from the Maussoleion, and Jan Zahle is making great progress on the pottery of the excavations.

The third volume of the Reports is entitled «The Maussoleion-terrace and accessory structures». It was written by myself and is scheduled to appear this year.

As the work on the publication was progressing, it became possible in 1986 to continue earlier surveys in the town of Halicarnassus outside the Maussoleion-area².

The main purpose of this work has been to locate and register ancient walls and foundations, that could form the basis for a reconstruction of the ancient town-plan. A somewhat conjectural and preliminary sketch for the grid-system was published in Congress-reports in 1983 and 1986, but unfortunately both of these are still in print³.

(*) Poul PEDERSEN Department of Classical Archaeology University of Aarhus Dk-8000 Aarhus C DANIMARKA

(1) The Maussoleion at Halikarnassus. Vol. 2. Kristian Jeppesen and Anthony Luttrell, The Written Sources and their archaeological Background. 1986. On page 7 of the first volume can be found a list of the works in preparation (Vol. 1. Kristian Jeppesen, Flemming Højlung and Kim Aaris-Sørensen, The Sacrificial Deposit, 1981).

(2) I am much indebted to the Eski Eserler ve Müzeler Genel Müdürlüğü for its kind permission to the continuation of these studies in Bodrum. As usual we have profited greatly from the assistance and hospitality of the Bodrum Museum of Underwater Archaeology. In 1986 especially the director Oğuz Alpözen and museum assistant Ali Ucarer has taken great interest in our project and facilitated our work.

(3) (The Maussoleion Terrace at Halikarnassus and 4th c. B.C. planning in South-Western Asia Minor». XII. International Congress of Classical Archaeology. Athens 1983.

«Town-planning in Halikarnassos and Rhodes». Symposium on «Archaeology in the Dodecanese». Copenhagen 1986.

Among the ancient structures that are attested by architectural remains there are two ionic buildings, which are very little known, but nevertheless do deserve some interest, I think (Fig : 1).

One is the so-called «Temple of Ares» and the other is a building of which fragments can be seen in the Türkkuyusu-area of Bodrum. During a brief campaign in 1986, I tried to collect all architectural evidence pertaining to these two structures, both the remains on the site in Bodrum and some fragments thought to be kept in The British Museum in London.

The Sanctuary of Ares

The sanctuary of Ares is mentioned in Vitruvius' description of Halicarnassus⁴, and it has correctly, I think, been identified as the great platform in the Northern part of the town (Fig : 2).

The terrace-walls are built in finely rusticated masonry typical of the Hecatomnid architecture of Caria. A 4th cent. B. C. date is supported by the fact that the terrace is 105 meters wide like the Maussoleion-Terrace. Both were probably incorporated in the new town-plan, right from the start in 370'ies or 360'ies. Furthermore Vitruvius' statement, that the sanctuary had a statue by Leochares or Timotheus implies that the sanctuary did exist in the 4th century.

The only known building on the terrace is situated approximately in the center. To-day the sight is rather disappointing. Tiny fragments and chippings of white marble are scattered all over the ground, and only a few fragments of column-drums bear witness to the greatness of the building that once stood here. About ten years ago a few ashlar of marble could still be seen here, but they have now disappeared.

At the time of the English excavations in the 1850 'ies a few column-drums were still complete, and the diameter could be measured to about 1,2 meters⁵.

Charles Newton excavated the western part of the temple and found part of the well-built foundations preserved, as seen on the plates of his publication. No satisfactory reconstruction has ever been made on the basis of Newton's plans. Lethaby has suggested a prostyle temple with

(4) Vitruvius, *De Arch.* 2.8.10 - 15.

(5) Charles T. Newton, *A History of Discoveries at Halicarnassus, Cnidus and Branchidae*. Vol. II, 1. 1862. p. 311ff. Plates XLIII and XLIV.

four columns like the temple of Zeus at Priene, but though this may not be wholly impossible it would be very unusual for a building of this size⁶.

Both Lethaby and Dinsmoor ascribe the richly ornamented column-neck in the British Museum to the temple of Ares⁷, but this supposition does not seem to be very well founded as the drum was found re-used in the castle. Keith Matthews of the British Museum Research Laboratory has kindly analysed the marbles for me, of both the British Museum column-neck and the column-drum fragments in Bodrum. They turned out to be very different in composition.

Newton's excavations only produced a few fragments from the superstructure of the building, and according to his reports, these were sent to England⁸. The architectural style of the temple of Ares was very close to that of the Maussoleion and unfortunately Newton seems to have mixed up the fragments from the temple of Ares with those from the Maussoleion, when they arrived in England. At least I have not been able to identify the Ares-temple fragments, though I did recognize some fragments of a stone-vessel, that were excavated, packed up and sent to England together with the architectural fragments from the temple⁹.

It does not seem possible to carry the study of this large Ionic edifice much further without initiating new archaeological field-work on the site. The eastern and presumably most interesting part of the terrace has never been investigated, and as the temple may be an important work of the time of the Maussoleion and the temple of Athena at Priene, this seems to be among the most obvious subjects for future research in Bodrum.

The Türkkuyusu Temple

The other Ionic building that I have been investigating in Halikarnassos in 1986 is only known from some re-used fragments in the Türkkuyusu area of modern Bodrum.

(6) W. R. Lethaby, *The Temple of Ares at Halicarnassus*. *The Architectural Review*. July 1915. p. 117ff.

(7) *Ibid* and W. B. Dinsmoor, *The Architecture of ancient Greece*. 1975 (repr.) p. 223.

(8) C. T. Newton, *Papers respecting the Excavations at Bodrum*. 1858. p. 28.

(9) I am very grateful for the generous permission to work with the Halicarnassus-material in the British Museum and for the assistance offered by the Staff of the Museum.

Of these fragments 3 column-drums were noticed by the English commander T. Spratt, who visited Halikarnassos in September 1847 with two ships¹⁰. Spratt would combine these fragments with the small terrace of rusticated bossed masonry that was excavated later by C. T. Newton, and he was of the opinion that this was the remains of the Maussoleion at Halikarnassos.

Newton's excavations ten years later at both this site and at the actual site of the Maussoleion proved that Spratt's theory was false, and to my knowledge nobody has ever since mentioned the fragments of ionic marble-architecture at Türküyusu.

My survey of the stone-fences and house-walls little by little revealed not only three column-drums as noticed by Spratt, but several other fragments probably belonging to the same building. The complete evidence at present consists of the following fragments :

- a. Four column-drums (Fig : 3).
- b. Two fragments of torus-discs (Fig : 4).
- c. A fragment of an Ionis capital (Fig : 5).
- d. Two fragmentary blocks carrying a cavetto-profile surmounting an ovolo-profile (egg-and-dart not rendered plastically) (Fig : 6).
- e. A fragmentary block with bead-and-reel (no longer existing?)
- f. A speira, - which may or may not belong to the group. Simple disc-shaped, slightly concave profile like the speiras of the Polycrates-temple on Samos, but without the horizontal fluting of these (Fig : 7).
- g. Fragments of four roof-tiles of marble, one of which is especially well-preserved. These were found by a house-owner digging out foundation-trenches for a new house in the area in 1970 and brought to the Museum by the Danish expedition (Fig : 8).

I am quite convinced that these fragments belong together. They are concentrated within a very small area and they form a quite uniform group both as to material, workmanship and size. The column-diameter of the preserved drums are between 65 and 71 cms and accordingly cannot be considered re-used material of neither the Maussoleion nor the Temple of Ares.

(10) T. Spratt, «On Halicarnassus» in Transactions of the Royal Society of Literature. Vol. V. 1856. p. 1-23. especially p. 15.

Unfortunately no foundations are known that can be related to these remains. The old name «Hagia Marina» of the central part of the area refers to a great church and fortified byzantine enclosure that can still be recognized among the modern houses. For these byzantine constructions ancient building stones were taken from different structures in the vicinity and this may of course be true also for the fragments of white marble. On the other hand these marble fragments are not very well suited for re-use and the lack of comparable material on other sites of Bodrum makes it probable, that the site of the building should be looked for in the immediate neighbourhood.

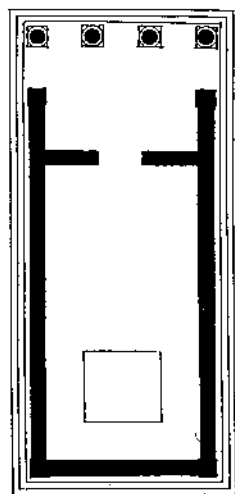
The proportions of the building are a little bigger than those of for instance the Temple of Zeus at Labraunda. As to the dating of the building one would have to rely mainly on the style of the antefixes of the roof-tiles, which is perhaps not very much. These are in their design quite close to the antefixes of the Temple of Zeus at Labraunda, but the style is different. The palmette has parallels in the Erechtheion-ornaments, and probably even more in the antefixes of the Temple of Asklepios at Epidauros. Perhaps a date in the very early years of king Mausollos' new capital would be a possibility.

Both of the buildings described in this paper have at one time or another been thought to be the Maussolleion. This is perhaps rather symptomatic of our present ignorance of the topography of ancient Halikarnassos.

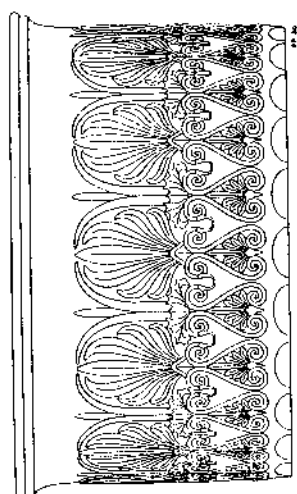
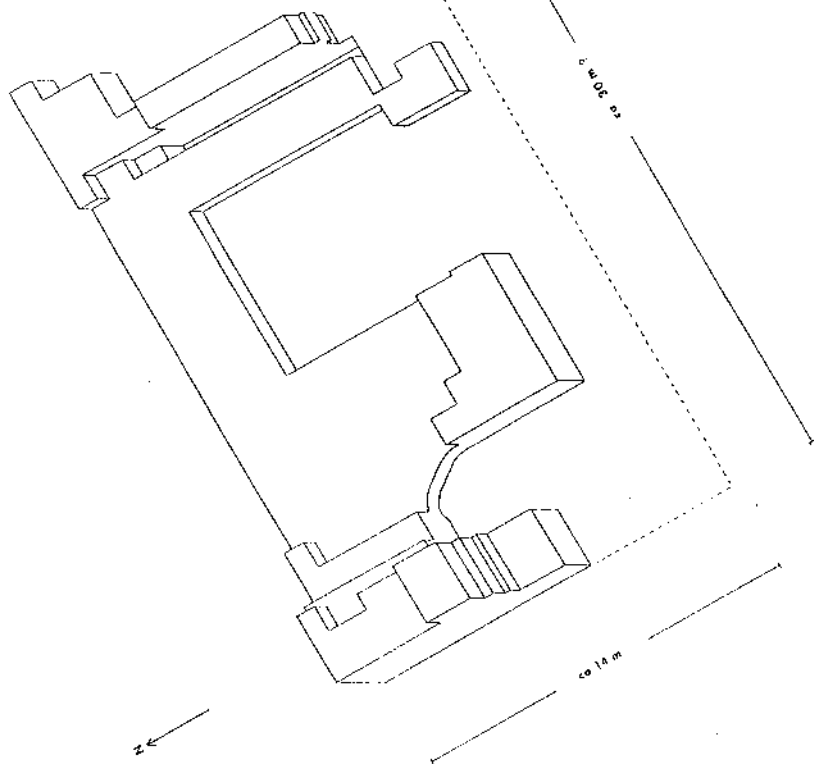
We hope to improve this knowledge a little by carrying out a geophysical survey in the town-area next year, using resistivity-measurements and magnetometer-measurements. We hope this will bring further knowledge of the town-plan and procure a better foundation for future investigations in Bodrum.

Fig. : 1 — C.T Newton's map of Bodrum (1862)

Lethaby's reconstructed plan of temple.

Column-neck in the British Museum

Isometric drawing of temple-foundations

Fig. 2 — Temple of Ares at Halikarnassos

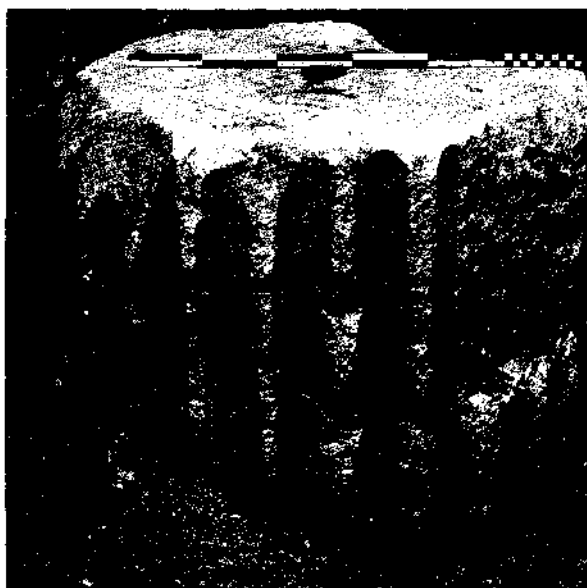

Fig. : 3 — Türkkuyusu - Temple. Column - drum

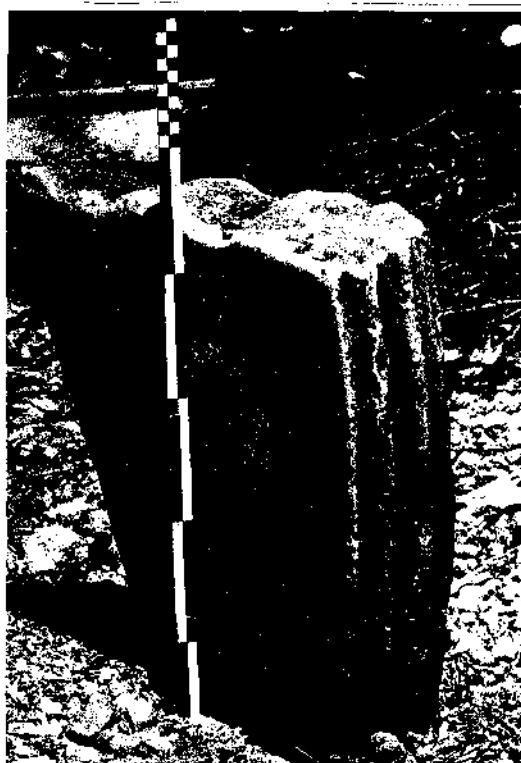

Fig. : 4 — Türkkuyusu - Temple. Torus of column - base

Fig. : 5 — Türkkuyusu - Temple. Volute of column - capital

Fig. : 6 — Türkkuyusu - Temple. Block carrying ovolo - and cavetto - profile

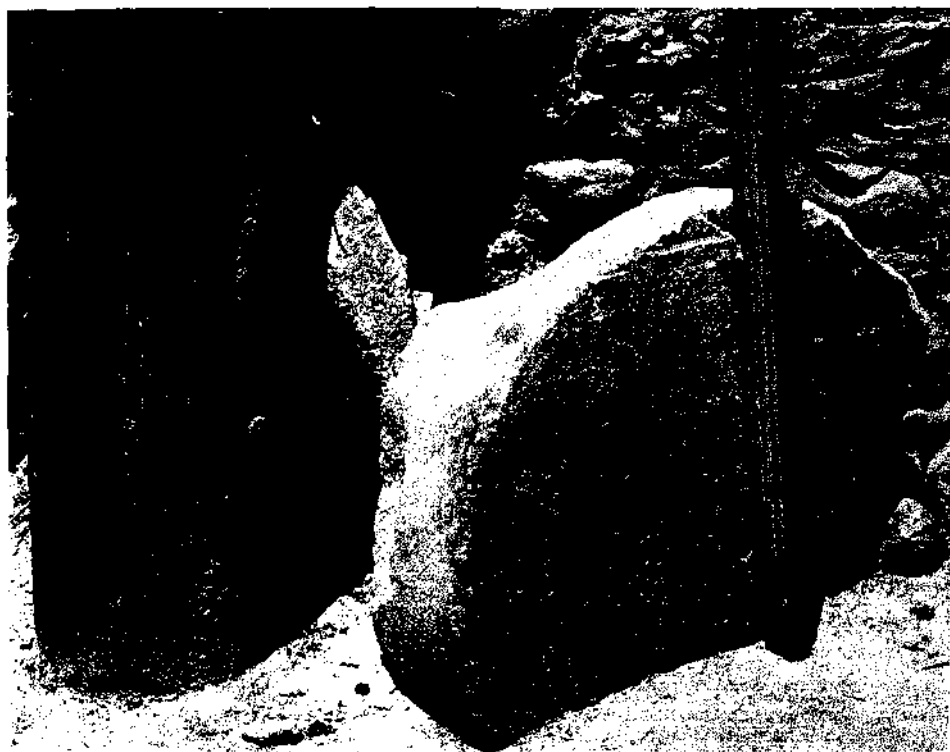

Fig. : 7 — Türkkuyusu - Temple. Presumed speira of column - base

Fig. : 8 — Türkkuyusu - Temple. Roof - tiles with antefixes

YAZITLARIN DİLİYLE İZNİK'TE (NIKAIA) TARİH

Sencer ŞAHİN *

Epigrafik bir belgenin bugünkü tarih araştırmacılığında taşıdığı önemi burada vurgulamama sanıyorum gerek yok. Elimizde antik dünyadan ilk elden ulaşan ve bizi binlerce yıl öncesinin güncel bir olayı ya da bazan izleri günümüze kadar uzanan bir inancı ile doğrudan ilişkiye sokan bu yazılı belgeleri, eski çağların en emin görgü tanıkları ve modern tarih araştırmacılığına tazelik, canlılık akıtan pınarlar olarak niteliyebiliriz.

Bununla beraber, «kaynak» ya da «temel - bilim» özelliği taşıyan epigrafi, numismatik gibi disiplinlere halâ «yan» ya da «yardımcı - bilim» gözüyle bakıldığı da bir gerçek. Bunu, özellikle Türkiye gibi eşsiz bir kültür mirasına sahip ve bunun sorumluluğunun bilincinde bir ülkenin öncelikle tartışılması gereken akademik bir sorunu olarak belirttikten sonra, epigrafinin yukarda değindiğim niteliğine ilişkin bir örneklerle asıl konuma geçiyorum.

İznik, kendi adıyla anılan gölün doğu ucunda, halâ ikibin yıllık Nikaia surları içinde, neredeyse kendi halinde yaşayan 11000 nüfuslu bir kasaba. Bununla beraber, çarpık gelişmenin tipik çirkinlikleri ne yazık ki bu güzel kasabayı da kısıracına almış bulunuyor. Örneğin, kentin girişinde son bir-iki yıl içinde rastgele yapılan araba tamir ve bakım atelyeleri, yalnız görünümü bozmakla kalmamakta, aynı zamanda kent surlarına da büyük ölçüde zarar vermektedirler.

Bir zamanların debdebeli kenti, Bithynia'nın başkenti, Roma imparatorlarının kült bekçisi ve konak yeri olmakla övünen ve tüm Hristiyan dünyasında «Nikaia şahadeti» diye bilinen 325 yılı konzilinin toplandığı o ünlü Nikaia'dan bugün fazla bir iz kalmamış. Heybetli surları ve sur kapılarındaki görkemli yazıtları olmasaydı, kentin ihtişam dolu tarihi hakkındaki bilgilerimiz çok daha cılız kalacaktı.

Dört köşe bir plan üzerine kurulmuş olan Nikaia'nın dört adet ana giriş kapısı bulunmaktaydı. Bunlardan ikisi, İstanbul Kapı diye bilinen kuzey kapısı ve Lefke Kapı diye bilinen doğu kapısı İmparator Vespasian

(*) Prof. Dr. Sencer ŞAHİN Hermannstr. 35 D - 4400 Munster BATI ALMANYA.

devrinde yapılmış, 120 yılındaki büyük depremde yıkılınca Hadrian tarafından tamir ettirilmiştir. Bu kapıların kent ve kır yüzlerinin friz ve arşitravlarında birbirinin aynı olan her iki devre ait birer sunu yazıtı bulunmaktadır. Resimde Lefke Kapının kent cephesinden rekonstruksiyonlu bir çizimini yazıtlarıyla birlikte görüyoruz. Üstte frizdeki yazıt Vespasian devrine ait olup, kapının, yapıldıktan sonra, devrin Bithynia Eyaleti Prokonsülü Marcus Plancius Varus tarafından İmparatorların yüce hanesine ve eyaletin baş kenti Nikaia'ya adandığına ilişkindir. Altta ki arşitrav yazıtında ise, bizzat Nikaia kenti kapıyı Hadrian'a adanmaktadır.

Bu iki yazıt¹ kentin tarihine ilişkin önemli bilgileri içermektedir. Kapı ve surların yapımına ilişkin konuyu bir yana bırakacak olursak, söz konusu bilgileri üç grupta toplayabiliriz :

1. Kentin mitolojik kökenine ilişkin bilgiler
2. Kentin taşıdığı unvanlar
3. Prosopografik bilgiler

Üç konunun hepsini burada işlememize olanak yok. Bu bakımdan burada sadece ilk belirtmiş olduğum, yani kentin mitolojik kökenine ilişkin konyu ele alacağım.

1. Hadrian devri yazıtının ikinci satırında (ἡ πόλις) ἀπὸ Διονύσου καὶ Ἑρακλέους «soyü Dionysos ve Herakles'ten gelen (kent)» ifadesine rastlamaktayız. Nikaia'nın kökenini bu iki Yunan tanrısına dayaması ve bunun ilk Hadrian devri yazıtında geçmesi bir rastlantı olmasa gerektir. Bilindiği üzere Hadrian, Hellen kültürüne beslediği derin sempatiden ötürü, Atina'da bir Panhellen bayramı kurmuş. Küçük Asya kentlerinin bu bayrama katılabilmelerini ise kuruluşlarının Hellen kökenli olduğunu kanıtlama şartına bağlamıştır.

Nikaia'nın bu bayramlara katıldığına ilişkin elimizdeki tek epigrafik belge, Sacerdos isimli bir imparator kültü rahibinin Anthologia Palatina yoluyla elimize ulaşan mezar şiiridir². Bu şiir zamanında Askania kıyısında yükselen görkemli bir obeliskın üzerinde durmaktaydı. Bugün bu anıttan hiçbir iz kalmamakla beraber, İznik yakınında bugün halâ ayakta duran 15 m. yüksekliğindeki Philiscus obeliskiyle karşılaştırabiliriz. Söz konusu şiirden çıkarabildiğimiz kadarıyla, Hadrian devrinde yaşayan Sacerdos, Atina'daki Panhellen bayramlarına Nikaia'yı temsilen

(1) Yazıtlar hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. S. Şahin, Bithynia İncelemeleri (I. K. 7 Bonn 1978), S. 85 nr. 5 vd.; I. Nikaia (I. K. 9. Bonn 1979) nr. 25 vd.

(2) S. Şahin, Nikaia II, 1 (I. K. 10, 1. Bonn 1981) S. 301 vd. ek nr. 89.

katılmış, ancak orada ölmüştür. Külleri bir şişe içinde ata yurdu Nikaia'ya getirilmiştir.

Anadolu'da kent kuruluşuna ilişkin birçok kuruluş mitolojisinin bu vesileyle ortaya çıktığına ve resmi yazıtlara geçirilerek yasallaştırıldığına kuşku yoktur. Nikaia için kökenini Yunana dayamak zor olmasa gerekti. Çünkü, örneğin Herakles'in, zamanında bu yörelerde dolaştığı ve kentler kurduğu o zamanlar herkesin dilinde dolaşan hikâyelerdi. Mitolojiye göre altın postu aramaya çıkan Argonautların gemisinde Herakles te sevdiği Hylas isimli bir gençle birlikte bulunuyormuş. Argonautlar su ve erzak temini için, bugünkü Gemlik civarında karaya çıkınca, Hylas'ı su almak üzere Askanios ırmağına gönderirler. Su perileri güzel genci görünce aşık olurlar ve çekip kendilerine alırlar. Yani Hylas suda boğulur. Hylas'ın aşkına Herakles Argonautları terkeder ve uzun bir süre bu yörelerde Hylâ, Hylâ feryadlarıyla başı boş dolaşır durur³. Bu arada kent temelleri atmaktan da kendini alamaz. İşte Kios⁴ (bugünkü gemlik) ve Nikaia⁵ kentlerini de bu sıralarda kurmuş olsa gerektir.

Kentin soyunu Dionysos'a bağlaması ise, daha içli bir aşk hikâyesine dayanmaktadır. 5. yüzyılın epik şairi Nonnos'un Dionysiaka'sında hikâye süslü bir dille şiirleştirilmiştir. Buna göre Nikaia, ırmak tanrısı Sangarios'un (bugünkü Sakarya) bir kızı olup, Askania (bugünkü İznik Gölü) civarındaki orman ve kırlarda dolaşan, zamanını tıpkı Artemis gibi av ile geçiren güzel bir peridir. Aynı yörede hayvanlarını otlatan Hymnos isimli bir çoban vardır. Periyi gören Hymnos kara sevdaya tutulur. Gece gündüz perinin peşinden koşup gizli gizli gözetler onu. Yayıyla, okuyla avlanırken gördükçe periyi aklından hep şunları geçirir :

(Nonnos, Dionysiaka XV 258-262) :

«Oku olaydım keşke, elindeki yayı, ya da sadakı;
öldürücü oku olsam, vursa beni kendi eliyle;
daha da güzeli ama yayındaki kırıışı olsam,
çekse beni kar beyazı göğsüne; çözülürse belindeki kuşağı v.s.»

Yani Hymnos kendi kendine gelin - güvey olur. Neticede aşkını itiraf etme cesaretini de gösterirse de, Nikaia Hymnos ile :

(Nonnos, Dionysiaka XV 306/7) :

«Sevsinler seni Afrodit vari ıslık çalan budala Pan;
o da terennüm ederdi aşkı sıkça; ama Yankı'nın yârı olmadı asla»

(3) Bkz. Şahin, I. Nikaia II, 3: Testimonia (I. K. 10, 3. Bonn 1987) S. 111 s. v. Askanios T 47 d; Th. Corsten, I. Kios (I. K. 29. Bonn 1985) S. 15.

(4) Antoninus Liberalis, μεταμορφώσεων συναγωγή (ed. E. Martini: Mythographi graeci 2, 1. Leipzig 1986) 26; krş. Corsten, op. cit.

(5) Dion Chrysostomos, Orat. 39, krş. Şahin, I. Nikaia II, 3 (Testimonia) T 11 S. 10.

diyerek alay eder ve mızrağını göstererek çobanı tehdit eder. Hymnos ise, aşkını reddetmektense, onu kendi eliyle öldürmesini ister nymphen.

Nikaia da hırsını alamayarak çoban Hymnos'u gerçekten öldürür. Aşk düşmanı perinin bundan sonraki hikâyesi, Eros'un Nikaia'dan Hymnos'un intikamını alması şeklinde gelişir. Çünkü, bu müzmin bakireye günün birinde Dionysos ta gönlünü kaptırır. Ne var ki Nikaia ona da yüz vermez. İşin yalvarıp yakarmakla olmayacağını anlayan tanrı, babası Zeus'un gönül maceralarında sık sık başvurduğu hile yolunu seçer. Nymphenin, av peşinde koşmaktan yoruldukça dinlendiği ve su içtiği bir kaynak vardır. Dionysos işte bu kaynağın suyunu gizlice şaraba çevirir. Kaynaktan bol miktarda içen peri, şarabın verdiği rehavetle uykuya dalınca, Dionysos kızla sevişir. Bu sevişmenin ürünü Telete'dir. Daha sonra Tanrı, perinin onuruna Nikaia kentini kurar. Bu kısım Nonnos'ta şöyle anlatılmaktadır :

(Nonnos, Dionysiaka XVI 390-409) :

«Bromios'un sevişmesinden tanrı dölü bir kız geldi dünyaya;
Telete kondu adı, bayramların ebedi şenliği;
gece şenliklerinin oyuncu kızı, Dionysos'un sadık yoldaşı,
zil takip oyunla, davulla eğlenen (kız).
Ve güzel taşlı kenti Tanrı, saf şarap veren göl kıyısında kurdu,
Askania perisine izafeten Nikaia koydu adını vd.»⁶

Dionysos'un bu hileli gönül macerasında, kâbus uykusunun cini Ephialtes'in de parmağı var gibi görünüyor. Çünkü, İ. S. 2. - 3. yüzyıla ait bazı Nikaia sikkeleri üzerinde Ephialtes elinde şarap tulumuyla sinsi bir şekilde yürürken canlandırılmaktadır. Hatta bu sikkelerden biri üzerinde [Ἐφί]αλτην ἐπαφελὴν Νικαιεῖς «yardımsever Ephialtes'i Nikaia'lılar (onurlandırır)lar» yazısı da okunabilmektedir⁷.

Her ne hal ise; Nikaia'lılar öz geçmişlerinde elle tutulur bir Yunanlılık bulamadıkları için, Hadrian'ın Atina'da düzenlediği Panhellen şenliklerine katılabilmek ve imparatorun Yunanlılığa karşı beslediği simpatiden istifade edebilmek uğruna bu hikâyeye ağırlık verdikleri anlaşıyor. Bununla beraber, hikâyenin Hadrian devrinde uydurulmadığı da bir gerçek. Çünkü, aynı hikâyeyi Herakleia'lı (bugünkü Ereğli) tarihçi Memnon da anlatmaktadır⁸ ve İ. Ö. 1. yüzyıl kent sikkelerinde Diony-

(6) Krş. Şahin, op. cit. T 32 a, S. 55.

(7) B. Pick, Ein Vorläufer des Mephistopheles auf antiken Münzen; şu eserde: Aufsätzen zur Numismatik und Archäologie (Jena 1931) S. 105-112 Lev. V ile birlikte.

(8) Herakleia'lı Memnon : Photios, Bibl. cod. 224 (= Jacoby, Die Frag. der griech. Historiker 434, 28, 9-11 p. 357); krş. Şahin, op. cit. T 32 S. 54.

σος ὁ κτίστης yani «kurucu» lâkabıyla tasvir edilmektedir⁹. Traian devrinde Nikaia'da Homonoia, yani «dirlik» üzerine yaptığı bir konuşmayı Prusa'lı (bugünkü Bursa) Dion Chrysostomos, kentin kurucu ve koruyucu tanrılarına yönelttiği bir duayla bitirmektedir :

Bu kentin atası Dionysos'a, kurucusu
Herakles'e kent koruyucu Zeus'a,
Athena'ya ve sevgi bahşeden Aphrodit'e ve Homonoia'ya ve
Nemesis'e ve bütün diğer tanrılara yalvarıyorum vd.¹⁰

İşte Lefke Kapı yazıtındaki ἀπὸ Διονύσου καὶ Ἡρακλέους ifadesinin kentin köken tarihi hakkında bize düşündürülükleri bunlar. İşin aslına bakılırsa, kentin en eski adının Nikaia değil de «sarmaşığı, asma-sı - bol» anlamına gelen Helikore olduğu anlaşıyor. Kent Nikaia adını, Büyük İskender'in generallerinden Lysimachos tarafından yeniden kurulmuş olmasına ve onun karısına izafeten yeniden adlandırılmasına borçludur¹¹. Notitiae episcopatum'un birçok elyazmasında geçen ve olasılıkla Bithynia'lı tarihçi Arrianos'un Bithyniaka isimli kitabından alınma bir kenar notunda şöyle denilmektedir¹² :

Nikaia, Bithynia sınırında bir Mysia kenti; Lysimachos tarafından Askania Gölü kıyısında kurulmuş olup, daha önceleri Helikore ismini taşıyan, mertlik ve zenginliğiyle Helenlerin hayranlığını kazanmış (bir kent) idi; burası Mysia'lılar tarafından hileyle zaptedilince, erkeklerinin bir kısmı can vermiş, bir kısmı ise çevre kentlere yerleşmişti; yurtları ise yakılıp yıkılmıştı. İskender'in ölümünden sonra Lysimachos tarafından yeniden kurulmuş, Antipatros'un kızına izafeten de Nikaia adı verilmiştir.

Gerçekten de Nikaia çevresinde, şarabın haram sayıldığı bugün bile yoğun bir bağcılık vardır. Müşküle üzümü, İznik'in en önemli ihraç ürünü ve gelir kaynağıdır. Antik Nikaia'nın üzüm ve şarap bahşeden tanrı Dionysos ile olan kök bağlantısı kuşkusuz çevrenin bu özelliğinden, yani «Helikore», - asmasının, üzümünün bol - oluşundan kaynaklanmıştır.

(9) Bkz. Şahin, op. cit. T 32 b, S. 56.

(10) Bkz. d. n. 5.

(11) Strabon XII 4, 7 (p. 565 C); Eustathios, Ilias B 863; krş. Şahin, op. cit. T 2 - 2 a.

(12) Georgii Cyprii descriptio orbis Romani (ed. H. Gelzer, Lipsiae 1890, 11); krş. R. Merkelbach, Nikaia die Rankenreiche (EΛΙΚΩΡΗ) : Epigr. Anat. 5 (1985), S. 1 vdd; Şahin, op. cit. T 1.

KARALLIA, KIBYRA MINOR UND MYLOME/JUSTINIANUPOLIS

Johannes NOLLÉ *

Im vergangenen Jahr setzte ich zusammen mit S. Şahin, dem an dieser Stelle noch einmal gedankt sein soll, die Surveyarbeit in Ostpamphylien fort. Dabei ging es insbesondere um die Klärung von Fragen zur historischen Topographie der östlichen Nachbarstädte Sides. Die Namen der ostpamphyliischen Städte sind vor allem aus Ptolemaios, den Bischofslisten und von den Münzern bekannt. Ihre Lokalisierung bereitet jedoch noch Schwierigkeiten. Dieses Mal galt unsere Arbeit dem Ruinenplatz von Güney Kalesi.

Güney Kalesi liegt auf einem Bergrücken am Nordwestufer des Flusses Kargı Çay, etwa 12 km Luftlinie nordwestlich von Alanya. Der Bergrücken ist ganz mit Ruinen bedeckt, die zum Teil noch aufrecht stehen. Die Ruinenstadt haben G. E. Bean und T. B. Mitford entdeckt. Sie lokalisierten dort zunächst den Ort Kimyra Minor. Später fand T. B. Mitford in den Ruinen einen Stein mit einem Volksbeschuß der Stadt Karallia, der aber nie publiziert worden ist. Bei der genaueren Untersuchung der Ruinen von Güney Kalesi konnten wir den Volksbeschuß wiederfinden. Der Stein ist stark abgerieben und nur mit viel Mühe zu entziffern. Es handelt sich um einen Ehrenbeschuß der Stadt Karallia für den Kaiserpriester Konon, Sohn des Kendeas, mit dem Beinamen Longinus. Der Ehrenbeschuß von Karallia für Konon ist kein unumstößlicher Beweis für die Identität von Güney Kalesi und Karallia. Mehrfach haben Städte um sie verdiente Fremde geehrt; die Geehrten aber haben den Ehrenbeschuß in ihrer Heimatstadt aufstellen lassen. Den Beweis für die Identität von Güney Kalesi und Karallia erbrachte der Fund eines Architravblocks. Er gehörte zu einem Gebäude, das die Kaiserpriesterin Nena, Tochter des Polemon, während ihrer Amtszeit zu Ehren der Kaiser Marc Aurel und Commodus Caesar in der Zeit zwischen 172 und 175 der Stadt Karallia gestiftet hatte.

(*) Dr. Johannes NOLLÉ, Kommission für Alte Geschichte und Epigraphik des Deutschen Archaeologischen Instituts Amalienstr. 73 b. D. 8000 München 40
BATI ALMANYA

Vermutlich zu demselben Gebäude gehörte ein Altar mit dem Blitzbündel des Zeus und ein rechteckiger Block mit Bukephalion und Muschel. Über die Geschichte von Karallia wissen wir so gut wie nichts. Der Name der Stadt scheint kleinasiatisch zu sein; möglicherweise hängt er mit dem Namen des Lacus Karalis (Beyşehir gölü) zusammen. Rückschlüsse auf die Kulte von Karallia sind aus den Münzen und Inschriften möglich. Auf den Geprägten kommt sehr oft Athena vor. Möglicherweise war sie die Stadtgottheit von Karallia. In einer Inschrift aus einem Dorf, das zum Territorium von Karallia gehört hat, ist ein Priester der Götter von Samothrake, der Kabiren, genannt. Vom Kaiserkult in Karallia erfahren wir aus den beiden zuvor genannten Inschriften, in denen ein Priester und eine Priesterin des Herrscherkultes genannt sind. Karallia hat wie die übrigen Städte Ostpamphyliens enge Kontakte zu dem mächtigen Nachbarn Side unterhalten. In einer Inschrift wird eine Frau aus Karallia erwähnt, die in Side das Amt einer Demeter-Priesterin auf Lebenszeit bekleidet hat.

Nach dem Neufund der Inschriften kann kein Zweifel mehr daran sein, daß es die Bürger von Karallia waren, die über das Land am mittleren Kargı Çay geboten. Ihr Territorium wurde im Nordosten durch das Stadtgebiet von Kolybrassos begrenzt, im Nordwesten möglicherweise durch das Gebiet der Stadt bei Aydolin Kalesi. Im Südosten war Korakesion der Nachbar Karallias. Im Süden gewährt das Tal des Kargı Çay einen natürlichen Zugang zum Meer. Deshalb hat vermutlich auch der Hafenplatz bei der Bucht des heutigen Kap Kara Burun zu Karallia gehört. Antiken Hafenbeschreibungen nach hat dort der Ort Kibyra gelegen. Strabon nennt dieses Kibyra zur Unterscheidung vom großen Kibyra in Nordostlykien das «kleine Kibyra». Kibyra Minor kann in römischer und griechischer Zeit nicht von großer Bedeutung gewesen sein. Im Gegensatz zu den ostpamphyliischen Städten Kasai, Kolybrassos, Lyrbe und Karallia hat Kibyra in römischer Zeit keine Münzen geprägt. Vereinzelte hellenistische Prägungen, die dem ostpamphyliischen Kibyra zugewiesen worden sind, wurden wahrscheinlich im nordlykischen Kibyra geschlagen. Die Ruinen bei Kap Kara Burun sind von ihrer Ausdehnung her bescheiden; Überreste einer antiken Stadt sind sonst umfangreicher. Die Ruinen sind zum größten Teil byzantinisch. In byzantinischer Zeit gelangte Kibyra Minor zu großer Bedeutung. Spätestens seit der Zeit des Kaisers Leo III. (717-741) war es eine bedeutende Station der byzantinischen Kriegsflotte. Die dort stationierten Truppen hießen Kibyraiōtai. Der Ort war militärisch so wichtig, daß der gesamte südliche Flottenwehrkreis nach ihm «Thema Kibyraiōtōn» genannt wurde. Kibyra war wegen seines Hafens ein militärisch wichtiger Platz, aber keine große Stadt. Kons-

tantin Porphyrogennetos (913-959) bezeichnet Kibyra als «unbedeutendes und nahezu namenloses Nest». Tatsächlich ist Kibyra nie Sitz eines Bischofs gewesen. Weder in den Konzilsakten noch in den Bistumsverzeichnissen kommt es vor.

Karallia und Kibyra werden auffälligerweise in den Quellenzeugnissen nie zusammen erwähnt. Bei Ptolemaios, der alle Städte Ostpamphyliens bzw. des Rauhen Kilikiens auflistet, und bei Strabon ist Kibyra erwähnt, nicht aber Karallia. Dagegen ist in amtlichen Dokumenten, also in den Bischofslisten und der Städteliste des Hierokles (vor 535), von Karallia, nicht aber von Kibyra die Rede. Wahrscheinlich haben also einige Schriftsteller von der Stadt Karallia nur den bekannten Hafenort Kibyra, nicht aber den schwerer erreichbaren Hauptort im Binnenland bei Güney Kalesi erwähnt. Dann ist auch zu verstehen, daß Ptolemaios Kibyra zu den binnenländischen Poleis Ostpamphyliens rechnet.

W.M. Ramsay hat die zuverlässige Tradition der antiken Quellen nicht berücksichtigt und nach Ptolemaios Kibyra im Binnenland gesucht. Ohne Angabe von Gründen identifizierte er den Hafen bei Kap Kara Burun mit dem Ort Justinianupolis/Mylome. Von diesem Ort wissen wir so gut wie nichts, Er wird nur in den Bischofslisten erwähnt. Er lag im ausgedehnten Amtsbereich des Metropolitens von Side. Die Stadt hat zuerst Mylome - möglicherweise ein einheimischer Name - geheißen und ist in byzantinischer Zeit in Justinianupolis umbenannt worden. Wo Mylome gelegen hat, wissen wir nicht - sicherlich nicht an der Küste zwischen Korakesion und Side, wo wir durch die Küstenbeschreibungen selbst kleinste Häfen und Reeden kennen und wo Karallias Hafenplatz Kibyra zu lokalisieren ist.

LYDİA ARAŞTIRMALARI

Hasan MALAY *

1986 yılındaki araştırmalarımız üç hafta sürdü ve bu süre içinde özellikle Alaşehir, Sarıgöl, Turgutlu ve Akhisar ilçelerinin bazı kesimleri tarandı. İl'in doğusundan başlamak üzere, araştırmamızı şöyle özetlememiz mümkündür :

Sarıgöl İlçesi : Manisa Müzesi'nde, bu ilçeden getirilmiş ilginç yazıtlar olduğunu ve bu yörede şimdiye kadar epigrafik araştırma yapılmamış olduğunu gözönüne alarak, ilçe merkezine bağlı bazı kesimlerde araştırmalar yaptık. Bu ilçede, çoğunluğu ilçe merkezinde olmak üzere 10 kadar yeni yazıt kopya ettik.

Alaşehir İlçesi : Geçen yıl olduğu gibi bu yıl da Alaşehir'in diğer bazı köylerinde araştırmalar yaptık ve biri Akkeçili Köyü'nde, diğeri Kemaliye Bucığı'nda olmak üzere, Roma devrine ait iki mezar yazıtı kopya ettik.

Attaleia : Yörede, özellikle Keil ve von Premerstein tarafından görülmüş ve yayınlanmış birçok yazıtı yeniden gördük ve fotoğraflarını aldık. Bu arada, Selçikli Köyü'nde, yayınlanmamış bir mezar altarı kopya ettik.

Hyrkanis civarı : Geçtiğimiz yıl olduğu gibi, bu yıl da aynı bölgede kısa bir araştırma yaptık. Bu civarda, biri Nuriye Köyü'nde, diğeri Büyükbelen'de olmak üzere, iki yeni mezar yazıtı bulduk (Büyükbelen'de bulunan taşın Sardis'den getirilmiş olması ilginçtir).

Mostene civarı : Survey sırasında, en uzun emek ve zamanı, yeri henüz tam olarak lokalize edilemeyen antik Mostene hakkında yeni buluntu aramak üzere harcadık. Bilindiği gibi, bu şehre ait olduğu kesin olan tek buluntu, bir parçası Fontrier tarafından Çobanisa Köyü'nde (*Mou-seion 1886, s. 24; BCH XI, 1887, s. 89 ve Ath. Mitt. XII, s. 6*), diğeri Keil ve von Premerstein tarafından Sancaklı Bozköy'de bulunmuş olan (*I. Reise, s. 5-6*) iki parçadan oluşan ve Mostene adını kaydeden bir Roma devri mezar yazıtıdır. Bu tek yazıtı dayanarak, Buresch, şehrin Hermos'un kuzeyinde aranması gerektiğini ileri sürerken (*Aus Lydien, s. 32*), Keil ve von Premerstein, Mostene'nin Sancaklı Bozköy'de aranması gerektiğini ileri sürmüşlerdir. Bu yıl yaptığımız yüzey araştırması da bu kuş-

(*) Doç. Dr. Hasan MALAY, Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Arkeoloji ve Sanat Tarihi Bölümü, Bornova/İZMİR.

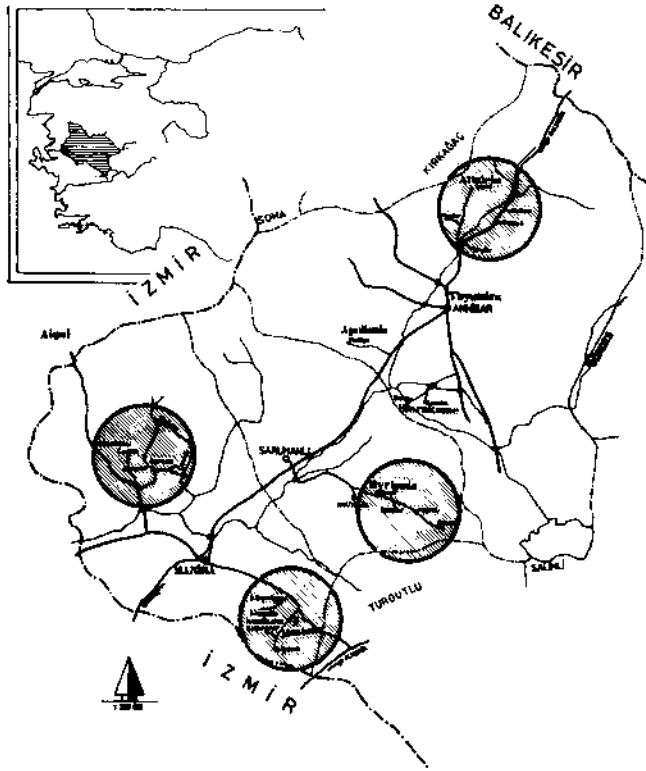
kulu duruma çözüm getirmedir. Yörede yaptığımız uzun araştırmada elimize geçen tek eser, Uzunçınak Köyü'nde bulduğumuz, dört harften oluşan bir yazıttır.

Aigai - Magnesia ad Sipylum arası : Bu iki antik merkez arasındaki Osmanlı Nahiyesi merkez olmak üzere, civardaki tüm köyleri taradık. Bu araştırmada elimize geçen tek buluntu, üzerinde Aigai şehrinin adının geçtiği, Roma Devrine ait bir mezar yazıtıdır. Buradan, Aigai şehrinin Roma Devrindeki sınırlarının hayli güneye uzandığını çıkarmak mümkündür.

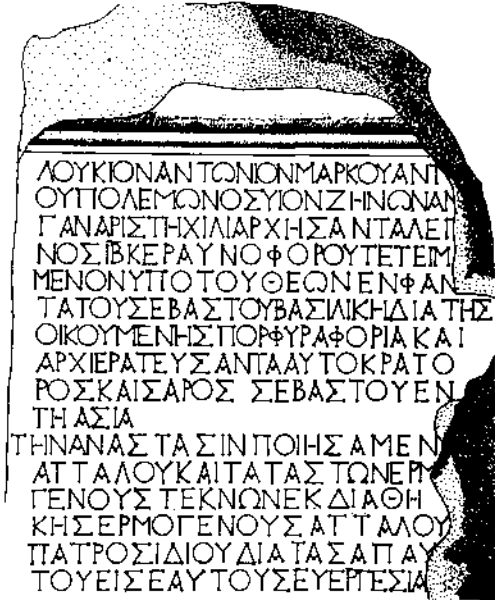
Akhisar : Burada bulunan ve artık kullanılmayan Seyitahmet İslâmî mezarlığında, antik Thyateira kentine ait çok sayıdaki mimarî elemanın ve heykel kaidesinin kullanılmış olduğu ötedenberi bilinmekteydi. Ancak, son zamanlarda, bitişikteki bir okulun bahçesini genişletme çabaları sırasında, dozerler, bazıları İslâmî olmak üzere, çok sayıdaki yeni yazıtı ortaya çıkardılar. Buradaki yazıtlardan bir kısmı, bu yüzyılın başında zaten kopya edilmiş ve yayınlanmışlardı (bk. IGR IV, no. 1233, 1234 ve 1269). Burada bulunan yeni yazıtlar arasında, mezar taşları, bir adak taşı ve onurlandırma metinleri bulunmaktadır ve tümü Roma Devrine aittir.

Addendum : Bu vesile ile, Lydia dışındaki önemli bir buluntudan söz etmek isteriz. Yakın zamanlarda, Kızılcabölük Köyü'nde lokalize edilen Apollonia Salbake şehrine ait bir onurlandırma metnidir (şehrin lokalizasyonu hk. bk. J. - L. Robert, *La Carie II*, s. 231 ve dev.). Burada, Lucius Antonius Zenon adında bir şahsiyet onurlandırılmaktadır. Metinde, bu kişinin **Legio XII Fulminata**'da komutanlık yaptığı, Asia Eyaleti'nde Augustus'un başrahipliğini yürüttüğü ve imparator tarafından kendisine **basilike porphyraphoria** («ergüvani şeritli, krali elbise giyme hakkı») tanınmış olduğu kaydedilmektedir.

Burada adı geçen Lucius Antonius Zenon'un adı, diğer bir Herakleia Salbake yazıtında (MAMA VI, no. 104) ve Laodikeia Lykos paraları üzerinde de görülmektedir (BMC Phrygia, no. 159 ve 263). Hiç kuşku yok ki, burada adı geçen kişi, Laodikeia'nın ünlü Zenon ailesinin bir ferdidir. Bilindiği gibi, İ. Ö. 39 yılında, Q. Labienus tarafından kışkırtılan Parth'lar Küçük Asya'yı istilâ ettiklerinde, Mylasa'lı Hybreas ve Laodikeia'lı Zenon gibi bazı ünlü hatipler verdikleri söylevlerle halkı yüreklendirmişlerdi (Strabon XIII, 578 ve XIV, 660). İşte, Romalıları karşı olan bu sadakatinde dolayı, Zenon ailesinin bazı fertleri doğudaki bazı krallıkların başına getirildikleri gibi, aralarında **porphyraphoria**'nın da bulunduğu birçok imtiyazla ödüllendirilmişlerdi. Burada sunduğumuz yazıtta adı geçen Lucius Antonius Zenon'a verilen **basilike porphyraphoria** hakkı onun kral soyundan gelmiş olduğunu göstermektedir (Eser, *Epigraphica Anatolica*'da yayınlanmak üzeredir).

Resim : 1 — 1986 yılı epigrafi araştırmalarının yürütüldüğü kesimler

Resim : 2 — Laodikeia'lı Lucius Antonius Zenon için onurlandırma yazıtı

EPIGRAPHISCHE FORSCHUNGEN IN ÇORUM UND IN SAMSUN

Eckart OLSHAUSEN *

Im Herbst 1986 habe ich in den Museen von Çorum und besonders in Samsun epigraphische Forschungen vorgenommen. Die unedierte Inschriften im Museum von Çorum stammen zum größten Teil aus dem Territorium von Amaseia, denen D. French eine eigene Monographie widmen wird. Immerhin sind die im Museum von Çorum vorbildlich zugänglichen Inschriften ein guter Querschnitt durch das Inschriftenmaterial, das in der gesamten Region zwischen dem Kızılırmak im Westen und Trabzon im Osten anzutreffen sind und konnten daher vorzüglich als Vorstudienobjekte dienen, bevor ich mich den Samsuner Inschriften im besonderen widmete.

Im Corpus der *Studia Pontica* III 1 (1910) finden sich 46 Inschriften aus Amisos und dem Territorium der Stadt (Nr. 1 - 19 d), darunter fünf aus vorrömischer Zeit (Nr. 1 - 1 c. 16?). Davon befinden sich neun Inschriften im Musée du Cinquantenaire in Brüssel und je eine Inschrift im British Museum in London, im Archäologischen Museum in Istanbul und im Museum von Samsun. Über den Verbleib der übrigen 34 Inschriften wissen wir nichts.

Inzwischen sind - von zahlreichen Verbesserungsvorschlägen zur Lesung verschiedener dieser Inschriften abgesehen - drei weitere Inschriften aus Samsun bekannt geworden. Über den Verbleib der ersten, die G. de Jerphanion 1912 notiert hatte, ohne ihr einen schlüssigen Sinn abgewinnen zu können, ist nichts bekannt; die zweite enthält die Legende einer Statuenbasis für Nero, Poppaea Sabina und Britannicus (sic) und befindet sich im Museum von Samsun, ebenso wie die dritte, die B. Lifshitz 1974 vorläufig publiziert hatte und die hier nochmals vorgestellt wird (vgl. unten Nr. 8).

Schließlich befinden sich im Museum von Samsun noch neun unpublizierte Inschriften, von denen hier sieben veröffentlicht werden. Es handelt sich dabei durchweg um griechische Grabinschriften. Drei davon datieren sich selbst ins 2. Jh. n. Chr. (5: 132/33; 6: 191/92; 7:

(*) Prof. Dr. Eckart OLSHAUSEN Schreiberstr. 21 D. 7000 Stuttgart 1. BATI AL-MANYA

129/30). Von den, übrigen vier Inschriften läßt sich eine aufgrund inhaltlicher Indizien (1 zu Z. 1-3) in die Zeit nach dem Erlaß der Constitutio Antoniniana (212 n. Chr.) verweisen, während die übrigen drei (2-4) aus stilistischen und formalen Gesichtspunkten dem 2. und 3. Jh. n. Chr. zuzuweisen sind. Die Inschriften befinden sich ausnahmslos im Garten des Museums von Samsun; sie stammen, sofern nichts anderes angegeben ist, aus dem Bereich der antiken Stadt Amisos (Kara Samsun).

1. Grabstein für Aurelios Auphidianos und Archelais Museum von Samsun, Inv. -Nr. 8-1/1973.

Der Grabstein hat die Form eines Naiskos : ein recht steiler, unten geschlossener Giebel mit Kranz, der auf die drei Giebelecken zu in füllige Zweige ausläuft, mit beiderseits angebrachten, von geschwungenen Kerben gegliederten Akroterien, darunter ein allseits geschlossener Rahmen, der in seinem untersten Drittel Grabsymbole zeigt (Spiegel, Kamm, Winzermesser und Hacke), die oberen zwei Drittel sind der Inschrift vorbehalten.

	Αὐρήλιοι Αὐ- φιδιανὸς καὶ Σίλων· Αὐρ(ηλ(φ) Αὐ- φιδιανῶ καὶ Ἀρχελαΐδι τοῖς γλυκυτάτοις γο- νεύσιν μνή- μης χάριν ἀνέσ- τησαν.	Die Aurelier Auphidianos und Sion haben dem Aurelios Auphidianos und der Archelais, den süßesten Eltern, (das Grabmal) zum Gedenken errichtet.
4		
8		

2. Grabstein für Dometianos und Martialis

Museum von Samsun, Inv. -Nr. 6-6/1970-35, Abklatsch, Photo.

Der Grabstein hat die Form eines Naiskos : ein Giebel, der unten geschlossen ist, rechts (verstümmelt) und links je ein von geschwungenen Kerben gezeichnetes Akroterion, in der Mitte des Giebels eine Patera mit sechsgliedriger Rosette. Darunter ein allseits umrahmtes Feld, in dem die oberen zwei Drittel der Darstellung von Grabsymbolen (Korb; Dolch

in Scheide; kleine, nach oben wachsende Blattpflanze als Symbol des sich erneuernden Lebens), das untere Drittel der Inschrift vorbehalten sind.

I	'Ανθεστια Πιστ- ἡ ἀνέστησα τῇ- ν στήλην νυμφ-	I — Ich, Anthestia Piste, habe den Grabstein errichten lassen dem Gatten Dometianos, dem liebsten Mann, zum Gedenken.
4	ιδίῳ Δομετίᾳ- νῷ ἀνδρὶ φιλότα- τῳ μνήμης χάριν.	
II	Μητέρα θανοῦσαν δε 8 καὶ υἱέα Μαρτιάλιον θαψέ Μαρτιάλιος λέγων σῶμα μηκέτι βάλλειν" ὅς δ' ἂν βάλη, δώσει 12 τῷ φιλῶν *φ'.	II — Die verstorbene Mutter (Anthestia Piste) aber und seinen Sohn Martialios hat Martiolios bestattet, wobei er sagte, (man solle) keinen Leichnam mehr hineinwerfen. Wer aber (einen) hineinwirft, der soll der Staatskasse 2.500 Denare zahlen.

3. Grabstein für Epiktesis

Museum von Samsun, Inv. -Nr. 2-1/1974,

Der Grabstein hat die Form eines Naiskos : ein Giebel, der auf der Basis geschlossen ist, rechts und links je ein von geschwungenen Kerben gegliedertes Akroterion, in der Mitte des Giebelfeldes eine aufrechte Blüte mit je drei Blättern beiderseits. Darunter ein allseits umrahmtes Feld, in dem oben zu drei Achtern sorgfältig geformte Grabsymbole (Winzermesser; Weinrebe mit Trauben; Blüten; Spiegel und Kamm), unten zu fünf Achtern eine Inschrift Platz gefunden haben. Den Abschluß der Inschrift bildet ein groß gezeichnetes Blatt (9 cm. hoch, 20 cm. lang).

	'Επίκτησιν 'Αντ(ων)λου Κέσπου οἰκονόμον	Den/die Epiktesis, den/die Verwalter/in des Antonios Kespos, (ehrt) Lukas, der Sohn des Oanes, zum Gedenken.
4	Λουκάς Ὀάνη μνήμης χά- ριν.	

4. Grabstein für Mnonis Eunoike, von Proklanos gesetzt

Museum von Samsun, Inv. -Nr. 36-6-7/1970.

Der Grabstein hat die Form eines Naiskos mit steilem Giebel, der an der Basis geschlossen ist, rechts und links ein von geschwungenen Kerben gegliedertes Akroterion, im Giebelfeld die Grabsymbole Traube, Becher und Krug. Darunter ein allseits umrahmtes Feld, in dessen unterstem Fünftel ebenfalls Grabsymbole (Spindel mit Rocken und Faden; Hacke; Rebmesser und geflochtener Korb) zu finden sind. Über ihnen ist die Inschrift angebracht.

I : Das in SP III 1, Nr. 53 enthaltene Grabgedicht, dessen Anfang mit dem Gedichtsanfang der vorliegenden Inschrift fast identisch ist, ordnet W. Peek (Griechische Versinschriften 1. Berlin 1955, 259, Nr. 941) unter B (Private Denkmäler) II (Formen des Berichtes über den Todesfall), 3 (Der Tote berichtet). Was sich hier mit poetischer Wortwahl (vgl. die Sperrung Z. 4/5 : als Gedicht in daktylischem Versmaß gibt, läßt sich, soweit ich sehe, mit keiner vertretbaren Korrektur ins Gleichgewicht bringen.

I
μοῖρά με' ἄναν-
καίη ἔπαυσαι βιό-
τοιο μερίμνης· ὁ
4 πᾶσιν κῆται βρο-
τοῖς τὸ τέλος·
Μεμνονίς Εὐνοϊκῇ
δὲ αἰκαλομένη· ἔνθα
8 κῆμαι ταῖς γλυκεραῖν
ὑπο χερσὶν ἀνδρός.

I — Das zwanghafte Geschick hat mich der Sorge um das Leben überhoben. Für alle Sterblichen ist dies das Ende. Memnonis Eunoike wurde ich gerufen. Da liege ich, bestattet von den lieben Händen eines Mannes.

II
Προκλανὸς γλυκυ-
τάτη γυνεὶ μνήμης χά-
12 ριν.

II — Proklanos der süßesten Frau zum Gedenken.

III
ἄξιόν μετ' ἐμὲ καὶ τέ-
κνον α', ὅς δ' ἂν
ἐπανέξῃ, δώ-
σι προσ-
16 τίμου
(δηνάριον)
βφ'.

III — Ich fordere, daß wenn jemand nach mir und einem Kinde das Grab öffnet, er eine Strafe von 2.500 Denaren entrichten muß.

5. Grabstein für Pomponios Thermos

Museum von Samsun, Inv. -Nr. 9-3/1977,

Der Grabstein hat die Form eines Naiskos, doch ist der Giebel über den von geschwungenen Kerben gegliederten Akroterien waagrecht abgeschlagen (zum Zwecke sekundärer Verwendung). Drei abgeschlossene Felder sind durch Rahmung hervorgehoben: 1. das Giebelfeld, das über der Basisleiste von einem Kranz ausgefüllt ist; 2. ein sich darunter anschließendes Feld, in dem Feder-Etui und Korb als Grabsymbole dargestellt sind; 3. das Feld mit der Inschrift.

Πομπων-
τω Θέρμω
Κορνηλία

Dem Pomponios Thermos Kornelia Postomina, seine Frau, zum Gedenken im Jahre 165.

- 4 Ποστομί-
να ἡ γυν-
ῆ μνήμη-
ς χάριν
8 ἔτους ΡΕΕ.

6. Grabstein für Servilianos

Museum von Samsun, Inv. -Nr. 4-1/1970,

Der Grabstein hat die Form eines Naiskos: ein sehr steiler, doppelt gerahmter, unten geschlossener Giebel mit einem Kranz im Zentrum, von dem zwei Bindenschleifen in die unteren Ecken des Giebelfeldes ragen, mit beiderseits von geschwungenen Kerben gegliederten Akroterien (das rechte Akroterion ist verstummelt), darunter ein allseits geschlossenes, doppelt gerahmtes Feld, dessen oberes und unteres Drittel Grabsymbole zeigen (oben eine offene Papyrus - Rolle und ein Feder - Etui, unten Kamm und Spiegel); das mittlere Drittel ist der Inschrift vorbehalten.

Φ(ιλα)δελ-
φως Σερβι-
λιανῶι
4 ἀνδρὶ μν-
ῆμης χά-
ριν ἐποι-
ῆσα ἔτους
ΣΚΔ.

Ich, Philadelphus, habe meinem Manne Servilianos zum Gedenken (das Grabmal) errichtet im Jahre 224.

7. Grabstein für Zoë

Museum von Samsun, Inv. -Nr. 9-4/1977,

Der Grabstein hat die Form eines Naiskos; ein unten geschlossener Giebel mit beiderseits angebrachten, von geschwungenen Kerben gegliederten Akroterien, darunter ein allseits geschlossener Rahmen, der in seiner oberen Hälfte Grabsymbole (zwei gekreuzte Hände, Kamm, Spiegel, geflochtener Korb), in seiner unteren Hälfte die Inschrift enthält.

Κασπεριανός

καὶ Ἰουλία

ζῶν τῇ θυ-

4 γατρὶ μνή-

μης χάριν

έτους ΡΕΒ

Kasperianos und Iulia der Tochter Zoë zum Gedenken im Jahre 162.

8. Grabstein für C. Numerius Maior, gesetzt von Tossidene Procla

Vgl. G. Hind. *Monuments des villes antiques de la Pontide Sud*. *Sovietskaia Archeologia* 8, 1964, 172-187 (russisch mit frz. Nebentitel), B. Lifshitz, *Monuments et Inscriptions de la Paphlagonie et du Pont*. *Grazer Beiträge* 2, 1974, 97-104, hier 103 f. nach einer Photographie der russischen Publikation.

Der Grabstein hat die Form eines Naiskos mit einem tief eingesenkten Giebel; in dessen Mitte befindet sich ein Rundschild, rechts und links Ansätze zu Akroterien. 18 cm. darunter setzt das ebenfalls tief eingesenkte Relief - Feld (50,4 cm. hoch, 46,3 cm. breit) ein, 5 cm. unter der Basis-Leiste des Reliefs das Schriftfeld (die Maße s.o.). Das Relief zeigt einen Reiter im Profil (offensichtlich den Verstorbenen) auf nach rechts trabendem (die linke Vorderhand ist angehoben) Pferde. Das Pferd ist gesattelt und gezäumt, der Reiter trägt die kurze Tunica und hat ein in der Scheide geborgenes Schwert an seiner rechten Seite angegurtet. Der geschwungene Schweif des Pferdes weitet den Relieffrahmen nach links aus. Zur Art der Darstellung vgl. CIL XIII, Nr. 2613 (Cavillonum, Lugdunum aus der Zeit des Tiberius).

C. NVMERIO

MAIORI·DEC·

VETERANO

4 TOSSIDENEPRO

CLA·VIRO·SVOET

C·NVMERIVS MAIOR

FILIUS PATRI·H·C

C(aio) Numerio

Maiori dec(urioni)

veterano

Tossidene Pro-

cla viro suo et

C(aius) Numerius maior

filius patri h(onoris) c(ausa).

Dem Decurionen und Veteranen C. Numerius Maior; Tossidene Procla ihrem Mann, C. Numerius Maior, der Sohn, dem Vater zu Ehren.

PRELIMINARY REPORT OF THE TEOS/KARAGÖL SURVEY

J. Clayton FANT*

I present here a preliminary report of a survey carried out in 1985 and 1986 and the results of related studies. Field personnel were Isabella Sjöström, graduate student in the Department of Archaeology of the University of Newcastle and Amanda Claridge, assistant director of the British School at Rome (1986 only). We thank the Department of Antiquities and Museums and the General Director Nurettin Yardımcı for permission to work at the site and for generous cooperation. Dr. Fikret Tek, Director of the İzmir Archaeological Museum, extended us every kindness. We were ably assisted by Haluk Yalçınkaya (1985) and Ugur Hoşgören (1986) who represented the Department. We wish to thank also the following institutions for financial support in 1985 and 1986: the Office of Research and Sponsored Programs and the Office of the Dean of Arts and Sciences of the University of Akron, the National Endowment for the Humanities, the American Council of Learned Societies, and the American Philological Society.

In the last ten years, thanks chiefly to the work of Nuşin Asgari and Marc Waelkens, a picture of the many aspects of the Roman Imperial quarry system, in Asia Minor and elsewhere, has begun to emerge¹. But almost no attention has been paid to the Imperial quarry at Teos, 40 km. South-west of İzmir as the crow flies. Teos was the source of the prized black, red and white marble known as **africano** in the age-old vernacular of Roman marble workers.

Modern work on the quarry began and ended with a short report twenty years ago by Michael Ballance. Ballance identified the Teos quarry as the source of **africano** but did not answer the question which ancient

(*) Prof. J. Clayton FANT, Departments of Classics and History The University of Akron Akron, Ohio/ABD

(1) See in particular on the Proconnesus quarries, N. Asgari, *Proc. Xth Int. Congr. Class. Arch.* 1973 (Ankara 1978) 467-80 and on the trade in prefabricated sarcophagi, *AA* 1977, 329-380, and on Phrygian quarries, M. Waelkens, *AJA* 89 (1985) 641-653; *Die kleinasiatische Türsteine* (Mainz 1984); *Dokimeion. Der Werkstatt der repräsentativen kleinasiatischen Sarkophage* (Berlin 1982).

marble africano is². Pliny in the **Natural History** (36.49-50) speaks of a generally black marble introduced of Rome by L. Lucullus. This **marmor Luculleum**, so named from its patron, must be **africano**. Difficulties with the text of Pliny diverted Ballance himself from identifying **africano** as **m. Luculleum**. Gnoli made the identification but did not solve all the problems³. The problem passage of Pliny is usually translated, «(the marble) is in general black, and other marbles are favored because of their markings or colors.» A better translation, incorporating a small change in the text, reads, «... the marble is black by nature although it is recommended in other respects by spots or varied colors.» A second problem involves the name of the source of **m. Luculleum**, which is corrupt in the manuscripts. The reading **Chio**, adopted in editions, has in fact less authority than the clearly correct **Teo**. The fact that Pliny calls **Teos** an island is not a problem for the text here since he includes it among islands in another passage where the text is not in doubt (5.138)⁴.

Plinys tell us all that we know about the early history of the marble and its quarry, and it is pitifully little. (Suggestions that M. Agrippa was the first Roman owner of the quarry are based on a misunderstanding⁵.) He says that Lucullus was the first to introduce this marble to Rome. The verb he uses (**invexit**) regularly meant «import.» We should consider the possibility that during his years in the East, Lucullus had acquired ownership of the quarry at **Teos** and that when he «introduced» the marble to the Romans, he stood to profit handsomely from its popularity. And we do know that **m. Luculleum** caught on quickly since M. Aemilius Scaurus caused a scandal in 58 B. C. by moving a set of 38-foot columns into the atrium of his house on the Palatine (**NH** 36.6). It is also worth noting that the great size of these columns demonstrates that the quarry was already highly developed.

The second of the two ancient references is more problematical. Dio Chrysostom in a brief oration (**Oration** 79.1) dwells on the contrast between useless wealth and a sound body. **Teos** is given as one example

(2) M. Ballance, «The Origin of *Africano*,» *PBSR* (1966) 79-81; cf. J. B. Ward Perkins, «Marmo 'africano' e 'lapis sarcophagus,» *RendPontAcc* 39 (1966-67) 127-29.

(3) R. Gnoli, *Marmora romana* (Rome 1971) 149f.

(4) The grounds for this interpretation and for the emendation which supports it are argued in detail in my paper, «*Poikiloi Lithoi*: the Anomalous Economics of the Roman Imperial Marble Quarry at **Teos**,» forthcoming in the *Proceedings of the Xth British Museum Classical Colloquium* (University of London Institute of Archaeology Monographs).

(5) See my paper cited above, n. 4.

of a city which is not prosperous despite its apparent wealth (in marble, *poikiloi lithoi*).

Dio must have alluded to a condition known to his listeners. We are accustomed to picture the economy of Greece proper as stagnant, but Asia, by every measure, had been enjoying a century-long boom. Although the site of Teos has not been comprehensively studied, it clearly enjoyed some of the building activity that marked healthy towns during the Empire⁶. Dio must therefore have had in mind a malaise more subtle than simple economic depression, namely the segregation of the quarry from the economy of the town and the failure of the latter to share in the aura of wealth (perhaps more illusion than fact) surrounding **m. Luculleum**. The site itself is important evidence.

The **africano** quarry lies 3 km North-east of the ancient city (Fig: 1). It is reached today by a 400 m stretch of unsurfaced road that joins the the Seferhisar road at the Western end of the arc it forms to leave on the North a conspicuous hill, itself extensively quarried for hard blue-gray limestone. The site (Fig: 2) consists of a lake (the Karagöl) about 100 m in diameter, cleared areas stretching North-west and South-west for more than 100m. very large hills of debris North, North-west, and South-west of the lake. On the North and West debris stretches more than 200m from the margins of the lake; to the South it extends 100m. and only about half that distance on the high ground to the East.

Our efforts on a slender budget in 1985 were concentrated on a reconnaissance of the lake. In 1986 we devoted ourselves to a topographic survey of the site out to the limits of the debris cover and to a subsurface investigation of the cleared areas.

The lake is ringed on three sides surrounded by natural outcrops and deep piles of debris from the workings. The lake is 19-20 m deep in the middle and is fringed by reedbeds. It is full of frogs, turtles, and snakes and devoid of ancient features except one long narrow block in the shallows of the indentation in the shoreline at the West (Fig: 3) the

(6) Construction of an odeon; revisions to the gymnasium; a new stage for the theater; the Dionysus Temple restored and dedicated to Hadrian. See the general accounts of George Bean, *Princeton Encyclopedia of Classical Sites* (Princeton 1976) 893f. and *Aegean Turkey*² (London 1979) 106-15 and E. Akurgal, *Ancient Civilizations and Ruins of Turkey*⁶ (Istanbul 1985) 139-42. On the French excavations early in this century, see Y. Bequignon and A. Laumonier, *BCH* 49 (1925) 281, reporting the 1924 season; no report was made on the 1925 campaign. The Temple is now being studied by Duran Mustafa Uz and Alain Davesne; see *Proceedings of the VIIth Symposium on Excavation, Survey, and Archaeometry, Ankara 1985: Survey* (Ankara 1986) 227.

block was above the waterline in July of 1983 when the photo was taken). The water is opaque beyond arm's length because of suspended particulate matter. It is clear that the lake covers an ancient quarry pit. Inhabitants report that the bottom of the lake, which drops away sharply everywhere, has a stepped face at the North-east. In a skin-diving inspection in 1985 I was unable to verify this because of the poor visibility. The water level fluctuates within a range of about a meter and a half, and lake has been reported to flood the level areas around it. The Land and Water Board of the Izmir District (Toprak Su) installed a series of pipes in the late 1970 s which now supply drinking water to Sığacık and Seferhisar and feed the local irrigation network. This demonstrates the vigor of the springs that feed the lake, but it does not help us decide whether the ancient quarrymen had cut into the aquifer or whether subsequent tectonic activity (a line of thermal springs traverses the peninsula at this point) opened the springs.

Since Ballance's visit the site has been reshaped in several ways. A farmer trying to extend his orchard North-east into the cleared area brought in a road grader to remove the debris. The effort was abandoned when the machine encountered a large number of quarry blocks just a half meter below the surface. Fortunately they were stacked neatly along the entrance, road, but several have since been stolen (Fig : 2). Sjöström and I documented the columns in 1986, and our final report will also contain an epigraphical study (carried out in 1983) of the inscribed blocks. A summary follows.

Because some of the blocks are partly buried, it is sometimes difficult to distinguish intact blocks from fragments, but the gross count is 58 pieces, including 10 columns well enough preserved to have measurable dimensions. 40 are of gray marble, frequently streaked by seams of iron oxide and veins of quartz. Eleven of these blocks can properly be called colossal. They are the brothers of the blocks whose astonishing size and elaborate step-cut shapes attracted the attention of travellers for centuries⁷. The largest block has a gross volume of 11.44 m³ and a weight of ca. 31 tonnes (Fig : 4; the intervals of the range pole are 20 cm). All the 16 inscribed blocks are of gray marble. The 14 which are dated all fall between 163 and 166, thus strongly confirming 166 as the latest attested date for the quarry whether on blocks found at the site or in Italy at the yards of the Imperial marble organization at Ostia and at Rome.

(7) For the early travelers to Teos, see Ruge, s. v. «Teos», *RE* 5A col. 569 I. Sjöström will study this literature in a chapter of the final report of our Teos survey.

In other respects also the new inscriptions are consistent with those already on record and offer no revelations.

Only 18 of the newly unearthed blocks are of **africano**, and most are small fragments. The quality of stone is generally poor. There is a good deal of quartz, in veins and nodules; large quantities of iron oxide give some of the blocks the appearance of rusting sheet steel. Green tones and silty streaks outnumber the prized splashes of vivid red against black. Although none of these pieces are dated, there is no reason not to assume that they are contemporary with the more numerous gray blocks, and so from the last documented years of the quarry's activity. The poor quality of the **africano** here has its counterpart, I believe, in a noticeable decline in the quality of **africano** used in Italy from the middle or late 1st century onward. This suggests to me that the beds of **africano** were being worked out and that the quarry may have been abandoned around 170 C.E. for that reason.

A second intervention by heavy machinery occurred when road crews came later to collect gravel for road surfacing from the flat area between the two debris hills North and North-west of the lake. Here Ballance had seen unbroken debris around the lake⁸, but there seems to have been a natural (or at least long-standing) depression beyond the lake to the North. The debris hill directly North of the lake has had its entire curving flank sculpted by graders on two levels, one 3 m above the other over the floor of this area.

The picture of human presence is completed by two dwellings, a sumptuous villa crowning the hill (natural) S. of the lake built by a Mr. Necati Atıl Akkan and a modest farmhouse just West of the villa.

Two very unusual aspects of this quarry strike the observer immediately: the whole site is very small, and actual quarry face inclines downward into the ground. The latter goes against the strong Roman preference for working above the surrounding ground level (for obvious reasons of ease in moving the blocks), and so this must result from a combination of sheer necessity and the desirability of the product.

Among Imperially owned quarries, the Karagöl is by far the smallest. Moreover, a large part of its output, at least toward the end of its productive life in the second third of the second century, was not **africano** but an undistinguished gray marble frequently penetrated with veins of quartz and iron streaks. For very sound economic reasons the

(8) Ballance, *PBSR* 34, p. 80.

Emperors generally chose very large deposits which were also near the sea, such as those of Proconnesus and Carrara. Two questions about Teos present themselves: are there other quarry faces now covered by the debris? and are there other sources in the area, under Imperial control or not? The second question remains to be answered. In the vicinity of Seferhisar there are reported to be several subsidiary quarries, the largest at Benler (also called Beyler)⁹. For administrative reasons we were unable to visit these sites. The importance of these quarries remains to be demonstrated, and we suspect that they produced only inferior grades of **africano**. But we will have to await documentation from our Turkish colleagues.

The first question becomes more urgent in light of the fact that most of the Karagöl quarry's output was not **africano** but an indifferent gray marble. To search for buried quarry faces we employed a seismic refractor. Ideally a refraction survey indicates not only the depth of bedrock below the soil surface but yields also the profile of the layer (s). Unfortunately we were able to complete only a partial survey of the South-west cleared area. The results are not unambiguous but do seem to show a deep fill of consolidated debris¹⁰. No evidence appeared for a bedrock of hard limestone here. The survey could have missed a high-speed layer at depths of 20 m or more, but common sense urges that such an impressive quarry configuraton would have left unequivocal superficial clues.

It remains possible, even likely that marble was quarried in the area until it was exhausted and a stratum of the kind of clastic melange seen around the lake was encountered. Furthermore, the presence of so many blocks in this area suggests that it was an active workshop area, at least at the end of the quarry's life. As Nuşin Asgari has shown us, such workshops are usually found in immediate proximity to extraction sites¹¹. Further, the epigraphy of Teos speaks of three branches (**bracchia**) of the quarry¹² at least one of which was probably under the South-west cleared area. But even if all of both cleared areas cover such quarry faces,

(9) M. Baran and G. Petzl, *Ist. Mitt.* 27-28 (1977-78) 301-08; paper delivered by Arch. Duran Mustafa Uz at the VIII Symposium on Excavation, Survey, and Archaeometry (Ankara 1986).

(10) I am most grateful to Prof. A. W. Gerhard Kunze, Department of Geology, The University of Akron, for helping design the survey and analyzing the seismic data.

(11) N. Asgari, *Proc. Xth Int. Congr. Class. Arch.* 1973 (Ankara 1978) 467-80 on the «summerside» workshops on Proconnesos; cf. Fant, *AJA* 89 (1985) 659f.

(12) *B(racchium)* III is named on many blocks: Bequignon, *RA* 28 [1928] 206f. no. 9, and Teos Survey nos. 83-1, 7, 8, 14.

the total surface area including the lake comes to only about 25000 m², still the smallest of the major quarries.

Two independent and disparate sources of information confirm that the supplies of **africano** were considerably smaller than were those of the other Imperially-owned polychrome marbles. One is epigraphical and involves analysis of the marks cut into dressed blocks. The other affords a means of quantifying the use of **africano** (and other marbles) at Rome.

Most of the Imperial quarries inscribed dressed blocks and columns with two serial numbers. The number preceded by N for N(umero) seems to have identified pieces approved for shipping to Rome¹³. Even if we cannot be dogmatic about the purpose of these serial numbers, we can safely take them as one index of annual output which can be set next to the same index from other quarries. If we compare a control set of the highest N(umero) numbers from each quarry, the output, of Teos is the smallest of the Imperial polychrome marble quarries by factors ranging from 2 to 4.5¹⁴.

- (13) L. Bruzza, «Iscrizioni dei marmi grezzi», *AnnInst* 42 (1870) 109; O. Hirschfeld, *Die kaiserliche Verwaltungsbeamten bis auf Diokletian* (Berlin 1905) 163, 166; Ch. Dubois, *Etude sur l'Administration et l'Exploitation des carrières... dans le monde romain* (Paris 1908) XIV; Bequignon, *RA* 28 (1928) 189.
- (14) The Five Highest N(umero) Numbers from the Most Important Imperial Polychrome Marble Quarries Compared:

Quarry	N(umero)	date	reference
Teos	140		Teos Survey 83-1
Teos	85	75	Bruzza no. 148
Teos	80	70/80's	Bruzza no. 166
Teos	159		Bruzza no. 186
Teos	139	160's?	Teos Survey 83-4
average: 120			
Chemtou	283	Domitian	Baccini no. 76
Chemtou	613	107	<i>CIL</i> VIII 14560
Chemtou	606	149	<i>CIL</i> VIII 14578
Chemtou	517	150	<i>CIL</i> VIII 14580
Chemtou	305	183	<i>CIL</i> VIII 14588
average: 539; as percent of Teos: 449 %			
Docimium	434	Domitian	Bruzza no. 302*
Docimium	144	96	Baccini no. 35
Docimium	228	99	Baccini no. 36
Docimium	421	lost	Bruzza no. 262
Docimium	135	146	Ostia Museum no. 3992C
average: 272.4; as percent of Teos: 227 %			

A second index of the production of Teos comes from a census of ancient marble columns in Rome conducted by Faustino Corsi in the early 1800 s. If we handle Corsi's numbers cautiously, we can compare the five chief Imperial polychrome marbles to one another as a percent of the columns in Rome. Teos accounts for only 9 % of the total, much less than might be expected¹⁵.

This picture goes a long way toward explaining the surprising lack of **africano** in the decoration of buildings in the great cities of Asia Minor. A traveller familiar with the use of marble in Italy is struck by this absence. There is also less **pavonazzetto**, for instance, than there is in Italy; but in Asia there are conspicuous displays of it, like the Library of Celsus and the colonnade of the less well-known **Marmorsaal** of the Harbor Baths at Ephesus, to name only two. But I know of no similar use of **africano**, and the incidental fragments I have noted are very few, even — or rather, especially — at Teos itself. Only tight Imperial control could have reversed the usual distribution pattern of a heavy material like marble whose cost rose steeply with distance from the source.

Now I believe that we are approaching an understanding of Dio Chrysostom's remark about the failure of the **poikiloi lithoi** of Teos to benefit the town. If the entire output of the quarry was reserved for

Karystos	242	Baccini no. 52
Karystos	330	Bruzza no. 23
Karystos	341	Bruzza no. 42
Karystos	250	Bruzza no. 63
Karystos	347	Bruzza no. 127

average: 302; as percent of Teos: 252 %

Chios	250+	Bruzza no. 181
Chios	166?	Bruzza no. 203
Chios	168	Bruzza no. 204
Chios	142	Bruzza no. 206
Chios	149	Bruzza no. 209

(the sample is too small to be reliable)

Baccini = P. Baccini Leotardi, *Marmi di cava rinvenuti ad Ostia e considerazioni sul commercio dei marmi in età romana* (Scavi di Ostia X, Rome 1979).

Bruzza = «Iscrizioni dei marmi grezzi», *AnnInst* 42 (1870) 106-204.

(15) F. Corsi, *Delle pietre antiche*³ (Rome 1845):

<i>Africano</i> /m. <i>Lucculleum</i> (Teos)	09 %
<i>Cipollino</i> /m. <i>Karystium</i> (Eubolia)	43
<i>Giallo antico</i> /m. <i>Numidicum</i> (N. Africa)	14
<i>Pavonazzetto</i> /m. <i>Phrygium</i> (Phrygia)	18
<i>Portasanta</i> /m. <i>Chium</i> (Chios)	16

100 %

Rome, there could be no local trade in the marble (since it was not a sculptural marble, there was no question of sculpture workshops in any case). There were no dealers, no middlemen, no artisans. There was no mechanism for the city of Teos to share in the value attached to **africano** and the high price it drew in Italy ¹⁶. The quarry operated outside the usual channels of private enterprise. Even on the level of manual labor the Imperial quarries created little demand since most of the motive power was provided by **damnati ad metalla**. The engineers and foremen were a cadre of Imperial technicians and were not local men. The only certain way in which the quarry was linked to the local economy is food, and these expenditures (for a labor force of several hundred) must have constituted a strong subsidy to local agriculture ¹⁷. But we cannot be sure that any other staple, such as iron for forging tools, was bought locally rather than imported by sea directly.

Thus the quarry was almost entirely divorced from the city. It contributed little to it and took nothing from it, not even its name. Teos, because of its former glory, provided Dio with a particularly poignant example of the sterility of wealth, but its genteel obscurity under the Empire was already of long standing, and quarry nearby served only to throw an ironic light upon it. 12

(16) In the Price Edict of A. D. 301 *m. Luculleum* was assigned a maximum price of 150 *denarii* per foot. 200 is the highest price listed, and we must remember that the transport component of that price must have been very small because of the quarry's easy access to harbors.

(17) Miss Joyce Reynolds kindly reminds me in a letter that the importance of such purchases should not be urged too strongly since the Imperial bureaucrats were likely to hold down the prices they would pay for local produce.

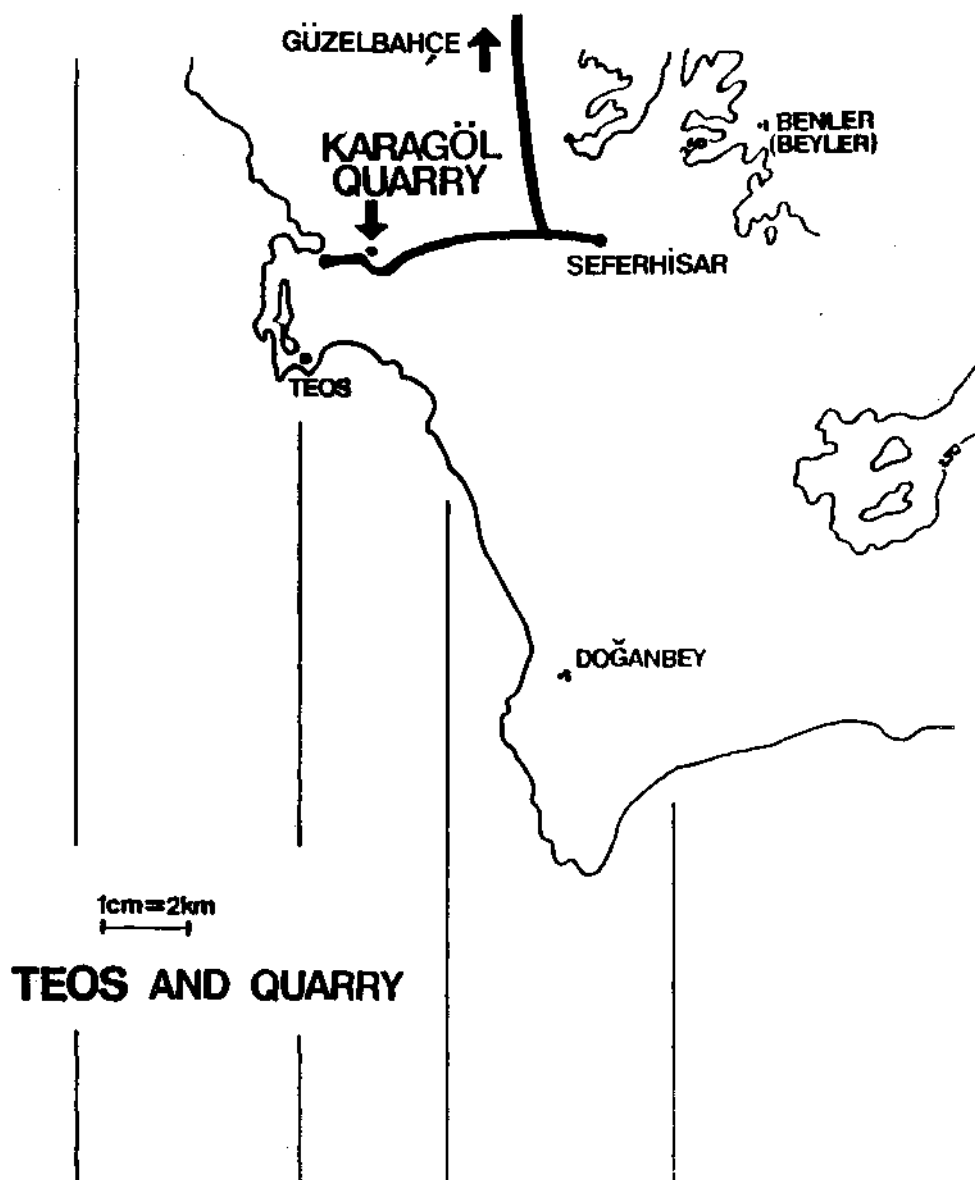

Fig. : 1 — Teos and the Vicinity of the Karagöl Quarry

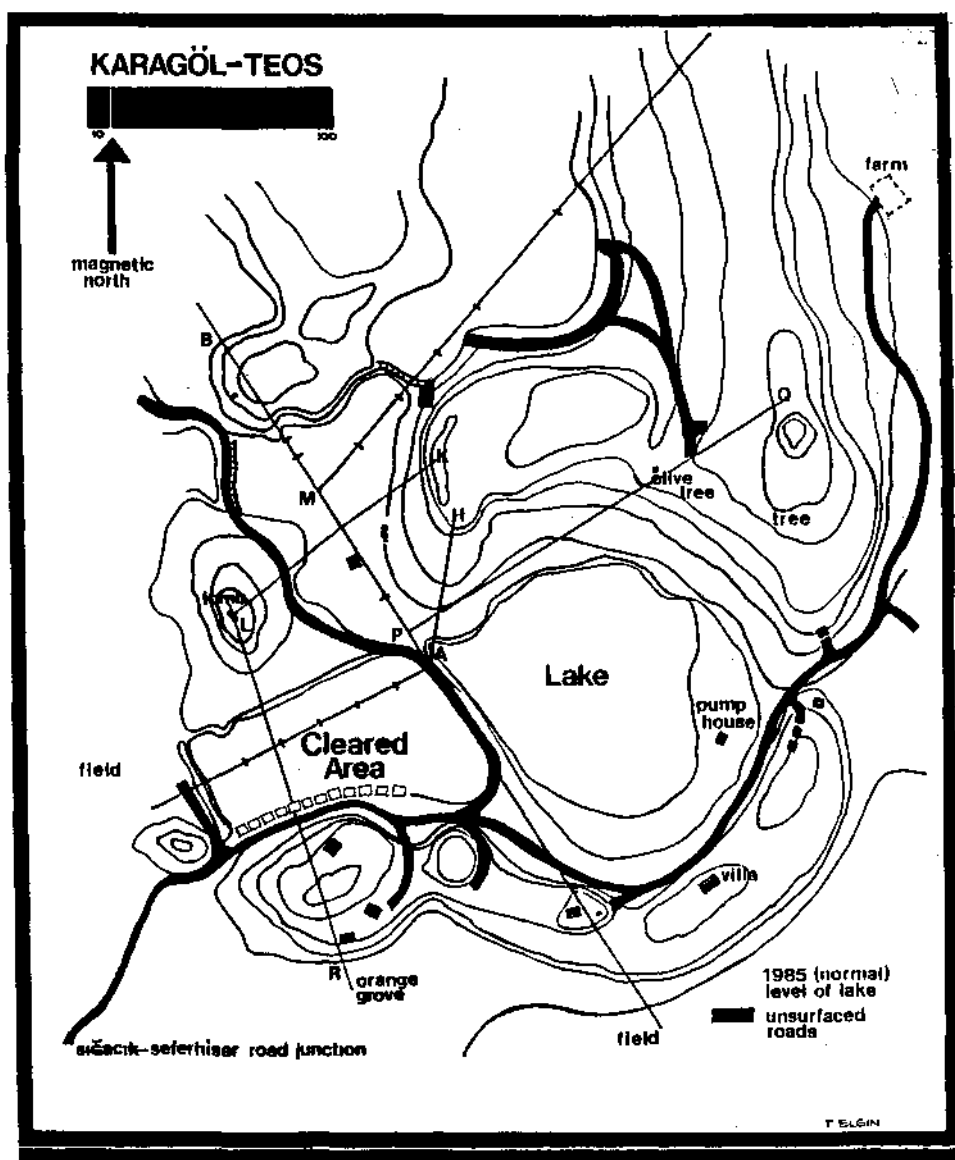

Fig. : 2 — Preliminary plan of the site of the Karagöl Quarry.

Fig. : 3 — View north - west across the Karagöl

Fig. : 4 — The largest of the blocks (ca. 30 tonnes). Discovered in the Cleared Area.

Fig. : 5 — View north across the Karagöl to Debris Hill

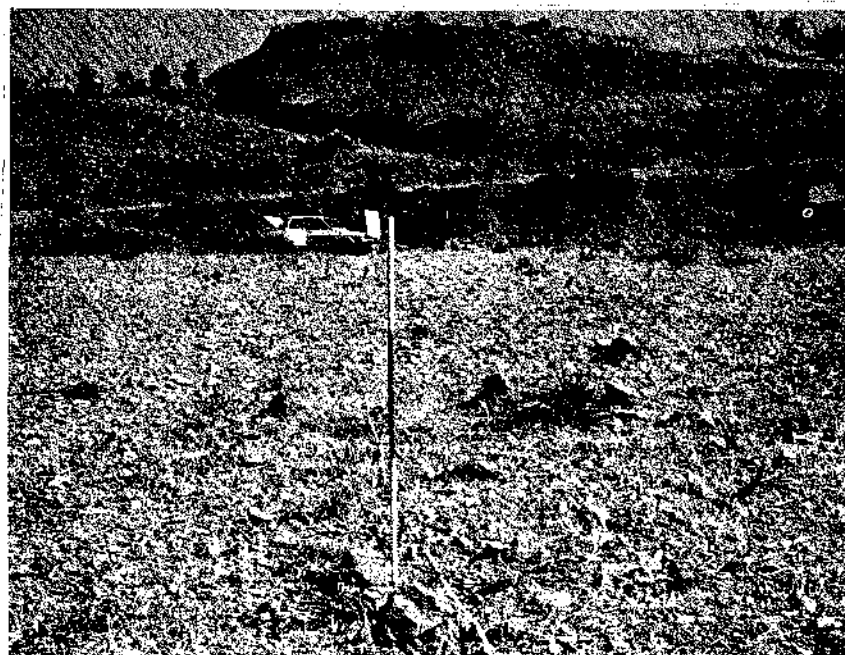

Fig. : 6 — Line of the Seismic Refraction Survey across the Cleared Area

FORSCHUNGEN IM ZONGULDAK 1986

Christian MAREK *

Von den zahlreichen Beobachtungen und Funden, die ich während meines zweimonatigen Surveys in den Vilayets Zonguldak und Kastamonu machte, kann ich hier nur ausgewählte Beispiele darstellen und kommentieren. Diese Auswahl soll sich vor allem an eine Frage der historischen Geographie des Römischen Nordwestkleinasiens anknüpfen, für die ich allerdings keine vollkommen schlüssigen Antworten bieten, sondern - wie es ja gerade bei der Arbeit des Epigraphikers die Regel ist - aus den Inschriftentexten heraus eher neue Fragezeichen aufstellen werde.

Das Gebiet, auf das ich mich konzentrieren möchte, ist der Grenzbereich von Bithynien und Paphlagonien. Während wir durch die Zeugnisse der antiken Schriftsteller für den Küstensaum des Schwarzen Meeres zwar keine einheitlichen aber doch klar lokalisierbare Angaben besitzen, die sich auf die bithynisch-paphlagonische Landesgrenze und die Grenze der Stadtterritorien von Tioion und Amastris beziehen, gibt die Quellenlage für eine Erörterung der Grenzfrage im Landesinneren wenig her. Die Frage des Grenzverlaufes stellt sich hier nicht allein im Hinblick auf die beiden historischen Landschaften Kleinasiens, sondern zugleich auf die Römischen Provinzen Bithynia und Galatia und schließlich auch auf die in diesem Bereich zu lokalisierenden Städte.

Nach Strabon lag Bithynion, das heutige Bolu, im Innern Bithyniens, es bleibt aber offen, wie weit sich Bithynien von dort noch nach Osten ausdehnte. Auf der anderen Seite betreten wir gewissermaßen «sicheren» Boden erst wieder im Territorium von Gangra, dem heutigen Çankırı, das sich in der Römischen Epoche eifersüchtig als «älteste Stadt» Paphlagoniens betitelte und nach der herrschenden Forschungsmeinung bei der Annexion Innerpaphlagoniens unter Augustus zur Provinz Galatia kam.

Von Krateia-Flaviopolis (vermutl. beim heutigen Gerede) einmal abgesehen, findet sich zwischen diesen beiden extremen Punkten die einzige sicher lokalisierbare antike Ortslage einer Stadt in Kaisareia-Hadrianopolis beim heutigen Eskipazar. Die Gründungsgeschichte dieser Stadt

(*) Dr. Christian MAREK, Seminar für Alte Geschichte Wilhelm - Röpke - Str. 6. C, 3550 Marburg/Lahn BATI ALMANYA.

und ihre Zugehörigkeit zu einer der in Frage kommenden Landschaften sind umstritten, und ich komme auf dieses Problem zurück. Sowohl das Gebiet um Eskipazar als auch die weitere Umgebung von Karabük und Safranbolu sind früher schon wiederholt von Forschern auch mit epigraphischem Interesse untersucht worden: Ich nenne vor allem die französischen Gelehrten Doublet, Legrand und Mendel, die Deutschen Leonhard und Dörner sowie die türkischen Forscher Ahmet Gökoğlu und İsmail Kaygusuz. Kaygusuz hat erst vor wenigen Jahren einen Survey im nordwestlichen Vilayet Çankırı mit interessanten Materialfunden durchgeführt. Einige der schon im vorigen Jahrhundert veröffentlichten Inschriften konnte ich wiederentdecken, andere noch unbekannte hinzu finden. Überhaupt erwies sich das Bergland besonders südwestlich von Karabük als reich an Überresten aus der Antike, die für die Römische Kaiserzeit auf eine dichtere Besiedelung schließen lassen.

Die historische Geographie der Umgebung von Karabük gibt nun auch einen Ausgangspunkt für die Erörterung der Grenzproblematik. In dem nicht sehr breiten Tal vereinen sich unmittelbar östlich von dieser Stadt zwei längere Flüsse, der Soğanlı und der Araç, um von hier als Yenice Irmak durch enge Schluchten das Küstengebirge zu durchbrechen und bei Hisarönü als Filyos Çayı in das Schwarze Meer zu münden. Im Namen Filyos hat sich der antike Name Billaïos erhalten, dessen Mündung hier, wenige km östlich der Akropolis von Tieion, auch durch die antiken Berichte bezeugt ist. Der Billaïos galt als Grenzfluß zwischen Bithynien und Paphlagonien. Sein Oberlauf kann nicht der heutige Devrek Çayı gewesen sein, den L. Robert sicher als den antiken Ladon identifiziert hat. Mithin erweist sich als Billaïos zum mindesten derjenige Teil des Flußsystems, der von Karabük bis zur Küste reicht. Ob der Billaïos noch weiter oberhalb mit dem Araç oder dem Soğanlı gleichzusetzen ist, kann nicht sicher entschieden werden.

Ein anderer, wichtiger Anhaltspunkt für die Grenzproblematik ergibt sich aus der Bestimmung eines in der Antike Skorobas genannten Berges. Diesen Berg soll Mithradates Eupator auf dem Vormarsch nach Westanatolien im Jahre 89 erstiegen haben. Appian gibt seine Lage an mit: ὁ τέλος ἐστὶ βιθυνῶν καὶ τῆς Ποντικῆς χώρας «Er ist Grenze zwischen Bithynien und dem Pontischen Gebiet». Wo dieser Berg zu suchen ist, kann aus der Abfolge des Feldzuges genauer ermittelt werden. Die Römische Seite hatte nach Appian mit drei Heeresabteilungen Stellung bezogen: Lucius Cassius an der Grenze zwischen Bithynien und Galatien, Manius Aquillius an der Stelle «wo Mithradates auf seinem Vormarsch nach Bithynien durchkommen mußte» (ἡ διαβατὸν ἦν ἐς βιθυνίαν τῷ Μιθριδάτῃ) und Quintus Oppius in den Bergen

Kappadokiens. Die erste Schlacht zwischen dem pontischen General Archelaos und dem Bithynerkönig Nikomedes fand im Amniastal statt, das ist die Ebene zwischen Taşköprü und Kastamonu. Da der unterlegene Bithynerkönig auf die Stellung des Manius zurückgeworfen wurde, lag diese jedenfalls näher an dem vorrückenden Feind als die Position des Cassius, der ja an der Grenze von Bithynien und Galatien stand. Die Verbindungswege vom Amniastal nach Westen, nach Bithynien, münden ohne Zweifel in der Ebene von Karabük, gleichgültig, ob man sie über Daday und Eflani oder am Rande des Araç Çayı verfolgt. In Appians Bericht knüpft sich unmittelbar an die Besteigung des Skorobas der Rückzug des Manius und seine Niederlage gegen die Verfolger noch bevor er die Position des Cassius erreichen konnte. Aus diesen Angaben ergibt sich mit hoher Wahrscheinlichkeit, daß der Grenzberg zwischen Bithynien und dem sogenannten «pontischen Gebiet» in der Umgebung von Karabük zu suchen ist. Und gerade hier befindet sich tatsächlich der höchste Gipfel des gesamten überhaupt in Frage kommenden Grenzlandes, der knapp 2000 m hohe Keltepe. Der Berg erhebt sich steil über dem Südufer des Yenice (Billaios) und bildet mit dem Nachbargebirgszug im Süden, dem Gökceler Dağı, einen Sperrriegel gegen Westen.

Der Keltepe ist m. E. mit dem antiken Skorobas gleichzusetzen, und die Grenze zwischen den Landschaften Bithynien und Paphlagonien verlief mithin auf dem Gebirgszug westlich der Ortslage des antiken Kaisareia-Hadrianopolis (Eskipazar). Dies kann noch untermauert werden durch einige epigraphische Zeugnisse. İsmail Kaygusuz fand ganz in der Nähe von Eskipazar in den Dörfern Deresemail und Köyceğiz Inschriften, welche die Ortslage von Komai mit Namen Karzene und Kimistene sichern. Die Endungen mit -ene lassen auf ehemalige Zugehörigkeit zum Pontischen Eparchiensystem schließen, von dem Strabon zahlreiche Namen mit derselben Endung überliefert, wie z.B. Blaene, Saramene, Sidene, Pimolisene, Gazakene, Diakopene etc.

Ein weiteres Kriterium kommt hinzu. In den von Kaygusuz entdeckten und publizierten Inschriften wird häufig nach einer lokalen Ära datiert. Städte beginnen eine solche Zeitrechnung normalerweise aus Anlaß ihrer Gründung bzw. Neugründung oder der Befreiung aus Fremdherrschaft bzw. einem als solche propagiertem Ereignis. Ären wie diese sind in den Inschriften der Städte Bithyniens gar nicht bekannt, in Paphlagonien dagegen häufig. Das ist schon historisch sehr leicht zu begründen, kann aber von mir jetzt nicht ausgeführt werden. Das Vorkommen der Ära paßt jedenfalls zu einer ursprünglichen Zugehörigkeit zu Paphlagonien, wie es von Kaisareia Hadrianopolis noch in den Iustinianischen Novellen behauptet wird. Unter dieser Voraussetzung klärt sich m.E. auch, was es

mit dem früheren, d.h. vor-hadrianischen Namen der Stadt auf sich hat. Er ist uns aus einer Inschrift als Kaisareia-Proseilemmeniton, d.h. «die Hinzugenommenen» bekannt, und man hat ihn in der Forschung so gedeutet, daß mit der Gründung der Stadt ihre Abtrennung von Bithynia und Eingliederung in Galatia stattfand. Der Ausdruck wäre aber ziemlich sinnlos, wenn er den Wechsel von einer in eine andere Provinz meinen würde. Mit solchen Titeln möchte eine Stadt sich hervorheben. Man verwendete ihn eher, um an die Aufnahme in den römischen Herrschaftsbereich und Herausnahme aus dem Barbarenland zu erinnern. Nun kann das Ereignis kaum mit der Provinzgründung unter Pompeius zusammenfallen. Die Existenz der Ära in Verbindung mit dem Titel: die Hinzugenommenen und dem Namen Kaisareia läßt stattdessen an eine Befreiung aus der Herrschaft des Barbarenfürsten Deiotarus und die Aufnahme in eine römische Provinz, Galatia, oder, was keineswegs ausgeschlossen ist, Bithynia, im Jahre 6/5 v. Chr. denken. Die Gründung von Kaisareia ginge dann auf Augustus zurück.

Eine andere Frage der historischen Geographie dieser Region ist der Verlauf der Stadtgrenzen. Ich möchte sie mit den folgenden Ausführungen einer Antwort näherführen. Das Territorium von Kaisareia Hadrianopolis muß in der römischen Kaiserzeit im Norden irgendwo durch das Territorium von Amastris, im Osten das von Gangra begrenzt gewesen sein. Indizien gegen uns eine von Kaygusuz im Dorf Meydan, nördlich von Çerkeş, und eine von mir in Kahyalar, am Nordosthang des Keltepe, gefundene Inschrift. Hier wie dort werden seleukidische Monatsnamen verwendet, was zu einer römischen Neugründung wie Kaisareia sehr schlecht paßt. Es kann also eine gewisse Wahrscheinlichkeit dafür in Anspruch genommen werden, daß die Inschrift von Meydan bereits im Gebiet von Gangra, die von Kahyalar im Gebiet von Amastris aufgestellt worden war.

In einem der Dörfer am Nordhang des Keltepe, das in den vierziger Jahren schon von Ahmet Gökoğlu besucht worden war, fand ich die wohl interessanteste neue Inschrift. Es handelt sich um eine Grabinschrift in Hexametern auf einer der für die Gegend typischen, runden Stellen. Die Wiederherstellung des Textes ist noch nicht in allen Einzelheiten befriedigend gelungen. Jedenfalls wird in dichterischer Form der Lebenslauf eines Mannes namens Preiskos (lat.: Priscus) dargestellt, der in der römischen Armee zur Militia Equestris aufgestiegen ist. Er rühmt sich, während seines Dienstes Kämpfe ausgefochten zu haben, die mit den Taten des Achill vergleichbar sind. Kaiser Trajan wurde auf ihn aufmerksam, da er außergewöhnliche «Schönheit, Jugend, Kraft und Körpergröße» besaß; der Kaiser beförderte ihn, gab ihm «Kranz» und

«Skeptron», worunter sicher *corona aurea* und *hasta pura*, die Orden des *Primuspilus*, zu verstehen sind. Der Mann fühlte sich offenbar zu einer Erläuterung dieser seinen Landsleuten nicht unmittelbar vertrauten Privilegien veranlaßt. Er berichtet dann, daß er aus dem Militärdienst ausschied und als Ruhmesbeispiel, besonders zum Stolz seiner Eltern, in die Heimat zurückkehrte. Er kümmerte sich jetzt um die Bewirtschaftung des väterlichen Landgutes und leitete die Bauern an, das Land nach den Maßregeln des Hesiod zu bestellen, und er lebte, wie er sagt, in Fülle und Reichtum bis zum Ende.

Die Einmaligkeit der Inschrift besteht in der dichterischen Um- und Ausgestaltung eines durch sehr zahlreiche lateinische und griechische Cursusinschriften belegten Vorgangs. Besonders Trajan ist bekannt dafür, in den Daker- und Partherkriegen die Verleihung von Orden und Beförderungen überaus großzügig gehandhabt zu haben. Allein wie der Mann diesen Vorgang aus seiner provinziellen Perspektive dichterisch darstellt, desgleichen, wie er seine herausragende Position in der Heimat beschreibt, in welche er durch seine militärische Karriere gelangt ist, - damit gibt dieser Text ein beachtenswertes Zeugnis für die sozialen Verhältnisse im Innersten der Provinz.

Mein Dank für die Genehmigung und Unterstützung meiner Forschungen gilt der Antikenverwaltung, insbesondere ihrem Direktor Nurettin Yardımcı, sowie Herrn Mustafa Karahan. Danken möchte ich auch den vielen türkischen Freunden und Kollegen, die mir geholfen haben, insbesondere dem Vertreter des Ministerium, Herrn Ibrahim Atalay.

KELENDERİS 1986 YILI ÇALIŞMALARI

K. Levent ZOROĞLU *

Antik Kilikya bölgesindeki Kelenderis¹ kentinin kalıntıları bugün İçel ili Gülnar ilçesine bağlı Aydınçık Kasabasında veya halen yöre halkının kullandığı Gilindire'dedir (Resim : 1). Herşeyden önce antik Kilikya veya Isauria arasında el değiştiren bölge ötedenberi Dağlık Kilikya'nın (Kilikia Tracheia) sınırları içinde kabul edilmektedir.

Beni burada araştırma yapmağa sevkeden malzeme özellikle Silifke, Erdemli ve Adana müzelerine satınalma yoluyla gelmiş çeşitli kap kakaklar olmuştur. Bir kısmını daha önce merhum Bahadır Alkım hatıra kitabında ele aldığımız² bu örnekler M.Ö.V. yüzyıldan itibaren kentin Attika ile bağlantısı bulunduğunu malzeme açısından da kanıtlamaktadır. Sözüünü ettiğimiz bu müzelerdeki çalışmalarımızda tesbit ettiğimiz Attik resamlardan Klügmann'ın ressamının bir lekythosu en önemli buluntularımızdan biridir³.

1986 yılı çalışmalarımızı iki ayrı konu üzerine yönelttik⁴. Bunlardan ilki halen pek çoğu ayakta veya görülebilir durumda olan mezar ve

(*) Doç. Dr. K. Levent ZOROĞLU, Selçuk Üniversitesi Arkeoloji ve Sanat Tarihi Bölümü, KONYA.

(1) Antik Kelenderis (Strabo 14, 5, 3) veya Kelenderitis'in (Plin. N. H., V, XXII, 92) Suriyeli Sandokos tarafından kurulduğu (Apollodoros III, 14, 3) bildirilmektedir. M. Ö. 425'deki Atina vergi listelerinde adı geçen şehir (CIA I, Nr. 37) hakkında bk. RE XI, 1, 138-2 (Ruge) ve J. D. Bing, JNES 30, 1971, 105 ve Not. 50). Kelenderis adının Anadolu'lu olduğu hakkında bkz. A. Erzen, Kilikien 1940, 68, Not. 108. Aydınçık adı kasabaya sonradan verildiği halde bugün bile halk arasında Gilindire kullanılmaktadır. R. Heberdy - A. Wilhelm'de (Reisen in Kilikien, 1896, 93'de) kasabanın adı Çelindre (Tschelindre) olarak anılır.

(2) Bkz. L. Zoroğlu, Kelenderis Mezar Buluntuları, Anadolu Araştırmaları X, 1986, 455 vd.

(3) Attik Figürlü vazo örnekleri yakında yayınlanacaktır.

(4) Çalışmalarımıza maddi destek sağlayan Selçuk Üniversitesi Araştırma Fonu Başkanlığına, Eski Eserler ve Müzeler Genel Müdürlüğü'nün ilgili birimlerindeki meslekdaşlarıma ve Genel Müdür Yardımcısı Sayın Nimet Berkok'a teşekkürü borç bilirim. Ekibimize her türlü kolaylığı sağlayan Aydınçık Belediye Başkanı Mustafa Köse'ye, ekibimizde yer alan öğrencilerimiz A. Çalık ve O. Yaradılmış'a, özellikle mimari çizimleriyle büyük yardımını gördüğümüz Ahmet A. Tırpan'a minnettarlığımı bildiririm.

mezar alanlarını tesbit ederek bunların elden geldiğince plan kesitlerini çıkarmak, ikinci olarak da antik şehrin yerinin tesbiti ve sınırlarının belirlenmesidir.

Mezarlar bugünkü Aydıncık kasabasının yerleştiği alan ile Orman Şefliğinin depolarının bulunduğu bölgede yer almaktadır (Resim : 2, 3). Çalışmalarımızda esas olarak iki tip ve bu tiplere ait alt gruplar olan mezarlar tesbit ettik. Birinci tip yerüstü, ikinci tip kaya oygu tipi olup, yerüstü mezarları da iki alt gruba ayırmış bulunuyoruz. Bu tipin ilk grubunu ve yerüstü mezarların çoğunluğunu oluşturan grup, tonozlu mezarlardır ve aynı zamanda bu bölgede bol bulunan bir tipi temsil eder. Elimizdeki en sağlam örnekler göre bunlar bir giriş ve esas mezar odasından oluşmaktadır. Orman İşletme Müdürlüğü sahasında bulunan bir mezar yaklaşık 7 m. uzunlukta ve 2,70 m. kadar genişliktedir (Resim : 4, 5). Yassı moloz taşlarla örülen duvar ve tonoz örtüsü içte sıvalıdır. Tonozun yerden yüksekliği 2,30 m. kadar olup, ön odadan mezar odasına geçiş kemerlidir.

Aynı şekilde tonozlu ancak iki katlı olan bir başka mezar ise bu tipin en sağlam kalmış örneğidir (Resim : 6, 7). 2,50 m. kadar uzunlukta, 1,75 m. kadar genişlikte ve 2 m. kadar yükseklikte olan alt kat tonozlu kısımdan kaya oygu tipinde bir mezara geçilmektedir. 4.50x3,25 m. ölçülerinde olan mezar odasının içi toprak dolu olduğu için tam yüksekliğini alamadık. Ancak bu kısmın tonozlu giriş kısmının zemininden daha alçak bir zemine sahip olduğu açıkça görülmektedir. Üstteki tonozlu oda batıya açılan bir pencereye sahiptir ve biraz daha dar olmakla birlikte diğer ölçüleri ile alt kattaki odaya uymaktadır⁵.

Bu tipe ait bir mezarın tonozlu kısmının yıkılmış haliyle günümüze ulaşan bir örneği özellikle kaya oygu bölümünün nasıl olduğu konusunda iyi bir fikir verecek durumdadır (Resim : 8). Bu tür tonozlu mezar yapılarının asıl mezar odalarını oluşturan kaya içine oyulmuş bölümünün tonozlu yapı ile birlikte yapılıp yapılmadığını söylemek güçtür. Zira ikinci tip mezarların hemen tümünü yalnızca kaya oygu tipi yeraltı mezarları oluşturmakta, böylece kaya oygu tipi mezarların daha sonra tonoz ilavesiyle yeniden kullanılmış olabileceği de akla gelmektedir. Bu konunun çözümü ilerdeki araştırmalarımıza bırakılmıştır⁶.

(5) Kelenderis'den günümüze ulaşan bu tip mezarlardan daha bir kaç tanesi Aydıncık'ın değişik yerlerinde kimi fırın, depo vb. gibi amaçlar için kullanılırken, kimi de yıkılmağa terkedilmiş, harap durumdadır.

(6) Tonozlu mezarların tarihlenmesi hakkında bir çalışma yapamadık. Bunların diğer Kilikia şehirlerinde revaçta olduğu özellikle Anamurium kazılarında tespit edilen örneklerle karşılaştırıldığında kolayca anlaşılır. E. Alföldi-Aksenbaum, *Anamur Nekropolü* 1971, Lev. IV - V.

Yerüstü mezarlarının bir başka tipi olan anıtsal mezar antik Kelenderis'de tek örnekle temsil edilmektedir. Merkez mahallesinde, Anamur yolunun 30-40 m. kadar kuzeyindedir (Resim : 2). Halk arasında «dört ayak» olarak da anılan bu anıt mezar, bir podyum üzerinde dört kemer ayağının taşıdığı pramidal çatıdan oluşmaktadır (Resim 9, 10). Yapının asıl mezar odası veya kriptâ kısmı bugün toprak altındadır. Kemer ayaklarının oturduğu podyum kare şeklinde olup, kenarları 4,60 m. podyumdan itibaren yapının tüm yüksekliği ise 8,30 m. dir. Ancak daha önce yıkılmış olan çatıyı tamamladığımızda tüm yüksekliğin en azından 10 m. ye ulaşacağını söyleyebiliriz. Kemer üç fascialı bir arşitrav şeklinde profilendirilmiş, kemer ayaklarının dış köşe kısımlarına yarım plaster sütun görüntüsü verilerek, üstte kemerle birlikte esas arşitravı taşıyan Korint tipi sütun başlıkları yapılmıştır. Dışbükey olarak şekillendirilen friz süssüz bırakılmış, buna karşılık üstteki dış kesimi sırasının arasında yer alan kasetlere rozet ve benzeri bitki süsleri yapılmıştır.

Kelenderis'de tek örnekle temsil edilen bu mezar tipinin değişik örnekleri için özellikle Kommagene'den birkaç benzer mezara değinmek gerekirse, buradaki tiplerin gösterdiği mimariden esasta farklı olmadığı gözlenir; tarihleme açısından yine onlar gibi, geç II. ve erken III. yüzyıldan olduğunu da ekleyebiliriz⁷.

Antik Kelenderis'de görülen ikinci grup mezarlar kaya oygu tipidir. Bunların en yoğun olarak bulundukları yerler antik şehrin batısında Orman İşletmesi Müdürlüğü sahası ile doğuda Sağlık Ocağının bulunduğu kesimdedir (Resim : 11).

Bunların hemen hemen tümü açılarak tahrip edildiği için sözünü ettiğimiz yerlerde günümüze kaya üzerinde çukurlar halinde ulaşmıştır. 1971 yılında Adana Müzesi uzmanlarınca yapılan bir çalışmada hiç açılmamış bir mezar ele geçmiş ve bu mezar temizlenerek bilhassa bu tipin kullanıldığı devir hakkında bir fikir edinmemiz imkanı doğmuştur. Bu mezar ve buluntuları tarafımdan yayınlandığı ve iki yıl önceki araştırma oturumunda kısaca söz edildiği için fazla durmayacağız⁸. Plan olarak merdivenle inilen bir giriş ve mezar odasından ibaret olan bu mezarlar eldeki buluntulara göre M.Ö.V. yüzyıldan itibaren en azından Hellenistik Çağ sonuna kadar kullanılmışlardır. Başta sözünü ettiğimiz Attika irhalı kaplarda bu tip mezarlarda bulunmuşlardır.

1986 yılı çalışmalarımızın bir bölümünü de limanın batısında ve harap bir şekilde ayakta duran hamamda yaptık. Yapı dış ölçüleriyle dik-

(7) J. Wagner, Die Römer an Euphrat und Tigris, *Antike Welt* 1985, Abb. 52, 53, 54, 57, not. 126.

(8) Bkz. yuk. d. not. 2.

dörtgen planlı olup, yapının üç mekanını çevreleyen duvarlar yer yer tahribata ve sonradan yapılan eklemelere rağmen halen ayakta durmaktadır (Resim : 12, 13). Bu mekanlardan kuzeye bakanı şimdi yıkılmış olan kubbeli bir örtü, diğerleri de tonoz ile kapatılmış idi. Dördüncü mekan ise tamamen yıkılmış olup, tahrip olan zeminin duvar diplerine rastlayan kısımlarında yer yer mozaik kalıntıları bulunmuştur (Resim : 14). Üçüncü mekan 19. yüzyılda bir depo binası haline getirilmiş ve birinci katı taşımak üzere sivri kemerler yapılmıştır (Resim : 15). Yapının içi halen kalın bir toprak dolgu ile örtülü olduğundan burada geniş bir plan çalışması yapılamamıştır. Hamam, gösterdiği plan bakımından büyük bir ihtimalle geç Roma dönemine ait olmalıdır⁹. Hamamın yaklaşık 200 m kadar güneyinde, Niyazi Duman adlı bir vatandaşın bundan 3-4 yıl önce evini genişletmek amacıyla yaptığı inşaat sırasında önce insitu bulunup sonra kırılan bir yapı zeminine ait parçalar burada Geç Antik Çağa ait bir kilisenin varlığına işaret etmektedir (Resim : 16, 17). Opus sectile tekniği ile yapılan bu zeminin benzerleri Silifke yakınında Aya Thekla'da ve Silifke kazısında ortaya çıkarılmıştır¹⁰.

Araştırmalarımız sonucu antik Kelenderis kentinin bugünkü limanın batısında halen çok az iskan görmüş alanda ve kısmen de Orman İşletme Müdürlüğü sahası içinde kaldığını düşünüyoruz (Resim : 2). Şehrin sur duvarlarına ait gözle görülür kalıntılar yoktur. Ancak parçalar halinde bir yarımadayı çevreleyen duvar tesbit ettik ise de, bu konuda emin olmadığımızı belirtmek isteriz.

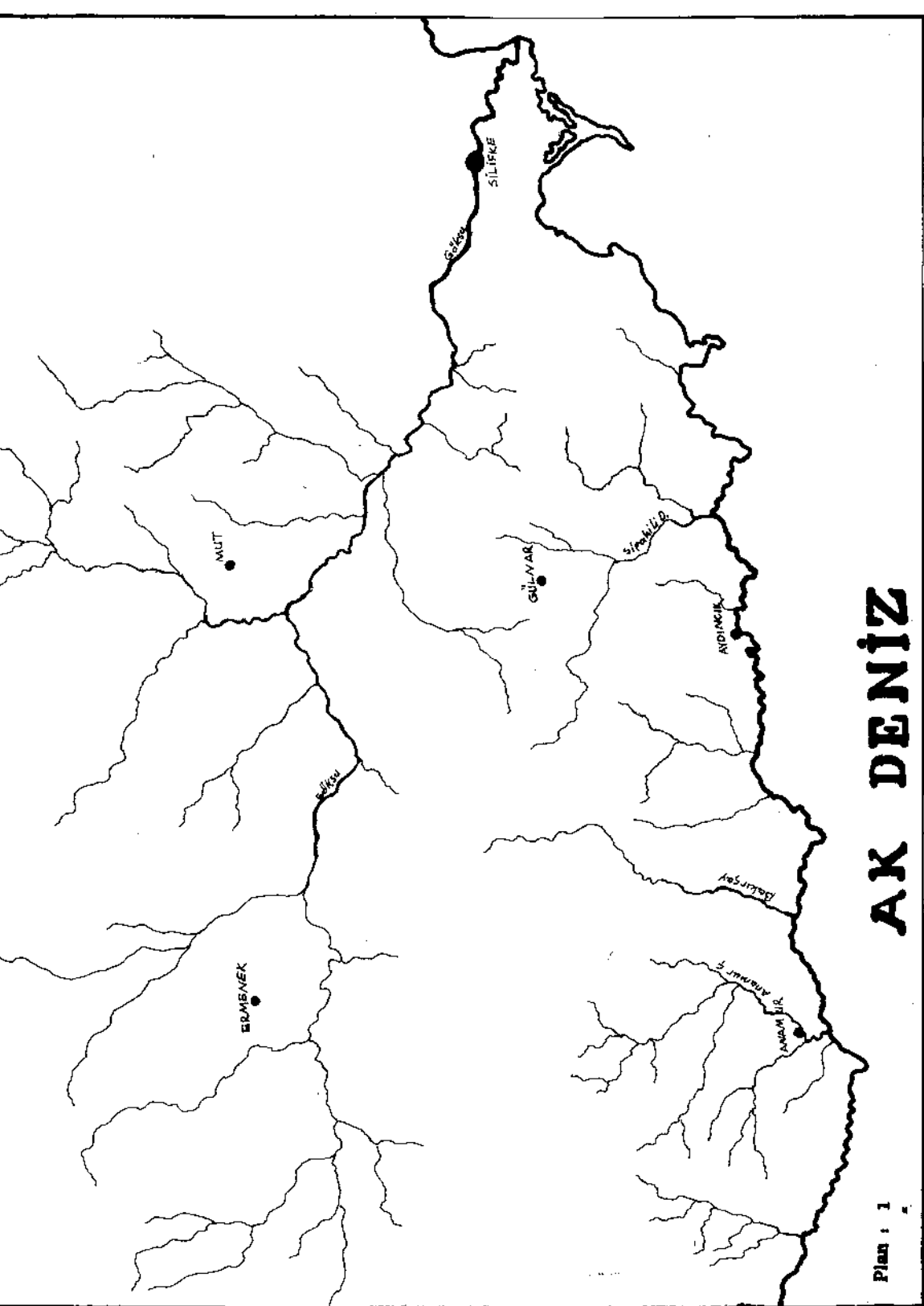
Yaklaşık 80 yıl önce Heberdy ve Wilhelm tarafından bulunan ve yayınlanan bir kitabeyi¹¹ geçen yıl Belediye tarafından inşa edilen denize nazır düğün salonuna ait istinat duvarında köşe taşı olarak kullanılmış biçimde bulduk (Resim : 18). Bu kitabe dışında başka yazılı bir buluntumuz yoktur. Ancak çeşitli yüzey buluntularımız Kelenderis'in M.Ö.V. yüzyıla kadar uzanan bir geçmişi sakladığı inancımızı kanıtlamaktadır.

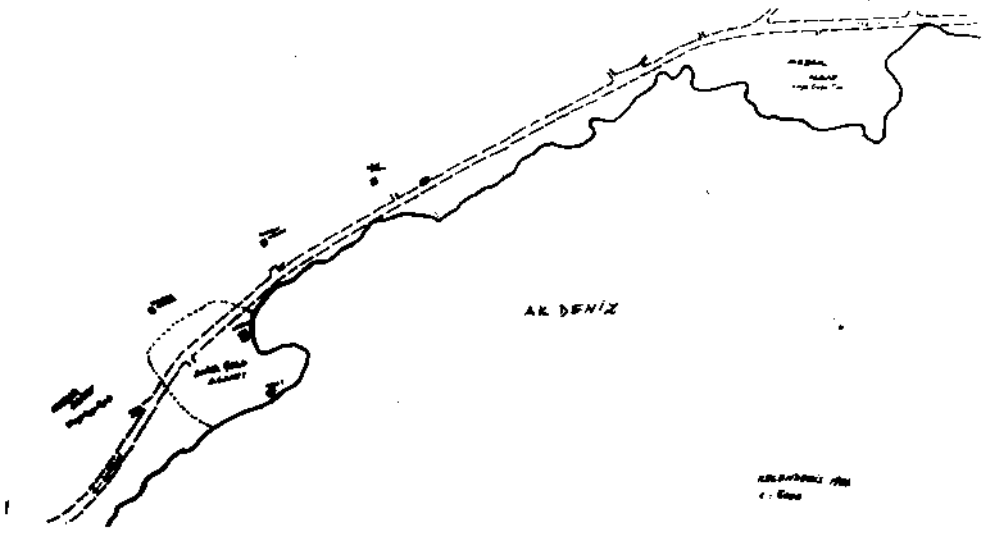
(9) Kelenderis Liman Hamamını daha çok Anamurium kazılarında bulunan hamamlarla karşılaştırmak istiyoruz. 1986 yılı çalışmalarımız için zaman ve maddi imkanlarımız yeterli olmadığından plan, kesit ve rölövelerini çıkaramadık.

(10) Aya Thekla : *MAMA II*, 1930, fig. 22.; Silifke : Ç. Topçu, Seleukeia-Kalykadnos (Silifke) 1983 yılı Kazı Çalışmaları, IV. Kazı Sonuçları Toplantısı 1984, 449, res. 5, 7.

(11) Heberdy-Wilhelm, a.g.e., 96, No. 179

Plan : 1

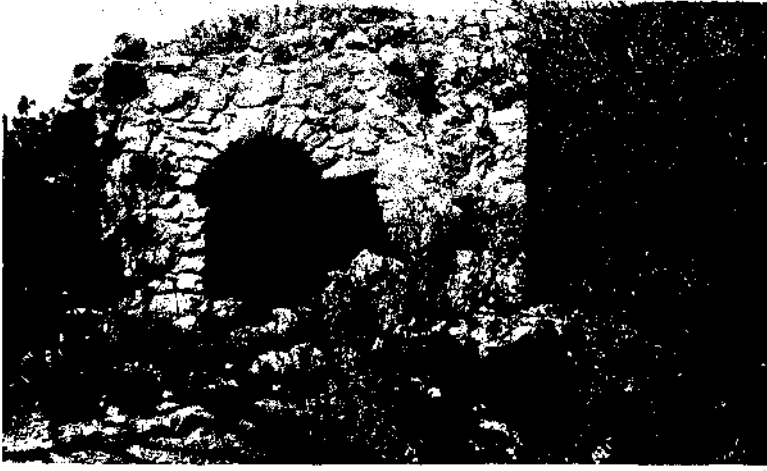

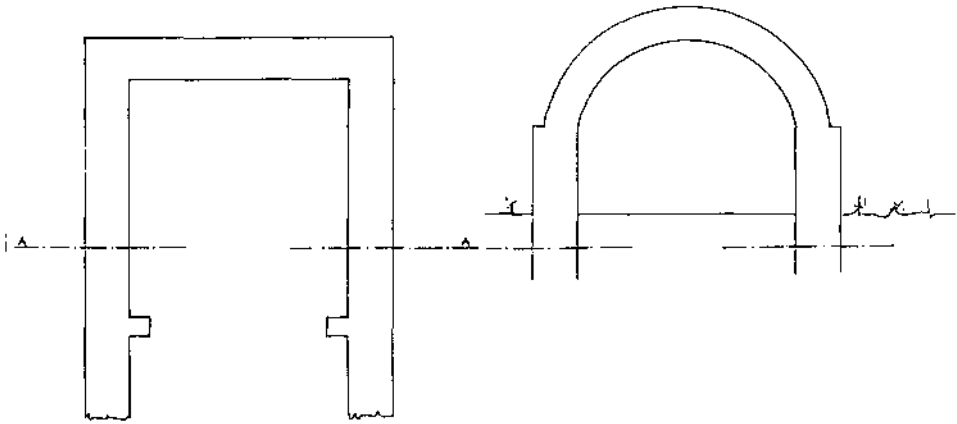
Resim : 2

Resim : 3

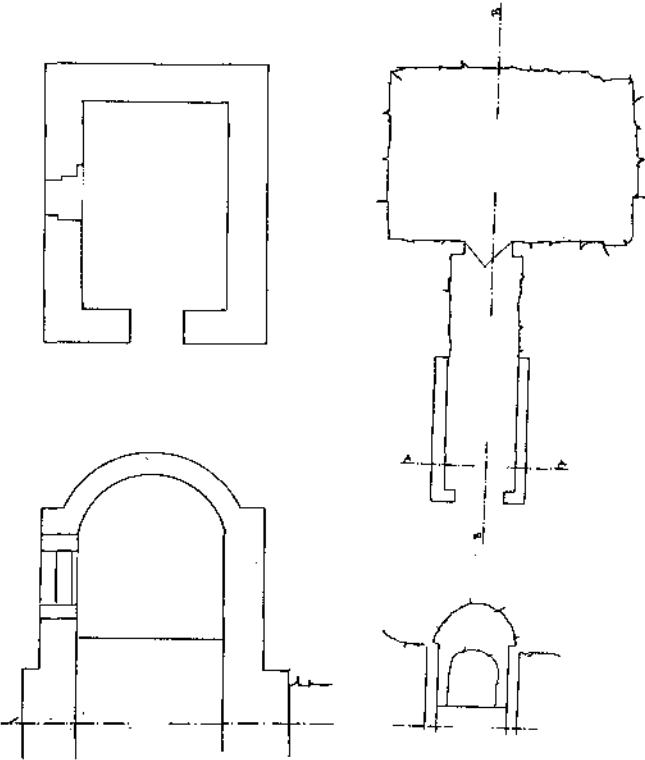
Resim : 4

Resim : 5

Resim : 6

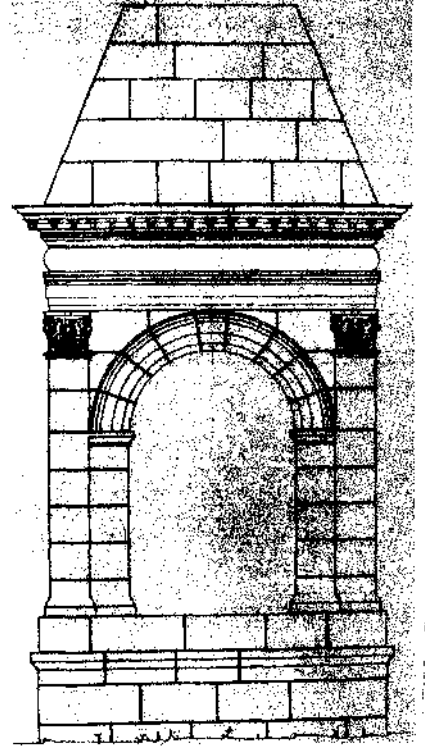
Resim : 7

Resim : 8

Resim : 9

Resim : 10

Resim , 11

Resim , 12

Resim : 13

Resim : 14

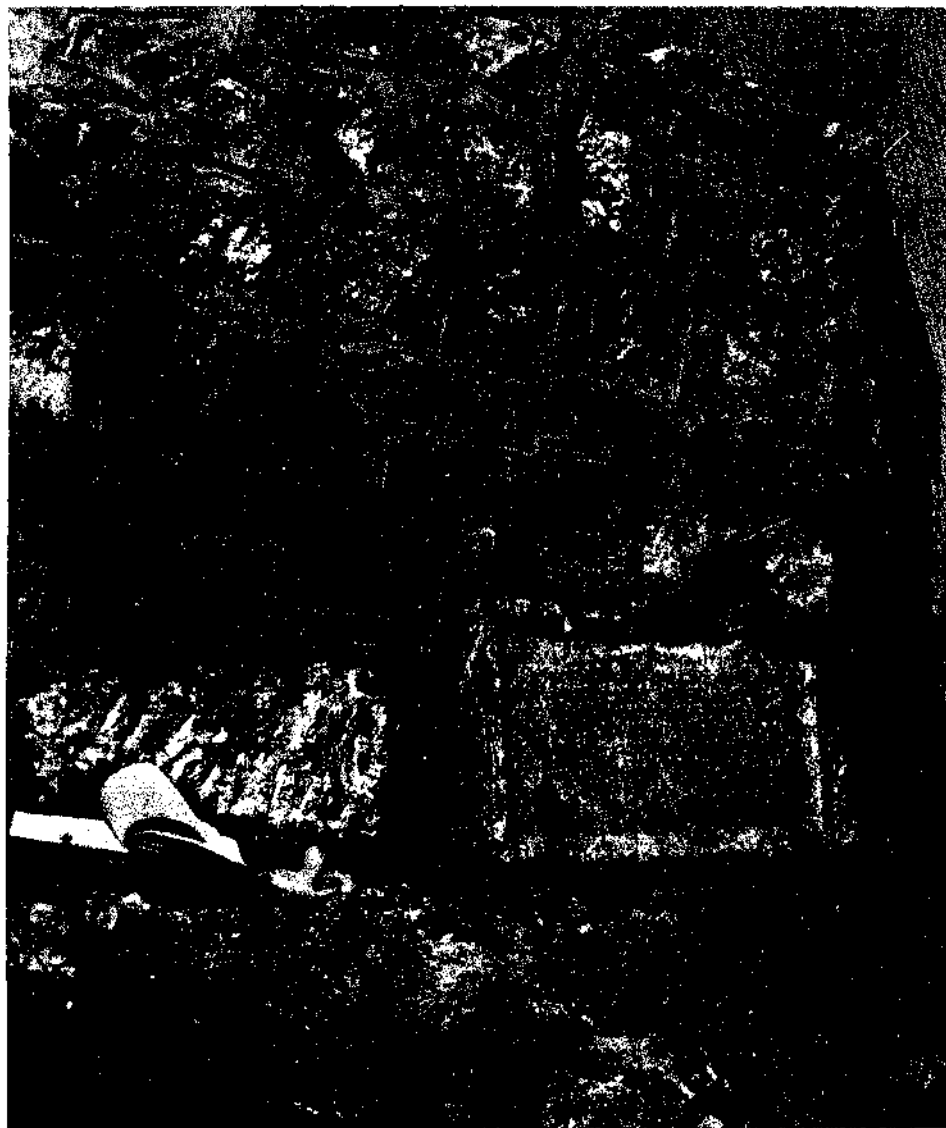
Resim : 15

Resim : 16

Resim : 17

Resim : 18

GORDION 1986

Keith DeVRIES *

The 1986 Gordion activities consisted of conservation and study.

Behçet Erdal of the General Directorate of Antiquities and Museums, Emine Caner of the Middle East Technical University, and G. Kenneth Sams of the University Museum's Gordion Project examined the condition of the excavated structures on the main settlement mound as well as the wooden tomb chamber in the Great Tumulus (MMT); there was begun a year-long program of monitoring the temperature and humidity within that chamber and near it, under the direction of Doç. Dr. Caner and Mr. Erdal. Prof. Sams undertook the consolidation of the underpinnings of walls on the settlement mound that were threatened with collapse, and more extensive conservation there is planned for next season.

Elizabeth Simpson continued her work with the Gordion furniture, all of which is kept at the Museum of Anatolian Civilizations in Ankara. In 1986 she concentrated on the study of an inlaid stool from Tumulus P, which dates to the second half of the eighth century B.C. Robert Payton had conserved the various fragments of the stool in 1984 and 1985, in a process which involved both cleaning and a saturation in polyvinylbutural as a preservative. Dr. Simpson was able to determine which fragments belong to the front piece of the stool and which to the back (Figures: 1 and 2), and thus she was able to correct an error concerning placement made in the previous publication. She identified from among the furniture fragments coming from the tomb the two stretchers of the stool (Fig.: 3); those elaborately carved pieces ran from the two bottom corners of the back of the front piece to the corresponding corners of the back of the back piece. Furthermore, she determined that the slats making up the top of the stool were held together simply by glue along their sides, with there being no support from crosspieces below, as had previously been thought.

(*) Ass. Prof. Keith DeVRIES, University Museum, University of Pennsylvania, 33rd and Spruce Streets, Philadelphia, PA 19104. A.B.D.

Franca Callori di Vignale completed her cleaning of the Gordion fresco fragments, which also are kept at the Ankara Museum and which date to the late sixth century B.C. Future work on them will include the search for joins and the making of new photographs and drawings for the final publication. The frescoes are particularly important for the glimpses they give us of Phrygian life at the time (see M. J. Mellink in **From Athens to Gordion**, 1980, pp. 91 - 98).

At Gordion itself Keith DeVries continued the inventory of the archaic and Classical Greek pottery and concentrated in 1986 on the Attic, which is found at the site in considerable volume and range; there are not only black- and red -figure present but also plain and stamped black-glaze, Cassel cups, St. Valentin ware, and patterned white-ground lekythoi. The evidence at Gordion presumably indicates a comparatively heavy importation of Attic pottery into inner Anatolia in general; such a situation in the region would contrast with that elsewhere in the Near East where Attic pottery did not normally travel much beyond the coastal lands.

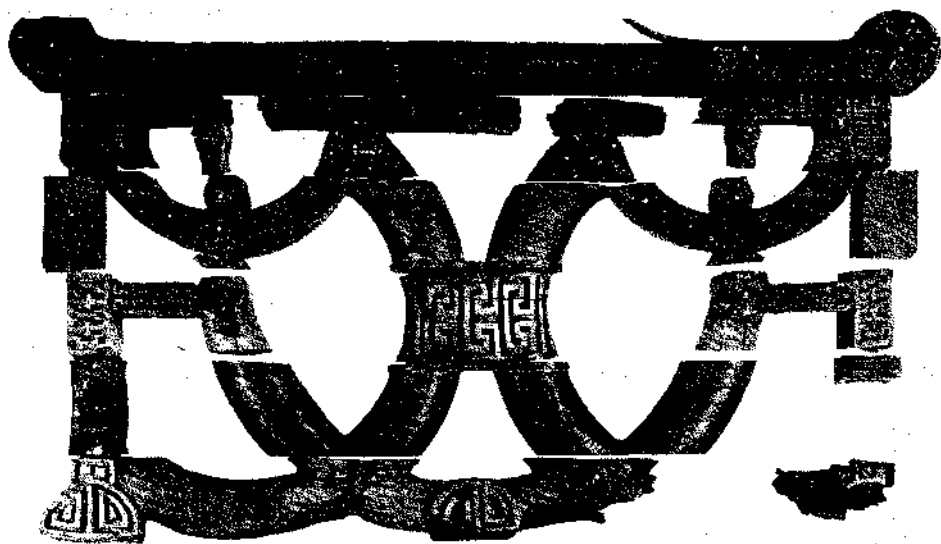

Fig. : 1 — Outer face of front piece of inlaid stool from Tumulus P, Gordion, 8th century B. C., after cleaning and conservation

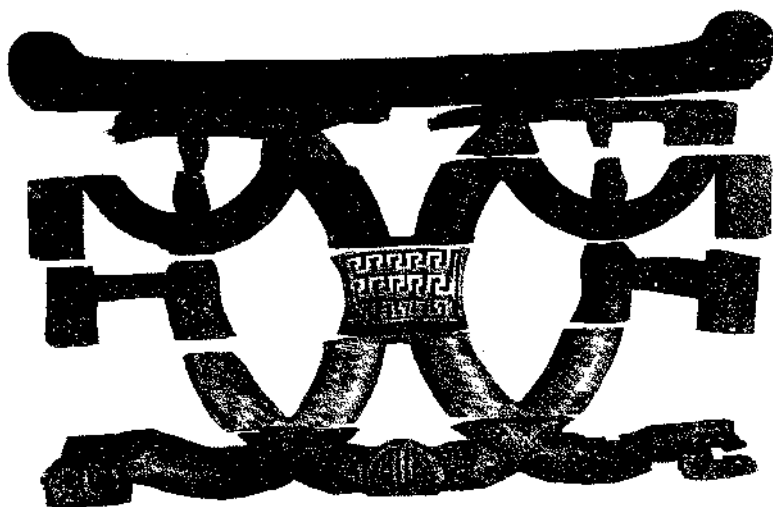

Fig. : 2 — Outer face of back piece of the stool

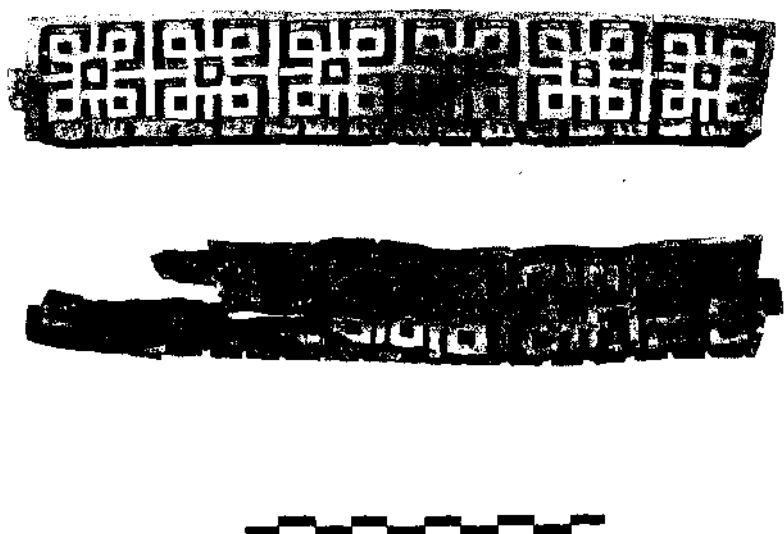

Fig. : 3 — Stretchers of the stool

